STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03558

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פאַרלאַג
„צענ-
טראַל"
וואַרשע

יידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז דער געגענוואַרט

זיעבען בענדער

אילוסטרירטע אויסגאַבע

פאַרלאַג ב. שימין, וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל" וואַרשע

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

זיעבעטער באַנד

פון דער משיח־בעוועגונג ביזן סוף פון 18־טען י״ה

מיט אַ פאָרעדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפער

פאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל״ וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW

1 9 3 1

Zakład Graficzny „Stereotyp"
Warszawa, Nowolipki 7

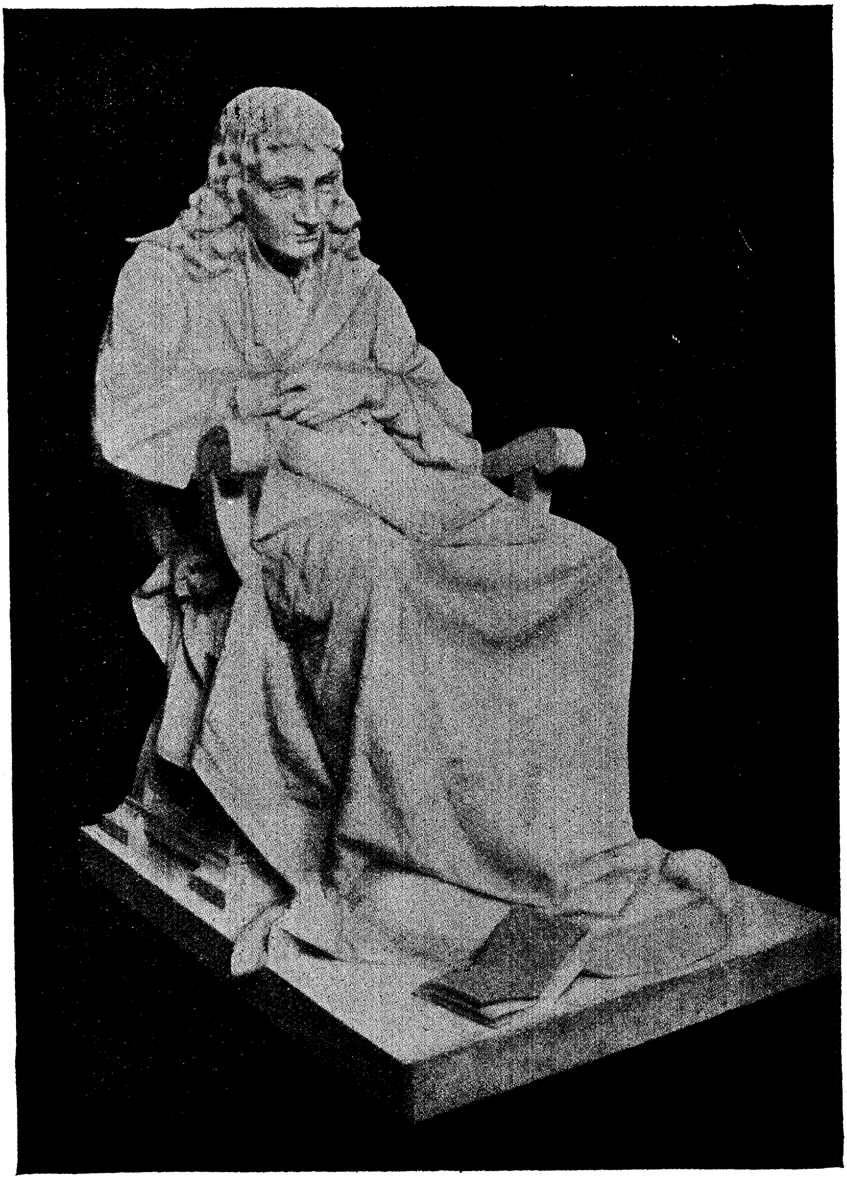

ברוך שפינאָזאַ מרדכי אנטאָקאָלסקי

די בייערע צייט

אונטערשריפט פון ברוך שפּינאָזאַ

ערשטעס קאַפּיטעל

ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטאָ־לעבן מיט דער אַלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאַנציפּאַציע מיט דער עפּאָכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאַנען צוויי מענשען, וואָס זענען לויט זייער נאַטור און לויט זייער שאַפונג געווען צוויי געגענגעזעצטע פּערזענליכקייטען, אָבער דאָך ענליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראַגישען גורל. דאָס זענען געווען דער גרויסער פילאָזאָף ב ר ו ך ש פּ י נ אָ ז אַ און דער גרויסער מיסטיקער ש ב ת י צ ב י. ביידע האָבען געענדיגט דערמיט, וואָס זיי זענען אַוועק פון זייער פאָלק, ביידע האָבען אַרויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צאָרן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סוף כל סוף אַוועק; נאָר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען ש ב ת י צ ב י און זיינע אַפּאָסטאָלען האָבען בעשאַפען אַ גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאָס גאַנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאָהרען, און סוף כל סוף גאָרנישט, אויסער פערדרוס און צאָרן, נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין אַ ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאָזאָף שפּינאָזאַ, וועלכער איז געווען ווייט פון קאַמפף, האָט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפּרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט אַרויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאָך איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען אַ צירונג פאַר דעם פאָלק, וואָס האָט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האָט פערלאָזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געווארען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געווען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געליינט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר׳ יצחק אבוהב, ר׳ מנשה בן ישראל און ר׳ שאול מארטיירא. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב״ם, רלב״ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געווען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געווען גענויגט צו פרייער חקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געווען דעמאלט די ליטערארישע שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היין האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא׳ס וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש, ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט געגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערצייגונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט״, און ער האט זאגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געוואָרען נישט פון גאָט, נאָר גע־שאַפען געוואָרען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען, דאַן איז דאָך נאַריש און נישט־עהרליך צו האַלטען זיך ביי די יודישע געזעצען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען מיט פיעל יאָהרען צוריק צוליב אַזעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפּינאָזאַ האָט דעריבער דערשפּירט, אַז עס איז געגען זיין געוויסען צו האַלטען זיך ביי די געזעצען, אין וועלכע ער גלויבט מעהר נישט. כל זמן זיין פאָטער האָט געלעבט, האָט ער דאָך זיך נאָך נישט בעשלאָסען אָפען איבערצוורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאָטער איז געשטאָרבען פלעגט ברוך שפּינאָזאַ נאָך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אַריין און זאָגען קדיש. נאָר ווען דאָס טרויער־יאָהר האָט זיך געענדיגט, האָט ער אויפגעהערט בעזוכען די שוהל און איז פאַקטיש אַרויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע ברידער, וואָס האָבען אים געהאַלטען פאַר אַ געפערליכען אַפּיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסט־ליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפּינאָזאַ האָט אַרויסגערופען אַ גרוי־סע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אַמסטערדאַמער ספרדים האָבען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט אַרויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האָבען אַזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבער אין לאַגער פון די שונאים; די טראַגישע געשיכטע מיט אוריאל אַקאָסטאַ האָט זיי שוין געהאַט אָנגעלערנט און דעריבער האָבען די פירער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפרובט ווירקען אויף שפּינאָזען מיט גוטע רעד. זיי האָבען געוואָלט פּועלען ביי איהם, אַז ער זאָל ווינציגסטענס פאָרמעל נישט איבעררייסען די בעציהונגען מיט'ן יודענטום, אָפען נישט טאָן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען ביישפּיל אַנדערע יודען, און דערפאַר האָט מען שפּינאָזאַ'ן פאָרגעלעגט אַ יעהר־ליכע גרויסע פענסיע. שפּינאָזאַ איז אָבער געווען נישט פון די מענ־שען, וואָס פערקויפען זיך צוליעב געלד און ער האָט אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאַג פון די אַמסטערדאַמער קהל־פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי, שאול מאָרטיירא, וועלכער האָט זיך ביי איהם געבעטען רחמים, ער זאָל נישט אַוועק פון יודענטום. דאַן האָט מען ברוך שפּינאָזאַ'ן אַרויסגערופען צום בית־דין און איהם ערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז בעוויזען געוואָרען, אַז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבער

ווערט ער אריינגעלעגט אין א „חרם קטן", ד. ה. אין פערלויף פון דרייסיג טעג דארף ער זיין אויסגעשלאסען פון דער יודישער געמיינדע און אין דער צייט דארף ער תשובה טאן. שפינאזא האט, נאטירליך, נישט געוואלט תשובה טאן, און אין יולי 1656 איז ער שוין אריינגע-לעגט געווארען אין „גרויסען חרם", וואס איז פייערליך אויסגערופען געווארען אין שוהל. דער חרם האט זיך געענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער: „זאל ער זיין פערשאלטען טאג און נאכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט אריין און ווען ער געהט ארויס. זאלען אויף איהם קומען אלע שרעקליכע קללות, וואס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפעהלען, אז קיינער זאל נישט קומען אין זיין געזעלשאפט, נישט האבען מיט איהם קיין מונדליכע אדער שריפטליכע בעציהונגען, נישט געפינען זיך מיט איהם צוזאמען אונטער איין דאך אדער אין זיינע ד' אמות און נישט לעזען קיין ווערק זיינם".

די דאזיגע שטראף פון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פאר שפינאזא'ן נישט געווען קיין גרויסער אומגליק, ווייל פאקטיש האט ער נאך פריהער איבערגעריסען יעדע פערבינדונג מיט יודען, זאגאר מיט זיינע קרובים. אבער דער שענדליכער אקט פון חרם האט אויף איהם, ווי עס ווייזט אויס, געמאכט א גרויסען רושם, און ער האט דאס אויף זיין גאנץ לעבען נישט געקענט מוחל זיין. אין זיינע שפעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין א שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געווען א גוטער און רוהיגער מענש. דאס אבזאגען זיך פון דער יודישער רעליגיע האט איהם געבראכט אבצוזאגען זיך אויך פון יודישען פאלק און זיינע אינטערעסען.

נאכ'ן חרם האט ר' שאול מארטיירא דערלאנגט א מעלדונג דעם אמסטערדאמער מאגיסטראט, אז דער אויסגעשלאסענער שפינאזא לייק-ענט אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל, וואס איז אויך דער יסוד פון דער אפיציעלער מלוכה-רעליגיע. דער מאגיסטראט האט צוליעב דעם בעפוילען שפינאזא'ן, צו פערלאזען אמסטערדאם, און ער האט זיך בעזעצט אין א נאהענטען דארף, נאר אין עטליכע מאנאטען ארום איז ער צוריקגעקומען. פון דעמאלט אן האט שפינאזא געוואוינט אין פערשידענע ערטער פון האלאנד, וואו ער האט געפיהרט א שטיל לע-בען פון א איינזאמען פילאזאף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האט ער אויסגעלערנט די מלאכה פון שלייפען גלעזלעך צו ברילען,

און אלערליי שפעקטיוועז; א דאנק זיינע קענטנישען אין פיזיק האט ער פערפאלקאמט די טעכניק פון דער דאזיגער ארבייט און געקענט לעבען, חאטש בדוחק, פון זיינע פערדינסטען. דער דינער גלאז-שטויב, וואס געהט ארויס ביים שלייפען די גלעזלעך, האט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאזאף, וואס איז געווען בירושה געניוגט צו שווינדזוכט, און די דאזיגע קרענק האט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פראפעסיאנעלער ארבייט האט שפינאזא זיין גאנצע צייט אבגעגעבען פאר זיין גייסטיגער שאפונג, וואס איז געווען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואנציג יאהר זענען געשאפען געווארען יענע גרויסע ווערק, וואס וועלען אייביג פערנעהמען א חשוב'ען פלאץ צווישען די געניאלע שאפונגען פון מענשליכען גייסט.

א גרויסען רעש האט געמאכט שפינאזא'ס ערשטע ווערק „טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט". אין דעם ווערק ווערט אבגעגעבען א בעדייטענדער פלאץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפינאזא'ס בעהאלטענער פערדרוס אויף רבנים, וואס האבען איהם מחרים געווען, האט נישט ווילענדיג זיך אבגערופען אויף זיין בעציהונג צום גאנצען יודענטום. און חאטש שפינאזא האט אומעטום געזוכט נאר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אלץ די ריינע פרייע חקירה, האט ער דאך נישט געקענט בלייבען קאלטבלוטיג און רוהיג בנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלארקייט, צווייזייטיגקייט און האלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואס אנבעלאנגט דער ביבעל, האלט שפינאזא, אז דארט האבען זיך מיט דער צייט אריינגעגנב'עט פיעל טעותים, און אז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געווארען דורך משה און די נביאים, נאר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפינאזא אויף א הויכער מדרגה, אבער די יודען האבען נישט וואס צו שטאלצירען מיט זיי, וויל אויך אנדערע פעלקער האבען געהאט נביאים. אין יודענטום זענען שפינאזא'ן דאך געפעלען געווארען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאראל פון די נביאים און די געזעלשאפטליכע ארדנונג לויט די געזעצען פון דער תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאלט שפינאזא אזוי: אמאל איז די יודישע מלוכה-ארדנונג געווען פאלקאם דעמאקראטיש; אלע האבען געהאט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאט אליין. די רעליגיע און די בירגערליכע

געזעצען האָבען זיך פֿעראייניגט אין איין תורה, אַזוי אַז דער, וואָס האָט עובר געווען אויף אַ געזעץ פֿון דער רעליגיע, האָט דערמיט אויך געבראָכען די מלוכה=אָרדנונג, און דער, וואָס האָט געהיט די געזעצען פֿון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געווען אַ טרייער בירגער פֿון לאַנד. די יודען זענען ווי אַריינגעטרעטען אין אַ אָבמאַך מיט גאָט, אַז זיי זאָלען היטען זיין תורה, און דערפֿאַר וועט ער זיי היטען און זיי וועלען האָבען אַ קיום אויף אייביג. זינט יודען האָבען אָנגעהויבען פֿאָדערן, אַז צווישען זיי און גאָט זאָל זיין אַ פֿערמיטלער, און זיי האָבען געזאָגט צו משה׳ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות”, האָבען זיי מוחל געווען אויף זייער זכות צו שטעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאָט און משה איז געוואָרען פֿאָרשטעהער. ער האָט זיי געגעבען געזעצען און געבאָטען לויט דער פֿאָדערונג פֿון דער צייט און איינגעאָרדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות. שפּעטער האָט משה איבערגעגעבען די פּאָליטישע ממשלה צו זיין תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האָט ער איבערגעגעבען זיין ברודער אהרן. די הערשאַפֿט פֿון די כהנים איז בעגרענצט געוואָרען דורך דעם פּאָליטישען הערשער און זיי האָבען דעריבער נישט געהאַט קיין חלק אין לאַנד, כדי זיי זאָלען נישט קענען פֿערחאַפּען אין זייערע הענד אויך די פּאָליטישע מאַכט. מיט משה׳ס טויט איז די יודישע מלוכה געוואָרען נישט קיין מאָנאַרחיע, נישט קיין דעמאָקראַטיע, נאָר אַ טעאָקראַטיע (אַ געטליכע מלוכה). די פּאָליטישע הערשאַפֿט איז איבערגעגעבען געוואָרען צו איינינגע שבטים און די כהנים זענען געוואָרען די פֿערמיטלער צווישען גאָט און זיין פֿאָלק.

די דאָזיגע אָרדנונג איז געווען נוצליך פֿאַר׳ן פֿאָלק אין פֿיעל הינזיכטען. די, וואָס האָבען געהאַט די מאַכט אין זייערע הענד, האָבען נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאָס פֿאָלק, ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געוואָרען צו די כהנים און לוים און די מאַכט=האָבענדע האָבען נישט געהאַט צו טאָן מיט איהר. אַלע יודען האָבען געוואוסט די געבאָטען און די געזעצען פֿון דער תורה, אַזוי אַז עס איז שווער געווען זיי צו ענדערן. דאָס מיליטער איז בעשטאַנען פֿון גאַנצען פֿאָלק און איז נישט געווען קיין בעזונדערער קלאַס, אַזוי אַז מען האָט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פֿון פֿאָלק מיט דער הילף פֿון דער אַרמעע. די הערשער האָבען נישט איבערגענומען זייער מאַכט בירושה, נאָר ערוואָרבען זי דורך פּערזענליכע מעלות

און גוטע איינענשאפטען. אזא וואונדערבארע ארדנונג האט געמוזט
ענטוויקלען אין פאלק א שטארקע ליעבע צום אייגענעם פאטערלאנד
און דער אייגענער רעליגיע; ווייל רעליגיע און פאטערלאנד זענען דא
געווען ענג צוזאמענגעבונדען צווישען זיך. דאס פאטערלאנד איז פער=
הייליגט געווארען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פערפעסטיגט
געווארען דורך דער צוגעבונדענקייט צו דער אייגענער ערד און איינע
לעבענס=פארמען. אומעטום, אין גאטעס=דיענסט, אין קרבנות —
אויף יעדען שריט און טריט האבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די
ליעבע צום אייגענעם פאלק און די דאזיגע מערקווירדיגע אחדות איז
געווארען א צווייטע נאטור ביי דער יודישער אומה. איינע פון די גרויסע
מעלות פון יענער ארדנונג איז געווען דאס, וואס די ערד איז פונאנ=
דערגעטיילט געווארען אויף גלייכע חלקים און אלע זענען געבליבען
אויף זייער נחלה, ווייל די ערד איז נישט פערקויפט געווארען אויף
אייביג און פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר אייגענטי=
מער אין יאהר פון יובל. דעריבער זענען כמעט קיין ארימע לייט נישט
געווען ביי יודען און יעדענפאלס איז די ארימקייט נישט געווען שרעק=
ליך, ווייל די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך" איז שטרענג געהיט גע=
ווארען. אבער אין דער צייט, ווען די יודישע פערגאנגענהייט איז
לויט דער מיינונג פון שפינאזא פול מיט שענקייט און גרויסקייט, איז
די יודישע געגענווארט לויט זיין מיינונג פול מיט חסרונות און דא
פערלירט דער גרויסער פילאזאף זיין פילאזאפישע רוהיגקייט און זוכט
בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקייט. ער אנערקענט נישט
דאס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האט זיך לויט זיין מיינונג
אנגעהויבען שוין לאנג, פון דעם מאמענט, ווען יודען האבען אנגע=
הויבען אויסקלייבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האט נישט געקענט
דערלאזען, אז נעבען איהר זאל עקזיסטירען נאך א צווייטע ממשלה,
די כהנים, און דעריבער האבען די מלכים אנגעהויבען איינפיהרען
געצען=דיענערי, כדי אראבצושלעפען די כהנים פון זייער גרויסקייט. די
יודען האבען פערלאזען זייער „מלכות שמים", דאס קעניגרייך פון
הימעל; צוזאמען מיט זייער אמאליגער מלוכה=ארדנונג האבען זיי אויך
פערלאזען זייער תורה, וואס איז געווען פעסט צוזאמענגעבונדען מיט
דער מדינה. די יודישע טעאקראטיע האט אנגעהויבען פאלען אלץ
נידעריגער, ביז יודען זענען איינגענומען געווארען דורך דעם מלך בבל.
לויט דער טעאריע פון שפינאזא, איז דער מקור פון יעדער

גערעכטיגקייט נאר די קראפט: דער שטארקער האט דאס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואכען און פאר דעם כח דארף מען נאר אראבבויגען דעם קאפ, און לויט דער טעאריע זענען יודען געווארען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געווארען דורך בבל. מיט איין ווארט: פערלירענדיג די קראפט איהרע, האט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאבע און האט געדארפט אראב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאזא איז געווען אין אמסטערדאם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאלאגיש=פאליטישען טראקטאט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ=קראפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האבען די יודען אין אמסטערדאם געפייערט דעם חנכת=הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעוועהנליך גרויס, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אז דאס יודענטום האט נאך גענוג קראפט אין זיך און וועט נאך לאנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאריעס. אין א קורצער צייט ארום (דעם 21=טען פעברואר 1677) איז דער גרויסער פילאזאף איינזאם געשטארבען. יודען האבען זיך שטארק נישט געשראקען פאר שפינאזא'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאטש אין יענער צייט זענען יודען געווען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאך האבען זיך געפונען ווינציג, וואס זענען ארויסגעטרעטען מיט פראבעס צוצושטערען שפינאזא'ס פילאזאפישען סיסטעם, ווייל מען האט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאר'ן יודענטום. אבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואס אזא גייסטיגער אוצר, ווי שפינאזאס אידעען, האבען נישט געפונען פאר זיך קיין באדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו א פרעמדער קולטור. שפינאזא מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען ארויסגעשלאסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאנדערגעגאנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואס האט פון זיך ארויסגעגעבען אזא פרייען דענקער, ווי שפינאזא, האט אין דערזעלבער צייט ארויסגעגעבען פון זיך אזא מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נ"ר ווערענד די דעמאלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאסט פאר די פרייזיניגע געדאנקען פון שפינאזא און ער איז דעריבער ארויסגעווארפען געווארען פון יודענטום, וואס האט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האט שבתי צבי

געפונען פאר זיך א גינסטיגען באדען און ארויסגערופען אזא שטארקע משיח־בעוועגונג, וואס האט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאט אין דער יודישער געשיכטע פון בר־כוכבא אן.

דאס לעבען פון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאס גע־בורטס־לאנד פון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פערשטיינערט און פערגליווערט, ווי א שטעהענדיגער טייך. די אמאל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואס זענען זיך אנגעלאפען קיין טערקיי נאך די רדיפות אין שפאניען און פארטוגאל, זענען דארט פערגליווערט געווא־רען און פערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פון ווילקיר און דעספאטיזם האט נישט געקענט דערלאזען קיין פרייע קול־טורעלע אדער עקאנאמישע טעטיגקייט, ווייל כדי די בעפעלקערונג זאל קענען פריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען א זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פריהער פון אלץ נויטיג, אז עס זאל עקזיסטירען פרייהייט פון פערזאן און פערמעגען. אין טערקיי דאגעגען איז יעדע פראווינץ געווען אונטערגעווארפען דער אונבעגרענצטער מאכט פון פאשא, וועלכער האט געקענט טאן מיט דער בעפעלקערונג אלץ, וואס זיין הארץ גלוסט. עס זענען געווען פאקטען, ווען די פאשא'ס האבען אפען גערויבעוועט ביי זייערע אונטערטאנען און די העכערע מאכט האט געקוקט און אפילו נישט פראטעסטירט. אזוי, למשל, האט איינער איבן־פארוך אבגעקויפט פאר געלד די שטעל פון א פאשא אין ירושלים. וועלענדיג אבנעהמען זיינע קאסטען נאך מיט ריוח, האט דער פאשא ארויפגעלעגט א גרויסע קאנטריבוציע אויף די ירושלים'ער יודען און פלעגט אויפמאהנען דאס געלד דורך אכזריות'דיגע מיטלען: ער פלעגט ארעסטירען די אנגע־זעהענסטע יודען, זיי האלטען אין תפיסה, פייניגען זאגאר, ביז מען האט איהם נישט בעצאהלט דאס געלד. די פערמעגליכע יודען זענען ענטלאפען אין די בערג און אין די הויהלען, נאר די ארימע האבען געמוזט פערבלייבען. מען האט געפרובט זיך בעקלאגען פאר דער העכערער מאכט און מען האט גע'פועל'ט, אז מען זאל שיקען קיין ירושלים א קאדי (ריכטער), אבער יענער האט בעסער זיך געטיילט מיט'ן פאשא, איידער זיך אננעהמען פאר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאהר ארום איז איבן־פארוך אבגעזאגט געווארען פון דער שטעל, נאר פאר דער צייט האט ער שוין בעוויזען אנצוראבעווען איבער גענוג, אזוי אז פון די ארימע יודען איז שויז נישט געווען מעהר וואס צו נעהמען.

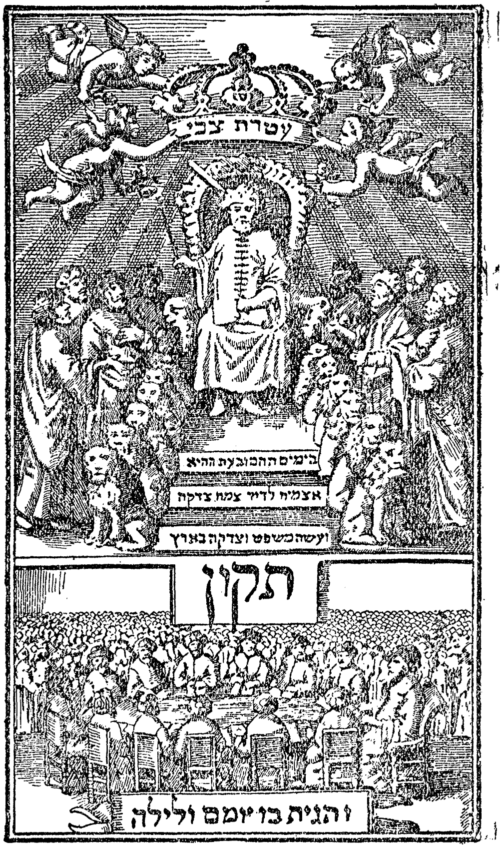

אַ סידור לכבוד שבתי צבי

אין אזא לאַנד האָט זיך נישט געקענט ענטוויקלען קיין פרייע עקאָנאָמישע טעטיגקייט. דאָס רוב יודען זענען געווען זעהר אָרים און געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פּאַלעסטינאַ איז מען געקומען נאָר פאַסטען און גאָט בעטען, אין דער וועלט האָט מען פערגעסען און די מיסטישע קבלה האָט דאָרט געלאָזען טיעפע וואָרצלען. פיעל מקובלים פלעגען אַרויספאָהרען איבער דער וועלט, קלויבען נדבות פאַר די אָרימע אין פּאַלעסטינאַ און אומעטום פערשפּרייטען די דונקעלע אידעען פון אר"י'ם שול. די ספרדים אין טערקיי האָבען זיך צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אַנהויבענדיג פון אברבנאל, וועגען משיח־קומען, מוז ערפילט ווערן, און אַז די מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאָמענט פון דער גאולה. מען האָט געפּרובט בעשטימען דאָס יאָהר פון דער גאולה. עס האָט געהערשט די מיינונג, אַז דער אָנהויב פון משיח'ס־צייטען קומט אויס אין ת"ח (1648), לויט אַ געוויסען רמז אין „זהר". אַזעלכע טונקעלע האָפנונגען האָבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיאַ־סטישע נאַטורען און אָט האָט זיך געפונען אַ מענש, וואָס האָט אַליין געגלויבט און אַנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אַז דאָס איז דער, וועמען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאָלק.

שבתי צבי איז געבוירען געוואָרען אין סמירנאַ, אין יאָהר 1626 אום תשעה באָב. סמירנאַ איז דעמאָלט געווען איינער פון די האַנדעלס־צענטרען אין טערקיי. די שטאָדט איז בעזונדערס אויפגע־לעבט געוואָרען אין 1640־ער יאָהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס האָבען צוליעב דער דעמאָלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און וועגע־דיג זיך איבערגעטראָגען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל קיין סמירנאַ. דעמאָלט זענען פיעל אין אַ קורצע צייט רייך געוואָרען, און צווישען זיי איז אויך געווען דער פאָטער פון שבתי־צבי, מרדכי, וועלכער איז פריה־ער געווען אַ אָרימער הענדלער. שבתי צבי האָט נאָך אין די יונגע יאָהרען אויסגעוועזען צו זיין אַ אונגעוועהנליכער מענש. ער האָט אָהן איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין רבי אין תלמוד איז געווען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר' יוסף אישקפה, און אין קבלה האָט שבתי צבי זיך געהאַלטען אָן סיסטעם פון בעריהמטען אר"י. נאָך אין די קינדער־יאָהרען האָט ער אַרויסגע־וויזען אַ גרויסע נייגונג צו איינזאַמקייט, פלעגט זיך האַלטען אָבגעזונדערט פון מענשען און אָפט זיך באָדען אין ים. פון וואָס זיין קערפּער, ווי

עס שיינט, האָט דערנאָך אַזוי געשמעקט, אַז זיינע אָנהענגער האָבען דאָס אָנגענומען פאַר אַ סימן פון געטליכקייט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח=יודען, האָט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאַכט מיט זעהר אַ שען מיידעל, נאָר ער האָט אַרויסגעוויזען אַ פעראַכטונג צום לעבען מיט אַ ווייב און געמוזט זיך גט'ען; מען האָט איהם חתונה געמאַכט אַ צווייט מאָל, אָבער דאָס האָט זיך ווידער געענדיגט מיט אַ גט.

וואָס מעהר דער יונגער שבתי צבי האָט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אַלץ שטאַרקער איז אין איהם געוואָרען דער פערלאַנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאַבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאָס קומען פון משיח. די מקובלים האָבען געגלויבט, אַז פאַר דער גאולה פון פאָלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער אייגענער נשמה, די אויסלייזונג דאַרף זיך אָנהויבען פון זיך אַליין: מען דאַרף פריהער בעפרייען אין זיך די „געטליכע פונקען“, אָבריינינגען דאָס הייליגע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרייטען אַ באָדען פאַר משיח'ן. צו דעם צוועק האָט שבתי=צבי געפיהרט אַ לעבען פון אַ נזיר, אָפט געפאַסט און יעדען טאָג, סיי זומער, סיי ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אַזעלכע מיטלען האָט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאַנד פון עקסטאַז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאַנטאַזיע און דער רעאַלער וועלט, און צייטענווייז פלעגט זיך איהם אויסווייזען, אַז ער האָט שוין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאָלקאָמענהייט און אַז ער אַליין איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלייזער פון יודישען פאָלק. צו זיין אייגענעם גלויבען אין זיך איז נאָך צוגעקומען די השפעה פון דער אַרומיגער סביבה. צו צוואַנציג יאָהר איז שבתי=צבי שוין געשטאַנען אין דער שפיץ פון אַ קרייזעל יונגע מיסטיקער, וואָס האָבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און היים געגלויבט אין דער גיכער גאולה. דער צוואַנציג=יעהריגער שבתי=צבי, מיט זיין שען בעגייסטערט געזיכט, שוואַרצע פערטראַכטע אויגען און שענער שטים, האָט געמוזט בעצויבערן אַלע זיינע נאָהענטע און דאָס האָט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אָנגעקומען דאָס יאָהר 1648, ווען עס האָט זיך געדאַרפט, לויט דעם „זהר“, אָנהויבען די גאולה, האָט שבתי=צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אַז יעצט טאָר ער מעהר נישט וואַרטען און אַז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפלעקען זיך פאר א גרעסערען קרייז מענשען. ער האט אנגעהויבען אפענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואס ער זעהט ביינאכט, וועגען די ענטדעקונגען, וואס מען מאכט איהם פון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאס פאלק. איינמאל האט ער עפענטליך ארויסגערעדט דעם שם המפורש (יהוה), וואס איז געוועזען ערלויבט נאר דעם כהן=גדול בשעת דער יום=כפור'דיגער עבודה אין בית=המקדש, און די דאזיגע דעמאנסטראציע האט געזאלט בעוויזען, אז דער מאמענט פון דער גאולה, ווען דער בית=המקדש וועט ווידער אויפגעבויט ווערן, איז שוין נאהנט. די סמירנער רבנים מיט ר' יוסף אישקפה אין דער שפיץ האבען זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען דרייסטען שריט פון שבתי=צבי מיט זיינע אנהענגער און האבען איהם און זיינע אנהענגער אריינגעלעגט אין חרם. זיי האבען געמוזט פערלאזען די שטאדט און וואנדערן, און מ'האט געמיינט, אז דערמיט האט מען אונטערדריקט די גאנצע בעוועגונג; עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז דאס פייער האט בלויז זיך פונאנדערגעפלאקערט און איז געווארען נאך געפעהרליכער. וואנדערענדיג האט שבתי=צבי געפיהרט א אגיטאציע אין אלע יודישע שטעדט; די רדיפות אויף איהם האבען נאך פערשטארקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אנהענגער און בלויז איז פון דעם קליינעם הייפעל מיסטיקער געווארען א מעכטיגע פאלקס=בעוועגונג, וואס האט אויפגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאר אויך אנדערע לענדער.

אין סאלאניקי און אין קאנסטאנטינאפאל האט שבתי=צבי געפונען נייע אנהענגער. עס האבען נאך געפעהלט אפאסטאלען, וואס זאלען פערשפרייטען זיין נאמען איבער דער וועלט און בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע, און אזא מענש האט זיך געפונען. דאס איז געוועזען אברהם היכיני, א בעריהמטער דרשן, א מענש מיט א גרויסען איינפלוס אויף די פאלקס=מאסען. עס איז שווער צו זאגען, צי אברהם היכיני איז געוועזען פשוט א גייסטיג=קראנקער מענש אדער א שווינדלער, נאר ער האט אבגעטאן א זאך, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די פינסטערע מאסען, וועלכע זענען געוועזען איינגעגלויבט אין שבתי=צבי. ער האט ערגעץ בעקומען א אלטען געהיימניספולען כתב=יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אנדערעם געוועזען פאלגענדע נבואה=ווערטער: „איך, אברהם, וואס האט פערבראכט 40 יאהר אין איינזאמקייט... איך האב געפרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואונדערליכער

קץ, און אַט איז דער ענטפער פון מיין פריינד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן אַ זוהן ביי מרדכי-צבי און מען וועט איהם אַ נאָמען געבען שבתי-צבי. ער וועט איינגעהמען דעם גרויסען קראָקאָדיל, דערשטיקען די שלאנג און ער איז עס דער אמת'ער משיח"... די דאָזיגע געהיימניספולע נבואה האָט געווירקט אויף שבתי-צבי אליין, וואָס איז געוואָרען אַלץ דרייסטער און אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאַלאָניקי האָט ער פאַר זיינע אָנהענגער געמאַכט אַ גרויסע סעודה, געהייסען זיך ברענגען אַ ספר-תורה, און ערקלערט, אַז ער פייערט איצט זיין חתונה מיט דער תורה, די טאָכטער פון גאָט. דאָס האָט זעהר אויפגעבראַכט די סאַלאָניקער רבנים, וועלכע האָבען איהם אויך פון דאָרטען פערטריבען.

נאָך לאַנגע וואַנדערונגען איז שבתי-צבי געקומען קיין פאַלעסטינאַ. דאָרט איז פון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געווען שטאַרקער, ווי אומעטום, דאָרט איז די אמונה אין דער גאולה געווען פעסטער און שבתי-צבי האָט פערשטאַנען, אַז דאָרט איז דער באָדען גינסטיגער פאַר זיין מיסיע. ער האָט אָנגעהויבען זיך מעהר אָנשטרענגען, מאַכען אַסקעטישע איבונגען, האָט אָפט פערבראַכט די צייט אויף די קברים פון די בעריהמטע יודישע מענער און דאָרט הויך געוויינט און מיט זיין שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה-נעכט. געהענדיג איבער די גאַסען פלעגט שבתי-צבי טיילען מתנות די קינדער און איז דערמיט געוואָרען נאָך פאָפולערער. אין גיכען האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, צוליעב וועלכער ער האָט נאָך מעהר נושא חן געווען ביי די ירושלימער איינוואוינער. אין יענער צייט איז די ירושלימער קהילה, וואָס האָט געלעבט אויפ'ן חשבון פון די נדבות, וועלכע מען האָט אַהין צוגעשיקט פון אייראָפּאַ, זעהר פעראָרימט געוואָרען, וויל צוליעב דער 30-יעהריגער מלחמה פון דייטשלאַנד און דעם קאָזאַקען-אויפשטאַנד אין פוילען, זענען די יודען פון יענע לענדער אַליין אָרים געוואָרען און נישט געקענט שיקען קיין נדבות. צום אומגליק האָט דער טערקישער פאַשאַ נאָך אַרויפגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטייערען, וועלכע זיי זענען נישט אימשטאַנד געווען צו בעצאָהלען, און דער פאַשאַ האָט זיי געסטראַשעט מיט שווערע שטראָפען. דאַן איז שבתי-צבי אוועק קיין קאַירא, וואו עס האָט געוואוינט איינער פון זיינע אָנהענגער, דער רייכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, אַ אָבקויפער פון די מלוכה-שטייערען, און ביי איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פון דער הייליגער שטאָדט ירושלים. דער מילדער פילאַנטראָפ

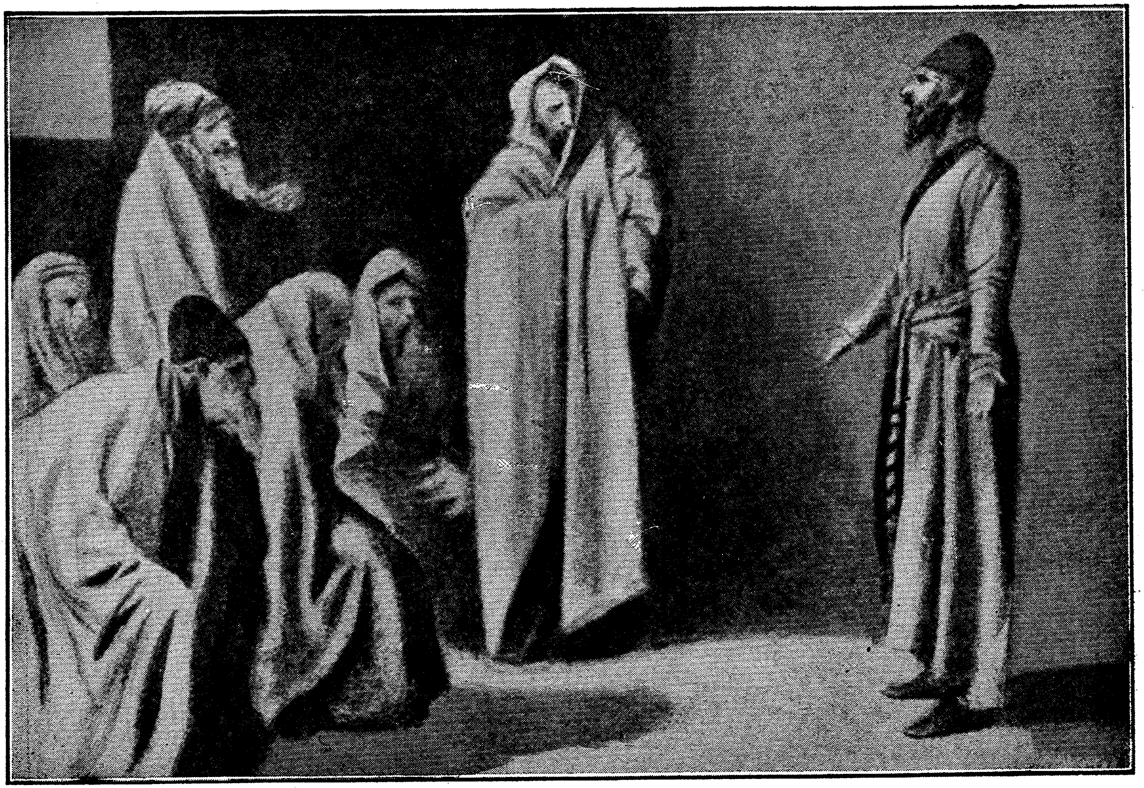

שפינאָזאַ פאַר'ן בית־דין פון רבנים (אַנ'אָלט בילד)

צעלעבי האָט אַרײַנגעטראָגען די גאַנצע סומע געלד, וואָס דער פּאַשאַ האָט געפֿאָדערט פֿון דער ירושלימער געמײַנדע, און די ירושלימער יודען האָבען געבענשט שבתי-צבי, אַלס זייער אויסלעזער פֿון אומגליק.

אויך אין עגיפּטען איז פֿאָרגעקומען אַ געשיכטע, וואָס האָט פֿערפֿעסטיגט אין די אָנהענגער פֿון שבתי-צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאַירא האָט שבתי-צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבאַרער געשיכטע פֿון אַ יודיש מעדעל, -שרה, אַ געבוירענע אין פּוילען. בעת דעם קאָזאַקען-אויפֿשטאַנד אין פּוילען, ווען שרה איז נאָך זעקס יאָהר אַלט געוועזען, האָט מען זי אַרויסגעכאַפּט פֿון פֿאָטער'ס הויז און אַוועקגעפֿיהרט אין אַ מאָנאַסטיר, וואו מען האָט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דאָרט האָט זי אָבגעלעבט צעהן יאָהר און איינמאָל בייַנאַכט האָט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפֿען. מען האָט זי געפֿונען אַ האַלב-נאַקעטע אויפֿ'ן יודישען בית-עולם און זי האָט דערצעהלט, אַז איהר פֿאָטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואַלט אַרויסגעשטופּט פֿון מאָנאַסטיר. די יודען האָבען מורא געהאַט צו האַלטען זי בײַ זיך און מען האָט זי אָבגעשיקט קיין אַמסטערדאַם, כדי זי זאָל דאָרט קענען פֿרײַ זיך אומקעהרען צום יודענטום. פֿון אַמסטערדאַם איז זי דורך דייטשלאַנד אָבגעפֿאָהרען קיין ליוואָרנאָ. דאָס לאַנגיעהריגע לעבען אין מאָנאַסטיר, דאָס אַרומוואַנדערן איבער דער וועלט און די צרות פֿון די קינדער-יאָהרען האָבען אַרויפֿגעלעגט זייער שטעמפּעל אויף דעם יונגען מעדעל, וואָס איז געוואָרען העכסט נערוועז, עקזאַלטירט און אומעטום פֿלעגט זי זאָגען, אַז איהר שטעהט פֿאַר חתונה צו האָבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מעדעל זענען דערגאַנגען אויך צו שבתי-צבי, און ער האָט ערקלערט, אַז פֿון אויבען איז אויך איהם אָנגעצייכענט געוואָרען חתונה צו האָבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחים קיין ליוואָרנאָ, מען האָט געבראַכט דאָס מעדעל שרה קיין קאַירא, אין הויז פֿון מאַגנאַט צעלעבי, וואו עס איז פֿײַערליך געמאַכט געוואָרען די חתונה מיט דעם קינפֿטיגען משיח. עס האָבען זיך פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז אין ליוואָרנאָ האָט שרה געפֿיהרט אַ אויסגעלאַסענעם לעבען. ווען מען האָט וועגען דעם דערצעהלט שבתי-צבי, האָט ער געענטפֿערט: „דעם נביא הושע האָט אויך גאָט געהייסען חתונה האָבען מיט אַ אויסגעלאַסענער פֿרוי".

פֿון קאַירא איז שבתי-צבי ווידער אָבגעפֿאָהרען קיין ארץ-ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פֿון אַ גרויסער מחנה אָנהענגער. די

עֶקזאַלטירטעֶ און מיסטיש=אויסגעלאַסענעֶ שרה האָט מיט איהר שענהײַט נאָך פֿערגרעסערט די צאָהל אָנהעֶנגעֶר פֿון שבתי=צבי. זײַנעֶ תלמידים פֿלעֶגען זאָגעֶן, אַז עֶר האָט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פּונקט ווי עֶר האָט נישט געלעֶבט מיט זײַנעֶ עֶרשטעֶ צוויי פֿרויעֶן, נאָר אַ פֿאַקט איז, אַז שרה פֿלעֶגט פֿיהרעֶן אַ אויסגעלאַסעֶן לעֶבעֶן פֿון ווילדעֶ טעֶנץ און מיסטישעֶ שפּילעֶרײַעֶן און דעֶרמיט צוגעֶצויגעֶן פֿיעל יודישעֶ יונגעֶ לײַט, וואָס האָבעֶן אין דעֶר געֶטליכקײַט פֿון שבתי=צבי נישט געגלויבט. אין דעֶר שטאָדט עזה האָט שבתי=צבי בעֶקומעֶן אַ נײַעֶם וויכטיגעֶן אָנהעֶנגעֶר, דעֶם יונגעֶן נתן אשכנזי, וועֶלכעֶר האָט שפּעֶטעֶר געֶשפּיעלט אַ גרויסעֶ ראָליעֶ אין דעֶר בעֶוועֶגו… עֶר האָט זיך עֶרקלעֶרט אַלס נביא פֿון משיח און דעֶרצעֶהלט, אַז אין שבועות 1665 האָט עֶר געֶהעֶרט אַ בת=קול: „פֿון הײַנט אָן ביז איבעֶר אַ יאָהר מיט אײניגעֶ חדשים וועֶט קומעֶן משיח בן=דוד”. מיט אמאָל איז דעֶר יונגעֶר און שטילעֶר נתן געֶוואָרעֶן אַ דרײַסטעֶר און עֶנטוזיאַסטישעֶר טועֶר. עֶר האָט פֿונאַנדעֶרגעֶשיקט אין אַלעֶ יודישעֶ שטעֶדט, וואו שבתי=צבי האָט געֶהאַט אָנהעֶנגעֶר, אַזאַ צירקוליאַר: „אונזעֶר משיח שבתי=צבי... וועֶט אַראָבנעֶהמעֶן די קײסעֶרליכעֶ קרוין פֿון קאָפּ פֿון טעֶרקישעֶן סולטאַן און אַרויפֿלעֶגעֶן אויף זײַן קאָפּ, און דעֶר סולטאַן וועֶט איהם נאָכגעֶהן ווי אַ עבד כנעני, ווײַל איהם, שבתי=צבי, געֶהעֶרט די מאַכט. דעֶרנאָך וועֶט אונזעֶר משיח פֿעֶרשוואונדעֶן ווערן פֿון די אויגעֶן פֿון ישראל און קײנעֶר וועֶט נישט וויסעֶן, צי עֶר לעֶבט, צי עֶר איז געֶשטאָרבעֶן; עֶר אָבעֶר וועֶט אַוועֶק אין יעֶנעֶר זײַט פֿון טײַך סמבטיון, דורך וועֶלכעֶן, ווי עֶס איז בעֶוואוסט, עֶס איז נאָך נישט דורכגעֶגאַנגעֶן קײַן מעֶנש אויף דעֶר וועֶלט, ווײַל אַ גאַנצעֶ וואָך שטראָמט עֶר געֶשווינד און וואַרפֿט אַרויס שטײנעֶר, און נאָר אום שבת רוהט עֶר... פֿון דאָרטעֶן וועֶט אונזעֶר משיח, רײַטעֶנדיג, אָבפֿאָהרעֶן צוזאַמעֶן מיט משה רבינו און אַלעֶ יודעֶן קײַן ירושלים... אויפֿ'ן וועֶג וועֶט געֶגעֶן זיי אַרויסטרעֶטעֶן דאָס חיל פֿון גוג און מגוג, נאָר שבתי=צבי וועֶט קעֶמפֿעֶן מיט זיי. נישט דורך שפּיזעֶן און שווערדעֶן, נאָר מיט זײַן אָטעֶם וועֶט עֶר הרג'נעֶן די מעֶרדעֶר און זיי אַראָבנידעֶרן צו דעֶר עֶרד. ווען אונזעֶר משיח מיט משה רבינו וועֶלעֶן אָנקומעֶן קײַן ירושלים, וועֶט גאָט אַראָבלאָזעֶן פֿון הימעֶל אַ בית=המקדש פֿון גאָלד און טײַערעֶ שטײנעֶר, וואָס וועֶלעֶן בעֶלויכטעֶן די גאַנצעֶ שטאָדט. דעֶרנאָך וועֶט עֶר ברענגעֶן קרבנות... שפּעֶטעֶר וועֶט זיך אָנהויבעֶן תחית=המתים”.

די ירושלימער יודען האט גוט פערדראסען די אויפפיהרונג פון שבתי צבי און זיי האבען געזוכט מיטלען צו מאכען א סוף פון דער גאנצער בעוועגונג. דער רב ר׳ יעקב חאגיז און זיין בית-דין האבען איהם מתרה געווען, אז זיי וועלען איהם ארייןלעגען אין חרם, נאר שבתי צבי האט זיך נישט וויסענדיג געמאכט, ווייל ער האט גוט געוואוסט, אז כמעט אלע ירושלימער יודען זענען זיינע אנהענגער. אפילו ר׳ משה גאלאנטי אליין, דער איידים פון ר׳ יעקב חאגיז, האט געגלויבט, אז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפאלס א געטליכער מענש. די רבנים האבען אבער אויסגערופען אין אלע שוהלען, אז שבתי צבי איז א רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האט פערשטאנען, אז נישט אזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פון די רדיפות פון די רבנים. און ער האט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא“, נתן, אז ער זאל אנהויבען זאגען נביאות וועגען דעם, וואס די אמאליגע קדושה פון ירושלים האט זיך אבגעטאן פון איהר און איצט איז די שטאדט עזה הייליגער פון ירושלים. צוזאמען דערמיט האט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אריבערגעקליבען קיין סמירנא, די געבורטס-שטאדט פון משיח, וואו זיי האבען געהאפט צו געפינען פאר זיך א גינסטיגערען בא־ען.

פאר זיין פערלאזען ירושלים האט שבתי צבי פונאנדערגעשיקט דעלעגאטען אין פיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האבען געפיהרט א פראפאגאנדע און ערווארבען נייע אנהענגער פון ערווארטעטען משיח. אין סמירנא אליין איז ער אנגענומען געווארען מיט גרויס כבוד. דארט האט מען שוין לאנג געהאט פערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האט איהם ארייןגעלעגט מיט עטליכע יאהר צוריק. דארט האט ער געפונען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, ר׳ שמואל פרימו, א געשיקטער און קלוגער מענש, וואס איז געווארען דער סעקרעטאר פון שבתי צבי. פרימא איז אפשר געווען דער איינציגער קלארער און ניכטערער מענש צווישען די אלע ענטוזיאסטישע משוגעים, וואס האבען ארומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פרימא איז בעוואוסטזיניג געגאנגען צו זיין צוועק, האט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח“ פאר זיינע פערזענליכע אינטערעסען, און פון דער צווייטער זייט האט אויך שבתי צבי געהאט פון איהם פיעל נוצען, ווייל פרימא האט געוואוסט, ווי אזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאך א פייער-

ליכען כאראַקטער און זי אַזויערנאָך צו מאַכען פאַר אַ גרויס, ווילטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האט די ערשטע צייט זיך געפיהרט מיט טאקט און אליין בעפוילען זיינע מענשען, אַז זיי זאלען פארלויפיג נישט רעדען וועגען איהם אלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אָבער געגאַנגען מיט איהר אייגענעם וועג, אפשר נעגען ווילען פון שבתי צבי אליין, און דעם 10־טען סעפטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאָס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אריין, האט מען פון עולם, אין מיטען שופר־בלאָזען, איהם פראקלאמירט אלס משיח און אָנגעהויבען אויסשרייען: זאָל לעבען אונזער מלך! זאָל לעבען אונזער משיח!

פון דעמאָלט אָן האָבען זיך אין סמירנא אָנגעהויבען שטורמישע הכנות צו דעם קומען פון משיח. עפעס אַ מין שגעון האט ארומגע־כאַפּט אַלעמען, אַלט און יונג, מענער און פרויען; עס האט זיך ענט־וויקעלט די עפּילעפּסיע, מענשען פלעגען געהן אין גאַס, פלוצלינג אַנידערפאַלען צו דער ערד און אָנהויבען נביאות זאָגען וועגען משיח'ן. אַלע האָבען זיך אָנגעהויבען גרייטען צום טאָג פון דער גאולה; די סוחרים האָבען פערלאָזען זייערע געשעפטען, די ארבייטער זייער אר־בייט, און אַלע האָבען פיעל געפאַסט, געפייניגט זיך און תשובה גע־טאָן. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס פלעגען פאַסטען אַ גאַנצע וואָך און די נאַכט נאָכדעם פערברענגען אין „תיקונים”, זאָגען חצות און טובל'ען זיך אין ים. פון דער צווייטער זייט האָבען אייניגע פערבראַכט די טעג אין אויסגעלאַסענקייט, געזונגען לידער און זיך פרעהליך געמאַכט. נישט זעלטען פלעגט מען זעהן איבער די גאַסען דעם משיח אַליין, וואָס איז געגאַנגען אין דער שפּיץ פון אַ גרויסער מחנה, און דער כאָר האט געזונגען פסוקים פון תהלים.

אין דער גרויסער משיח־התלהבות פלעגען זיך אויך אָבטאָן מיאוסע מעשים. די פרוי פון שבתי צבי, די פער־חלום'טע און אונבע־וואוסטזיניג־אויסגעלאַסענע שרה, האט נישט איבעריג געהיט די גרע־ניצען פון צניעות און מענער מיט פרויען פלעגען זיך פערזאַמלען און זינגען און טאַנצען ביז צו שגעון. די אייניציגע ניכטערע מענשען, וואָס האָבען געפרובט פראטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האָ־בען טייער בעצאָהלט דערפאַר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאַנגען דער בעוואוסטער רב ר' חיים בנבנשתי, איינער פון די גרעסטע תלמודיסטען פון יענעם דור. ער האט נישט פראטעסטירט, ווען די

שבתי-צבי'ניקעס האבען בעזייטיגט פון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפען דעם רב ר' אהרן לפפא, וואס האט פראטעסטירט געגען די משיח-וואקחאנאליעס; ר' חיים האט נאך אליין פערנומען די שטעל פון אבגעזאגטען רב און איז דערנאך געווארען א הייסער מאמין פון שבתי צבי. איינער א גרויסער פילאנטראפ, חיים פיניא, האט געפרובט צווייפלען אין דער הייליגקייט פון שבתי צבי, נאר דער המון האט איהם בעלאגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער'הרג'עט. איהם האט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפען, נאר ווען ער איז אהיים געקומען, האט ער געטראפען זיינע איינענע טעכטער ליגען אהן בעוואוסטזיין אויף דער ערד און זאגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פאטער האט געמוזט ארויפנעהמען אויף זיך די מאסקע פון א מאמין, און ווען דער עולם האט זיך דערוואוסט, אז דער אנגעזעהענער ר' חיים פיניא איז צוגעשטאנען צו די תלמידים פון שבתי צבי, איז די שמחה נאך גרעסער געווארען.

די געשעהענישען אין סמירנא זענען אין גיכען בעוואוסט געווארען אין אלע יודישע שטעדט. פון די יודישע קהלות אין קליין-אזיען פלעגען קומען קיין סמירנא פיעל מענשען, וואס האבען אליין געוואלט זעהן דעם משיח, און קומענדיג אהין, זענען זיי אליין געווארען אנהענגער פון שבתי צבי. דער סעקרעטאר פרימא האט פונאנדערגעשיקט איבער די יודישע שטעדט מאניפעסטען מיט גוטע בשורות וועגען משיח; דער „נביא" נתן פון עזה און אנדערע אפאסטאלען האבען בעצויבערט די נאאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואס דער „משיח" האט בעוויזען; אפילו קריסטען האבען זיך פעראינטערעסירט מיט דער משיח-בעוועגונג. די פארשטעהער פון די אייראפעאישע מלוכות, די אגענטען פון די גרויסע האנדעלס-פירמעס אין האלאנד און ענגלאנד האבען שריפטליך מודיע געוועזן וועגען די געשעהענישען אין סמירנא. אויף די בערזען אין אייראפא האט מען געשמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען א וויכטיג געשעהעניש, און מיט אונגעדולד ערווארטעט די ידיעות פון סמירנא. דאס האט, נאטירליך, געווירקט אויף די יודען אין אייראפא. די זיסע האפנונג, אז עס איז שוין געקומען א סוף צו די יודישע צרות, האט נישט ווילענדיג פערחאפט אלע יודישע הערצער; אומעטום האבען זיך איבערגע'חזר'ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואס אין סמירנא: מען האט פיעל געפאסט, געפייניגט זיך, תשובה געטאן און נביאות געזאגט. אין קאנסטאנטינא-

Warhaffte Abildung des Newen Iudischen Propheten
NATHAN
So von etlichen Seefahrer zu Gaza gesehen und von deren mitgesellen einem gezeichnet worden A° 1665 d' 26 July

נתן פון עזה
א בילד פון יענער צייט (אין דער בילדער-זאמלונג פון דער בערלינער יודישער קהלה)

פאַל האָט איינער אַ אַלטער יוד, אַ מקובל, פּלוצלינג אָנגעהויבען נביאות זאָגען, אַז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פלעגט פאַלען אויף דער ערד אַ פער'חלש'טער, זינגען ווי אַ קינד און טאַנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל על‌באַ אין איטאַליען האָט זיך געפונען אַ יוד אַ שניידער, וואָס האָט בעקומען עפּילעפּסיע און נביאות געזאָגט אויף שבתי צבי. אַזעלכע ערשיינונגען פלעגען פאָרקומען אויך אין אַנדערע ערטער. נישט בלויז די פאָלקס־מאַסען האָבען געגלויבט אין משיח'ן, נאָר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לייט. די משיח־בעוועגונג איז געוואָרען אַ מין עפּידעמיע, וואָס האָט זיך געשווינד פערשפרייט איבער אַלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל אָבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאָל צושטרייען די געדיכטע וואָלקענס. אין אַזאַ צייט וואָלט נאָר אַזאַ מענש ווי שפּינאָזאַ, מיט זיין קלאָרען שכל און גענ‌יאַלער רוהיגקייט, געקענט פערשפּרייטען אַ שיין אויף דער מיסטישער בעוועגונג און אַרויסרופען אין יודענטום אַ נייע בעוועגונג, אַ ראַציאָנאַלע און פרייזיניגע; שפּינאָזאַ האָט שוין אָבער דעמאָלט זיך געהאַט אָבגעקעהרט פון אַלע יודישע אינטערעסען און האָט געקוקט אויף דער משיח־בעוועגונג, ווי אויף אַ נאַרישקייט, וואָס ס'לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואָס עס טוט זיך אין סמירנאַ, זענען אָנגעקומען קיין אייראָפּאַ אין פריהלינג 1665. די האַנדעלס־שיפען, וואָס זענען געגאַנגען פון מעקאַ, האָבען געבראַכט די ידיעות וועגען דער משיח־בעוועגונג צוערשט אין די אייראָפּעאישע פּאָרט־שטעדט — האַמבורג, אַמסטערדאַם, ווענעדיג און ליוואָרנאָ. די דאָזיגע שטעדט זענען טאַקע געוואָרען אַ נעסט פאַר דער שבתי־צבי־בעוועגונג. די בריעף פון סעקרעטאַר שמואל פּרימאָ, די צירקוליאַרען פון „נביא" נתן העזתי, די ערצעהלונגען פון די אָנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואָס עס קומט פאָר אין סמירנאַ, — דאָס אַלץ האָט אויפגערודערט די מוחות און געריצט די פאַנטאַזיע. איינע אַ יודישע פרוי אין האַמבורג, וואָס האָט געלעבט אין יענער צייט, שרייבט אין איהרע מעמואַרען: „עס איז אונמעגליך צו בעשרייבען די שמחה, וואָס האָט אונז אַלע אַרומגעכאַפּט, ווען עס זענען אָנגעקומען בריעף פון טערקיי. דעם גרעסטען טייל בריעף האָבען בעקומען די ספרדים און די אַלע פלעגט מען ברענגען אין שוהל אַריין און לייענען אויפ'ן קול. אַהין פלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פלעגען זיך אָנטאָן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פון זיי האט זיך ארומגעגארטעלט מיט א ברייטען גארטעל פון גרינעם זייד, עהנליך אויף דעם גארטעל פון שבתי צבי. זיי פלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאסען און האבען זיך געפרעהט, ווי אמאל בעת דער שמחה פון בית־השואבה, לעזענדיג די אנגעקומענע בריעף. אייניגע האבען אויספערקויפט זייער גאנץ פערמעגען, די הייזער און הויפען, און פון טאג אויף טאג ערווארטעט די גאולה. מיין שווער, וואס האט געוואוינט אין האמעלן, האט פערקויפט דאס הויז מיט'ן גאנצען פערמעגען און זיך בעזעצט אין האלדעסהיים. ער האט אונז צוגעשיקט קיין האמבורג צוויי קעסטלעך מיט לייווענד פון פערשידענע סארטען און אלערליי עסענווארג; דארט איז געוועזען ארבעס, געריכערט פלייש, קאמפאטען פון פלוימען, געטריקענטע פרוכטען און אנדערע שפייזען, וואס קענען זיך האלטען. דער גוטער מענש האט געמיינט, אז מיר וועלען גלייך פון האמבורג אריבערפאהרען קיין ארץ ישראל".

אזא אויפרעגונג האט אויך געהערשט אין אמסטערדאם, אין הויפט האנדעלס־צענטער פון די דעמאלטיגען יודען. דארטען פלעגען ארומגעהן פון האנד צו האנד פערשידענע משיח־מאניפעסטען. אין איינעם פון די מאניפעסטען האט נתן העזתי געשריבען קאטעגאריש: „אזוי האט גאט געזאגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאמען איז שבתי־צבי. ער וועט ארויסטרעטען ווי א גבור, ווי א קאמפפס־מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאט, אז איהר זאלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאנצער פראכט"... אין די שוהלען און אויף די גאסען פלעגען פארקומען מאניפעסטאציעס מיט געזאנג און טענץ. די קריסטען האבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האבען אביסעל חוזק געמאכט פון דער בעוועגונג; אייניגע פון זיי האבען אבער אויך געגלויבט אין דער נאהענטער אויסלייזונג פון יודען, ובפרט, אז די אייראפעאישע קאנסולען האבען אין זייערע אפיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פיעל פון דעם, וואס יודען האבען דערצעהלט. פון לאנדאן האט דער דייטשער געלעהרטער אלדענבורג געשריבען זיין פריינד ברוך שפינאזא: „דא רעדען אלע וועגען דער אומקעהרונג פון די יודען, וואס זענען צוזייהט אין גלות שוין העכער צוויי טויזענד יאהר, צוריק אין זייער פאטערלאנד. נישט פיעל גלויבען דא דערין, נאר פיעל ווינשען דאס. איך ווייס, אז אויך די אמסטערדאמער יודען האבען דערפון געהערט און זענען זעהר אויפגערעגט דערפון. אויב דאס וועט מקוים ווערן, וועט

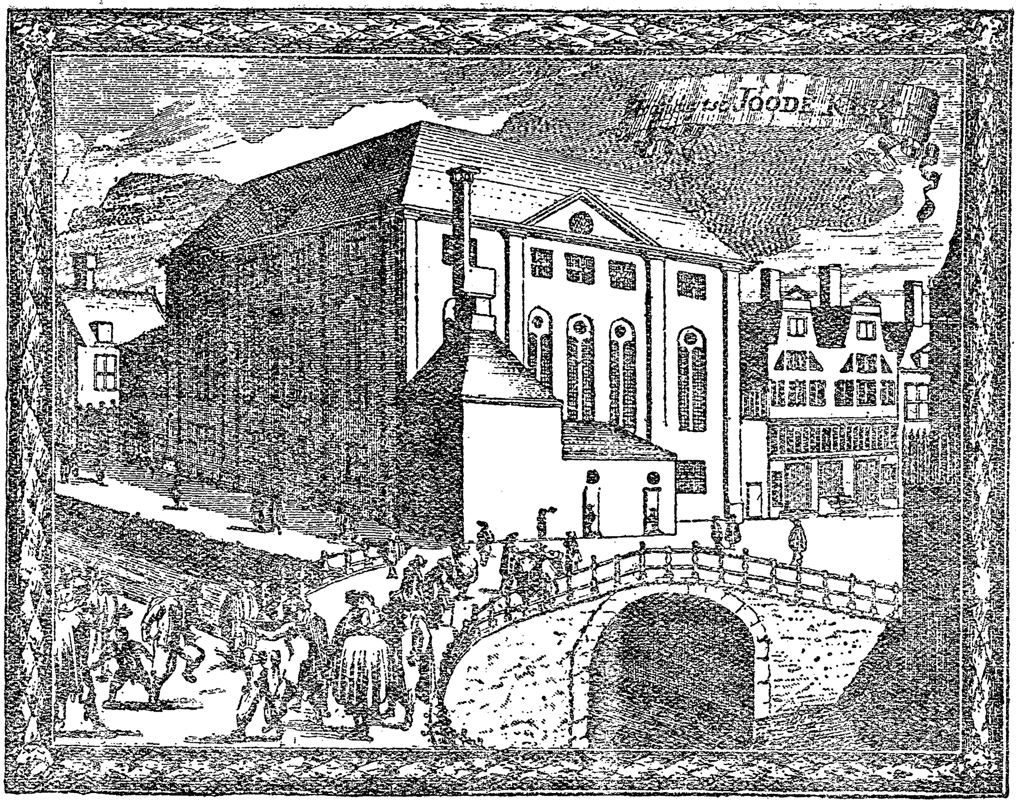

אַ גרויסע שוהל אין אַמסטערדאַם אין יאָהר פון אויפבוי (1676)

דאָס אַרויסרופֿן אַ איבערקערעניש אין דער גאַנצער וועלט".

די אויפֿרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופֿע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 1666. אין האַמבורג פֿלעגט מען אין די שוהלען לייענען לכבוד שבתי־צבי „הנותן תשועה". פֿון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפֿאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ פֿאָרשטעהער פֿון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי־צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ־ישראל. אויפֿ'ן וועג האָבען זיי זיך פֿערהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בריעף מיט אַ ביטע איבערצוגעבען דאָס שבתי־צבי. די שרייבער'ס פֿון דעם בריעף ווענדען זיך צו שבתי־צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אויס זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפֿיהלען און בעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער־הערשער, מיט וואָס פֿאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן: צי זאָלען מיר זיך שוין בעוואָפֿנען און געהן אויף גאָטס־הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאָד ביז אַלע אונזערע צווייהטע און צושפּרייטע וועלען זיך ווידער פֿערזאַמלען?" דעם דאָזיגען בריעף האָבען אונטערגעשריבען אין נאָמען פֿון אַ גאַנצער גרופּע דער בעוואוסטער רב און ד"ר ר' בנימין מוספיה און נאָך עטליכע פֿאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופּע רבנים און פּרנסים האָבען נאָך פֿריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אַדרעס פֿאַר שבתי־צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פֿערבלענדניש, איז געווען דער לאָנדאָנער רב ר' יעקב ששפורטש, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבורג. ער איז געווען איבערצייגט, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אָדער אַ פּשוט'ער שווינדעל, אָדער אַ פֿערבלענדניש, און ער האָט אָהן אויפֿהער געשריבען בריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פֿאָלק פֿון דער געפֿעהרליכער בעוועגונג. דערויף האָט ער אָבער בעקומען ענטפֿערען, וואו די רבנים האָבען געלויבט די געטליכקייט פֿון שבתי־צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פֿון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר' יעקב ששפורטש זיך נישט בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפֿען אין האַמבורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח־בעוועגונג, ווייל עס איז גענוג געווען איין אונפֿאָרזיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, זיין אויף די פֿייערונגען לכבוד שבתי־צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שווײַגען. ווען ער האָט זיך אײַנמאָל ערלויבט אָפּען צו פּראָטעסטירען געגען דעם, וואָס די שבתי=צבי'ניקעס האָבען מבטל געווען אײניגע נאַציאָנאַלע תעניתים, ווי תשעה=באָב, האָט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעלײדיגט און די מאַסע פֿלעגט זיך בעציהען צו איהם פֿײַנדליך. ער האָט געקענט אַראָבוואַרפֿען פֿון זיך די מאַסקע און אָפֿען פּראָטעסטירען ערשט שפּעטער, ווען שבתי=צבי האָט אַזוי טרויעריג געענדיגט און פֿערלאָזען די אמונה פֿון זײַנע עלטערן.

אין פֿיעל שטעדט פֿלעגען פֿאָרקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויביגע און די „אונגלויביגע", וואָס זענען געווען אין דער מינדערהײַט. אין אײניגע ערטער האָט מען זיך זאָגאַר געשלאָגען אין די שוהלען און עס זענען געווען פֿעלען, ווען מען האָט די אונגלויביגע געשלאָגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי=צבי זאָל ביזהער נישט געווען אַלײן גלויבען אין זײַן מיסיע, וואָלט ער איצט, נאָך דעם כבוד, וואָס מען האָט איהם אָנגעטאָן פֿון אַלע זײַטען, געמוזט אָנהויבען גלויבען, אַז ער איז באמת געשיקט פֿון גאָט אויסצופֿיהרען אַ וויכטיגע מיסיע. יעדען טאָג פֿלעגען צו איהם קומען שלוחים פֿון פֿערשידענע שטעדט, וואָס האָבען איהם געבראַכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האָט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפֿיהלען, ווי — אַ קײזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האָט שבתי=צבי אַלײן נישט געהאַט קײן חלק אין די אַלע פֿײַערליכקײטען און אין דער גוזמא'דיגער התפּעלות בנוגע צו זײַן פּערזאָן; דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרען אָהן זײַן בעפֿעהל, אפשר געגען זײַן ווילען, און נאָר זײַנע „נביאים" און „אַפּאָסטאָלען" האָבען בעשאַפֿען די אַטמאָספֿערע, אין וועלכער שבתי=צבי איז געוואָרען אַ „געטליכע פּערזאָן".

אַממערהרסטען האָט די משיח=בעוועגונג זיך פֿערשפּרײַט אין פּוילען. דאָרט האָט זי געפֿונען פֿאַר זיך טיעפֿע וואָרצלען אין פֿאָלק און אין דער פֿאָלקס=שטימונג. נישט קײן בלויזער צופֿאַל איז דאָס געווען, וואָס פּונקט אין דעם יאָהר (1648), ווען אין פּוילען זענען פֿאָרגעקומען די הריגות פֿון חמעלניצקי, איז שבתי=צבי צום ערשטען מאָל אַרויסגעטרעטען אין סמירנאַ. בײדע געשעהענישען האָבען געהאַט אַ גרויסען צוזאַמענהאַנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפֿאַנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקים מיטהעלפֿער, די טאַטאַרען, האָבען אַוועקגעפֿיהרט קײן טערקײַ, וואו זײ זענען אויסגעלעזט געוואָרען דורך די טערקישע יודען, האָבען מיט זײערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פֿון יודישען צענטר אין

פוילען געקענט בעשאַפען די נויטיגע אַטמאָספערע פאַר דער משיח־בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אַז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאַטאַסטראָפע אין פוילען האָבען שטאַרק געווירקט אויף דער נשמה פון שבתי־צבי און צוגעגרייט אַ באָדען פאַר דער פראָפּאַגאַנדע, וואָס ער האָט געפיהרט בעת זיינע וואַנדערונגען. פון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי־צבי געווען בעזונדערס נאָהענט דעם צוועהטאָגטען האַרץ פון די פוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געוואָרען איבער דער וועלט און זיין נאָמען האָט זיך פערשפרייט אַלס אויסלייזער און משיח, האָבען זיי, די פוילישע יודען, זיך אָבגערופען דערויף מיט אַ בעזונדער התפעלות און מיטגעפיהלט. איינער אַ מאַלאָראָסישער שריפטשטעלער פון יענער צייט שרייבט וועגען די פוילישע יודען: „די יודען האָבען געפייערט אַ נצחון. איינעגע פון זיי האָבען פערלאָזען זייערע הייזער און פערמעגען, נישט געוואָלט טאָן קיין זאַך און געזאָגט, אַז אָט וועט משיח זיי איבערטראָגען אויף אַ וואָלקען קיין ירושלים. אַנדערע האָבען גאַנצע טעג געפאַסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל'ט אין די טייכען, לייענענדיג עפעס אַ ניי־פערפאַסטע תפילה... אין יענער צייט האָבע איינינע קליינמוטיגע און אָרימע קריסטען, הערענדיג די מעשׂות וועגען פאַלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאָלצקייט פון די יודען, אָנגעהויבען צווייפלען אין קריסטוס'ען".

די האָפנונגען אויף אַ גיכער אויסלעזונג האָבען זיך נאָך פערשטאַרקט נאָכדעם ווי עס האָבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואָס זענען געשיקט געוואָרען צו שבתי צבי פון פוילען. איינער פון די שלוחים איז געווען דער זוהן פון לעמבערגער רב ר' דוד הלוי, דער גרעסטער אויטאָריטעט פון יענער צייט, דער קאָמענטאַטאָר פון „שולחן ערוך". די דעלעגאַטען פון פוילען האָבען זיך פאָרגעשטעלט פאַר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געווען אַרעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אַבידאָס, ביי קאָנסטאַנטינאָפּאָל. זיי זענען ערשטוינט געוואָרען, ווען זיי האָבען דערזעהען, אַז שבתי צבי איז אַרומגערינגעלט פון אַ גרויסער מחנה יודען פון עטליכע טויזענד מאַן, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען פיעל בעגייסטערטע זקנים, אָנגעזעהענע יודען, וואָס זענען זיך צונויפגעפאָהרען פון אַלע עקען וועלט. שבתי צבי האָט איבערגעגעבען די דעלעגאַטען פאָלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6־טען טאָג פון דער אויפלעבונג פון מיין

גײַסט און נשמה, כ״ב תמוז... איך שיק אַ מתנה דעם מאַן פֿון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פֿון „טורי זהב״, דוד הלוי, זאָל ער אויף זײַן עלטער בליהען מוטיג און פֿריש! אין גיכען וועל איך פֿאַר אײַך נקמה נעהמען און אײַך טרייסטען ווי אַ מוטער איהר קינד, איך וועל אײַך בעצאָהלען הונדערט מאָל גוטס. דער טאָג פֿון נקמה איז אין מײַן הארץ, און דאָס יאָהר פֿון מײַן אויסלעזונג איז שוין געקומען. אַזוי זאָגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פֿון אַלע קיסרים... גאָט׳ס משיח, דער לײב פֿון דער הויך שבתי צבי״ נ״י.
אויסער דעם בריעף האָט שבתי-צבי איבערגעגעבען אַ מתנה דעם אַלטען רב ר׳ דוד הלוי: אַ העמד, וואָס דער רב זאָל אָנטאָן. אין בריעף האָט שבתי אויך געבעטען, מען זאָל איהם צושיקען פֿון פּוילען דעם „נביא״ נחמיה הכהן. דער „משיח״ האָט נישט געוואוסט, אַז דערזעלבער נחמיה הכהן וועט ברענגען אַ אומגליק אויף זײַן קאָפּ.

דערווײַל האָט זיך דערנעהענטערט דאָס יאָהר פֿון דער גאולה און די שטימונג איז געוואָרען אַלץ געשפּאַנטער און נערוועזער. אײַנער, וואָס האָט בײַגעוואוינט די געשעהנישען פֿון יענער צײַט, דערצעהלט וועגען דעם, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין האמבורג אין אָנהויב 1666: „לכבוד שבתי-צבי האָט מען אין די שוהלען געלײענט אַ תפילה, אין אַ פֿאָרם, וואָס פּאַסט פֿאַר אַ קײזער. דאָס פֿאָלק האָט דערבײַ זיך אויפגעהויבען פֿון די ערטער און מיט יראת הכבוד, ווי פֿאַר דער העכסטער מאַכט, געענטפֿערט „אָמן״ אויף יעדע ברכה; ווער עס האָט נישט געענטפֿערט, האָט ריזיקירט מיט׳ן לעבען. זײ האָבען געוואַרט אויף אַ בעשטימטען טאָג פֿון דער גאולה, לויט דעם בעפֿעהל פֿון קײזער (שבתי) און זײַן נביא (נתן). אַמאָל איז דער טערמין בעשטימט געווע-רען אויפ׳ן יאָהר 1672, און אַמאָל אויף די נאָהענטסטע חדשים ניסן אָדער סיון. ערוואַרטענדיג די גאולה, האָבען אַלע פֿלײַסיג זיך אָפּ-געגעבען צו תשובה, תפילה און געוויין, כדי זוכה צו זײַן צו דער-זעהען די בעפֿרײַאונג אָהן חבלי משיח ווײַל אַזוי האָט פֿערזי-כערט זייער נביא: די גאולה וועט קומען אין גיכען, און דורך תשובה וועט מען פֿערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאַנצער וועלט איז פֿאָרגעקומען אַ פֿלײַסיגע תשובה מיט פּײַניגען דעם קערפּער, תעניתים, וואָס האָבען אַמאָל געדויערט אַ גאַנצע וואָך, טבילות אין קאַלט וואַסער און אַנדערע פֿאָרמען פֿון סיגופים (פּײַניגען זיך), וואָס דאָס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל — פֿערשטעהן. דער

נביא פון עזה האט וועגן דעם אלץ מודיע געווען. עס איז דערגאנגען דערצו, אז פיל האט זיך פערוואלט פאהרען, כדי אליין צו זעהן איהם (שבתי־צבי) און ביי איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופיעל טומעל האט שוין שבתי־צבי ארום זיך בעשאפען, צו־גרויס איז שוין געווען די בעשטימטע ערווארטונג פון דער גאולה, אום ער זאל קענען ווייטער בלייבען זיצען אין סמירנא און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואליעס ארום איהם און עס קלאפען די הערצער. און אט אין אנהויב 1666 איז דער פערגעטערטער אויסלייזער אוועק פון סמירנא קיין קאנסטאנטינאפאל, כדי — ווי מען האט געזאגט — אבצונעהמען די קרוין ביים סולטאן. פאר׳ן אבפאהרען האט שבתי־צבי צוטיילט „די וועלט״, ד. ה. די גאנצע טעריטאריע פון דער קינפטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס־און־צוואנציג פון זיינע מקורבים. מען דערצעהלט אלס קוריאז, אז איינער פון די זעקס־און־צוואנציג „חלקים״ איז ארייני־געפאלען צו א ארימאן, וואס האט געלעבט פון נדבות. עס האבען זיך געפונען רייכע יודען, וואס האבען געוואלט ביי דעם ארימאן אבּ־קויפען פאר א גרויסע סומע געלד זיין חלק „מלוכה״, נאר יענער האט אויף קיין פאל נישט געוואלט.

די טערקישע רעגירונג, וואס אין איהר שפיץ איז דאן געשטא־נען דער גרויס־וויזיר אחמעד קעפרילי, האט געוואוסט וועגען דער בע־וועגונג צווישען יודען, נאר ער האט זיי נישט געשטערט כל זמן די בעוועגונג איז נישט אריבערגעגאנגען די גרעניצען פון דער פראווינץ. טיילוויז צוליעב מורא ארויסצורופען אונרוהען און טיילוויז צוליעב חאבאר האט די אדמיניסטראציע אין דער פראווינץ געלאזט צו רוה שבתי־צבי מיט זיין חברה. נאר ווען יענער צוזאמען מיט זיין סעקרעטאר פרימא און עטליכע פריינד זענען געפאהרען אין דער רעזידענץ פון טערקיי, האט די העכערע מאכט שוין אנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס־וויזיר האט מען שבתי־צבי שוין אבּ־געווארט בעת דאס שיף האט זיך אבגעשטעלט אין די דארדאנעלען און מען האט איהם ארעסטירט. אין עטליכע טעג ארום האט מען דעם משיח געבראכט צופיהרען אין קייטען קיין קאנסטאנטינאפאל און איינגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים ארום האט מען איהם איבער־געפיהרט אין דעם נאהענטען פאלאץ אבידאס. אהין איז אויך געקומען

זײַן פֿרוי, שרה, דער סעקרעטאַר פּרימאָ און אײניגע מקורבים.
דער אַרעסט פֿון שבתי־צבי האָט נאָך פֿאַרשטאַרקט דאָס גלויבן אין איהם. דאָס פֿאָלק האָט אויסגעטײַטשט דעם אַרעסט אַזוי, אַז דער משיח דאַרף יעצט איבערלעבן יענע יסורים, וואָס דאַרפֿן קומען פֿאַר דער גרויסער נאַציאָנאַלער באַפֿרײַאונג. קײן קאָנסטאַנטינאָפּאָל זענען זיך אָנגעפֿאָהרען פֿיעל פֿון שבתי־צבי׳ס אָנהענגער פֿון דער גאַנ־צער וועלט. פֿיעל האָבען מיטגעבראַכט טײַערע מתנות פֿאַר דעם לײַ־דענדען משיח און דער משיח האָט געלעבט אין זײַן תּפיסה, ווי אַ פֿירשט אין זײַן פּאַלאַץ. די טערקישע וואַך איז געווען איבערגעקויפֿט און די דעפּוטאַטען און מאמינים, וואָס זענען געקומען צום משיח אין תּפיסה אַרײַן, האָבען פֿאַר זיך געזעהען אַ איבעררעשענד בילד: אַנ־שטאָט אַ אָרימען אַרעסטאַנט, איז געשטאַנען פֿאַר זײ אַ שטאָלצער מענש, וואָס איז געזעסען אין זײַן פּאַלאַץ, ווי אַ קײסער. דאָס האָט נאָך מעהר גערײצט די פֿאַנטאַזיע און דער פּאַלאַץ אַבידאָס האָט בײַ די אָנהענגער פֿון שבתי־צבי בעקומען דעם נאָמען „מגדל עוז“. כּדי צו אונטערהאַלטען אין פֿאָלק די אמונה אין אַ נאָהענטער איבערקעהרעניש, האָבען די אַפּאָסטאָלען פֿון שבתי־צבי אָנגעהויבען אָבשאַפֿען פֿיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואָס איצט האָט די גאולה זיך שוין אָנגעהויבען און לויט דער מסורה דאַרפֿען אַלע מצוות בטל ווערען בעת משיח וועט קומען. דעם תּענית פֿון שבעה־עשר־בתמוז האָבען די שבתי־צבי׳ניקעס מבטל געמאַכט אויף דעם סמך, וואָס אין יענעם טאָג האָט די געטליכקײט זיך צום ערשטען מאָל ענטפּלעקט צו שבתי־צבי. אפילו דער תּענית פֿון תּשעה־באָב איז פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יום־טוב, ווײַל אין דעם טאָג איז געבוירען געוואָרען דער משיח, וועלכער דאַרף צוריק אויפֿבויען דעם בית־המקדש.
פֿון אַבידאָס זענען פֿונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע יודישע געמײנדעס צירקולאַרען אין נאָמען פֿון שבתי־צבי. אין די שוהלען פֿלעגט מען לײענען לכבוד שבתי־צבי „הנותן תּשועה“. זעהר פֿיעל דעפּוטאַציעס זענען געקומען זיך בוקען פֿאַר דעם משיח. צווישען אַנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאָהנטער נחמיה הכהן און פֿון איהם איז אויף שבתי־צבי געקומען אַ אונערוואַרטעט אומגליק. שבתי־צבי האָט אָנגענומען דעם „נביא“ נחמיה הכהן זעהר פֿײַערליך און געהאַט מיט איהם אַ לאַנגען געשפּרעך. ווי עס שײַנט, האָט ער געוואָלט מאַכען איהם פֿאַר זײַן פֿאָרשטעהער אין פּוילען; נאָר די אוידיענץ האָט

Sabatai im Gefängniß zu Abÿdos ein Schloß der Dardanellen

So schwebt der After-Gott der Juden in den Ketten.
Und denoch Können sie mit Andacht vor ihm tretten.
Mit Demüht, tieff-gebeugt, mit Ehrerbitigkeit,
Sie sehn, und sehn doch nicht sein Unvermögenheit.

שבתי צבי אין תפיסה

צנ׳אַלטע גראַוויור

פון בוך: כהן — שבתי צבי, אַמסטערדאַם 1669

ניִשט געבראַכט צום געווינשטען צוועק. נאָך לאַנגע וכּוחים צווישען נחמיה הכּהן און שבתי-צבי וועגען די יסודות פון דער קבלה איז נחמיה אַוועק אַ ענטטוישטער און ניִשט אָנערקענט שבתי-צבי פאַר דעם אמת'ען משיח. די פאַנאַטישע אָנהענגער פון שבתי-צבי זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט דערויף און נחמיה האָט געמוזט ענטלויפען קיין אַדריאַנאָפּאָל, איבערגעקליידעט אין אַ טערקישען אָנצוג. דאָרט איז נחמיה געגאַנגען צום אָרטיגען נאַטשאַלניק (קײַמאַקאַם), כּודיע געוועזען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין פּאַלאַץ אַבידאָס, און איהם אויפ-געקלערט, ווי ווײַט געפעהרליך עס איז די משיח-בּעוועגונג פאַר דער טערקישער מלוכ

מען האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען דעם סולטאַן, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין אַדריאַנאָפּאָל. דער סולטאַן איז געוואָרען פול מיט גרימצאָרן און איז געוועזען גרייט צו טויטען דעם פאַלשען משיח, נאָר זײַנע מקורבים האָבען איהם אָבגערעדט דערפון, אָנווײַ-זענדיג, אַז דאָס קען בּרענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האָבען געראַטען דעם סולטאַן: איבעררעדען שבתי-צבי, אַז ער זאָל איבערגעהן אין מחמד'נישען גלויבען און דערמיט וועלען זײַנע נאמנים, ערשטענס, זיך אָבקעהרען פון איהם און פאַר'ן איסלאַם וועט דאָס זײַן אַ גרויסער נצחון. איינער אַ דאָקטאָר דיראַן, אַ געוועזענער יוד, וואָס האָט אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען, האָט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי-צבי. ווען מען האָט דעם משיח איבער-געפיהרט פון אַבידאָס קיין אַדריאַנאָפּאָל צום געריכט, האָט דיראַן פאַר איהם אָבגעשילדערט אַ שרעקליך בּילד, ווי אַזוי דער סולטאַן איז אויפ-געבראַכט געגען איהם, וואָס פאַר אַ האַרבּע שטראָף עס שטעהט איהם פאָר, און שבתי-צבי איז געוואָרען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבּסט-שוץ האָט געטאָן זײַנס און דער „משיח" האָט פערשטאַנען, אַז גאָט האָט איהם צוגעשיקט אַ נסיון און אַז ער מוז זיך בּעשליסען אויף אַ ענערגישען שריט. ווען מען האָט איהם אויפ'ן צווייטען טאָג געבראַכט צום סולטאַן, האָט ער פאַר איהם אַוועקגעוואָרפען צו דער ערד זײַן יודישע היטעל און אָנגעטאָן אַ ווײַסען טערקישען טורבּאַן, אַלס צייכען פון איבערגאַנג צום איסלאַם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז בּאַלד בּעשטימט געוואָרען פאַר אַ מקורב צום טערקישען סולטאַן און בּעקומען דעם טיטול מאַחמעד-עפענדי. איהם האָבען גלייך נאָכגעטאָן זײַן פרוי שרה און אייניגע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאָך דעם האָט שבתי אָנגעהויבען שפּילען אַ צווייזייטיגע ראָליע:
די טערקען האָט ער פאַרזיכערט, אַז ער ווענדעט אָן אַלע מיטלען איי
בערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען ווידער
האָט ער איינגערעדט, אַז זיין שריט איז אריינגעגאַנגען אין דעם פּראָ
גראַם זיינעם, אַז מיט זיין שמד'ען זיך איז פאַרגעקומען נאָר אַ טיפער
מיסטישער אַקט און אַז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאַנער
צום יודישען גלויבען אין אַ נייער פאָרם. פיעל פון זיינע מאמינים האָ
בען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפענטליך תשובה
געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפען פון דעם „משיח״. די
פאַנאַטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין
שבתי-צבי און זיך געלאָזט פיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען
איהם ארומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האָט מען פערשפּרייט
קלאַנגען, אַז נאָר דער שאָטען פון שבתי-צבי האָט אָנגענומען אַ פרעמ־
דען גלויבען און דער אמת'ער איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט זיך
באַווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פון דער גאולה.
די הויפּט־אַפּאָסטאָלען פון שבתי־צבי האָבען ווייטער געפיהרט זייער
פּראָפּאַגאַנדע. אין „זהר״ האָבען זיי געפונען אַ רמז, אַז דער משיח
וועט זיין „גוט פון אינעווייניג און שלעכט פון אויסעווייניג״, אַז ער
וועט זיך אריינלאָזען אין אַ גרויסען אָבגרונד פון שלעכטס, כדי פון
דאָרטען אַרויסצושלעפּען די „געטליכע פונקען״. דער נביא נתן פון
עזה האָט אין זיינע אויפרופען צום פאָלק ערקלערט, אַז מען דאַרף
זיך נישט נעהמען צום האַרצען דעם שריט פון שבתי צבי, ווייל „אַלע
זיינע מעשים זענען טיפע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל
קען נישט אריינדרינגען״. דער פאַלשער נביא האָט זאָגאַר געהאַט די
דרייסטקייט אריינצוקאָהרען קיין אַדריאַנאָפּאָל, די רעזידענץ פון משיח
דעם פערררעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען
צו פערלאָזען די שטאָדט. דאַן איז נתן אַוועק קיין איטאַליען און דאָרט
פאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאַגאַנדע, פערשפּרייטענדיג פערשידענע בבאָ
מעשות וועגען שבתי-צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גערודפ'ט,
נאָר די מאַסע האָט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם
געפאָלגט. די משיח-פאַנטאַזיעס האָבען נאָך געלעבט אין פערשידענע
יודישע שטעדט.

שבתי-צבי האָט דערווייל זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. אַמאָל
האָט ער אויסגעזעהען ווי אַ הייסער פאַנאַטישער מוסולמאַנער און

אמאל — מתפלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערעמאניעם און ליעדער-געזאנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהענישען האבען איבערגעלאזט א טיעפען רושם אויף דעם עקזאלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאלקאמענעם שגעון. דער טערקישער רעגיערונג איז ענדליך נמאס געווארען די צווייזייטיגע שפיעל פון שבתי-צבי, פון וועלכען מען האט פריהער ערווארטעט גרויסע זאכען; מ'האט איהם אויפגעהערט ארויסגעבען פענסיע אלס א בעאמטען פון הויף און מען האט איהם אבגעשיקט קיין קאנסטאנטינאפאל. דארט האט ער נאך געהאט א קליינעם קרייז אנהענגער, וואס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס-וויזיר האט זיך דערוואוסט, אז שבתי האט נאך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האט ער בעפוילען צו פערשיקען איהם אין אזא ארט, וואו עס זענען נישט געווען קיין יודען. דארט, אין א פערווארפענעם שטעדטעל דולציגא, איז שבתי-צבי געשטארבען (ערב יום-כפור 1676). ער איז געשטארבען אפיציעל אלס מוסולמאנער און בעגראבען געווארען דורך מוסולמאנער.

אזוי האט זיך געענדיגט די גרויסע טראגי-קאמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האבען ערווארטעט די גאולה, האט געמוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאכען א שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואס האבען נאך געגלויבט אין איהם נאכדעם ווי ער איז א פערדעטער געווארען, האבען איצט דערזעהן פאר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאן אויף זייער חטא. די רבנים האבען איצט נאך שטרענגער געקוקט, אז אין זייערע געמיינדעם זאלען מעהר זיך נישט געפינען קיין אנהענגער פון שבתי-צבי. אבער דאך האט די בעוועגונג געלאזען אזעלכע טיעפע ווארצלען אין פאלק, אז אויך יעצט האבען איינציגע אלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי-צבי. אויב די שבתי-צבי-בעוועגונג איז יעצט א-געשטארבען, האבען אבער די שבתי-צבי'ניקעם אלץ געלעבט אלס סעקטע. איינציגע האבען נאאיוו געגלויבט, אז שבתי-צבי איז ארויף אויפ'ן הימעל און וועט אין א צייט ארום ווידער קומען אויסלייזען דאס יודישע פאלק פון גלות; אנדערע האבען פערלוירען די אמונה אין דער נאציאנאלער בעפרייאונג אבער זיי האבען געגלויבט, אז דאס לעבען און דער טויט פון שבתי-צבי האבען געהאט א טיעפען מיסטישען זין, אז גאט האט איהם אראבגעשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאלק.

די נעסט פון דער סעקטע שבתי־צבי׳ניקעס האָט זיך געפונען אין טערקײַ, נאָר פון דאָרטען זענען געשיקט געוואָרען שלוחים קײַן אײראָפּאַ צו פיהרען אַ פּראָפּאַגאַנדע און ערווערבען נײַע מיטגליעדער. אין דער שפּיץ פון דער סעקטע זענען די ערשטע צײַט געשטאַנען מענשען, וואָס זענען געווען נאָהענט צו שבתי־צבי. אײנער פון זײ איז געווען אברהם מיכאל קרדוזו, וועלכער האָט בעשאַפען די „טעאָריע" פון דער סעקטע. לויט דער דאָזיגער טעאָריע, עקזיסטירען צווײערלײ געטליכקײטען: גאָט אַלס די ערשטע סבה פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאָט קאָן מען נישט בעגרײַפען מיט׳ן שכל און ער האָט נישט קײן שום סימנים און טיטולען, און דער גאָט פון ישראל (אלהי ישראל), וואָס הערשט איבער דער וועלט און אין זײַנע הענד איז דער גורל פון יודישען פאָלק און פון אַנדערע פעלקער. שבתי־צבי איז געווען די פערקערפערונג פון צווײטען מין געטליכקײט (צוליעב פאָרזיכטיגקײַט האָט די סעקטע איהם אָנגערופען בלויז „געטליכער מאַן"). זיך אַלײן האָט קרדוזו אַמאָל אַרויסגעשטעלט אַלס דעם משיח בן יוסף, וועלכע דאַרף פאָרטזעצען די אַרבײַט פון אמת׳ען משיח, וואָס איז פאָרלויפיג פערשוואונדען געוואָרען פון דער וועלט. דאָס לעבען פון דעם אַפּאָסטאָל איז געווען רײַך אין געשעהענישען. קאָרדאָזאָ איז געווען אַ זוהן פון מאַראַנען, געלעבט אין שפּאַניען, וואו ער האָט געלערנט מעדיצין און געפיהרט אַ לעבען פון אַ לעב־יונג, ליעב געהאַט פרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געוואָרען, איז ער אַנטלאָפען קײַן איטאַליען און איבערגעגאַנגען אין יודישען גלויבען. פון דאָרטען איז ער אַוועק קײַן טערקײַ, וואו ער האָט זיך צוזאַמענ־געטראָפען מיט שבתי־צבי, און נישט קוקענדיג אויף זײַן וועלטליכער בילדונג איז ער געוואָרען אַ פערברענטער אַנהענגער פון דעם „משיח". אין טריפּאָליס האָט ער פערנומען די שטעל פון אַ דאָקטאָר בײַ׳ם הויף און דאָ האָט ער אָנגעהויבען פיהרען שריפטליך און מונדליך אַ הײסע מיסטישע פּראָפּאַגאַנדע צווישען די יודען אין אַפריקאַ. די רבנים האָבען איהם אָבער פערפאָלגט און ער האָט געמוזט פערלאָזען טריפּאָלי. ער איז אַנטלאָפען קײַן סמירנאַ, וואו ער האָט געוואָלט שפּיעלען די ראָליע פון אַ צווײטען משיח נאָך שבתי־צבי. אָבער אויך פון דאָרטען האָט מען איהם פערטריבען. זײַן שטורמיש לעבען האָט ער געענדיגט אין קאַהירא (1706), אַלס דאָקטאָר בײַ אַ עגיפּטישען פּאַשאַ.

די ערשטע יאָהרען נאָך דעם טויט פון שבתי־צבי האָבען די סעק־

דער אָנהויב און סוף פון נתן העזתי (קופּער-שטיך
פון 17-טען י"ה)

טאנטען פון סמירנא זיך געלאזט פערדרעהען א קאפ פון חזן דניאל ישראל, וועלכער האט געפרעדיגט, אז שבתי=צבי איז נישט געשטאר=בען, נאר לעבט ערגעץ אין א אונבעוואוסטען ארט און וועט קומען אין 45 יאהר ארום בעפרייען זיין פאלק. דער דאזיגער „נביא" האט געהאט א ערפאלג. די ארטיגע רבנים האבען גע'פועל'ט ביי דער אדמיניסטראציע, אז מען זאל ארויסטרייבען דעם דאזיגען פאנאטיקער, אבער ער האט ווייטער געפיהרט זיין פראפאגאנדע אין דער אומגעגענד פון סמירנא. ער האט געענדיגט דערמיט, וואס ער האט לפנים ארויפגענומען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם, כדי פטור צו ווערן פון די רדיפות, ווי עס האבען געטאן פיעל אנדערע סעקטאנטען.

די הויפט=נעסט פון דער סעקטע איז געווען סאלאניקי, וואו עס האבען זיך געפונען די קרובים פון שבתי=צבי און זיינע פאנאטישסטע אנהענגער. דארט האבען זיך אויך געפונען די „געזעצליכע יורשים" פון שבתי=צבי. עטליכע יאהר פאר זיין טויט איז געשטארבען שבתי'ס פרוי, שרה, און דאן האט שבתי חתונה געהאט מיט דער טאכטער פון איינעם פון זיינע תלמידים, דער סאלאניקער „חכם" יוסף פילאזאף. די דאזיגע צווייטע פרוי פון שבתי=צבי האט געהאט א קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי=צבי'ניקעס האבען געהאלטען פאר א גלגול פון שבתי און איהם גערופען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אז נאך דעם טויט פון שבתי=צבי האט די אלמנה זיינע זיך פערמאכט אין א צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאך ערקלערט, אז איהר מאן איז געקומען צו איהר פון יענער וועלט און געהייסען, אז יעקב זאל זיין פערערבענט אלס זיין זוהן. אין נאמען פון דעם צווייטען משיח, וואס איז נאך געווען זעהר יונג, האט די „מלוכה" געפיהרט א „רעגענט": זיין פאטער יוסף פילאזאף און די אלמנה פון שבתי. אין דעם דאזי=גען קליינעם קרייזעל האט געהערשט די מיינונג, אז די זינד פון דער וועלט קענען אויסגעקויפט ווערן דורך נאך נייע זינד. דערביי האט מען זיך פעררופען אויף דעם מאמר פון תלמוד, אז משיח וועט קו=מען אדער אין א דור, וואס וועט זיין אינגאנצען זכאי (ריין פון זינד) אדער אינגאנצען חייב (פול מיט זינד). אויף דעם סמך האט די סעקטע זיך אריינגעלאזט אין שרעקליכער אויסגעלאסענקייט. די מענער פלעגען זיך בייטען מיט די ווייבער, ברידער האבען געלעבט מיט שוועסטער א. אז. וו.. די רבנים האבען נישט געהאט קיין מיטלען צו קעמפפען געגען דער אויסגעלאסענקייט און געמאלדען וועגען דעם דער

אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט אָנגעהויבן פֿערפֿאָלגען די סעקטע. כדי צו בעפֿרייען זיך פֿון די רדיפֿות, האָט די סעקטע נאָכגעטאָן דעם ביישפּיעל פֿון שבתי-צבי, און אין 1687 האָבען 400 מאַן פֿון זיי אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אַנדערע אָנפֿיהרער פֿון דער סעקטע האָבען דערביי פֿערזיכערט, אַז אויך דער פֿערראַט האָט אַ טיעפֿען כּימבּאָלישען זין. פֿאַר די מוסולמאַנער וויעדער האָבען זיי זיך געהאַלטען ווי פֿרומע גלויביגע. אויסערליך האָבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאָניעס פֿון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאָר בעהאַלטענערהייד האָבען זיי אָבגעהיט די מיסטעריען פֿון שבתי-צבי. ביסלעכווייז האָבען די גע'שמד'טע סעקטאַנטען אַלץ מעהר זיך דערווייטערט פֿון די דינים פֿון דער יודישער רעליגיע און פֿלעגען אָנרופֿען די אמת'ע יודען „כּופֿרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטאָרבען, איז די אָנפֿיהרונג איבער דער סעקטע אַריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פֿון דער סעקטע שבתי-צביני'קעס זענען נאָך פֿערבליבען ביז יעצט. אין סאַלאָניקי לעבען נאָך היינט אייניקלעך פֿון שבתי-צבי, וואָס האָבען זיך אָבגע'שמד'ט. די טערקען רופֿען זיי „דאָנמע", ד. ה. פֿעררעטער, זיי אַליין רופֿען זיך אָן „מאַמינים". די סעקטע צופֿאַלט זיך אויף דריי גרופּען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואָס שטאַמען פֿון שבתי-צבי אַליין; 2) יאַקוביטי, אָנהענגער פֿון יעקב-צבי; 3) קוניאָזי, אָנהענגער פֿון אַ געוויסען אָסמאַן-באַבאַ, וואָס האָט געלעבט אין מיטען 18-טען יאָהרהונדערט. אין סאַלאָניקי געפֿינען זיך ביז 1000 פֿאַמיליעס פֿון די „דאָנמע". דער גרעסטער טייל פֿון זיי לעבט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און פֿון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אַריינגאַנגען. זיי האָבען חתונה נאָר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פֿון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פֿאָהרען קיין מעקאַ, נאָר ביי זיך אין דער היים האָבען זיי געהיימע ערטער פֿאַר גאָטעסדיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פֿייערען תשעה-באָב, וואָס איז דורך שבתי-צבי פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון אַ נאַציאָנאַלען טרויער אין אַ יום-טוב. אין זייערע תפֿילות רופֿען זיי אָן שבתי-צבי „אונזער קייזער און משיח". אייניגע תפֿילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אָן מיט די ווערטער: „אין נאָמען פֿון גאָט פֿון ישראל, די קרון פֿון

ישראל, פֿון די דרײַ פֿערבאַנדען פֿון דער אמונה, וואָס זענען אײנס״...

די שפּראַך זײערע איז טערקיש, נאָר אין רעליגיעזע אַנגעלעגענ⸗הײַטען בענוצען נאָך די דאָנמע׳ס עטוואָס העברעאיש און שפּאַניאָליש. די דאָנמע׳ס זענען זעהר פֿערבאָרגען אין אַלץ, וואָס אָנבעלאַנגט זײער רעליגיע; יעדער, וואָס ענטדעקט פֿאַר פֿרעמדע די סודות פֿון זײער רעליגיע, רעכענט זיך פֿאַר אַ פֿעררעטער און איז חייב מיתה, נאָר דאָך האָט מען די לעצטע צײַט ענטדעקט דעם קאַטעכיזים פֿון דער דאָזיגער סעקטע אין צווײערלײַ נוסחאות. דער אינהאַלט פֿון אײנעם פֿון די נוסחאות איז פֿאָלגענדער:

גאָט איז אײן און אײנציגער און שבתי⸗צבי איז זײַן נביא. אָדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אַנדערע העלדען פֿון דער ביבעל זענען נאָך אַ טײל פֿון שבתי⸗צבי, וועלכע האָט אַלטצעהן מאָל זיך בעוויזען אויף דער וועלט אונטער פֿערשידענע נעמען. די וועלט איז בעשאַפֿען נאָר פֿאַר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאַנער זענען בעשטימט צו שיצען זײ, פּונקט ווי די שאָלעכטס פֿאַר אַן׳איי. נישט⸗יודען אין אַלגעמײנעם ווערען אָנגערופֿען קליפּה און זײערע נשמות צוזאַמען מיט די קערפּער פֿערשווינדען אין גיהנם. אַ גלויביגער טאָר נישט חתונה האָבען נישט מיט קײן „קליפּה״, נישט מיט קײן יודישע טאָכטער, כל⸗זמן יודען וועלען נישט אָנערקענען, אַז שבתי⸗צבי איז געווען זײער משיח; די יודען און די „גלויביגע״ וועלען זוכה זײַן צום גן⸗עדן. עס וועט קומען אַ צײַט, ווען אַלע יודען וועלען אָנערקענען דעם אמת און מודה זײַן, אַז יעקב און משה און אַנדערע זענען געווען נישט מעהר, ווי אַ חלק פֿון שבתי⸗צבי; דעריבער דאַרף מען יודען נישט האַסען. דאָך טאָר אַ סעקטאַנט נישט רעדען מיט קײן יודען און מיט קײן קליפּת וועגען זײַן רעליגיע. פֿריהער פֿון אַלץ דאַרף מען געדענקען דעם כלל, אַז אַ דאָנמע דאַרף זיך אַרויסגעבען פֿאַר אַ מוסולמאַנער און אין האַר⸗צען בלײַבען אַ גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פֿאַרטײדיגען דעם איסלאַם, אָנ⸗ערקענען דעם קאָראַן און די מוסולמאַנישע גײַסטליכע; אָבער מען טאָר זיך נישט משפּט׳ן אין די מוסולמאַנישע געריכטען. אויב צווישען אײן „גלויביגען״ און צווײטען קומט פֿאָר אַ סכסוך, דאַרף ער בעטראַכט ווערן אין זײער אײגענעם בית⸗דין, וואָס משפּט נאָר לויט די געזעצען

פון משה. די דאָנמע׳ס דאַרפֿען טראָגען צוויי נעמען: איינעם פֿאַר דער וועלט, און דעם צווייטען פֿאַר די אייגענע מענשען. זיי טאָרען נישט טרינקען קיין שום שאַרפֿע משקאות.

אין אייראָפּא האָבען די אָנהענגער פֿון שבתי־צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה וועגען זיין פֿערראַט און אין די שוהלען האָט מען ווייטער מתפלל געווען פֿאַר דעם „מלך המשיח״. שפּעטער, ווען דער פֿאַקט איז בעשטעטיגט געוואָרען, האָבען זיך דאָך געפֿונען פֿיעל, וואָס זענען ווייטער געבליבען ביי זייער אמונה. איי־ניגע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס אַ טיעפֿע פּאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אָראָפּ־צוּוואַרפֿען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען אַ טיעפֿען קבלה־סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה״ פֿון דער „טומאה״. די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע׳שמד׳ט, נאָר איז אַרויף אויפֿ׳ן הימעל. די פֿיערטע האָבען פֿערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי־צבי אַ גרויסע אַרמעע, מיט וועלכער ער געהט אויף פּוילען און וועט זיך נוקם זיין פֿאַר די יודישע קרבנות, וואָס זענען געפֿאַלען ביי דעם אויפֿשטאַנד פֿון חמעלניצקי. ווען קיין אייראָפּא איז אין פֿריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט־נביא פֿון שבתי־צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפֿונען מעהר אונגלויביגע, ווי גלויביגע. קיין ווענעדיג האָט מען איהם פֿריהער נישט געוואָלט אַריינ־לאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצוואונגען, אונטערצושריי־בען אַ ערקלערונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פֿריהער געזאָגט און גע־פּרעדיגט וועגען שבתי־צבי, איז פֿאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די ווענעדיגער רבנים פֿונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמיינדעס און איטאַליען. פֿון ווענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געוואָרען קיין ליוואָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך איינגעגעבען אַריינצורייסען זיך קיין רוים. דאָרט האָט ער פֿערבראַכט צווישען זיינע חברים, געהיימע שבתי־צבי׳ניקעס און ווידער געמאַכט שווינדלען; ער האָט אַריינגעוואָרפֿען אין טיבר אַ צעטעלע, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען: „אין אַ יאָהר אַרום וועט רוים חרוב ווערן״. ער האָט אויך פֿונאַנדערגעשיקט צו זיינע אָנהענגער אַ צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פֿראַזען אויף דער שפּראַך פֿון „זהר״. דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געציהלטע מענשען פֿון דער מאַסע. די מעהר אַנגעזעהענע יודען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט, מורא האָבענדיג פֿאַר רדיפֿות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אדריאנאפאל און געוואנדערט איבער פערשיעדענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטארבען אין סאפיא (באלגאריען) אין 1680.

צוזאמען מיט נתן העזתי האט ארומגעוואנדערט איבער איטאליען און דייטשלאנד א צווייטער אפאסטאל פון שבתי־צבי, שבתי רפאל. ער האט פריהער געפיהרט זיין אגיטאציע אין רוים און אין ווענעדיג, נאר ווען מען האט זיך דארט דערוואוסט וועגען פערראט פון שבתי־צבי, איז יענער אריבערגעפאהרען קיין דייטשלאנד. אויך דארט האט ער אבער שוין קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל מען האט איהם געכאפט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האט געמוזט ארויס־פאהרען קיין אמסטערדאם. פון דארט איז ער אריבער קיין טערקיי, וואו מען האט איהם אהן אויפהער גע'רודפ'ט אלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאלג האט געהאט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאדט, וואס האט געוואוינט אין פראג. נאכ'ן טויט פון שבתי־צבי איז מרדכי מוכיח ארויסגעטרעטען אלס נייער „נביא". ער איז געוועזען א געלעהרטער מקובל, געפאסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאז. ער איז ארומגעפאהרען איבער בעהמען, אונגארן און מעהרען און גערופען דאס פאלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האט ער ענטוויקעלט אזא געדאנק: שבתי־צבי האט געמוזט זיך שמד'ען, כדי ארויסצושלעפען די „קליפה" פון איסלאם, אבער ער איז געווען נאר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת'ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאהר ארום נאכ'ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם ארויסגעבען, וועט ער אויך זיין געצוואונגען ארויסצו־שלעפען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. דערביי האט מרדכי מוכיח געגעבען אנצוהערעניש, אז ער איז דאס טאקי דער אמת'ער משיח. שפעטער, ווען מען האט איהם איינגעלאדען פון אונגארן קיין איטאליען, האט זיין פאנטאזיע נאך מעהר זיך צופלאקערט און ער פלעגט שוין אפען זאגען, אז ער איז דער משיח בן דוד. אבער דאך האט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאזען אויך איטאליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האט ער שוין מעהר נישט געקענט ארויסרופען. ער האט א צייט געוואנדערט איבער פוילען און דייטשלאנד, און איז געשטארבען אין זיין פאטערלאנד, אין אונגארן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען דעם שרעקליכען פעררעט פון „מלך המשיח", און ווען די שרעקליכע ידיעה איז שוין יא אנגעקומען אהין, האבען פון פאלשען משיח זיך אבגעקעהרט נאר א טייל אנהענגער; די מאסע האט ווייטער געגלויבט, אז שבתי-צבי האט נאר פארלויפיג אנגעטאן אויף זיך דאס טערקישע היטעל, און האט פון איהם ערוואַרטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי און אין מערב-אייראפא, אזוי האט אויך אין פוילען די שבתי-צבי-בעוועגונג זיך פערוואנדעלט אין א סעקטע, אבער נאך לאנג-לאנג האט געדויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאלק; נאך ביז ענדע פון 18-טען יאהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געווען פערזונקען אין חלומות און מיסטישע טרוימערייען, וואס האבען געפיהרט צו טרויעריגע רעזולטאטען.

ארום 1695 האט זיך אין פוילען בעוויזען א ערנסטער און געפעהרליכער פראפאגאנדיסט פון דער משיח-אידעע. דאס איז געווען דער מקובל חייה מלאך. ער איז א לענגערע צייט געווען אין טערקיי, אין דער סוויטע פון שבתי-צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוילען, האט ער אנגעהויבען פרעדיגען, אז דער משיח וועט ווידער אויפלעבען 40 יאהר נאך זיין אבזאגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין יאהר 1706, פונקט ווי משה רבינו האט אבגעהאלטען די יודען 40 יאהר אין דער מדבר, איידער ער האט זיי געבראכט קיין ארץ ישראל. די אגיטאציע פון חיים מלאך האט געהאט א ערפאלג, בעזונדערס צווישען דער פינסטערער מאסע. אין גיכען איז צוגעקומען א נייער אגיטאטאר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז א געוויסע צייט געווען אין איטאליען, וואו ער האט ערלערנט די פראקטישע קבלה, און צוריקקומענדיג קיין פוילען, האט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט און זיי אנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה. די צאהל פון זיינע אנהענגער איז געוואקסען און זיך פערוואנדעלט אין א בעזונדער סעקטע מיט'ן נאמען „חסידים". (דער לעזער דארף געדענקען, אז די דאזיגע חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דא, האבען נישט קיין שייכות צו די שפעטערדיגע חסידים פון בעל-שם). די דאזיגע סעקטע האט אויפגערהויפט זיך אבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאסטען און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים" האבען זיך פעראייניגט מיט די אנהענגער פון חיים מלאך און באלד האט די סעקטע דערגרייכט צו אזא גרויסער צאהל אנהענגער, אז די רבנים האבען

דערזעהען אַ ערנסטע געפֿאַהר און אָנגעהויבען רודפֿ'ן זײ. דאַן האָבען די אָנפֿיהרער פֿון דער סעקטע גענומען רופֿען אַ מאַסען־עמיגראַציע קײַן ארץ־ישראל, כּדי דאָרט פֿײַערליך צו ערוואַרטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האָט אַ פּאַרטיע פֿון עטליכע הונדערט מאַן, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן. די עמיגראַנטען האָבען גרופּענווײַז זיך געלאָזט איבער עסטרײַך, דײַטשלאַנד און איטאַליען און זיך אָבגעשטעלט אין פֿערשידענע שטעדט. דאָרט האָבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אָנגעטאָן אין ווײַסע קיטלען מיט ספרי תּורות אין די הענד, געפּרעדיגט פֿאַר דער מאַסע וועגען דעם גרויסען טאָג, ווען משיח וועט קומען, און גערופֿען צו תּשובה און פֿײַניגען זיך, כּדי זוכה צו זײַן בּעגעגנען דעם משיח. די דרשות האָבען געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק, איבערהויפּט אויף די פּראָסטע מענשען און פֿרויען, וועלכע האָבען פֿערגאָסען פֿיעל טרערען. אויפֿ'ן וועג איז צו דער פּאַרטיע צוגעשטאַנען נאָך אַ מחנה יודען, וואָס האָבען געוואָלט זעהן ארץ ישראל, אַזוי אַז די צאָהל עמיגראַנטען האָט דערגרייכט פֿופֿצעהן הונדערט מאַן. די מחנה האָט זיך צוטײלט אויף צווײ טײלען: אײן פּאַרטיע, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך, איז פֿון ווין אָבגעפֿאָהרען קײַן קאָנסטאַנטינאָפּאָל; די צווײטע פּאַרטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפּיץ איז געפֿאָהרען קײַן פּאַלעסטינאַ דורך וועניציע. נאָך פֿיעל אומגליקען און לײַדען אין וועג זענען קײַן ירושלים אָנגעקומען אַ מאַן טויזענד. אין גיכען איז דאָרט געשטאָרבען יהודה חסיד. זײַנע אָנהענגער זענען געבליבען אין פֿערצווײפֿלונג. זײ האָבען געוואוינט אין אַ בּעזונדער פּלאַץ און זיך ערנעהרט פֿון נדבות; אָבער אַזוי ווי די אָרימע אײַנוואוינער פֿון ירושלים האָבען אַלײן געלעבט פֿון נדבות, האָבען זײ נישט געקענט אויסהאַלטען די עמיגראַנטען, וועלכע זענען געבליבען אָהן שום מיטלען צום לעבען. אין פֿערצווײפֿלונג איז די פּאַרטיע וואַנדערער צוזײַהט און צושפּרײט געוואָרען: אײניגע האָבען זיך פֿעראײניגט מיט זײערע חברים אין טערקײַ און אָרויפֿגענומען אויף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם; אַנדערע האָבען זיך אומגעקעהרט קײַן אײראָפּאַ; די דריטע האָבען זיך געלאָזט אָנרעדען פֿון די דײַטשע מיסיאָנערען און אָנגענומען דאָס קריסטליכע גלויבען. דער צווײטער אָנפֿיהרער פֿון די עמיגראַנטען, חיים מלאך, איז אויף אַ קלײנער צײַט פֿערבליבען אין ירושלים מיט אַ קלײן הײַבל אָנהענגער, וועלכע האָבען געהײם מתפּלל געווען אויף דעם שטײנער פֿון די שבּתי־צבי'ניקעס. מען

דערצעהלט, אז חיים מלאך האט געמאכט א הילצערנע פיגור פון שבתי־צבי און פאר איהר געטאנצט און מתפלל געוועזן. איהם האט מען ארויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאך אויך פון קאנסטאנטינאפאל און ער האט געמוזט זיך אומקעהרען אהיים, וואו ער האט ווידער געפיהרט זיין פראפאגאנדע אין גאליציען און אין פאדאליען. ער איז געשטארבען אין יאהר 1720.

ניט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים", האבען די פערשידענע סעקטעס אין פוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פאדאליען און גאליציען האט ווייטער געארבייט די געהיימע סעקטע שבתי־צבי'ניקעס. זיי האבען עובר געוועזן אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה־באב געמאכט א יום־טוב, אלס געבורטסטאג פון שבתי־צבי. די דאזיגע סעקטע האט אין איהר קולט אריינגעפיהרט אויסגעלאסענקייט צוזאמען מיט אסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואס די שבתי־צבי'ניקעס האבען געפייניגט דעם קערפער און פערגאסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון", האבען זיי זיך אויך אבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראכט אויף דער דאזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע טאטען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פארגעקומען א צוזאמענפאהר פון רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאמענפאהר האט ביי א פייערליכער שטימונג אריינגעלעגט אין חרם אלע שבתי־צבי'ניקעס, וואס וועלען ביז א געוויסען טערמין נישט תשובה טאן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאס דאזיגע מיטעל האט טיילוויז געווירקט און איניגע האבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אנגעהויבען זיך האלטען אין אפיציעלען יודענטום, אבער דאס רוב פון זיי זענען געבליבען פער'עקש'נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאהר ארום האבען די רבנים געמוזט אנקומען צו א צווייטען חרם און דאס מאל איז שוין ארויפגעלעגט געווארען א חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי־צבי'ניק, וואס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאזיגער חרם איז פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע געמיינדעס און געלייענט געווארען אין די שוהלען. אבער אויך די דאזיגע רדיפות האבען נישט געקענט אינגאנצען אויסווארצלען די סעקטע. אין פיעל ערטער האט די אמונה אין שבתי־צבי נאך אלץ געלעבט און אנגענומען נייע פארמען.

צווייטעס קאַפּיטעל

די נאָכוועהעני׳שען פון דער משיח-בעוועגונג

די שבתי-צבי-בעוועגונג האָט געהאַט לאַנגע נאָכוועהענישען. די מיסטישע נייגונגען בייַ יודען האָבען אָנגענומען נייַע פאָרמען, דער נאָמען שבתי-צבי איז מיט דער צייַט פערגעסען אָדער דערמאָנט געוואָרען זעהר געהיים; עס איז אָבער פערבליבען נאָך אויף אַ לאַנגער צייַט דער קולט פון אַ משיח בכלל, און פון ענדע 17-טען יאָהרהונדערט און אָנהויב 18-טען זעהען מיר אַלץ דיזעלבע טרוימערייַען און מיסטישע שטרעמונגען, וואָס גיסען זיך אויס אין פערשידענע פאָרמען. בכלל טראָגט אויף זיך יענע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע אַ שטעמפּעל פון אַ מין ווילדען שגעון צוזאַמען מיט אַ שרעקליכער אינערליכער בענקשאַפט, וואָס האָבען פערכאַפּט כמעט אַלע שיכטען פון פאָלק. פּונקט ערב דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, פּונקט אין דער צייַט, ווען אין מערב-איירָאָפּא האָט שוין אָנגעהויבען שטאַרק אָטעמען מיט די נייַע אידעען, וואָס האָבען גערופען צו פרייַהייַט און נאַטירליכקייַט, האָבען בייַ יודען אויפגעלעבט מיט אַ שטאַרקער קראַפט אַלע שטימונגען און נייגונגען פונ׳ם פינסטערען מיטעלאַלטער. דאָס יודישע פאָלק האָט דעמאָלט אויסגעזעהען, ווי אַ שיף אָהן אַ רודער, געטראָגען דורך מעכטיגע חוואַליעס פון איין פּונקט צום צווייטען, פון איין טרוים צום אַנדערען, אָהן אַ וועג-ווייַזער, אָהן אַ בעשטימטער גרויסער אידעע. צווישען די יודישע רבנים זענען אין יענער צייַט שוין נישט געווען אַזעלכע גרויסע מענשען מיט ליכטיגע קעפּ, וואָס זאָלען קענען דינען אַלס בייַשפּיעל פאַר אַנדערע. יעדער נאַרישער געדאַנק, וואָס

האָט נאָר געפֿונען עפּעס אַ סמך אין אַ פּסוק אָדער אין אַ אויפֿגעבלאָ=
זענער מליצה, יעדע אונלאָגישע אידעע, וואָס איז נאָר געווען בעפּוצט
מיט קבלה=ווערטער און רמזים, איז אָנגענומען געוואָרען ביי'ם פֿאָלק,
וואָס האָט נישט געקענט לאָגיש דענקען און אַנאַליזירען. פֿערשידענע
משוגה'דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפּרוכען און בעשווערונגען, האָבען
זיך פֿערשפּרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאָס פֿאָלק איז
נישט פֿעהיג געווען אָבצוטיילען דאָס גוטע פֿון שלעכטען. אין יודענ=
טום האָבען זיך אַריינגעריסען פֿרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים.
נאָר עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל פּראָטעסטירען און צו ווע=
מענס ווערטער מען זאָל זיך שטאַרק צוהערען. דאָס איז געווען אַ צייט
פֿון אַ פֿאָלקאָמער רעליגיעזער אַנאַרכיע, פֿון אַ אַלגעמיינער פֿערבלענ=
דעניש, און די רעזולטאַטען דערפֿון זענען געווען: קנאה און שנאה
צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפות און רכילות, וואָס
האָבען בעשאַפֿען אַ באָדען פֿאַר פֿערשידענע שווינדלער און אַוואַנ=
טוריסטען.

פֿון סאַלאָניקי און סמירנאַ פֿלעגען אָפֿט קומען קיין מערב=
אייראָפּאַ פֿינסטערע פּערזענליכקייטען און געהיים געפֿיהרט אַ אַגיטאַציע
פֿאַר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאָמען פֿון שבתי=צבי
איז שוין נישט דערמאָנט געוואָרען בפּירוש, נאָר איז ברמז פֿערשטאַ=
נען געוואָרען פֿון די „מאמינים", אַלס סימבאָל פֿון איינעם פֿון די
געטליכע אַטריבוטען. אין אָנהויב פֿון 18=טען יאָהרהונדערט האָט
אַ גרויסען טומעל אַרויסגערופֿען איינער פֿון די דאָזיגע פֿינסטערע
מיסיאָנערען, נחמיה חיון, אַ געבוירענער אין באָסניען, וואָס איז אַרום=
געפֿאָהרען איבער גאַנץ טערקיי און מערב=אייראָפּאַ. דאָס איז געווען
איינער פֿון יענע טיפּישע מענשען פֿון יענער עפּאָכע, אין וועלכע עס
איז שווער אָבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיס=
טיקער און וואו עס הויבט זיך אָן דער אַוואַנטוריסט. אין דער יוגענד
האָט חיון געוואוינט אין סאַראַיעוואָ, דערנאָך האָט ער פֿערנומען די
שטעל פֿון אַ „חכם" אין איינער פֿון די יודישע קהילות ביי סאַלאָניקי,
וואו ער האָט זיך בעקענט מיט די פֿערמאַסקירטע סאַלאָניקער סעק=
טאַנטען. דאָרט האָט ער אָנגעשריבען אַ ווערק, וואו ער האָט ענטווי=
קעלט דעם געדאַנק וועגען דער דרייאיינינקייט: ס ב ה ר א ש ו נ ה,
א ב א ק ד י ש א, ש כ י נ ה (די ערשטע אורזאַך, דער הייליגער פֿאָ=
טער און דער הייליגער גייסט). אונטער „א ב א ק ד י ש א" האָבען די

ר׳ שלמה אַאילאָן

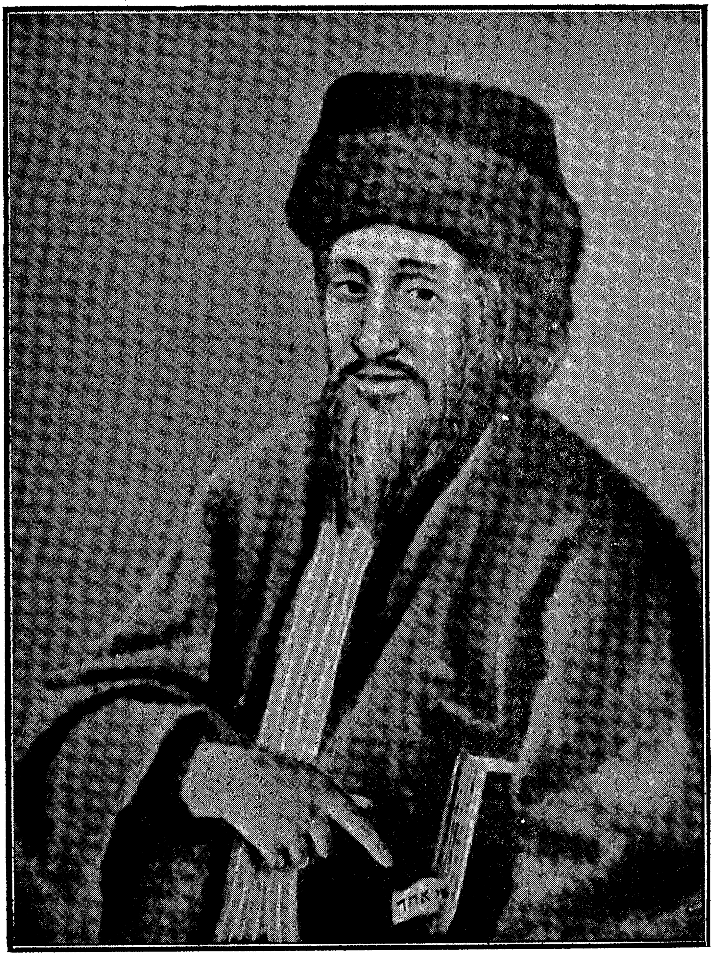

רבי צבי בן רבי יעקב („חכם צבי״)

סעקטאַנטען פֿערשטאַנען שבתי־צבי, נאָר אָפֿען האָט מען דאָס נישט אַרויסגעזאָגט און בלויז די נאָהענטע האָבען וועגען דעם געוואוסט. דאַן האָט נחמיה חיון זיך געלאָזען אין וועג אַריין; ער איז פֿריהער געווען אין איטאַליען, אויסגעבעטען ביי אייניגע אָנגעזעהענע רבנים אַ הסכמה אויף זיין ווערק און דערנאָך איז ער אַוועק קיין פּראָג, ווין, בערלין. אין בערלין האָט ער אָבגעדרוקט זיין ספר „מהימנותא דכולא“, וואו דער טעקסט איז געווען געשריבען אין נאָמען פֿון אַ אַנאָנימען מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פּירושים פֿון נחמיה חיון. פֿון בערלין איז חיון אָבגעפֿאָהרען קיין אַמסטערדאַם, דער צענטר פֿון דעמאָלטיגען יודענטום.

אין דער שפּיץ פֿון דער אַמסטערדאַמער ספרדישער געמיינדע איז דעמאָלט געשטאַנען ר' שלמה איילאָן, וועלכער האָט אין דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימעריען פֿון שבתי־צבי און דערנאָך, אין די עלטערע יאָהרען, זיך אָבגעזאָגט פֿון זיין פֿריהעריגער אמונה. ווען חיון איז געקומען צום רב ר' שלמה איילאָן, וואָס האָט, וואַהרשיינליך, אויך יעצט געהיים סימפּאַטיזירט מיט די מיסטישע חלומות, האָט ער ביים רב געפֿונען שטיצע. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט דעם רב פֿון דער אַשכנזישער געמיינדע, ר' צבי אַשכנזי, וואָס איז מעהר בעוואוסט מיט דעם נאָמען „חכם צבי“. דער חכם צבי איז געווען אַ געבוירענער פֿון פּוילען און איז פֿון פּוילען אַנטלאָפֿען בעת דעם קאָזאַקען־אויפֿשטאַנד, ווען ער און זיין גאַנצע פֿאַמיליע זענען שיער נישט אומגעקומען. ער האָט זיינע יונגע יאָהרען פֿערבראַכט אין אָפֿען, דערנאָך אין באָסניען און אין אַלטאָנאַ, וואו ער האָט בעקומען אַ גרויסען נאָמען אַלס גאון און שטרענגער היטער פֿון יודישען געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליבען געוואָרען פֿאַר אַ רב פֿון דער אַשכנזישער געמיינדע אין אַמסטערדאַם, האָט ער באַלד געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיט ר' שלמה איילאָן, ווייל צווישען די ספרדים און אשכנזים האָבען שוין לאַנג געהערשט שטענדיגע סכסוכים און אויך דערפֿאַר, ווייל דער חכם צבי, אַלס שונא פֿון דער קבלה, האָט פֿערזענליך נישט געקענט דורכקומען מיט דעם מקובל ר' שלמה איילאָן. דאָס אָנקומען פֿון נחמיה חיון האָט אָט די סכסוכים נאָך פֿערשאַרפֿט און געדיענט אַלס סיגנאַל צו אַ מלחמה. דערווייסענדיג זיך וועגען דעם כבוד, וואָס די ספרדים האָבען אָבגעגעבען נחמיה חיון, איז דער חכם צבי געוואָרען זעהר אויפֿגעבראַכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאַנען

דער אַנגעזעהענער געלעהרטער ר׳ משה חגית, וואָס איז פֿון לאַנג געווען פֿערביטערט געגען דער שבתי־צבי־בעוועגונג און געגען יעדען מין מיסטיציזם בכלל. ביידע געלעהרטע האָבען איבערקוקט דאָס ווערק פֿון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די אידעע וועגען דער דרייאייניגקייט איז געגען דעם יסוד פֿון דער יודישער אמונה, וואָס אָנערקענט נאָר איין גאָט, און אַז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין אַ פֿערמאַסקירטער פֿאָרם, דורכגעפֿיהרט דער געדאַנק וועגען דער געטליכקייט פֿון שבתי־צבי; דערביי איז אויך פֿעסטגעשטעלט געוואָרען, אַז דער אַנאָנימער טעקסט פֿון ווערק איז נישט מעהר, ווי אַ קאָפּיע פֿון אַ כתב־יד פֿון שבתי־צבי אַליין. אויף דעם גרונד האָט דער חכם צבי און ר׳ משה חגית אַריינגעלעגט אין חרם דעם מחבר פֿון ווערק נחמיה חיון און דאָס ווערק אַליין פֿער׳משפט צום פֿערברענען. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט די ספרדים, וועלכע האָבען ערקלערט, אַז אַ בעזונדער קאָמיסיע פֿון געלעהרטע, וואָס האָבען בעטראַכט דאָס ווערק פֿון חיון, האָבען דאָרט נישט געפֿונען קיין שום אפּיקורסות. אין דער ספֿרדישער שוהל האָט מען אויף להכעיס געפֿייערט נחמיה חיון און ערקלערט אַ קאָנטר־חרם געגען חכם צבי און ר׳ משה חגית; דעם לעצטען האָבען די ספרדים זאָגאָר פֿער׳מסר׳ט פֿאַר דער מאַכט. לאַנג האָבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די ביידע לאַגערען און געענדיגט האָט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואָס ר׳ משה חגית האָט געמוזט אָבפֿאָהרען קיין אַלטאָנאַ, און דער חכם צבי איז געווען געצוואונגען צו פֿערלאָזען זיין שטעל און אָבפֿאָהרען קיין פּוילען, וואו ער האָט שפּעטער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ רב אין לעמבערג (ער איז געשטאָרבען אין 1718). דעם נצחון האָט אָבער חיון נישט געקענט אויף לאַנג אויסנוצען, ווייל סוף כל סוף זענען געגען איהם אַרויסגעטרעטען די רבנים אויך פֿון אַנדערע לענדער און איהם אַריינגעלעגט אין חרם. דער אוואַנטוריסט חיון האָט געמוזט וואַנדערן פֿון שטאָדט צו שטאָדט און ערגעץ נישט געפֿונען קיין רוה. אין עסטרייך האָט ער זיך בעקלאָגט פֿאַר דער מאַכט, אַז די יודען רודפֿ׳ען איהם פֿאַר זיין געדאַנק וועגען דער דרייאייניגקייט, וואָס וואָלט געקענט מקרב זיין דאָס יודענטום צום קריסטענטום. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פֿון דער דרייאייניגקייט פֿון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט ווייט. שוין דער זוהן פֿון נחמיה חיון האָט זיך גע׳שמד׳ט אין רוים און שפּעטער

פלייסיג געשיקט מסירות אויף יודען פאר דער אינקוויזיציע.

פונקט ווי דעם חכם צבי, אזוי איז אויך בעשערט געווען זיין
זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פיהרען אין זיין לעבען
א הארטען קאמפף געגען די רעשטען פון די שבתי=צבי׳ניקעס און
שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, וואס האט ווי א פייער
ארומגעכאפט פיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געווארען און פערבראכט דעם
גרעסטען טייל פון זיין לעבען אין אלטאנא, ביי האמבורג. א קורצע
צייט האט ער פערנומען די שטעל פון א רב אין דער שטאדט עמדען.
בטבע איז ער געווען א גרויסער קפדן, א שטרענגער מענש, ליעב גע=
האט איינזאמקייט און דעריבער געהאט ווינציג גוטע פריינד. ער איז
דעריבער נישט געווען מסוגל צו פערנעהמען א געזעלשאפטליכע שטעלע,
און פון 1730=טען יאהר אן האט ער בכדר געוואוינט אין אלטאנא
אלס פריוואטער געלעהרטער און זיך פערנומען מיט האנדעל, מיט
דרוק=זאכען און מיט שרייבען זיינע אייגענע ווערק. ווען אין דער לופ=
טען האט ווידער אנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האט דער
שטרענגער טעמפעראמענט פון ר׳ יעקב עמדין אויפגעפלאקערט און
ער איז ארויסגעטרעטען אלס קאמפפס=מענש. דער הויפט=קרבן פון זיין
בייזער פעדער איז געווארען דער בעריהמטעסטער גאון פון יענער צייט,
ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

ר׳ יהונתן אייבעשיץ (1690—1764) איז געווען דער גאון פון
בעהמען און מעהרען. צו איין און צוואנציג יאהר איז ער שוין גע=
שטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה אין פראג, פון וועלכער עס
זענען ארויסגעקומען הונדערטער קאנדידאטען אויף רבנים. ער איז אויך
געווען א גיטער דרשן און מיט זיינע דרשות אין שוהל פלעגט ער בע=
צויבערן די צוהערער און זיך ערווארבען פיעל פריינד, זאגאר צווישען
קריסטען. ווי דאס רוב מענשען פון יענער צייט, האט אויך ר׳ יהונתן
זיך פערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אז אין דער יוגענד האט ער
זיך אויך געדרעהט צווישען די געהיימע שבתי=צבי׳ניקעס, וואו עס
האבען געפיהרט א פראפאגאנדע חיון און אנדערע אוואנטוריסטען, און
פון יענער צייט איז ביי ר׳ יהונתן פערבליבען א פערבארגענע סימפאטיע
צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן איינגעלאדען געווארען אלס רב קיין
מעץ, וואס האט געהערט צו פראנקרייך. אין עטליכע יאהר ארום האט
ר׳ יהונתן פערנומען א גרעסערע שטעל אלס הויפט=רעבינער פון די

דריי פֿערעראייניגטע געמיינדעס פֿון דייטשלאנד — אַלטאָנאַ, האַמבורג און וואַנדסבעק. דאָרט, אין אַלטאָנאַ, האָט ער זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פֿון דעמאָלט אָן האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע רדיפֿות אויף איהם.

אַלס אָנהענגער פֿון דער פּראַקטישער קבלה האָט ר׳ יהונתן געגלויבט, אַז דורך פֿערשידענע שפּרוכען און בעשווערונגען קען מען אַרויסטרייבען „דבוקים״ און אויסהיילען קראַנקע. דעריבער, ווען אין אַלטאָנאַ האָט זיך ענטוויקעלט אַ עפּידעמיע, פֿון וועלכער עס פֿלעגען אויסשטאַרבען קינפּעטאָרינס, האָט ר׳ יהונתן אָנגעהויבען העלפֿען די ווייבער, וואָס זענען געקומען צו איהם נאָך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אַריינגעלעגט אַ שטיקעל פּאַרמעט מיט פֿערשידענע אונקלאָרע אויפֿשריפֿטען אין גייסט פֿון דער קבלה. אַזעלכע קמיעות פֿלעגט ער אַרויסגעבען נאָך פֿריהער, זייענדיג אין מעץ און פֿראַנקפֿורט. פֿון דאָרט האָט מען געגעבען צו וויסען קיין אַלטאָנאַ, אַז די קמיעות פֿון ר׳ יהונתן ערוועקען עפּעס אַ צווייפֿעל. עס האָבען זיך געפֿונען נייגיריגע, וואָס האָבען געעפֿענט איינע פֿון די קמיעות, וואָס ר׳ יהונתן האָט אַרויסגעגעבען, און דורך פֿונאַנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פֿערשידענע קאָמבינאַציעס האָט מען פֿון דאָרטען אַרויסגעלייענט פֿאָלגענדעס: „אין נאָמען פֿון יהוה דער גאָט פֿון ישראל, וואָס רוהט אין דער פּראַכט פֿון זיין מאַכט... דער גאָט פֿון זיין משיח שבתי־צבי, וואָס איז פֿאַר אונז אַ היילונג געווען און וואָס מיט׳ן אָטעם פֿון זיין מויל דער׳הרג׳עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אַלע שלעכטע רוחות... אַז זיי זאָלען נישט שלעכטס טאָן דער טרעגערין פֿון דער קמיע״... חאָטש עס איז אַ גרויסער ספק, צי דער טעקסט פֿון דער קמיע איז ריכטיג דעפֿישירט געוואָרען, נאָר דערוויל האָט דאָס געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואָס האָט קיינמאָל נישט געוואָלט וויסען פֿון פּשרות, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האָט עפֿענטליך אין שוהל בעשולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אַז ער געהערט צו דער געהיימער סעקטע שבתי־צבי׳ניקעס. ר׳ יהונתן האָט צונויפֿגערופֿען אַ גרויסע פֿערזאַמלונג אין שוהל און עפֿענטליך פֿאַר אַלע געגעבען אַ שבועה, אַז ער האָט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האָט ער געפֿאָדערט פֿון זיינע תּלמידים און אָנהענגער, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פֿאַר דעם כּבוד פֿון דער תּורה און אַרויסטרעטען צו

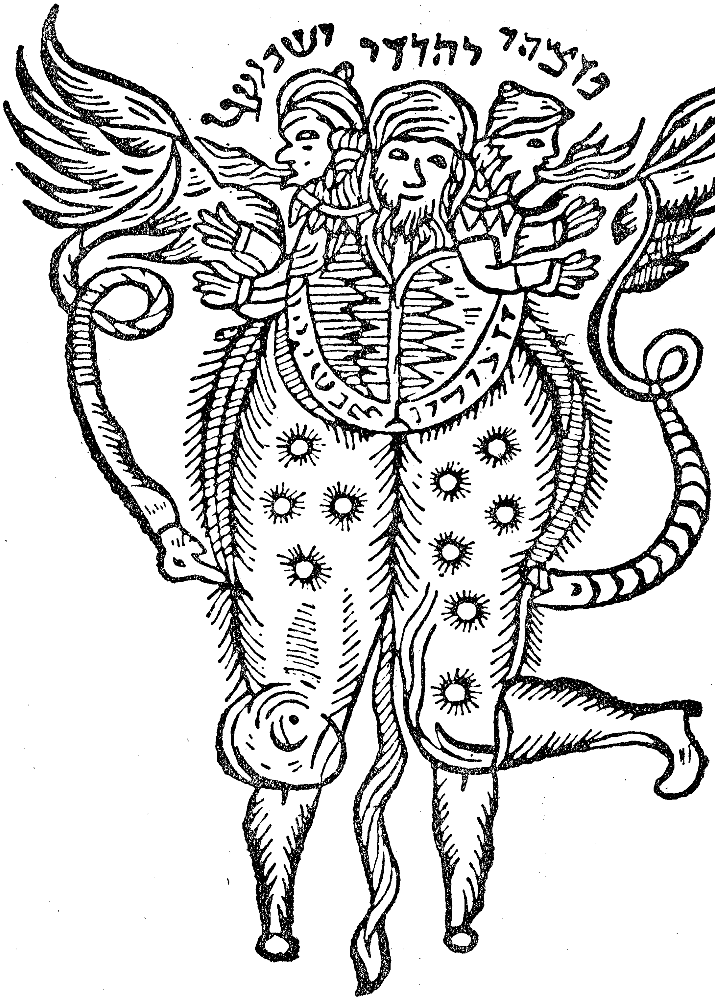

פון „ספר השמוש“ פון ר׳ יעקב עמדין, אַלטאָנאַ, 1755
(קריסט, יוד און מאַכמעדאַנער, פערבונדען
אין אַ סימבאָלישער פיגור)

פערטיידיגען זייער בעלייידיגטען לעהרער. פון דאן אן האט זיך אנגע-
הויבען א ערביטערטער קאמפף צווישען די אנהענגער פון ר' יעקב
עמדין און פון ר' יהונתן אייבעשיץ.

די פארשטעהער פון די דריי פעראייניגטע געמיינדעס, וואו
ר' יהונתן איז געוועזען רב האבען זיך אנגענומען פאר זייער גייסטיגען
פיהרער און געדראהעט מיט א חרם געגען די רכילות'ניקעס. ר' יעקב'ן
האט מען אנגעהויבען שטארק רודפ'ן און ער האט זאגאר אויף א גע-
וויסער צייט געמוזט פערלאזען אלטאנא, אבער דורך דעם איז ער ארייך
אין נאך א גרעסערען צארן און אנגעהויבען אגיטירען געגען זיין געגנער
דורך שארפע פאמפלעטען, וועלכע ער האט אבגעדרוקט פריהער אין
אמסטערדאם און דערנאך אין אלטאנא, אין זיין אייגענער דרוקעריי
(„תורת הקנאות", „שפת אמת"). אין די ווערק זיינע האט ער ארויס-
געשטעלט ר' יהונתן אלס פערטרעטער פון שבתי-צבי און איהם בעשול-
דיגט אין פיעל פערברעכענס. א דאנק די פאמפלעטען זענען אייניגע
גרויסע רבנים צוגעשטאנען צו ר' יעקב עמדין און ארייגעלעגט איין
חרם די אנהענגער פון ר' יהונתן. דער קאמפף האט זיך אויף אזא אופן
נאך מעהר פונאנדערגעפלאקערט; אין איהם זענען ארייגעצויגען געווא-
רען אויך די רבנים פון פוילען, פון וועלכע די מעהרהייט, ווי למשל
די מיטגלידער פון „ועד ארבע ארצות", זענען דאן געוועזען אויף דער
זייט פון ר' יהונתן. אין 1755 האט ר' יהונתן פערעפענטליכט א ספר,
אין וועלכען ער האט זיך פערטיידיגט פון די בעשולדיגונגען און גע-
בראכט די מיינונגען פון פיעל אנגעזעהענע רבנים, וואס זענען גע-
שטאנען אויף זיין זייט. דאס האט ארויסגערופען נאך א שארפערען
ענטפער פון ר' יעקב עמדין. כמעט די גאנצע יודישע וועלט האט זיך
פונאנדערגעטיילט אויף צוויי לאגערן: אנהענגער פון ר' יהונתן און געג-
נער זיינע. די גרויסע מחלוקת איז זאגאר דערגאנגען צום האמבורגער
סענאט, צום דענישען קעניג און ארויסגערופען א טומעל אין דער
דייטשער פרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאנען און זיך געוואונ-
דערט: וואס קומט דא אזעלכעס פאר? דער פראפעסאר פון טעאלאגיע
מעגערלין האט ערקלערט דעם דענישען קעניג, אז אייבעשיץ פיהלט
אין הארצען די דאגמען פון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבער מיט
פערדיענט ער, מען זאל איהם שיצען. א דאנק דער בעשיצונג פון די
קריסטען איז ר' יהונתן פערבליבען אויף זיין שטעל ביז'ן טויט. ר' יעקב
עמדין האט איהם איבערגעלעבט אויף 10 יאהר און אויך נאכ'ן טויט

פון געגנער האָט ער נישט אויפגעהערט צו בעלײדיגען זײַן אָנדערע־קען דורך שאַרפע פאַמפלעטען. זײַענדיג אויפגעבראַכט געגען דער גאַנצער משיח־בעוועגונג בכלל, האָט ר׳ יעקב עמדין געזוכט די קוועלען פון דער דאָזיגער בעוועגונג און ער האָט געפונען, אַז ער־לדיג אין אַלץ איז דער „זהר״. און אָט, בײַ זײַן גאַנצער שטרענגער פרומקײַט, האָט ר׳ יעקב עמדין געהאַט די דרײַסטקײַט אָפען צו ערקלערען אין זײַן ווערק „מטפחת ספרים״, אַז אַ גרויסער טײל פון הײליגען „זהר״ איז נישט מעהר ווי געפעלשטע ליטעראַטור, וואָס מען האָט בכיון אַרויסגעשטעלט אַלס די שאַפונג פון ר׳ שמעון בן יוחאי, און אַז אין „זהר״ געפינען זיך פיעל אידעען, וואָס זענען געגען גײַסט פון יודענטום. אין דער דאָזיגער דרײַסטער ערקלערונג, אין דעם אָפענעם קאַמפף צווישען דער קבלה און דעם רב׳ניזם, הערט זיך שוין די שטים פון אַ נײַער עפּאָכע, פון אַ קולטורעלער בענײַאונג אין יודישען לעבען.

נאָר דערווײַל איז נאָך נישט פערניכטעט געוואָרען דער קוואַל, פון וועלכען עס האָבען געשעפּט די פערשידענע טרוימער און מיסטיקער און וועלכער האָט געבראַכט צו אַזוי פיעל נישט־ערפילטע האָפנונגען און כ־ויערינע רעזולטאַטען. פון דור צו דור זענען אויפגעשטאַנען נײַע טרוימער און נײַע שווינדלער, וואָס האָבען געפונען פאַר זיך פיעל אַנהענגער, און עס האָט געמוזט פאַריבער אַ צײַט ביז מען האָט אָנגעהויבען פערשטעהן, אַז מען מוז אײַנמאָל פאַר אַלע מאָל מאַכען אַ סוף צו דער גאַנצער משיח־קבלה. דערווײַל איז נאָך די רפואה נישט געקוריען און די עפּידעמיע פון טרוימערײַ האָט אַרויסגערופען אַלץ מעהר קרבנות. אײַנער פון זײ איז געוועזען דער דיכטער משה חיים לוצאַטאָ, וועמענס לעבען עס קען דיענען אַלס אַ טעמאַ פאַר אַ טראַגישער דראַמע.

משה חיים לוצאַטו איז געבוירען געוואָרען אין פאַדואַ אין 1707 בײַ אַ רײַכער יודישער פאַמיליע פון ספרדים. ער האָט בעקומען אַ ערציהונג, וואָס איז אין יענעם דור געוועזען אַ זעלטענהײַט. צוזאַמען מיט דער ביבעל און תלמוד האָט ער אויך געלערנט אַלגעמײַנע וויסענשאַפטען. קענענדיג לאַטײַניש און איטאַליעניש, האָט לוצאַטאָ געהאַט אַ פרײַען וועג צו די אַלטע און נײַע ליטעראַטורען. נאָך גאָר אין די יונגע יאָהרען האָט ער אַרויסגעוויזען אַ פּאָעטישען טאַלענט און געשריבען געדיכטען אויף פערשידענע פאַלען, אין אַ שענער ביבלישער שפּראַך. אויסערדעם האָט ער פערפאַסט אַ קורצען לעהרבוך וועגען סטיליסטיק „לשון למודים״. סײַ אין פּראָזע, סײַ אין פּאָעזיע האָט לוצאַטאָ אַרויס־

געוויזען א שענעם געשמאק, א זעלטען־שענעם סטיל, — זאכען, וואס זענען פאר דעם שווערען און געשמאקלאזען סטיל פון יענער עפאכע געווען א זעלטענע ערשיינונג. צו 20 יאהר האט ער שוין אנגעשריבען זיין אידילישע דראמע „מגדל עוז", וואו עס ווערט בעזונגען די ריינע ליעבע. דאס דאזיגע ווערק איז פאר יענער צייט געווען א אונגעוועהנליכע ערשיינונג, לויט זיין סטיל און אינהאלט.

וואלט לוצאטא ווייטער געגאנגען אויף דעם וועג, וואלט ער אפשר געווארען דער רעפארמאטאר פון דער יודישער ליטעראטור און ארויסגערופען א נייע עפאכע. אבער ער איז געווען א זוהן פון זיין דור, געגאנגען אין וועג פון דער מיסטיק, און דא הויבט זיך אן זיין טראגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר" מיט די פירושים פון אר"י, האט לוצאטא בעוויזען א קונץ, וואס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האט נאכגעמאכט דעם אייגענטימליכען אריגינעלען סטיל פון „זהר" און דאס האט אין איהם אליין ארויסגערופען א מיסטישע התלהבות. ער האט אנגעהויבען רופען זיין ווערק „דער צווייטער זהר" און זיך איינגערעדט, אז נישט ער אליין, מיט זיין אייגענעם שכל, שרייבט דאס ווערק, נאר עפעס א נבואה פון אויבען דיקטירט איהם דאס, עפעס א „מגיד" אדער א מלאך קומט אלע נאכט און זאגט איהם, וואס צו שרייבען. וואס מעהר ער האט זיך פערטיפט אין די מיסטישע סודות, אלץ מעהר האט ער אנגעהויבען גלויבען, אז איהם שטעהט פאר צו מאכען דער וועלט עפעס א וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האט ער זיין סוד פערטרויט פאר די חברים זיינע, וואס האבען צוזאמען מיט איהם ערלערנט די קבלה, און יענע זענען געווארען ענטוזיאסטישע אנהענגער פון זיין געטליכקייט. איינער פון די חברים, יקותיאל גארדאן פון ליטא, וואס איז געקומען קיין פאדוא אריינצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאר דערנאך פערלאזען די וויסענשאפט צוליעב דער קבלה, איז געווען אויף אזוי פיעל אונפארזיכטיג, אז ער האט אין א בריעף אהיים מודיע געווען, אז לוצאטא איז א געטליכער מאן, אז ער זעהט בייטאג נבואות, אז אליהו הנביא אליין קומט איהם ענטדעקען די סודות פון דער קבלה און אז בכלל איז לוצאטא א אונגעוועהנליכער מענש. פונקט האט זיך דערוואוסט וועגען אינהאלט פון בריעף דער אויבענדערמאנטער ר' משה חגית, וואס האט געפיהרט א פערביטערטען קאמפף געגען אלע מיסטיקער, און ער האט אויפגעהויבען א ליארם. עס האבען אנגעהויבען פליהען בריעף צו די איטאליענישע און דייטשע רבנים,

וועלכע ר׳ משה חגיז האט פארגעלעגט בײַצײַטענס אויסצעווארצלען די אפיקורסות און אַרײַנלעגען לוצאַטאָ׳ן אין חרם אַרײַן, אָדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגען פון זײַנע געדאַנקען. נאָך לאַנגע בקשות און דראָהונגען מצד די רבנים האט לוצאַטאָ געגעבען אַ שבועה, אַז ער וועט מעהר נישט פיהרען קײַן מיסטישע פּראָפּאַגאַנדע און וועט אויף ווײַטער מעהר גאָרנישט שרײַבען וועגען קבלה.

אין גיכען האט ער אָבער געמוזט ברעכען זײַן שבועה. ער האט ווידער אָנגעהויבען שרײַבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרײַטען עטליכע מאַנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועגעדיגער רבנים אַרײַנגעלעגט לוצאַטאָ׳ן אין חרם און זײַנע ווערק פער׳משפט צו פערברענען (1734). דער טעקסט פון חרם איז איבערגעלײַענט געוואָרען אין די שוהלען און פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמײַנדעס פון דײַטשלאַנד, האָלאַנד און פּוילען. לוצאַטאָ האט מעהר נישט געקענט פערבלײַבען אין איטאַליען און ער איז אַוועק קײַן אַמסטערדאַם. אויפ׳ן וועג איז ער אַרײַנגעפאָהרען קײַן פראַנקפורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זײַן קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען אַ הבטחה, אַז ער וועט מעהר נישט לערנען קײַן קבלה, נישט שריפטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואָס זענען יונגער פון 40 יאָהר. ערשט אין אַמסטערדאַם האט דער אומגליקליכער וואַנדערער געפונען רוה אויף אַ צײַט. דאָרט האט ער געפונען פרײַנד און מעצענאַטען, וואָס האָבען זעהר געשעצט זײַן פּאָעטישען טאַלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האט ער אויך אָנגעשריבען זײַן בעסט ווערק „לישרים תהלה״, אַ אַלעגאָרישע דראַמע. ער האט אָבער ווידער נישט געהאַלטען וואָרט, ווײַטער געשריבען וועגען קבלה און פאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זײַנע אָנהענגער. שפּעטער האט איהם אָנגעהויבען ציהען קײַן ארץ-ישראל, אין געבורטסלאַנד פון אר״י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאַטאָ איז אַוועק אַהין. אָבער נאָך איידער ער האט דערגרײַכט זײַן ציעל, האט איהם דער טויט אַוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פון דער דזשומאַ אין 1747, 40 יאָהר אַלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זײַנע פיעל קבלה-ווערק („פתחי חכמה״, „מאַמר החכמה״, „חוקר ומקובל״ און אַנדערע) האט לוצאַטאָ אַרײַנגעטראָגען אַ קלאָרע פילאָזאָפישע סחעמע און אַ בעשטימטע מעטאָדע, פון וועלכע אַנדערע מקובלים זענען געווען אינגאַנצען פרעמד. אויך זײַנע איבעריגע ווערק

ווענען מאַראַל פֿון יודענטום („מסלת ישרים״), ווענען תלמוד און אגדה („דרך תבונות״) זענען אָנגעשריבן מיט דער קלאָרער שפּראַך פֿון דער משנה, אין אַ זעלטען־שענעם סטיל.

אויך אין פּוילען, וואו עס האָבן געאַרבייט אַזעלכע אַגיטאַטאָרען, ווי חיים מלאך, האָט די שבתי־צבי־בעוועגונג געלאָזען טיפֿע וואָרצלען און קיין חרם פֿון די רבנים, קיינע רדיפֿות זענען נישט געווען אימשטאַנד אויסצוּוואָרצלען די רעשטען פֿון דער בעוועגונג. מיט די רדיפֿות האָט מען דערגרייכט נאָר דאָס, אַז די פֿאַנאַטישע מיסטיקער האָבן געמוזט לעבן פֿערבאָרגען און פֿערמאַסקירט, אָבער געהיים האָבן זיי נאָך פֿלייסיגער, ווי פֿריהער, געטאָן זייערס, זיך פֿערטיפֿט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אויסגעלאַסענקייט. די בתי־מדרשים זענען געווען פֿול מיט געהיימע שבתי־צבי׳ניקעס, וואָס האָבן נישט געהאַלטען פֿון תורה און מצוות און אונטער דער מאַסקע פֿון חסידות און קבלה אָבגעטאָן מיאוס׳ע מעשים. די צאָהל פֿון די פֿערמאַסקירטע מיסטיקער איז געווען גרוים און זיי האָט נאָר געפֿעהלט אַ אָנפֿיהרער, וואָס זאָל זיי פֿעראייניגען, צוגעבן מוט און ווייזען אַ וועג צו אַ אָפֿענער טעטיגקייט. אַזאַ מענש האָט זיך געפֿונען און דאָן איז פֿון דער סעקטע פֿערבאָרגענע און צושטרייטע שבתי־צבי׳ניקעס געוואָרען אַ בעוועגונג. עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבן טומלען אין דער יודישער וועלט און ווידער האָט די בעוועגונג זיך געענדיגט מיט אַ שרעקליכער פֿערצווייפֿלונג. דער אָנפֿיהרער פֿון דער דאָזיגער סעקטע, מיט וועלכער עס האָט זיך געענדיגט די משיח־בעוועגונג, איז געווען

יעקב פֿראַנק.

יעקב פֿראַנק איז פֿון די יונגע יאָהרען אָן געוואַקסען אין אַ אַטמאָספֿערע פֿון פּוסטע טרוימערייען, צולאָזענקייט און אַבערגלויבען. ער איז געבוירען געוואָרען אַרום 1726 אין אַ שטעדטעל אין גאַליציען. זיין פֿאָטער יעקב לייב איז געווען אַ רב אָדער אַ דרשן און איז פֿאַר געהערען צו דער געהיימער סעקטע פֿון די שבתי־צבי׳ניקעס אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין וואַלאַכיען. יעקב איז דאָרט געוואָרען אַ משרת ביי אַ יודישען סוחר און פֿלעגט אָפֿט אַריינפֿאָהרען מיט סחורה קיין טערקיי, וואו ער האָט בעקומען זיין צונאָמען (פֿראַנק — פֿרענק, אַזוי רופֿט מען אין טערקיי אַלע, וואָס קומען

פֿון אײראָפּאַ). אין סאַלאָניקי האָט יעקב פֿראַנק זיך בעקאַנט מיט די
איבערגעבליבענע סעקטען פֿון שבתי-צבי׳ס אָנהענגער און גלײַך איבערגע-
נומען זײער תּורה. הגם ער איז אין תּלמוד געווען אַ פֿאָלקאָמער עם-הארץ,
האָט ער דאָך באַלד אויסגעלערנט די תּורה פֿון דער קבלה, בעזונ-
דערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אַז די נשמה פֿון משיח ווערט
יעדען דור מגולגל אין פֿערשידענע מענשען. אַלס אַ געבוירענער
אַוואַנטוריסט, וואָס האָט נאָך פֿון די קינדער-יאָהרען שוין געטרוימט
וועגען גרויסע שווינדלערײַען, איז די דאָזיגע אמונה אין גלגול געווען
זעהר גינסטיג פֿאַר איהם, ווײַל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא,
מחמד, קריסטוס, שבתי-צבי און זײַנע נאָכפֿאָלגער האָט געלעבט די
נשמה פֿון משיח, פֿאַרוואָס זאָל זי אויך נישט מגולגל ווערן אין
איהם, יעקב פֿראַנק? פֿראַנק האָט בעשלאָסען אײנמאָל פֿאַר אַלע מאָל,
אַז ער מוז ווערן „אַ גרויסער“ מענש און שטעהן אין דער שפּיץ פֿון
אַ גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האָבען איהם מיטגעהאָלפֿען צו
דערגרײַכען זײַן ציעל. ער האָט חתונה געהאַט מיט זעהר אַ שענער
פֿרוי פֿון באָלגאַריען און אַ דאַנק איהר האָט ער צוגעצויגען צו זיך
פֿיעל אָנהענגער. אין אַ קלײנער צײַט אַרום האָט ער שוין געהאַט
אַרום זיך אַ גאַנצע באַנדע פֿון פּוסטע טרוימער און אויסגעלאַסענע
מענשען, וואָס האָבען געגלויבט, אָדער זיך געמאַכט גלויבען, אַז
פֿראַנק איז אַ הײליגער מענש און אַז אין איהם לעבט די נשמה
פֿון משיח.

ווי עס ווײַזט אויס, האָט פֿראַנק זיך דערוואוסט וועגען דער
מחלוקת אין פּוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר׳ יעקב עמדין
און ר׳ יהונתן אײבעשיץ און ער האָט בעשלאָסען, אַז איצט איז די
צײַט פֿאַר איהם זעהר גינסטיג, אַז איצט וועט ער קענען צונויפֿזאַמלען
אַרום זיך די פֿערבאָרגענע שבתי-צבי׳ניקעס און ווערן זײער אָנפֿיה-
רער. ער איז אַוועק קײן פּוילען, אַרומגערײַזט איבער פֿיעל שטעדט
און זיך בעקאַנט מיט די רעשטען פֿון דער משיח-בעוועגונג. פֿראַנק
האָט פֿאַר די פֿערבאָרגענע סעקטאַנטען ענטדעקט דעם סוד, אַז ער איז
דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פֿון שבתי-צבי. ער האָט
אָפֿען ערקלערט, אַז דער צווײטער פֿון דער דרײַאײניגקײַט, מלכּא
קדישא, אָדער ווי די כּאַלאָניקער מיסטיקער פֿלעגען זיך אויסדריקען:
„סאַנטאָ סעניאָר“ (הײליגער פֿאָטער), איז ע ר. פֿון דעמאָלט אָן
פֿלעגען איהם זײַנע אָנהענגער רופֿען מיט דעם דאָזיגען נאָמען. אויף

דער שפּראַך פון „זהר" און אין דעם נוסח פון די שבתי־צבי'ניקעס האָבען פראַנק'ס אָנהענגער געשאַפען פאַר איהם אַ „יהי־רצון", ווי פאַר אַ געטליכער פערזאָן. אויב די פראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע־וואוסטזיניגע אויפגאַבע פאַר זיך, איז דאָס געווען: פערטיליגען דעם תלמוד און איינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פון דער וועלט. דעם אָרט פון תלמוד דאַרף ביי יודען פערנעהמען דער „זהר", וואָס איז ביי די פראַנקיסטען געווען הייליגער פון אַלץ. נישט אומזיסט האָט מען זיי טאַקע גערופען „זהר'יסטען" אָדער „קאָנטראַ־תלמודיסטען". מיט אַ פער־ביטערער עקשנות האָבען די פראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תלמוד. נישט בלויז אין די ענינים פון איסור און היתר, נאָר אויך אין די דינים פון צניעות און מאַן־ און ווייב־לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע מעשים, וועלכע דער תלמוד פערבאָט, און די אַלטע יודישע פאַמיל־יען־ריינקייט איז דורך זיי אָפען צערשטערט געוואָרען. צווישען די פראַנקיסטען האָבען זיך געפונען אויך פיעל רבנים און דרשנים. אַ בכבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פערנומען אלישע שור, אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער חיה, וואָס האָט געקענט אויסוועניג דעם „זהר" און אי געדערכענט גע־וואָרען פאַר אַ נביאה ביי די פראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פערברענטע אָנהענגער פון יעקב פראַנק און דאָס גרעסטע פערגניגען פאַר זיי איז געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פון תלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע־טען אָפען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פלעגען מתפלל זיין און אָפּ־טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי ענטדעקט. דאָס איז געווען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל. דער עולם יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל־אכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע יודען ביי פערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פערבאָרגענע מעשים. מען האָט אויפגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס האָבען די פראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַז זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פון „זהר", אָבער אַנדערע האָבען פערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקיטער פרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען איז אַוועק צו דער פּאָליציי, וועלכער מען האָט געמאָלדען, אַז פראַנק מיט זיין חברה פערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ־

ליצײ איז געקומען און זײ אלעמען ארעסטירט. יעקב פראנק אלײן, אלס א אונטערטאן פון א פרעמדער מלוכה, האט מען אויף מארגען בעפרײט, נאר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאזיגע געשיכ־טע האט געמאכט א גרויסען רושם. די רבנים און די פארשטעהער פון די קהלות האבען זיך גענומען צו זײער אײנציגען געווער און אנגעהויבען פון אלע זײטען רודפ׳ען די פערבארגענע פראנקיסטען. דאס האט געהאט א ווירקונג, און פיעל זענען געקומען זיך מתודה זײן און עפענטליך תשובה געטאן אויף זײערע זינד. די מענער־פראנקיסטען האבען מודה געווען, אז פראנק האט זײ געצוואונגען עובר זײן אויף אלע געבאטען פון תלמוד, און די פרויען האבען דערצעהלט, אז זײ האבען זיך פערנומען מיט אויסגעלאסענקײט, זיך געביטען מיט די מע־נער און געלעבט אין זנות. דאן האבען זיך פערזאמעלט אין בראד די רבנים פון אלע שטעדט און מיט גרויס פײערליכקײט איז אויסגערופען געווארען א שטרענגער חרם אויף אלע פראנקיסטען. כדי צו פערהי־טען פון ווײטערדיגע סעקטעס, האבען די רבנים אויסערדעם אויך אײנ־געפיהרט, אז דעם „זהר" זאלען מעגען לערנען נאר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פון דרײסיג יאהר.

די רבנים האבען אבער פערשטאנען, אז מיט׳ן חרם אלײן וועט מען די בעוועגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פון פוילען האט מען זיך געווענדעט צום גרויסמען ר׳ יעקב עמדין מיט א פראגע, צי מען מעג רודפ׳ען די פראנקיסטען. ר׳ יעקב עמדין האט געענטפערט, אז מען מעג. און דעמאלט האט ער אויך געהאט די דרײסטקײט צו ערקלערען אז אויב מען וויל אויסווארצלען דאס שלעכטס מיט אײן מאל, מוז מען פיהרען א קאמפף געגען דעם הויפט־קוואל פון אלע פערשידענע סעקטעס, געגען „הײליגען" זהר אלײן. די פראנקיסטען האט מען דאן פער׳מסר׳ט פאר דער רעגירונג, אז זײ ווילען גרינדען א נײע רעליגיע, און לויט די פוילישע געזעצען האט מען געדארפט פער׳משפט׳ען צום פערברענען יעדען, וואס וויל אײנ־פיהרען א נײעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אבער דא האבען די פראנקיסטען געפונען א אונערווארטעטע שטיצע בײ׳ם בישאף דעמבאוסקי פון קאמענעץ־פאדאלסק. די פראנקיסטען האבען דערלאנגט דעם בישאף א שריפטליכע ערקלערונג, אז זײ מײנען גאר נישט צו גרינ־דען א נײע סעקטע, אז זײ זענען נאר געגען תלמוד, וואס איז פול מיט שקרים, און האלטען זיך בײ׳ם „זהר", וואס איז דער רײנער אמת

שפּאָט־בילדער אויפ'ן בישאָף דעמבאָווסקי

פון יודענטום. כדי צו בעווייזען, אז זיי האבען זיך איינגאנצען אבגע־טיילט פון תלמוד, אדער כדי זיך נוקם צו זיין פאר די רדיפות אויף זיי, האבען די פראנקיסטען ערקלערט, אז יודען בענוצען קריסט־ליך בלוט און אז שולדיג דערין איז דער תלמוד, וואס הייסט טאן אזעלכע זאכען.

דערשמעקט אזא טייערע מסירה אויף דעם תלמוד, איז דער בישאף געווארען פול מיט ליעבע צו די פראנקיסטען און זיי אלעמען בעפרייט. די פריהערדיגע גע'רודפ'טע פראנקיסטען האבען איצט אליין אנגעהויבען רודפ'ען אנדערע, און כדי צו שטעלען זייערע געגנער אין א אונאנגע־נעהמער לאגע, האבען זיי דערלאנגט א בקשה צום בישאף דעמבאווסקי, אז ער זאל איינארדנען א רעליגיעזען ויכוח צווישען די תלמודיסטען און קאנטרא־תלמודיסטען. דער בישאף האט מיט פערגניגען מסכים געווען צו דער בקשה און דאן האט איינער פון די רבנים־פראנקיסטען (מעג־ליך, אז דאס איז געווען אלישע שור) גענומען אויף זיך אנצושרייבען א ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געווארען פאלגענדע ניין פרינציפען פון דער אמונה פון די פראנקיסטען:

א) די פראנקיסטען גלויבען מיט'ן גאנצען הארצען אין תורת משה, אבער די דאזיגע תורה איז איינגעהילט אין א שלייער פון טיע־פע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערען דעם מענשען נאר דורך א בעזונדער געטליכער השפעה.

ב) איינער פון די סודות איז די דרייאייניגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אז גאט פערקערפערט זיך אין דער געשטאלט פון א מענשען, וואס האט אלע מענשליכע תאוות. אבער ביי איהם שטאמען די תאוות נישט פון יצר־הרע, נאר פון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען ברענגען די גאולה נישט בלויז פאר יודען, נאר פאר דער גאנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אז עס וועט קומען משיח און צונויפנעהמען די יודען פון גלות און זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל, איז פאלש, ווייל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפגעבויט ווערען.

ז) גאט, וועלכער וועט זיך פערקערפערן אין דער געשטאלט פון א מענשען, וועט אברייניגען די מענשען פון דעם ערשטען חטא וואס אדם און חוה האבען ארויפגעווארפען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תלמוד פערטייטשט די תורת־משה אויף א אנדער אופן.

אָבער ער איז פול מיט פאַלשע אידעען, און אַלע יודען, וואָס האַלטען זיך בײַ'ם תלמוד, געהען אויף אַ פאַלשען וועג; דאָרט געפינען זיך אויך שרעקליכע אונאָרמאַלישע זאַכען, ווײַל דער תלמוד ערלויבט אָבצוגאַרען די קריסטען און זאָגאַר בענוצען זײַער בלוט.

ט) דער אמת'ער פירוש צו תורת־משה איז דער „זהר", וואָס איז דורכאויס דער היפך פון תלמוד.

די דאָזיגע פרינציפען זענען בעוויזען געוואָרען דורך פאַלשע ראיות פון תנ"ך, און דאָס אַלץ האָט מען אָבגעדרוקט אין פויליש און אין העברעאיש און פערשפרייט צווישען פאָלק. אויף אַזאַ אופן האָבען פאַר די פוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צייטען פון צוריק מיט 350 יאָהר אַנ'ערך, ווען לויט דער פעראָרדנונג פון פויפסט בענעדיקט איז אין טאָרטאָזאַ אײַנגעאָרדענט געוואָרען אויך אַזאַ רע־ליגיעזער דיספוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לאָרקי איז גע־שטאַנען און גע'דרשנ'ט וועגען די שקרים פון דער יודישער אמונה.

די יודען אין פוילען האָבען געמוזט מיט זײַערע אויגען צוזעהן, ווי זײַערע אײַגענע ברידער, יודען אין לאַנגע קאַפאָטעס און שטרײַמלעך, רבנים און אַלטע לײַט שטעהען און רעדען רכילות אויפ'ן תלמוד. צום אומגליק האָבען זיך אויך צו יענער צײַט נישט געפונען אין פוילען יודען, וואָס זאָלען גוט בעזיצען די פוילישע שפראַך און זאָלען זײַן פעהיג אין אַ קלאָרען סטיל, מיט לאָגישע ראיות, צוזושטערען די טענות פון די פראַנקיסטען. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די פוילישע יודען האָבען זיך ערנסט דערשראָקען פאַר דעם וכוח און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען איהם נישט צו דערלאָזען. זיי האָבען גע'טענה'ט, אַז אַזעלכעס איז אין פוילען נאָך נישט פאָרגעקומען און אַז די יודישע רעליגיעזע פרײַהײַט איז געזיכערט דורך פערשידענע פריווילעגיעס; זיי האָבען אויך פערשפרייט הויפענס געלד און זיך משתדל געווען פאַר דער שליאַחטע, אָבער דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפען. דער בישאָף דעמ־באָווסקי האָט אַרויסגעגעבען אַ פעראָרדנונג, אַז די יודען מוזען שיקען קײַן קאַמענעץ דעלעגאַטען צום וכוח, און אויב זיי וועלען דאָס נישט טאָן, וועלען זיי בעשטראָפט און דער תלמוד פערברענט ווערן.

אויפ'ן דיספוט זענען פון די תלמוד'יסטען געקומען ווינציג דע־לעגאַטען, און צווישען זיי האָבען זיך געפונען זעהר ווינציג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שײַנט, האָבען די רבנים נישט געהאַט די נויטיגע פע־היגקײַטען אָבצוענטפערן ווי געהעריג אויף די טענות פון די פראַנקיסט־

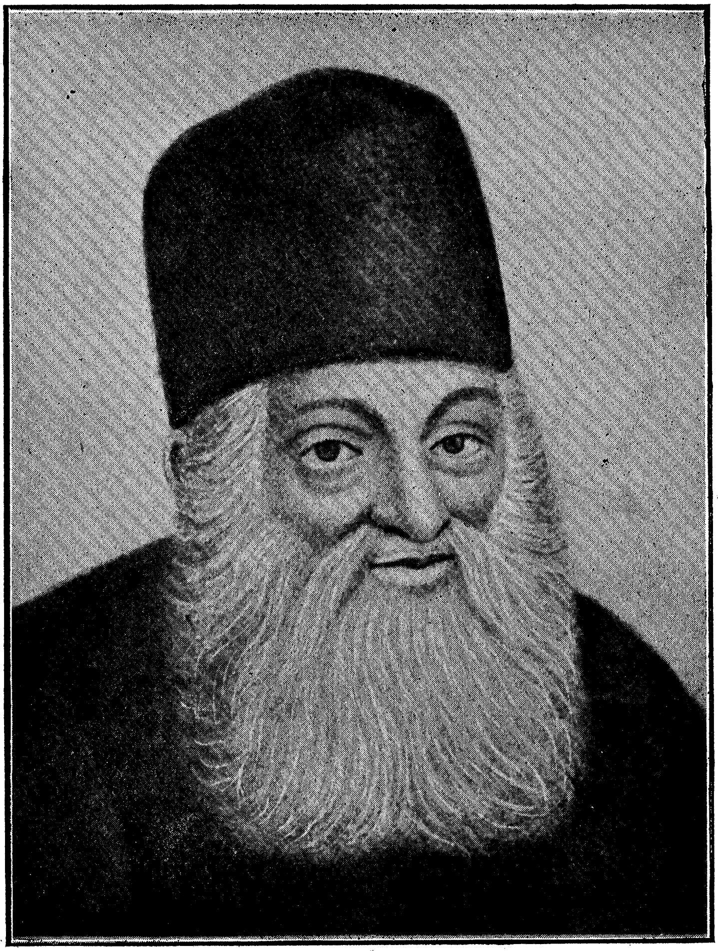

רבי יהונתן אייבעשיץ

טען און דער איינדרוק פון דיספוט איז געווען, אַז די „קאָנטראַ־תלמודיסטען" האָבען מנצח געווען. דאַן האָט דער בישאָף אַרויסגעגעבען אַ באַפעהל, אַז די געגנער פון תלמוד האָבען דאָס רעכט אין יעדער שטאָדט אַרויסצורופען אויף אַ עפענטליכען דיספוט די תלמודיסטען, וועלכע טאָרען זיך נישט אָבזאָגען דערפון. אויסערדעם זענען די יודען־תלמודיסטען מחויב איינצוצאָהלען די פראַנקיסטען פינף טויזענד גילדען פאַר די שאָדענס, וואָס די פראַנקיסטען האָבען געליטען בעת די אָנפאַלען אויף זיי. אויך דאַרפען די יודען אַריינטראָגען 150 דוקאַטען גאָלד פאַר דער קאַטוילישער קירך אין קאַמענעץ; דערצו דאַרפען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד קאָנפיסקירט און פערברענט ווערן. אַ פינסטערניש און פחד איז פּלוצלינג אָנגעפאַלען אויף די פוילישע יודען. יעדען טאָג פלעגען די קאַטוילישע גייסטליכע צוזאַמען מיט די פראַנקיסטען זיך אַריינרייסען אין די יודישע הייזער, מאַכען רעוויזיעס און קאָנפיסקירען דעם תלמוד. דערנאָך האָט מען אַלע קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען מיט פאַראַד פערברענט אויפ'ן פייער און די יודען האָבען דאָס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפען. אויסערדעם האָבען אין יענער צייט זיך פערגרעסערט די בלוט־בלבולים, און אויך דאָס איז געווען געוויס אַ דאַנק די רכילות פון די פראַנקיסטען אויפ'ן תלמוד. עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויף די פוילישע יודען רוקט זיך אָן אַ נייע חמאַרע, אָבער פּלוצלינג איז אָבגעשטאָרבען דער פערטיידיגער פון די פראַנקיסטען, דער בישאָף דעמבאָווסקי, און אויף די פראַנקיסטען האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רייהע רדיפות. די פוילישע מאַכט האָט מיט אַמאָל געביטען איהר בעציהונג צו די פראַנקיסטען, וועלכע מען האָט אָנגעהויבען אַרעסטירען, שלאָגען אָפען אין די גאַסען און בעליידיגען זיי. זעהענדיג, אַז אין פוילען האָבען זיי קיין פּלאַץ נישט פאַר זיך, זענען פיעל פראַנקיסטען אַוועק קיין בעסאַראַביען, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו טערקיי. אָבער אויך דאָרט האָט מען זיי נישט געלאָזט צו רוה, ווייל פון פוילען האָט מען געגעבען צו וויסען די דאָרטיגע יודען, ווער און וואָס עס זענען די פראַנקיסטען און וואָס פאַר אַ צרות זיי האָבען אָנגעטאָן די פוילישע יודען. די פראַנקיסטען האָט מען אויך דאָרט אָנגעהויבען שרעקליך רודפ'ען, און הונגעריגע, פערצווייפעלטע, אָהן אויפהער גע'רודפ'טע, פלעגען זיי וואַנדערען פון שטאָדט צו שטאָדט. זיי האָבען אפילו גע'פועל'ט ביי'ם קעניג אויגוסט III, אַז זיי זאָלען מעגען זיך אומקעהרען קיין פוילען און פריי דאָרט לעבען, אָבער

די ערלויבעניש פֿון קעניג האָט קיין באַדייטונג נישט געהאַט, ווייל די שליאַכטע איז געשטאַנען אויף דעם צד פֿון די יודען־תּלמוד׳יסטען און די פֿראַנקיסטען זענען ווידער גע׳רודפֿ׳ט געוואָרען און נישט בעקומען קיין פּרנסה. אין פֿערצווייפֿלונג האָבען זיי געשיקט דעפּוטאַטען צו זייער „קדוש״ פֿראַנק, אַז ער זאָל זיי אַרויסהעלפֿען און אַליין קומען קיין פּאָדאָליען. נאָך לאַנגע בקשות האָט יעקב פֿראַנק מסכּים געווען זיך אומצוקעהרען קיין פּוילען און מיט זיין קומען האָט די סעקטע ווידער אויפֿגעלעבט.

יעקב פֿראַנק האָט זיך בעשלאָסען אויף אַ ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האָבען זעקס פֿאָרשטעהער פֿון די פֿראַנקיסטען זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר דעם „פּרימאַס״ פֿון דער קאַטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האָבען דערלאַנגט אַ אויספֿיהרליכע מעלדונג, אַז זיי זענען גרייט זיך אָבצושמד׳ען, אויב נאָר די פּוילישע מאַכט וועט מסכּים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פֿון די בעדינגונגען איז געווען, אַז מען זאָל זיי ערלויבען איינאָרדנען נאָך איין עפֿענטליכען וכּוח מיט די תּלמוד׳יסטען און אויך זיי אָבגעבען אַ בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאַני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פֿראַנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספּלאָאַטירען די פּויערן און לעבען פֿון פּראָצענט און שענקעריי; זיי ווילען בעסער זיך פֿערנעהמען מיט ערד־אַרבייט. אויף דער דאָזיגער מעלדונג האָט לוביענסקי געענטפֿערט, אַז ער קען צוזאָגען די פֿראַנקיסטען נאָר עולם־הבא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפֿילט ווערן שפּעטער, ווען זיי וועלען זיך אָבשמד׳ען. ווי עס שיינט, האָט לוביענסקי נישט געגלויבט, אַז די פֿראַנקיסטען ווילען באמת זיך שמד׳ען, און דעריבער נישט מסכּים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האָבען די פֿראַנקיסטען צו יענער צייט נאָך נישט אין זינען געהאַט צו שמד׳ען זיך און נאָר געוואָלט אויסנאַרען די ערלויבניש אויף אַ עפֿענטליכען וכּוח. אָבער באַלד האָט דאָס מזל ווידער אָנגעהויבען שפּילען פֿאַר די פֿראַנקיסטען. דער פּרימאַס לוביענסקי איז אויף אַ צייט אָבגעפֿאָהרען און זיין שטעל האָט דערווייל פֿערנומען דער קאַנאָניקום מיקאָלסקי. יענער האָט מסכּים געווען צו דער בעדינגונג פֿון דעם וכּוח און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבנים האָבען בעקומען אַ בעפֿעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16־טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אַדעליגע זענען פֿערבעטען געוואָרען צו קומען

אין א גרויסער צאהל. אריינגאנגס-בילעטען אויף דעם דיספוט זענען פערקויפט געווארען פאר גרויסע פרייזען און די הכנסה איז בעשטימט געווארען לטובת די ארימע פראנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האט דער וכוח זיך אנגעהויבען מיט גרויס פאראד, אין א לעמבערגער קירך געעפענט האט איהם דער קאנאניקום מיקאלסקי, וואס איז אויך געווען פארזיצענדער. פון די רבנים זענען געקומען 40 מאן און זייער פארשטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר׳ חיים ראפאפארט; פון די פראנקיסטען זענען געקומען נאר 10, ווייל דאס רוב פון זיי זענען געווען ארים און נישט געהאט קיין געלד אויף אזא וויטען וועג. די דעבאטען האבען זיך פערצויגען עטליכע טעג, און דאסמאל זענען די רבנים ארויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פערשטאנד, אבער עס איז דא א גרונד צו רעכענען, אז דער אלגעמיינער סך-הכל פון די דעבאטען איז דאך געווען לטובת די פראנקיסטען, און די רבנים האבען זיך אומגעקעהרט אהיים דערשלאגען און פערשעמט.

ווען דער דיספוט האט זיך געענדיגט, האט מען פון די פראנקיסטען אנגעהויבען פאדערן, אז זיי זאלען האלטען ווארט און בעווייזען, אז זיי זענען ווירקליך טריי דעם קריסטענטום. צוערשט האבען די פראנקיסטען זיך אבגעזאגט דערפון און נישט געוואלט בייטען די אמונה פון זייערע עלטערן. דערווייל איז אבער געקומען צו פאהרען דער „קדוש” אליין, יעקב פראנק, וועלכער האט געגעבען א סיגנאל זיינע אנהענגער, אנצוטאן אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום, — נאטירליך, צוליעב טיעפע מיסטישע סודות. דאן האט זיך אנגעהויבען דער שמד; די טויף-צערעמאניעס זענען פארגעקומען פייערליך אין די קירכען פון לעמבערג, און אונטערפיהרער פון די פראנקיסטען זענען געווען די פארשטעהער פון דער פוילישער אריסטאקראטיע. דערביי האבען די פראנקיסטען אנגענומען די נעמען און פאמיליעס פון זייערע טויף-פאטערס, אריינטרעטענדיג אויף אזא אופן גלייך אין דער פוילישער אריסטאקראטיע. אין לעמבערג אליין האבען אין פערלויף פון די יאהרען 1759 און 1760 זיך אבגע׳שמד׳ט 514 מענער און פרויען, צווישען זיי אויך די אייניקלעך פון די גאונים שור. פראנק אליין, וועלכער איז אריינגעפאהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פאראד, אין א קארעטע איינגעשפאנט מיט 6 פערד און ארומגערינגעלט מיט 50 סאלדאטען, האט צוערשט דורך פערשידענע תירוצים זיך אבגעזאגט

באלד צו שמד׳ען זיך. אין דער אמת׳ען איז פראנק נאר אויסען געווען, אז זיין שמד׳ען זיך זאל פארקומען נישט אין לעמבערג, נאר אין ווארשא, ביי א גרויסער פייערליכקייט; ער האט אויך פון זיין שמד׳ען זיך געוואלט האבען נוצען פאר זיך. אין ווארשא האט פראנק געבעטען, אז דער קעניג אויגוסט III אליין זאל זיין דער טויף־פאטער. דער קעניג האט מסכים געווען און דאס שמד׳ען זיך פון אנפיהרער פון די פראנקיסטען איז פארגעקומען ביי גרויסע צערעמאניעס, מיט א פאראד, אין דער אנוועזענהייט פון דער קעניגליכער פאמיליע און הויכגעשטעלטע לייט (נאוועמבער 1759). ביי׳ם שמד׳ען זיך האט פראנק אנגענומען דעם נאמען יוזעף.

דאך האבען די פוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע׳שמד׳טע פראנקיסטען. די פינסטערע פערגאנגענהייט פון פראנק און די יראת־הרוממות, מיט וועלכער די פראנקיסטען האבען זיך בעצויגען צום „היילינען פאטער״, — דאס אלץ האט ארויסגערופען א שטארקען חשד. אויסערדעם האבען די יודען נישט אויפגעהערט שיטען געלד אין אלע זייטען און מסר׳ען די פראנקיסטען פאר דער פוילישער מאכט. זיי האבען זיך משתדל געווען, אז מען זאל צווינגען זיך שמד׳ען אויך די איבעריגע פראנקיסטען, כדי זייער זכר זאל נישט בלייבען צווישען יודען. ענדליך האבען די פוילישע גייסטליכע זיך איבערצייגט, אז די פראנקיסטען האבען זיך גע׳שמד׳ט נאר כדי אבצונארען די פאליאקען, אז זייער אנפיהרער, פראנק, ווערט נאך אלץ גערעכענט פאר א „היילינען פאן״ און אז זייער דאגמאט וועגען דער דרייאייניגקייט איז פונקט אזוי ווייט פון קריסטענטום, ווי פון יודענטום. לויט דער פעראָרדנונג פון דער העכערער מאכט האט מען פראנק׳ען ארעסטירט אין ווארשא און איהם גענומען אויף א שטרענגען פערהער. ווי פראנק האט זיך נישט גערעדעט, האט ער דאך נישט געקענט בעווייזען, אז ער איז א גלויביגער קריסט; אויסערדעם האבען זיינע אייגענע אנהענגער דורך זייער עדות־זאגען איהם ארויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געווארען און דאן האט דאס געריכט פון די גייסטליכע בעשלאסען: איינזעצען פראנק׳ען אין טשענסטאחאווער פעסטונג און איהם האלטען אין דארטיגען מאנאסטיר, כדי ער זאל נישט קענען האבען קיין בעציהונגען מיט זיינע פערעהרער.

13 יאהר (1760—72) האט פראנק פערבראכט אין פעסטונג; דער צוועק פון די קאטוילישע גייסטליכע איז אבער נישט דערגרייכט געווארען.

זיינע תלמידים האבען איצט נאך מעהר געגלויבט אין איהם און ווי=
טער געהאט נאהענטע בעציהונגען מיט זייער „הייליגען פאן״. פיעל
פון זיי זענען זאגאר ארייגעדרונגען קיין טשענסטאחאוו אליין און גע=
וואוינט אין דער אומגעגענד פון שטאדט, וועלכע זיי האבען אנגערו=
פען „תרעא דרומי״ (די טויערען פון רוים). פראנק האט בעגייסטערט
זיינע אנהענגער דורך רעדעס און בריעף, אין וועלכע ער האט ער=
קלערט, אז ראטעווען די נשמה קען מען נאר דורך דער „רעליגיע
פון אדום״. אונטער דעם ווארט האט פראנק פערשטאנען עפעס
א מישמאש פון יודענטום און קריסטענטום. אויך דאס אויסזעהען פון
„ליידענדען משיח״ האט צוגעגעבען מוט און גלויבען די אנהענגער פון
פראנק. זיי האבען זיך דערמאנט, אז אויך שבתי=צבי האט געביטען
זיין אמונה, און אז אויך ער איז געזעסען ארעסטירט אין פעסטונג, און
דאס האט זיי צוגעגעבען גלויבען, אז פראנק איז דער צווייטער משיח.
קיין שום בעשטימטע מאראלישע פרינציפען, אדער נייע רעליגיעזע
דאגמען האט פראנק זיינע אנהענגער נישט געגעבען. ער פלעגט נאר
זאגען: „איך בין געקומען בעפרייען די וועלט פון אלע געזעצען און
געבאטען, וואס האבען עקזיסטירט ביז איצט״.

ווען פוילען איז צוטיילט געווארען צווישען די מלוכות, (ענדע
1772), איז געקומען א סוף צו דער תפיסה פונ׳ם „הייליגען״. דער
רוסישער גענעראל ביביקאוו, וועלכער האט איינגענומען טשענסטאחאוו,
האט פראנק׳ען בעפרייט. ער האט א קורצע צייט פערבראכט אין
ווארשא און דערנאך איז ער מיט זיין גאנצער פאמיליע, אין דער בעגליי=
טונג פון א גרויסער סוויטע אנהענגער, אוועק פון פוילען און זיך בע=
זעצט אין מעהרען (1773). די וויטערדיגע מעשים פון דאזיגען גרויסען
אוואנטוריסט זענען שוין פארגעקומען אין מערב=איירופא; אין עסטרייך
האט ער געשפיעלט א ראליע פון א מיסיאנער, וואס זיין אויפגאבע
בעשטעהט אין פערשפרייטען קריסטענטום צווישען יודען, און ער האט
זאגאר בעקומען חן אין קעניגליכען הויף. אין גיכען האט מען זיך אבער
אויך דארט דערוואוסט וועגען זיין פינסטערער פערגאנגענהייט און מען
האט זיך איבערצייגט, אז ער איז א שווינדלער. פראנק האט געמוזט
פערלאזען אויך עסטרייך און ער האט זיך בעזעצט אין אפענבאך,
דייטשלאנד. דארט האט ער זיך א נאמען געגעבען „דער באראן פון
אפענבאך״. צוזאמען מיט זיין זעלטען=שענער טאכטער חוה (הא=
וואטשא), וועלכע האט פערדרעהט א קאפ פיעל הויכע לייט פון דער

פוילישער אריסטאקראטיע, האט ער געלעבט אין דער שפיץ פון זיין סעקטע, וואס איז איהם געבליבען טריי. חוה'ן האבען פראנק'ס תלמידים גערופען „די הייליגע פאננא" און אין דער סעקטע פלעגען פארקומען פערשידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האט געשפיעלט א גרויסע ראליע. פראנק האט געלעבט אין גרוים רייכטום, וויל זיינע אנהענגער אין פוילען און מעהרען האבען נישט אויפגעהערט צו שיטען געלד פאר זייער „הייליגען פאן", און פראנק'ס הויז האט זיך געפיהרט אויפ'ן שטייגער פון די קעניגליכע הויפען. ווען פראנק איז געשטארבען (1791), האט די סעקטע פון די פראנקיסטען אנגעהויבען זיך צופאלען. די אנהענגער פון פראנק האבען ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך צונויפגיסען מיט דער קאטוילישער בעפעלקערונג, פערלוירען דעם כאראקטער פון א סעקטע און ענדליך איינגאנצען פערשוואונדען געווארען צווישען דער פוילישער מאסע. די שענע חוה האט פריהער געוואלט שפיעלען די ראליע פון איהר פאטער נאך זיין טויט, אבער דאס האט זיך איהר נישט איינגעגעבען. זענענדיג געוועהנט צו פיהרען א „הויף", האט זי זיך פערפלאנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פון איהרע קרעדיטארען, איז זי געשטארבען אין 1816, אין אפענבאך.

אזוי האט זיך געענדיגט די בעוועגונג פון די פראנקיסטען. מיט זיי צוזאמען האט זיך אויך געענדיגט די גאנצע משיח-בעוועגונג — זי איז פערוואנדעלט געווארען אין א טרוימערישען מיסטיציזם, אין א שטרעבונג צו בעפרייען זיך פון די יודישע אייביגע צרות דורך אבזאגען זיך פון יודענטום, און דער וואנזיניגער מיסטיציזם האט זיך פערוואנדעלט אין פשוט'ער שווינדלעריי. דער דאזיגער שטורם, וואס האט זיך געטראגען איבער יודען אין פערלויף פון פיעל יאהרען, האט אבער געהאט אויך גוטע זייטען, וויל ער האט מיטגעהאלפען אויפצוועקען די יודען פון זייער שלאף און ארויסרופען אין זיי א אינטערעס צו בענייען די יודישע קולטור. דאס פאלק האט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאס אלטע, טרוקענע, רבני'שע יודענטום האט שוין מעהר נישט געקענט בעפרידיגען דאס יודישע הארץ, וואס האט געלעכצט נאך אביסעל פרייהייט פון דער טרוקענער דאגמע, נאך א נייע יודישקייט, וואס זאל מעהר רעדען צום געפיהל, ווי צום געדאנק.

אזוי ווי ביז איצט, האט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח-בעוועגונג האט אבגעפרישט אביסעל די פערשטיקטע לופט און צוגעגרייט א באדען צו נייע אידעען. דער רבניזם און דער מיסטיציזם האבען אין

יעקב פראַנק מיט זיינע אָנהענגער אין אָפענבאַך.
(אַ צייכנונג פון יענער צייט מיט אַנ'אויפשריפט:
„Le Baron de Franck allant se promener en voiture"

דעם לאַנגען האַרטען קאַמפּף, וואָס זיי האָבען געפיהרט צווישען זיך, אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָבטרעטען זייער אָרט פאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פון אַ קולטורעלער בענייאונג זענען געווען גענוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפיהרט צווישען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפּרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פראַנק האָט געקענט פערפיהרען אַזוי פיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרוימערייען, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען אויף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה בן מנחם געשלאָסען פריינדשאַפט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג; אין פּאָרטוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דעבאַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פון דער מלוכה אין זייערע רעכטען מיט דער איבעריגער בעפעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז עפּעס נייעס וועבט זיך, אַז פאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, און די עפּאָכע איז געקומען.

אַ שפּאַט-בילד אויף דעם בישאָף דעמבאָווסקי

סימבאָל פון דעם יעזואיטען-אָרדען

דריטעס קאַפּיטעל

די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּאַ

אין דער לױפטען האָט שוין געאָטעמט מיט נײַע אידעען, עס האָט זיך געשפּירט דאָס אָנקומען פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעװאָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט, אָבער די אַלטע פּאָליטיק פון מיטעלאַלטער בנוגע צו יודען האָט נאָך ווײַטער זיך געפיהרט אין פערלויף פון העלפט 17-טען ביז העלפט 18-טען יאָהרהונדערט. מערב-אײראָפּאַ האָט נאָך אַלץ נישט געקענט דערוואַקסען ביז דעם געדאַנק, אַז יודען האָבען דאָס רעכט צו וואוינען פרײַ אומעטום און פיהרען אַ פרײַען האַנדעל אַלס מענשען מיט גלײַכע רעכטען. אין דאָס רוב לענדער האָט מען די יודען אָדער אינגאַנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האַנדלען, אָדער מען האָט זיי דאָס ערלויבט נאָר אונטער שווערע און בעלײדיגענדע בעדינגונגען.

די טראַדיציעס פון די פינסטערע ריטעלאַלטערישע צײַטען זענען מעהר ווי אומעטום פערבליבען אין עסטרײַך, וועלכע איז נאָך דער עפּאָכע פון דער רעפאָרמאַציע געוואָרען דאָס הויפּט-נעסט פון קאַטוליציזם אין אײראָפּאַ. דאָרט האָבען פעסט זיך אײַנגעאָרדענט די יעזואיטען, וועלכע האָבען געהאַט אין זײערע הענד די גאַנצע שליטה און געפיהרט אַ האַרטען קאַמפּף געגען די פּראָטעסטאַנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האָט מען נאָך די יודען געלאָזט צו רוה, אָבער אין ווין און אין די נידער-עסטרײַכישע פּראָווינצען האָבען די פרומע

קאטוילִיקען נִישט געקענט אריבערטראָגען די יודען. דער וואוקס פון די יודען אין ווין, וואו עס איז זיי אין 1624 ערלויבט געוואָרען צו וואוינען אין א בעזונדער געטאָ, האט זעהר בעאונרוהיגט די קאטוילישע בעפעלקערונג. דער ווינער מאגיסטראט האט נִישט איינמאל זיך גע־סטארעט, אז די יודישע געמיינדע זאל בעפרייט ווערן פון אונטער דער שוץ פון קעניג און איבערגעהן צו דער ממשלה פון דעם מאגי־סטראט אליין, וועלכער זאל קענען טאָן מיט די יודען אלץ, וואס ער וויל, אָבער דאָס האָבען נִישט דערלאזט די קיסרים, וועלכע האָבען נִישט געוואָלט פערלירען די גרויסע הכנסות, וואס די יודישע געמיינדע האט זיי אריינגעבראכט. די אגיטאציע פון מאגיסטראט האט אָבער סוף כל סוף געהאט א ערפאָלג, ווייל זיין זייט איז איבערגעגאנגען די קייזערין מארגאריטא, די פרוי פון קייזער לעאָפּאָלד דעם 1־טען. א געבוירענע פון שפאניען, וואס האט שוין לאנג זיך בעפרייט פון די אונגלויביגע יודען, האט די פרומע מארגאריטא זיך געשפירט זעהר שלעכט אין ווין, וואו צוזאמען מיט איהר האָבען געוואוינט די „אונ־גלויביגע״. איינמאל, ווען די קייזערין האט געבוירען א טויט קינד, איז איהר געקומען א געדאנק אין קאָפּ, אז דאס איז א שטראף פון גאט דערפאר, וואס מען לאזט צו רוה די „שונאים פון דער קירך״. דעם דאזיגען פרומען געדאנק האָבען אונטערגעכאפט די גייסטליכע און די קייזערין האט געפאָדערט פון איהר מאן, אז ער זאל ווידער איינפיה־רען דעם אלטען ערדיקט וועגען פערטרייבען יודען וואוינען אין ווין. לעאָפּאָלד האט איבערגעגעבען די פראגע אויף דער בעטראכטונג פון רייכס־ראט. דארט האָבען די מיינונגען זיך צוטיילט: איינִיגע האָבען געפונען, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון ווין וואלט געווען א געוואלד־טאט און אויך אויסערדעם געבראכט פיעל שאדען דער מלוכה־קאסע; אנדערע האָבען געפונען דעם פלאן וועגען ארויסטרייבען יודען פאר געוואונשען. די וואגשאל האט איבערגעוואויגען דער פאנאטישער נייישטאדטער בישאָף קאלאָוויטש. ער האט אין קירך אין דער אנוועזענהייט פון קייזער געהאלטען א הייסע פאטריאָטישע רעדע, אין וועלכער ער האט געשילדערט די ווינער יודען אלס פערברעכער, גזלנים און גנבים, און אויך זיי בעשולדיגט אין א מלוכה־פערראט — אין געהיימע בעציהונגען מיט דער טערקישער רעגירונג. די רעדע האט געמאכט א גרויסען איינדרוק און לעאָפּאָלד האט ארויסגעגעבען א בעפעהל (27־טען

פעברואר 1670) וועגען ארויסטרייבען די יודען פון וויען און פון די פראווינצען פון נידער= און אויבער=עסטרייך.

דעם 1=טען מארט 1670 האבען די הערעלדען מיט טרומייטען אויסגערופען איבער די גאסען פון וויען, אז ביז יולי דעם יאהר דארפען יודען פערלאזען די שטאדט. די יודען האבען אנגעהויבען אנווענדען אלע מיטלען אבצושאפען דעם דאזיגען שרעקליכען בעפעהל. זיי האבען געשאנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פאמיליע, פאר= געשטעלט זייערע אלטע פריווילעגיעס, אויפגעוויזען זייערע גרויסע פערדינסטען פאר דער מלוכה, אבער קיין זאך האט נישט געהאל= פען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האט זיך פערשפרייט איבער דייטשלאנד און אנדערע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. אין איינינע ערטער האט מען געפאסט און אין די שוהלען גאט געבעטען, אז די גזירה זאל בטל ווערן. די אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געשפילט א ראליע אין דער פאליטישער וועלט, האבען געפרובט ווירקען אויפ'ן וויענער הויף דורך דער דיפלאמאטיע. אין דער הינזיכט האט פיעל געארבייט דער בעוואוסטער פינאנסיסט יצחק עמנואל טאקסיירא פון די שפאנישע מאראנען, דער רעזידענט פון דער שוועדישער קע= ניגין אין האמבורג. ער האט אוועקגעשיקט בריעף צו זייגע בעקאנטע פון די הויכגעשטעלטע פערזאנען אין שפאניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט א בקשה, אז זיי זאלען זיך סטארען ביי'ם וויענער הויף וועגען אבשאפען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האט טאקע באלד אוועקגעשיקט א שריפטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פויפסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאכען דעם בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. קיין זאך האט אבער נישט געהאלפען: דער קייזער לעאפאלד איז געבליבען ביי זיין בעשלום.

אין יולי האבען די יודען אנגעהויבען פערלאזען די שטאדט. ווען עס זענען שוין ארויסגעפאהרען פון איהר העלער אנדערטהאלבען טוי= זענד יודען, האבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אז ער זאל כאטש זיי איבערלאזען, אבער עס האט נישט געהאלפען. די לעצטע גרופע יודען האבען פערלאזט די שטאדט אין טרויער=טאג פון תשעה=באב. עס זענען נאר פערבליבען די יודען, וואס האבען באנקראטירט און זענען אריינגעזעצט געווארען אין די טורמעס, אי אויך 18 פארשטעהער פון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געוואָרען אַלס ערבות, אַז די אַרויסגעטריבענע יודען זאָלען נישט פערגיפטיגען די ברונעמס אָדער מיט אנדערע מיטלען נקמה נעהמען פון די קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאָס רעשט יודען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון שטאָדט. פון די פיער טויזענד יודען האָט קיין איינער נישט איינגעשטימט צו טויפען זיך, און דאָס האָט אַרויסגערופען די פערוואונדערונג פון די קריסטען. אין וויען איז נאָר פערבליבען איין און איינציגער יוד — דער פינאַנץ-אַגענט ביי'ם הויף מאַרקוס שלעזינגער-יפה. די קלעריקאַלען האָבען געפייערט זייער נצחון. דער וויענער מאַגיסטראַט האָט דעם פערלאָזענעם קוואַרטאַל, וואו יודען האָבען פריהער געוואוינט, אַ נאָמען געגעבען לעאָפּאָלדשטאַדט, לכבוד דעם קייזער. אויפ'ן אָרט פון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האָט מען אויסגעבויט אַ קלויסטער, און דער קייזער האָט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דאָרט האָט מען אויף אַ גאָלדענער שילד אָנגעשריבען: „נאָכדעם ווי די יודען זענען אינגאַנצען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון דאַנען, האָט דער קייזער בעוויליגט אויסצובויען אַ קירך אויף דעם אָרט פון זייער שוהל, די מערדער-גרוב".

די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט אָבער באַלד דערשפירט די טרויעריגע רעזולטאַטען פון דער יעזואיטישער פּאָליטיק. די בירגער פון וויען זענען נישט אימשטאַנד געווען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה-שטייערען, וואָס די יודען האָבען פריהער אַריינגעבראַכט, און די קריסטליכע סוחרים האָבען זיך אָנגעהויבען קלאָגען, אַז דער מסחר איז געפאַלען, ווייל עס האָט זיך פערקלענערט די צאָהל געבראויכער. שוין אין דריי יאָהר אַרום האָט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פאָהרען אויף די ירידים אין די שטעדט פון נידער-עסטרייך, פון וואַנען מען האָט זיי ערשט נישט לאַנג פערטריבען. ביסלעכווייז האָבען די יודען אָנגעהויבען אַריינפאָהרען צוליעב האַנדעלס-צוועקען אויך קיין וויען, וואו זיי האָבען אין אַ קליינער צייט געבילדעט אַ בעדייטענדע קאָלאָניע פון „דערוויילינגע איינוואוינער". ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די טערקיש-עסטרייכישע מלחמה (1683), האָט לעאָפּאָלד ברייט אויסגענוצט די יודישע באנקירען און פינאַנסיסטען. איינער פון זיי, שמואל אָפּענהיים פון היידעלבערג, האָט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באַלד נאָך איהם האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וואוינען אין וויען נאָך פיעל יודען, אַלס קרובים אָדער משרתים פון דעם היידעלבערגער עושר. דער לעצטער, וועלכער איז געווען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פֿון זײַנע ברידער, האָט פֿיל אויפֿגעטאָן פֿאַר דער װידער־אויפֿלעבונג פֿון דער יודישער קהלה אין װין. דער דעקרעט פֿון 1670 איז אָפֿיציעל נישט בטל געװאָרען; ער האָט אָבער בּיסלעכװײַז פֿערלוירען זײַן בעדײַטונג איבער די בעדינגונגען פֿון לעבען אַלײן, איבער דער עקאָנאָמישער נויטװענדיגקײַט.

װען עס האָט זיך געענדיגט די מלחמה צװישען עסטרײַך און טערקײַ און עסטרײַך האָט אָבגעהאַלטען אַ נצחון, זענען צו איהר װידער איבערגעגאַנגען די אונגאַרישע פּראָװינצען, װאָס האָבען זיך פֿריהער געפֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון טערקײַ. די יודען פֿון בודאַפּעשטער ראַיאָן, װעלכע עס האָט זיך גאַנץ רוהיג געלעבט אונטער דער טערקישער ממשלה, האָט זיך, נאַטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעװאָרפֿען װערן דער נײַער הערשאַפֿט פֿון דעם קלעריקאַלען עסטרײַך. װען דאָס עסטרײַכישע מיליטער האָט בעלאַגערט בודאַפּעשט, האָבען די יודען ענערגיש זיך בעטײליגט אין דער פֿערטײדיגונג פֿון דער פֿעסטונג. דערפֿאַר, װען די עסטרײַכישע סאָלדאַטען האָבען אײַנגענומען די בעלאַגערטע שטאָדט, האָבען זײ זיך אָן די יודען נוקם געװעזען. פֿיל פֿון זײ זענען אויסגעהרג'עט געװאָרען און די איבערגעבליבענע זענען עטלאָפֿען קײן טערקײַ און אין אַנדערע לענדער. דער קײזער לעאָפּאָלד האָט פֿערבאָטען יודען, מחמד'אַנער און פּראָטעסטאַנטען צו װאוינען אין בודאַפּעשט, און די שנאה פֿון די אונגאַרן צו די יודען איז געװעזען אַזױ גרויס, אַז נאָך אין 18־טען יאָהרהונדערט האָט מען זײ נישט ערלויבט צו בעזעצען זיך אין דער אַלטער רעזידענץ פֿון אונגאַרן און פֿאַר דורכפֿאָהרען דורך בודאַפּעשט האָבען די יודען געמוזט צאָהלען אַ ספּעציעלען שטײַער. גרויסע יודישע קבוצים האָבען זיך געפֿונען נאָר אין די איבעריגע שטעדט פֿון אונגאַרן, און זײער צאָהל האָט זיך בעדײַטענד פֿערגרעסערט אין 18־טען יאָהרהונדערט, װען עס זענען צוגעקומען די אָנגעקומענע פֿון עסטרײַך, מעהרען, בעהמען און פּױלען. זײער הויפּטגעמײַנדע איז געװעזען פּרעסבורג.

דער קלעריקאַליזם אין עסטרײַך האָט נישט אויפֿגעהערט אויך בעת דעם קעניגען פֿון קאַרלוס VI (1711—40). עס האָבען זיך װידער אָנגעהויבען די פּראָבעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיאָנערישע דרשות אין די שוהלען. עס פֿלעגט טרעפֿען, אַז די יודען האָבען געשטעלט אַ װידערשטאַנד דער חוצפה פֿון די מיסיאָנערען, װעלכע האָבען זײ אַרויסגעבראַכט פֿון געדולד. אין דער שטאָדט

אויסזעע האָבען די יודען אַרויסגעטריבען דעם דאָרטיגען גלח, וואָס איז געקומען אום יום כפור האַלטען אַ דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפֿאַר האָט מען די יודען שטרענג בעשטראָפֿט; די שוהל איז צערשטערט געוואָרען און דריי גבאים זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון שטאָדט. דאָרט וויעדער, וואו די יודען האָבען יאָ גענאָסען עטוואָס פֿרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האָט דאָס זיי אָבגעקאָסט זעהר טייער. אין וויען האָט מען פֿון די יודען געפֿאָדערט, זיי זאָלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פֿלאָרין אויף די הוצאות פֿון דער קאָראָנאַציע פֿון קאַרלוס VI. די הלואות פֿון דער רעגיערונג פֿלעגען געמאַכט ווערן דורך די פֿינאַנץ-אַגענטען שמואל אָפּענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האָבען געמוזט ביי אַלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אַנדערש וואָלטען זיי געבראַכט אַ אומגליק אויף אַלע יודען. נאָר נאָך דעם אַלעמען האָט דאָך דער קייזער קאַרלוס אַרויסגעגעבען עטליכע טיראַנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אַזוי איז אונטער זיין הערשאַפֿט אַרויסגעגעבען געוואָרען דאָס ווילדע געזעץ (1726), אַז אין יעדער יודישער פֿאַמיליע האָט נאָר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאָס רעכט חתונה צו האָבען און איינפֿיהרען אַ אייגען הויז. דאָס דאָזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האָט געוואָלט פֿערהיטען, אַז די יודישע בעפֿעלקערונג זאָל זיך נישט צו-שטאַרק פֿערמעהרען, איז שטרענג אָבגעהיט געוואָרען אין פֿערלויף פֿון 100 יאָהר.

בעת'ן קעניגען פֿון מאַריאַ טערעזיאַ (1740—60) האָט געדראָהט אַ גרויסע געפֿאַהר די יודען פֿון בעהמען און מעהרען. אין אָנהויב פֿון איהר קעניגען האָט עסטרייך פֿערפֿיהרט אַ מלחמה געגען פּרייסען און פֿראַנקרייך. בעת דאָס מיליטער פֿון שונא האָט בעלאַגערט פּראָג, האָבען די יודישע שונאים פֿערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די יודען פֿיהלען מיט די פּרייסען און די פֿראַנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאַלע קייזערין האָט געגלויבט אין די דאָזיגע קלאַנגען און נישט לאַנג טראַכטענדיג האָט זי אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַרויסצוטרייבען די יודען פֿון מעהרען און בעהמען „צוליעב פֿערשידענע וויכטיגע סיבות". אַ שרעק איז אָנגעפֿאַלען אויף דער הונדערט-טויזענדיגער יודישער בעפֿעלקערונג פֿון ביידע פּראָווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פֿערעפֿענטליכט געוואָרען. צוואַנציג טויזענד יודען פֿון דער אַלטער פּראָגער קהלה האָבען געמוזט אין מיטען ווינטער פֿער-

טיפען פון פראַגער יודען

יודישע פרויען

אַ יודישע פרוי פון 15=טען י״ה (לינקס)
אַ יודיש כּלה=מיידעל פון 18=טען י״ה (רעכטס)

יודען

אין דער מיט פון 15=טען י״ה (לינקס)
אין 18-טען י״ה (רעכטס)

לאָזען די שטאָדט און וואַנדערן איבער די דערפער. דאָס גאַנצע האַנדעלס-לעבען אין ביידע פּראָווינצען האָט זיך אָבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האָט פערשטאַנען, צו וואָס פאַר אַ קריזיס אַזאַ פּאָליטיק קען ברענגען. ענדליך האָבען זיך אַריינגעמישט די ליבעראַלע דיפּלאָמאַטישע פאָרשטעהער פון ענג-לאַנד און האָלאַנד, ווי אויך די יודישע קאַפּיטאַליסטען ביי'ם וויענער הויף, וועלכע האָבען אָנגעהויבען פאָדערן און בעטען, אַז די קייזערין זאָל אָבשאַפען דעם דעקרעט. ענדליך האָט מאַריאַ טערעזיאַ נאָכגעגעבען; פריהער האָט זי ערלויבט די יודען ווידער זיך צו בעזעצען אין אַלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פּראַג; דערנאָך איז זיי ערלויבט געוואָרען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאָהר קיין פּראַג, צוליעב די אָנקלאָגען פון די „שטאַנדען", אַז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאַנד מיליאָנען-היזיקות".

די לעבענס-בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אָבער נאָכדעם נאָך שווערער געוואָרען. די לאַסט פון געוועהנליכע און אויסער-געוועהנליכע שטייערען איז אָהן אויפהער געוואַקסען. צוזאַמען דערמיט האָט מען זיך געסטאַרעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האָט מען איינגעפיהרט אַ „פּרעה'שען" געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געוואָרען די צאָהל פון די יודען, וואָס האָבען פאַמיליעס: אין בעהמען האָבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאַמי-ליאַנטען, און אין מעהרען — 5,100. מעהר פון די צאָהל יודען האָבען נישט געטאָרט חתונה האָבען. בכלל האָבען נישט געפעהלט קיין בע-ליידיגענדע געזעצען פאַר יודען. אַזוי, לרשל, האָט מען אין פּראַג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ'ן מאַרק עסענוואַרג פריהער פון אַ בע-שטימטער שעה און דאָס איז געטאָן געוואָרען מיט דעם צוועק, אַז די קריסטען זאָלען פריהער זיך פערזאָרגען מיט פּראָוויזיע. די אָרטיגע מאַכט האָט געפאָדערט פון די יודען, אַז זיי זאָלען טראָגען אַ ספּעציע-לען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטאַרק בע-גרענצט געוואָרען אויך אין האַנדעל און אין האַנדווערק.

אין דעמזעלבען יאָהר (1670), ווען מען האָט פון עסטרייך אַרויס-געטריבען די יודען, האָט פאַר זיי זיך געעפענט אַ ניי לאַנד — דאָס

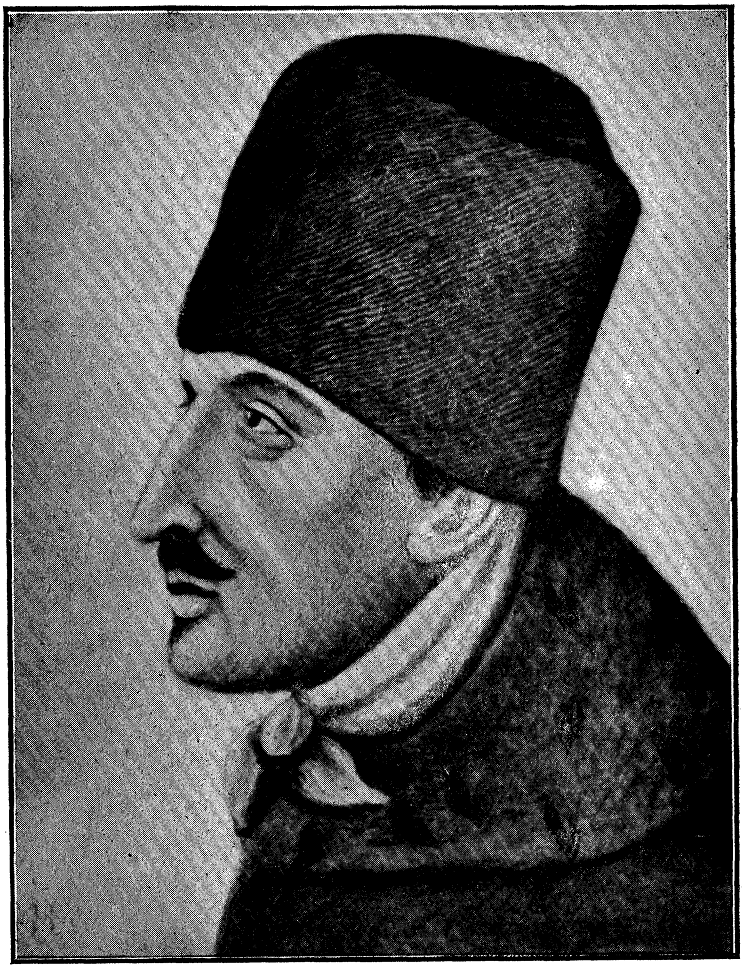

יעקב פראַנק

א טיפ פון אַ דייטשען יוד אין 16—17 י״ה

אַ טיפּ פון אַ יודישער פרוי אין דייטשלאַנד
אין 16—17 י״ה

פּראָטעסטאַנטישע פּרײַסען. נישט צוליעב הומאַניזם און גאַסטפרײַנדליכ=
קײט האָט פּרײַסען אַרײַנגענומען צו זיך די יודען, נאָר צוליעב עקאָ=
נאָמישע און פּאָליטישע צוועקען. דער גרויס=קורפירשט פרידריך=
ווילהעלם פון בראַנדענבורג, וועלכער האָט געלעגט דעם פונדאַמענט
צו דער איבערהערשאַפט פון פּרײַסען און דײַטשלאַנד, האָט זיך גע=
שטעלט אַ אויפגאַבע אויפצוהויבען דעם עקאָנאָמישען וואוילשטאַנד פון
לאַנד דורך אַ האַנדעלס=קאָלאָניזאַציע. ער האָט זיך גענומען אַלס בײַ=
שפּיעל האָלאַנד, וואָס האָט אויפגעבליהט אַ דאַנק די יודען, און אַרײַנ=
געלאָזען צו זיך אין לאַנד די אַרויסגעטריבענע פון פראַנקרײַך. אין
בראַנדענבורג האָבען זיך נישט געפונען קײן יודען נאָך פון 1573=טען
יאָהר, נאָר נאָך דעם שלום אין וועסטפאַליען, ווען צו בראַנדענבורג
זענען צוגעקומען נײַע צווײ פּראָווינצען, האַלבערשטאַדט און קלעווע,
און דער גרויס=קורפירשט האָט דאָרט געפונען יודען, וואָס האָבען דאָרט
שוין געוואוינט פון אַלטע צײַטען, האָט ער געפונען פאַר נוצליך זײ
איבערצולאָזען אויף זײערע ערטער. ער האָט זאָגאַר געשטיצט די
גרויסע יודישע סוחרים און אײנעם פון זײ, אליהו גאָמפּערץ, האָט
ער בעשטימט פאַר זײַן פינאַנציעלען אַגענט. פרידריך=ווילהעלם האָט
פערשטאַנען, אַז די יודישע קאַפּיטאַליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען
דער מלוכה, און בעשלאָסען, זײ מקרב צו זײַן. לויט זײַן בעפאָלמעכ=
טיגונג פלעגט גאָמפּערץ אָפט פאָהרען קײן אַמסטערדאַם פיהרען אונטער=
האַנדלונגען וועגען אַנלײַהען, און אין אַ צײַט פון מלחמה פלעגט ער
צושטעלען געוועהר און פולווער פאַר דער אַרמעע. דערוויסענדיג זיך
וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרײַך, האָט פרידריך-ווילהעלם
געשריבען זײַן באָטשאַפטער אין וויען, אַז ער איז גרײט אויפצונעה=
מען ביז 50 יודישע פאַמיליעס פון די רײַכע קלאַסען, וועלכע זאָלען
קומען קײן בראַנדענבורג מיט זײערע קאַפּיטאַלען. דער באָטשאַפטער
האָט וועגען דעם מודיע געווען די פאָרשטעהער פון דער יודישער גע=
מײנדע אין וויען, וועלכע האָט אַרויסגעשיקט קײן בערלין אַ דעפּו=
טאַציע פון 12 מאַן, אום צו פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט'ן קור=
פירשט. אין אַ יאָהר אַרום, אין מאַי 1671, זענען פערעפענטליכט
געוואָרען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאַמיליעס האָבען
געמעגט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אַנדערע שטעדט פון פּרײַ=
סען. די דאָזיגע בעדינגונגען זענען געווען שווער און בעלײדיגענד,
גאָר פאַר געטריבענע מענשען אָהן אַ הײם און אָהן אַ שוץ, איז אויך

דאס גוט געווען. יודען איז ערלויבט געווארען צו וואוינען אין אלע שטעדט פון בראנדענבורג אהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועגליכע גיטער. פאר דעם חסד איז יעדע יודישע פאמיליע מחויב איינצוצאהלען יעהרליך אכט טאלער און אויסער דעם איין גולדען גאלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאר מען נישט און עס ווערט נאר ערלויבט איינצוארדנען פריוואטע מנינים פאר'ן גאטעס־דיענסט. אלערליי מסחרים זענען ערלויבט געווארען אויסער „וואכער" און ארויספיהרען מטבעות פון לאנד. אויף די דאזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אריינגעלאזען געווארען קיין בראנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאהר, מיט דעם רעכט צו בעניייען דעם אבמאך נאך דעם טערמין.

די עמיגראנטען פון עסטרייך האבען זיך הויפטזעכליך בעזעצט אין בערלין. ביילד זענען אהין אריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אהין אריינגעלאזען ווערן נאר נאך א שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט־רייכע יודען זענען אהין אריינגעפאהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בעפעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אליין, קוקען מיט רוגזה און פערדרוס. די קריסטליכע איינוואוינער האבען זיך בעצויגען צו די עמיגראנטען מיט שנאה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אז ער זאל זיי בעגרענצען אין האנדעל.

דער נאכפאלגער פון גרויס־קורפירשט פרידריך I, וועלכער האט אין יאהר 1701 אנגענומען דעם טיטול „פרייסישער קעניג", האט אויך זיך געהאלטען בנוגע צו יודען ביי דער פאליטיק פון „שוץ", ד. ה. פאר גרויסע פרייזען האט ער זיי געשאנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאנדען" האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין, אז מען זאל ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגסבערג, טילזיט, מעמעל און אנדערע שטעדט, האט דער קעניג נישט געפונען פאר מעגליך צו בעפרידיגען די דאזיגע ביטע. אבער אין דערזעלבער צייט האט ער אנגענומען מיטלען, אז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאל זיך נישט שטארק פערגרעסערן. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט פרידריך ארויפגעלעגט אויף די יודען אין גאנץ פרייסען איין אלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאטען, אנשטאט דעם פריהעריגען קאפ־אבצאהל. דערביי האט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואס האבען

Obwohl Seine Königliche Majestät in Preussen/ etc. Unser allergnädigster König und Herr/ denen Juden bereits hiebevor das Hausiren und Herumblauffen auf dem Lande verbothen; So finden dennoch Seine Königliche Majestät sich gemüßiget/ bey itzigen der Contagion halber gefährlichen Zeiten/ da die leidige Erfahrung bezeiget/ wie durch die Gewinnsucht und gefährlichen Handel selbige von einem Ort zu dem anderen verschleppet worden / sothanes Verboth nicht allein zu wiederholen / sondern auch denen Juden allen Handel auf dem Lande zu untersagen / zu welchem Ende dann Seine Königliche Majestät wollen und verordnen/ daß alle und jede Juden bey Vermeydung harter Leibes-Straffe an dem Ort ihres Auffenthalts verbleiben / und keinesweges auf dem Lande herumreisen / noch von einer Stadt zur anderen dem Handel nachgehen sollen; Wie dann Seine Königliche Majestät allen und jeden Dero Land-Räthen / Haubt- und Ambtleuten / Magistraten in Städten und Flecken / Gerichts-Obrigkeiten und sonsten Männiglich allergnädigst und ernstlich anbefehlen/ hierüber mit Nachdruck zu halten/ die Contravenienten sofort zur hafft zu bringen und selbige zur Bestraffung alhier anzuzeigen. Signatum Cölln an der Spree/ den 24ten Decembr. 1710.

L.S. Friderich.

א בעפעהל פון פר״יסישען קעניג פרידריך ׀ געגען
דעם יודישען האנדעל אויף דעם לאנד

געהאט א ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואס האבען אזא ערלויבניש נישט געהאט. די לעצטע פלעגט מען שטרענג בעשטראפען און ארויסשיקען פון לאנד פרידריך דער ערשטער האט אויך געהאט יודישע הויף=מעקלערס. א בעזונדער חשוב איז ביי איהם געווען דער בערלינער יודישער יובעליר יאסט ליבמאן, וואס האט געגעבען דעם קעניג אויף בארג טייערע שטיינער, צו וועלכע פרידריך האט געהאט א שטארקע ליידענשאפט. ליבמאנ׳ען איז ערלויבט געווארען צו האבען ביי זיך אין הויז א שוהל. אזא פריוואטע שוהל האבען אויך געהאט די רייכע פאמיליעס ריס און פייט. ווען צווישען די ביידע שוהלען איז אויסגעבראכען א מחלוקת, האט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אלטען פערבאט, ערלויבט אויסצובויען א עפענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאהר ארום בענייט געווארען, אין דער אנוועזענהייט פון קעניג אליין. אויף אזא אופן איז די יודישע געמיינדע אין בערלין אפען לעגאליזירט געווארען. די אנגעלעגענהייטען פון דער געמיינדע זענען געפיהרט געווארען דורך געוועהלטע גבאים, וואס פלעגען בעשטעטיגט ווערן פון קעניג.

אין גיכען איז אבער פארגעקומען א קוריאז, וואס האט געבראכט דער רעגיערונג זיך אריינצומישען אין אינערליכען רעליגיעזען לעבען פון די יודען די משומדים ווענצעל און קאץ, וואס זענען אויסגעשלאסען געווארען פון דער יודישער געמיינדע, האבען גע׳מסר׳ט די יודען, אז אין דער תפילה „עלינו“, וואס זיי זאגען נאך יעדען דאווענען, ווערט געלעסטערט קריסטוס׳עס נאמען און ביים דערמאנען דעם נאמען שפייט מען אויס. די דאזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געווארען אויף פאלגענדער פראזע פון „עלינו“: „מיר לויבען גאט, דעם בעשעפער פון דער וועלט דערפאר, וואס ער האט אונז נישט געמאכט געגליכען צו יענע פעלקער, וואס בוקען זיך צום נארישען און פוסטען און זענען מתפלל צו א גאט, וואס קען זיי נישט העלפען“. אין דער דאזיגער פראזע האט מען געזעהען א אום=כבוד פאר׳ן קריסטענטום און אין ווארט „צום פוסטען“ („וריק“) האט מען איינגעזעהען א רמז איבער קריסטוס׳ען אליין (די ווערטער „וריק“ און „יש״ו“ בעטרעפען לויט די ציפערען פון די אותיות א גלייכע צאהל — 316). ווען מען האט וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם קעניג האט ער בעפוילען, אז די פראווינציעלע אדמיניסטראטארען זאלען ארויסרופען צו זיך די רבנים און די פארשטעהער פון די געמיינדעס און פאדערן פון זיי א שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו" געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריסטענטום, די ארויסגערופענע רבנים האבען גענטפערט, אז די רמזים פון „עלינו" זענען נאר געגען די געצענדינער, אבער נישט געגען קריסטענטום. א גוטע מיינונג פאר יודען האט אויך ארויסגעזאגט דער אנגעזעהענער קריסטליכער טעאלאג מיכאעלס פון האלע. דאך איז אין הארצען פון קעניג פערבליבען א חשד געגען דער תפילה „עלינו". ער האט דעריבער ארויסגעגעבען א בעפעהל (1703), אז ביים זאגען „עלינו" זאלען די יודען נישט ארויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געווארען פאליציאנטען, וועלכע האבען געדארפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אריין און אכטונג געבען, אז „עלינו" זאל דער חזן זאגען הויך אויף א קול און אז די יודען זאלען דערביי נישט שפייען. די דאזיגע בעליידיגענדע פאליציי-השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געווארען ערשט אין דער עפאכע פון מענדעלסאן.

נישט בעסער איז אויך געוועזען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך-ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די גאלגעמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געווארען, נאר דערפאר איז יודען ערלויבט געווארען צו עפענען די קראמען צוגלייך מיט די קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האנדעל, וואס זענען פריהער געוועזען פערבאטען. דאס האט ארויסגערופען א פראטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האבען ארויסגעגעבען פאלגענדע דעקלאראציע: „אזוי ווי די סוחר'ישע גילדיע בעשטעהט פון ארענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאט-לעסטערער, אויסגעלאסענע און בכלל מענשען, וואס בעזיצען מיאוס'ע איינגענשאפטען" די סוחרים האבען זיך אויך משתדל געוועזען פאר'ן קעניג, אז ער זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, זיי האבען דאס אבער נישט גע'פועל'ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געוועזען נישט ווייניגער יודענפיינד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען. אין 1730 האט ער ארויסגעגעבען „א גענעראל-פריווילעגיע און רעגלאמענט וועגען יודען", וואו עס איז אויפ'ן שטרענגסטען אופן נארמירט געווארען די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. וואונדערליך האט יעדער יוד

געקענט איבערגעבן נאָר זײַן עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל ניט ווייניגער פֿון 2000 טאָלער; פֿאַר די איבעריגע איז דער צענז פֿון וואוינרעכט שוין פֿיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוינען נאָר 120 יודישע פֿאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געוועזען דאָרט גאַנצע 180 פֿאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפֿוילען די איבעריגע אַרויסצוטרײַבען. אויף די אָנקלאָגען און טענות פֿון די יודען האָט דער קעניג געענטפֿערט, אַז ער וועט ליבער אײַנשטימען, דאָס אַלע יודען זאָלען פֿערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פֿערלירען דעם יעהרליכען שטײַער פֿון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען, אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערן דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פֿערבליבען אין דער עפּאָכע פֿון „אויפֿגעקלערטען אַבסאָלוטיזם", בײַם קעניגען פֿון פֿ ר י ד ר י ך II „ד ע ם ג ר ו י ס ע ן" (1740—86). ניט קוקענדיג דערויף, וואָס פֿרידריך איז געוועזען אַ פֿילאָזאָף און אַ פֿרײַזיניגער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען ניט געקענט בעפֿרײַען זיך פֿון די אַלטע אָבערגלויבענס און ניט אָנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פֿאַר זיי. ער האָט ניט בעהאַלטען זײַן שנאה צו יודען און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער לאַגע אין פּרײַסען זאָל ניט פֿערבעסערט ווערן. לויט דעם „גענעראַל-רעגלאַמענט" פֿון פֿרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען ניט חל געוועזען די אַלגעמײַנע געזעצען, וואָס זענען געוועזען גילטיג פֿאַר דער גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה. זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פֿון קעניג אַליין, וועלכער האָט געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זײַן האַרץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען געוועזען אײַנגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אָנגעזעהנע רײַכע סוחרים, איבערהויפּט פֿאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבערגעגעבן זייער וואוינרעכט און רעכט פֿון האַנדעל זייערע עלטערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געוועזען די יונגערע מיטגליעדער פֿון יעדער יודישער פֿאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינרעכט נאָר פֿאַר זיך אַליין, אָבער ניט געקענט איבערגעבען דאָס רעכט זייערע קינדער, סײַדען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פֿון קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח", האָט פֿרידריך אַרויפֿגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטײַער: יעדער

יוד, וואס האט געוואלט בעקומען א ערלויבניש חתונה צו האבען אדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, זהאט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פארצעלאַי־פאבריק א געוויסע צאהל פארצעלאַי אויף א סומע פון 300 ביז 500 טאלער און די איינגעקויפטע כלים האבען געמוזט טראנספארטירט ווערן קיין אויסלאנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פארצעלאַי האבען נאטירליך געליטען שאדען, וויל דאס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האט געקאסט זעהר טייער, אבער דערפאר האט פרידריך זיך געטרייסט מיט דעם געדאנק, אז דורך דעם דאזיגען איינענטימליכען שטייער אויף יודען ווערט דערווייל די פרייסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפרייט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאנד פלעגט פרידריך אויך ארויסגעבען די יודען קאנצעסיעס אויף פאבריקען, אדער זיי ערלויבען צו פערגרעסערן די צאהל מיטגלידער פון זייער פאמיליע מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען אויסבויען פאבריקען. אויף אזא אופן פלעגען די יודען אפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאר געלט קויפען זייער רעכט צו עקזיסטירען. ביי דעם אלעם זענען אבער די יודען דאך געוועזען אין די הענד פון „פילאזאף", פרידריך II, נישט מעהר ווי א שפיעלצייג, מיט וועלכע ער האט געקענט רעגירען אהן שום פערענטווארטליכקייט, מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס. זיי גוטס אדער שלעכטס טאן לויט זיין אייגענעם קאפריז. א מאל האט פרידריך די יודען „בעשיצט" און טובות געטאן, און א אנדערם מאל — זיי געיאגט און געטריבען. ווען (נאך דער ערשטער צוטיילונג פון פוילען) צו פרייסען איז איבערגעגאנגען א טייל פון דער ווייכסעל־געגענד מיט א בעדייטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האט פרידריך געוואלט ארויסטרייבען פון דער נייער פראווינץ אנ'ערך 4000 יודען, וואס זענען פאר איהם נישט „נוצליך" געוועזען, און נאר מיט גרוים מיה האט זיך איינגעגעבען איהם אבצורעדען פון דעם קאפריז. יעדענפאלס האבען די פוילישע יודען, וואס זענען איצט געווארען פרייסישע אונטערטאנען, פערלוירען פיעל פון זייערע רעכטען, וועלכע זיי האבען געהאט אונטער דער הערשאפט פון פוילען.—

גערען מיר איבער צו דייטשלאנד בכלל. אין דער לאגע פון די דארטיגע יודען אין דער עפאכע פון העלפט 17־טען ביז העלפט 18־טען

יאָהר־הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פּראָצעס, וואָס אין אַנדערע לענדער. אויך דאָרט האָט מען יודען נאָך בעהאַנ־
דעלט ווי אַ נידעריגען קלאַס מענשען, אָדער גאָר אויסוואורפען פון
דער מענשהייט, אויך דאָרט האָבען די אַלטע אַבערגלויבענס צרויס־
גערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אָבער דאָס לעבען איז זיך
געגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג און גיינען דעם רצון פון די יודישע
שונאים אַלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער
גלייכבערעכטיגונג, וואָס האָט געמוזט קומען. דער קאַפּיטאַליזם, וואָס
איז געגאַנגען מיט אַ טריאומפירענדען מאַרש איבער אייראָפּאַ, האָט
געבראַכט דערצו, אַז דעם הויפּט־פּלאַץ אין דער אינדוסטריע זאָלען
פֿערנעהמען די שטעדט און די הויפּט־פֿאַקטאָרען פון דער דאָזיגער
עקאָנאָמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געוועזען די גע'רודפ'טע
און בעליידיגטע יודען. אַ דאַנק זיי האָט שטאַרק אויפגעבליהט דאָס
קליינע האָלאַנד, עס האָבען אויפגעוואַכט די פּאָרט־שטעדט פון צפון־
דייטשלאַנד, עס האָט אָנגעהויבען זיך שטאַרק ענטוויקלען דאָס יונגע
פּרייסען. אַ דאַנק דער עקאָנאָמישער ראָליע פון די יודען האָבען זיי
אויך אין דייטשלאַנד פֿערפעסטיגט זייערע אַלטע פּאָזיציעס און ערוואָר־
בען נייע קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס האָט אַ גרויסען פּלאַץ פֿער־
נומען די האַמבורגער געמיינדע.

די פּיאָנערען פון דעם פּראָצעס אין דער נייער צייט זענען גע־
ווען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען, — דיזעלבע, וואָס האָבען געגרינ־
דעט אַזאַ גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אַמשטערדאַם. נאָך
אין יאָהר 1583 האָט אַ גרופּע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט אַ
ביטע צום סענאַט אין האַמבורג, אַז ער זאָל זיי ערלויבען וואוינען
דאָרט ווינציגסטענס אויף אַ צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פֿאַר דער
שטאָדט, נאָר די דאָזיגע ביטע איז אָבגעזאָגט געוואָרען. אין גיכען
זענען אָבער קיין האַמבורג אַריינגעדרונגען די מאַראַנען פון פּאָרטוגאַל,
וועלכע האָבען די ערשטע צייט זיך אַרויסגעגעבען פֿאַר קאַטוילּיקען.
צווישען זיי זענען געווען רייכע סוחרים, פּאָרשטעהער פון אויסלענדישע
פירמעס און דאָקטוירים. איינער פון די מאַראַנישע דאָקטוירים, ר אָ ד־
ריגאָ דע־קאַסטראָ, איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער צווישען דער
קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דזשומאַ־עפּידעמיע,
וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין האַמבורג. ביסלעכווייז האָבען די מאַראַ־
נען אָנגעהויבען אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום און

אָפּען זיך אַרויסגעבען פאַר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט און אָנגעהויבען פאָדערן פון סענאַט, אַז מען זאָל די מאַראַנען אַרויסטרייבען פון שטאָדט. אָבער ניש אַזוי לייכט איז געווען אַרויסצוטרייבען אַ גאַנצע גרופּע מענשען, וואָס האָבען שוין געהאַט פאַרנומען וויכטיגע פּאָזיציעס אין עקאָנאָמישען לעבען פון שטאָדט, און דער סענאַט האָט זיך דעריבער געווענדעט צו די טעאָלאָגישע פאַקולטעטען פון יענאַ און פראַנקפורט מיט אַ אָנפראַגע, וואָס מען דאַרף דאָ טאָן. די טעאָלאָגען פון יענאַ האָבען געענטפערט, אַז מען קען די יודען לאָזען ווייטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אַז זיי זאָלען זיך ניש פערזאַמלען אין עפענטליכע שוהלען און אַז זיי זאָלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאָלאָגען פון פראַנקפורט ווידער האָבען אויסגעדריקט זייער האָפנונג, אַז די מאַראַנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפ׳ן גרונד פון די תשובות האָט דער סענאַט (1612) ערלויבט די מאַראַנען צו וואוינען אין האַמבורג, געשאָנקען זיי דאָס רעכט פון פרייען האַנדעל, נאָר דערפאַר שטאַרק בעגרענצט זייערע פערזענליכע רעכטען: זיי האָט מען פערבאָטען צו בויען אַ שוהל, קויפען נחלאות און זייערע מתים האָבען זיי געמוזט פיהרען צו קבורה קיין אַלטאָנאַ, וואו די יודען האָבען געהאַט אַ בית=עלמין. עס איז ענטשטאַנען אַ משונה׳דיגע לאַגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האַמבורג האָבען שוין געהאַט אויסגעבויט אַ גרויסע האַנדעלס=באַנק (צווישען די גרינדער פון דער בעריהמטער האַמבורגער באַנק — אין יאָהר 1623 — זענען געווען 12 יודען), האָבען זיי נאָך ניש געהאַט קיין איינענע שוהל און אפילו קיין אָרט צו בעגראָבען זייערע טויטע. אָבער ביסלעכווייז האָט די ספרד׳ישע געמיינדע זיך פערגרעסערט; זיי האָבען זיך דערשפּירט פעסטער און אין יאָהר 1626 האָבען זיי שוין, ניש קוקענדיג אויף דעם פערבאָט, אויסגעבויט אַ קליינע שוהל מיט׳ן נאָמען „תלמוד תורה" און איינגעלאַדען צו זיך אַ רב.

עס האָט זיך ווידער אויפגעהויבען אַ רעש. דער עסטרייכישדייטשער קייזער פערדינאַנד II האָט געשיקט דעם סענאַט אַ שטרענגען פאָרוואורף, פאַרוואָס ער דערלאָזט יודען, צוליעב פּראַקטישע חשבונות, אַזוי פריי זיך לעבען. אויף דער אָנפראַגע פון סענאַט האָבען די יודען דיפּלאָמאַטיש אָבגעענטפערט, אַז זיי האָבען אויסגעבויט ניש קיין שוהל, נאָר אַ פּשוט הויז, וואו מען זאָל קענען צוזאַמען לייענען די תורה,

נביאים און תהלים זאָגען; דערבײַ האָבען די יודען געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט זיך מיט זײַ בּעגעהן שטרענג, וועלען זײַ איבּערפיהרען זײערע קאַפּיטאַלען אין אַנדערע שטעדט. אויפ׳ן סענאַט, וועלכער האָט געזאָרגט פאַר די האַנדעלס־אינטערעסען פון שטאָדט, האָט דאָס געהאַט אַ ווירקונג. דאַגעגען האָבען אָבער די גײַסטליכע זיך נישט בּערוהיגט. זײַ האָבען נישט אויפגעהערט אַגיטירען געגען יודען; פון די גײַסטליכע האָט זיך אויסגעצײכענט דער פאַנאַטישער גלח יאָהאַן מילער, וועלכער האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל פערמאַכען די יודישע שוהל, פערוועהרען זײַ צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פּראַקטיק און בּכלל בּעניײַען געגען זײַ אַלע מיטעלאַלטערישע רעפּרעסיעס. זײַנע אַנטיסעמיטישע אידעען האָט ער ענטוויקעלט אין אַ בּעזונדער בּוך מיט׳ן טיטול: „דער יודאַיזם, אָדער אַ אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבּלענדניש און אָבגעשטאַנענקײַט פון יודישען פאָלק". אָט די גײַסטליכע פאַנאַטיקער זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען עפּעס אויפצוטאָן; די געמײנדע פון די פּאָרטוגעזען אין האַמבורג האָט שוין דעמאָלט געהאַט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געווען גרויסע קאַפּיטאַליסטען און אַזעלכע אָנגעזעהענע און אײַנפלוס־רײַכע מענשען, ווי די באַנקירען ד י ע ג אָ א ב ר ה ם און זײַן זוהן ע מ נ ו א ל־י צ ח ק ט ע ק ס ײ ר אַ, י ע ק ב ק ו ר י ע ל און נ ו נ ע ס ד ע־ק אָ ס ט אַ, קאָנסולען פון פּאָרטוגאַלישען קעניג. די אַלע האָבען געפיהרט אַ בּרײט לעבען, געפאָהרען אין שײנע עקיפּאַזשען און אויסערליך איז שווער געווען אונטערצושײדען זײַ פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17־טען יאָהרהונדערט איז אין האַמבורג צוזאַמען מיט דער ספרדישער געמײנדע געגרינדעט געוואָרען אַ געמײנדע פון אשכנזים. די ערשטע אשכנזים זענען אַהין, ווי ס׳שײַנט, אַרײַנגעדרונגען פון אַלטאָנאַ, וואָס איז זעהר נאָהענט פון האַמבורג, בּמעט ווי אײן שטאָדט, נאָר האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דענעמאַרק. די אַלטאָנער יודען האָבען געפיהרט זײערע מסחרים אין האַמבורג און בּיסלעכווײַז דאָרט געגרינדעט אַ זעלבּסטשטענדיגע געמײנדע. אין דער צײַט, וואָס די ספרדים האָבען זיך בּעטײליגט אין דער גרויס־אינדוסטריע, האָבען די אשכנזים זיך פערנומען מיט קלײן־האַנדעל, אָבער אויך צווישען זײַ האָבען זיך געפונען רײַכע מענשען.

די דײַטשען פֿלעגען די אשכנזים רודפֿ'ן נאָך מעהר ווי די ספֿרדים, וואָס האָבען געהאַט אַ שטיקעל פּאָליטישע מאַכט אין אויסלאַנד און געשפּירט זיך פֿעסטער; דאָך האָבען די געמײַנדעס פֿון האַמבורג און אַלטאָנאַ מיט דער צײַט זיך ענטוויקעלט. אין ניכען איז צו זיי צוגעשטאַנען די קהלה פֿון דער שכנות'דיגער שטאָדט וואַנדסבעק און די אַלע דרײַ אשכנזישע געמײַנדעס האָבען זיך פֿעראײַניגט אונטער דער הנהגה פֿון אײַן רב, וואָס האָט געוואוינט אין אַלטאָנאַ. די רבנים פֿון דער דאָזיגער פֿעראײַניגטער געמײַנדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זײַנען געווען אַזעלכע בעריהמטהייטען, ווי ר' יצחק קאַצענעלענבויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פֿון דער ספֿרדישער געמײַנדע איז אַ געוויסע צײַט געווען דער בעריהמטער ר' יעקב ששפורטש. מיט דער צײַט האָבען די אשכנזים, אַ דאַנק זייערע פֿעהיגקייטען צוצופּאַסען זיך צו די אַרומיגע בעדינגונגען, בּיסלעכווייז גובר געווען די ספֿרדים און אין דער צײַט, ווען די אשכנזישע געמײַנדעס זײַנען אַלץ מעהר געשטיגען, זײַנען די ספֿרדים אַלץ מעהר געפֿאַלען. שפּעטער זײַנען די שטאָלצע ספֿרדים אינגאַנצען אַוועק פֿון האַמבורג און איבערגעוואַנדערט קיין האָלאַנד, ענגלאַנד און אַמעריקאַ.

די לאַגע פֿון די יודען אין די אַלטע געטאָ'ס פֿון דײַטשלאַנד איז געווען בעדײַטענד ערגער. אין פֿראַנקפֿורט אַם מאַין זײַנען אין יאָהר 1694, לויט דער אָפֿיציעלער רשימה, געווען 415 יודישע פֿאַמיליעס, און נאָר אַ העלפֿט פֿון זיי האָבען זיך פֿערנומען מיט בעשטימטע בעשעפֿטיגונגען: 109 — מיט געבען געלד אויף פּראָצענט און מיט אַלטוואַרג, 106 — מיט מאַנופֿאַקטור און גאַלאַנטעריי־סחורות, 26 — מיט באַקאַליי, 9 — מיט ווײַן און ביער, 5 האָבען געהאַלטען האָטעלען און רעסטאָראַנען. די איבעריגע פֿאַמיליעס האָבען שוין געלעבט פֿון די דאָזיגע „פֿערזאָרגטע" יודען. אין דער ווירקליכקייט איז אָבער די צאָהל יודישע פֿאַמיליעס אין פֿראַנקפֿורט געווען גרעסער פֿון דער דאָזיגער אָפֿיציעלער ציפֿער. ווען אַ שרפֿה האָט אין יאָהר 1711 פֿערניכטעט דעם יודישען קוואַרטאַל אין פֿראַנקפֿורט, זײַנען געבליבען אָהן אַ דאַך ביז 2000 יודען. אָט די גאַנצע יודישע בעפֿעלקערונג האָט געלעבט אין ענגען געטאָ, פֿון וועלכען מען האָט געמעגט אַרויסגעהן אין דער „קריסטליכער שטאָדט" נאָר אין בעשטימטע שעה'ען פֿון טאָג. בײַנאַכט פֿלעגען די טויערען פֿון געטאָ געשלאָסען ווערן און בײַ זיי איז אַוועקגעשטעלט

געוואָרען אַ וואָך, זונטאָג און אין די קריסטליכע ימים־טובים פלעגט דאָס געטאָ אָבגעשלאָסען ווערען נאָך 4 אַ זייגער בייטאָג. אַרויסגעהן פון געטאָ האָט מען געקענט נאָר אין עקסטערע צופאַלען, ווי שיקען נאָך אַ דאָקטאָר אָדער אָפּטראָגען אַ בריף אויף פּאָסט. אין די גאַסען האָבען די יודען נישט געטאָרט געהן איבער די טראָטואַרען און דערביי פלעגען זיי די גאַסען־יונגלעך נאָכלויפען און שרייען פערשידענע בעליידיגענדע אויסרופען, די אומגליקליכע האָבען געמוזט אַראָבנעהמען די היטלען, דען אַנדערש האָט מען זיי געשלאָגען.

אין די ערשטע יאָהרען פון 18־ען יאָהרהונדערט האָט אין דייטשלאַנד זיך אָנגעהויבען אַ גרויסע ליטעראַרישע אַגיטאַציע געגען יודען. דער אָנפיהרער פון דער אַגיטאַציע איז געווען דער פּראָטעסטאַנטישער געלעהרטער יאָהאַן אייזענמענגער, וועלכער האָט געלייענט לעקציעס וועגען די מזרח־לשונות אין היידעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפלעכליך מיט דער רבנ׳ישער ליטעראַטור, האָט ער פון דאָרטען אַרויסגענומען פערשידענע אַפאָריזמען און אַנעקדאָטען, צונויפגעזאַמעלט פון דער אַלטער ליטעראַטור אַלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפ׳ן גרונד פון דעם מאַטעריאַל האָט ער אָנגעשריבען אויף דייטש אַ בוך אין צוויי טיילען מיט אַ משונה׳דיגען לאַנגען טיטול, און דאָס ווערק האָט געזאָלט דינען אַלס אַ מין ענציקלאָפּעדיע פון אַנטיסעמיטיזם פאַר די „ערענטליכע קריסטען“. ווען דאָס בוך האָט זיך נאָך געפונען אין דרוק, האָבען שוין וועגען דעם זיך געטראָגען קלאַנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געוואָרען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום איינפלוס־רייכען יודען שמואל אָפּענהיים, אַ באַנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר דעם אימפּעראַטאָר לעאָפּאָלד 1 און אויס׳פּועל׳ן ביי איהם אַנ׳אַרעסט אויף אייזענמענגער׳ס בוך, וואָס קען אַרויסרופען אַ אויפרעגונג צווישען המון. אַ דאַנק די ענערגישע בעמיהונגען פון אָפּענהיים האָט לעאָפּאָלד בעפוילען צו פער׳חתמ׳ענען און האַלטען פערשלאָסען אַלע 2000 עקזעמפּלאַרען פון אָבגעדרוקטען ווערק. די יודען האָבען פאָרגעלעגט אייזענמענגער׳ן 12 טויזענד גולדען בתנאי, אַז ער זאָל אינגאַנצען פערניכטען זיין בוך, נאָר יענער האָט געפאָדערט דרייסיג טויזענד גולדען און פון געשעפט איז גאָרנישט געוואָרען. אין גיכען איז אייזענמענגער געשטאָרבען; זיינע יורשים האָבען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אַראָבצונעהמען דעם אַרעסט פון בוך און זיי האָט זיך איינגעגעבען אַריינצוציהען אין

דעם ענין דעם פרייסישען קעניג פֿרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פֿערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פֿרידריך האט זיך משתדל געוועזען פֿאר'ן אימפּעראטאר לעאפּאלד, אז דאס בוך זאל ערלויבט ווערן, און דערביי אנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאר האט געליטען פֿיעל שאדענס און איז דורכדעם זאגאר פֿריהצייטיג געשטארבען; לעאפּאלד האט אבער נישט געוואלט משנה-זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אבגעדרוקט געווארען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה-צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאזיגער פּאמפּלעט איז פֿון יענער צייט אן געווארען א אונערשעפּליכער קוואל פֿאר די אנטיסעמיטען פֿון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פֿון דאן זיין כלומר'שט טעארעטישע בעגרינדונג, און פֿון דארטען האבען די יודענפֿיינד נישט אויפֿגעהערט צו שעפּען פֿאלשע ציטאטען פֿון תלמוד, אנעקראטען פֿון דער רבנ'ישער ליטעראטור און קאמישע קוריאזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פּאליטישער פּראצעס געגען יודען. ביים הויף פֿון הערצאג קארלוס-אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדינט אלס פֿינאנץ-אגענט און פֿערמיטלער דער פֿעהיגער יוד יוסף-זוסיע אפּפּענהיימער, וועלכער האט זיך פֿערנומען מיט צושטעלען פּאדריאדען פֿאר די ארמעען פֿון פֿערשיעדענע דייטשע פֿירשטען. דער הערצאג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפּעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פֿערמיטלער פֿאר פֿערשידענע ריזיקאלישע אונטערנעהמונגען. אפּפּענהיימער האט בעקומען די קאנטראליע איבער די געלד-אפּעראציעס, ער איז אויך געוועזען ממונה אויף די מלוכה-שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאנאפּאל אויף פֿערשידענע געווערבען און פֿאר די אלע פּריווילעגיעס האט דער הערצאג פֿון איהם געפֿאדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פֿערגרעסערן די הכנסות זיינע. אפּפּענהיימער, וועלכער האט פֿאקטיש פֿערנומען די שטעל פֿון א פֿינאנץ-מיניסטער, האט פֿלייסיג ערפֿילט דעם רצון פֿון זיין האר און איינגעפֿיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפֿמאהנען פּינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פֿערגרעסערט געווארען און געלעגען ווי א לאסט אויפ'ן פֿאלק. די הויף-לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אפּפּענהיימער און געזוכט א געלעגענהייט איהם אומצוברענגען פֿון דער וועלט; דאס פֿאלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

א פשוט'ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל־הבית, נאר ווי א „זשיד", וואס זוינט דאס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האבען איהם איינמאל, בשעת דעם געלד־קריזיס אין גאנץ דייטשלאנד, בעשולדיגט, אז ער האט ארויסגעלאזען מטבעות העלבער פון דער נארמע און נישט אין דער אמת'ער וואג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אפענהיימער האט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאר א קאמיסיע פון עקספערטען, — זיינע שונאים האבען זיך איבער נישט בערוהיגט און יעדעם מאל אויסגעזוכט א נייע געלעגענהייט צו קאמפראמיטירען איהם. געגען איהם האט מען ארויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאס פאלק איז געווען אויפגעבראכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד אפענהיימער האט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אז פון איהם שטאמען אלע שלעכטע פראיעקטען און גע־זעצען, וואס דער הערצאג גיט ארויס. אפענהיימער האט פערשטאנען, אין וואס פאר א געפאהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאל געבעטען ביים הערצאג דימיסיע, נאר יענער האט איהם נישט געוואלט אבלאזען פון זיך. אין דעם מאמענט, ווען דער הערצאג האט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פלוצלונג א קאטאסטראפע געשעהען. אפענהיימער האט געהאט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאג אין לודוויגסבורג, וואו ער האט זיך מיט איהם געזעגענט, נאר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאג פלוצלונג גע־שטארבען (מערץ, 1737). אפענהיימער איז אוועק צוזאמען מיט א פאל־קאווניק פון הערצאגס סוויטע קיין שטוטגארט, כדי אנצוזאגען דער הערצאגין וועגען טויט פון איהר מאן. אבער דא האט איהם ערוואר־טעט א ארעסט; איהם האט מען אריינגעווארפען אין תפיסה צוזאמען מיט נאך עטליכע שטוטגארטער יודען. אויף דעם פערהער האט מען איהם געפייניגט און ארויסבעקומען ביי איהם דורך ענוים, אז ער זאל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאן האט מען איהם פער־משפט צום הענגען. מען האט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פארגעלעגט אנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאר ער האט געענט־פערט: „איך וויל בלייבען א יוד; איך פאל אלס קרבן פון געוואלדטאט און אונרעכט". דעם דריטען פעברואר 1738 האט מען דעם פער־משפט'ען ארויסגעפיהרט אין מיטען שטאדט און ביי א גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט־אורטייל. ער איז געשטארבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל" און ביי פרייד־אויסרופען פון פובליקום. אויף די

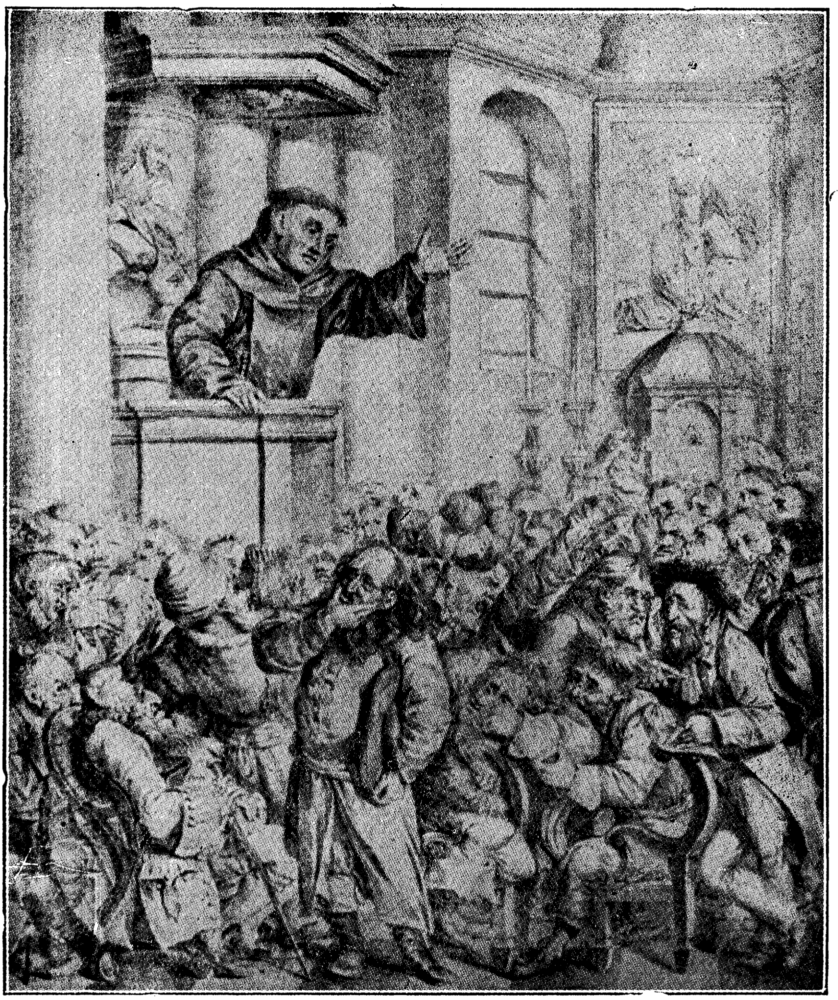

רוימישע יודען מוזען הערען אַ פּרעדיגט פון אַ קאַטוילישען
גייסטליכען (בילד פון 17-טען י״ה)

גראַוויורען פון יענער צייט איז אויסגעמאָלט די טויט־שטראָף פון אָפּגע־הייטער און אויף איינער פון זיי געפינט זיך פאָלגענדע סאַטירישע אויפשריפט אין פערזען: „זים (זוסיא), וועלכער האָט שלעכט געקענט די תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געווען, וועלכער האָט אָבגעלאַכט פון די גייסטליכע און דאָס פאָלק אָרים געמאַכט... דעם הויף און דאָס לאַנד אָבגענאַרט, אין דער מלוכה פאַלשע מטבעות אַריינגעפיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאַכ־טעט, — דער מוז איצט פגר'ן, ווי א הונט, און אלם לויהן — מיט זיך די תליה בעפוצען".

אין יענער עפּאָכע איז אין ערגעץ אַזוי פלייסיג און אויסגעהאַל־טען נישט אָבגעהיט געוואָרען די פּאָליטיק פון „אַפּוטרופּסות" איבער יודען, ווי אין איטאַליען. זינט דער קאַטוילישער רעאַקציע אין דער צווייטער העלפט פון 16־ען יאָהרהונדערט, ווען דער פאַנאַטישער פּויפּסט פּאַאול IV האָט ווידער איינגעפיהרט די מיטעלאַלטערישע אכזריות'דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאָס יודישע לעבען געוואָרען אונערטרעגליך. פון גאַנץ איטאַליען, אויסער רוים און אַנקאָנאַ, האָט מען יודען אַרויסגעטריבען, אָבער אויך דאָס ביסעל יודען, וואָס האָט געהאַט וואוינרעכט אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען, איז ווי איבערגע־לאָזען געוואָרען נאָר מיט דעם צוועק, אַז מען זאָל זיי פּייניגען און מאַכען איבער זיי פערשיידענע פּראָבעס. די איבערגעבליבענע יודען זענען געוואָרען שענדליכע קנעכט, וואָס קומען אָב א שטרענגע שטראָף פאַר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אָדער זיי זענען מיט געוואַלט געשלעפּט געוואָרען אין דער קירך. די פּאָליטיק פון די פּויפּס־טען איז בעשטאַנען דערין, אַז יודען דאַרף מען נישט פערטיליגען, נישט איינגאַנצען אויסרוימען, נאָר האַלטען אין שענדליכער שקלאַפעריי און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אַזוי גאָט בע־שטראָפט די „שונאים פון דער קירך". און דער דאָזיגער פּאָליטיק האָ־בען זיך געהאַלטען אַלע פּויפּסטען פון דער דערמאָנטער עפּאָכע.

דער יודישער קוואַרטאַל אין רוים האָט זיך געפונען אויפ'ן בוידעם פון טיבער, אין א טאָל, וואָס פלעגט אָפט פערפלייצט ווערן בעת א גרויסען רעגען, אָדער ווען דער טייך האָט זיך פונאַנדערגע־גאָסען. דער דאָזיגער קוואַרטאַל איז געווען אָבגעטיילט פון די איבע־

ריִנגעֶ טאָלעֶן פוּן שטאָדט דורך אַ פעֶסטעֶר וואנט, איִן וועֶלכעֶר עֶס זעֶנעֶן געֶוועֶן געֶמאַכט טויעֶרעֶן אויף אַרויסצוגעֶהן. געֶגעֶן דעֶם הויפּט־טויעֶר איִז געֶשטאַנעֶן אַ היִלצעֶרנעֶר צלם מיִט אַ אויפשריִפט אויף העֶבּ־רעֶאיִש פוּן נביא ישעיהו: „אַ גאַנצעֶן טאָג שפּרייט איִך אויס מיינעֶ אָריִמס צו דעֶם פעֶר׳עקשנ׳טעֶן פאָלק״ -- דאָס האָט געֶהייסעֶן, אַז די קיִרך טרויעֶרט זעֶהר וועֶגעֶן דעֶם „אוּנגלויבעֶן״ פוּנ׳ם עֶם קשה־עורף ביינאַכט פלעֶגעֶן די טויעֶרעֶן פוּן געֶטאָ פעֶרשלאָסעֶן וועֶרן און די פעֶרשפּעֶטיִגטעֶ האָט די וואַך אַריינגעֶלאָזעֶן נאָר מיִט אַ בּעֶזונדעֶר שיין פוּן דעֶר פּאָליִציי. אַזוי ווי לויט די בּולעֶס פוּן פּאַאול IV האָבּעֶן די יודעֶן ניִשט געֶטאָרט האָבּעֶן קיין נחלאות, זעֶנעֶן אפילו די הייזעֶר איִן געֶטאָ ניִשט געֶוועֶן קיין יודיִשעֶ; זיי האָבּעֶן אָנגעֶהעֶרט צו קריִסטעֶן, וועֶלכעֶ פלעֶגעֶן זיי פעֶרדיִנגעֶן די יודעֶן. די קריִסטליִכעֶ הויז־בּעֶזיִצעֶר האָבּעֶן זיִך בּעֶנוצט מיִט דעֶר קריִטיִשעֶר לאַגעֶ פוּן די יודעֶן, וואָס האָבּעֶן קיין אייגעֶנעֶ הייזעֶר ניִשט געֶקעֶנט האָבּעֶן, און געֶנומעֶן פאַר די וואוינונגעֶן זעֶהר הויכעֶ פּרייזעֶן, אַזוי אַז די פּויפּסטליִכעֶ קוריעֶ אַליין האָט שוין געֶמוזט רעֶגוליִרעֶן די פּרייזעֶן. לויט דעֶר בּעֶשטעֶטיִ־גונג פוּן אַ רייזעֶנדעֶן, וואָס האָט בּעֶזוכט רוים איִן יאָהר 1724, איִז דעֶר יודיִשעֶר קוואַרטאַל בּעֶשטאַנעֶן פוּן צוויי גרויסעֶ און זעֶקס קליינעֶ גאַ־סעֶן, וואו עֶס האָבּעֶן געֶוואוינט איִן אַ שרעֶקליִכעֶר עֶנגשאַפט דריי טוי־זעֶנד פאַמיִליעֶס, ד. ה. 20–25 טויזעֶנד פּעֶרזאָן. די מעֶרהייט פוּן זיי האָט זיִך פעֶרנומעֶן מיִט קליין־האַנדעֶל און מיִט מלאכות. די גאַסעֶן פוּן געֶטאָ זעֶנעֶן געֶוועֶן איִבּעֶרפוּלט מיִט קרעֶמלעֶך, איִן וועֶלכעֶ מעֶן האָט געֶהאַנדעֶלט מיִט אַלץ. די יודיִשעֶ אַלטוואַרג־קויפעֶר פלעֶגעֶן גיִך־שניִיצט וועֶרן דורך דעֶר רוימיִשעֶר מאַכט, אַלס אַ „פּריִוויִלעֶגיִרטעֶר״ שטאַנד פוּן יודיִשעֶן פאָלק, און זיי האָבּעֶן זאָגאַר געֶהאַט דאָס רעֶכט אַרומצוגעֶהן איִבּעֶר די קריִסטליִכעֶ הייזעֶר און אויך האָבּעֶן סקלאַדעֶן פוּן סחורה אויסעֶרהאַלבּ דעֶם געֶטאָ. פוּן די מלאכות איִז די פעֶרשפּרייטסטעֶ געֶוועֶן שניידעֶריי. „אָפט אום זומעֶר – דעֶרצעֶהלט איינעֶר פוּן יעֶנעֶר צייט – זעֶהסטו הונדעֶרטעֶר שניידעֶר, וואָס זיִצעֶן מיִט זייעֶר אַרבּייט אויף די גאַסעֶן, בּיי די טהיִרעֶן פוּן זייעֶרעֶ וואוינונגעֶן. דאָ זיִצעֶן אויך די פרויעֶן, וואָס אַרבּייטעֶן אויס קנעֶפּ און פּעֶטעֶלקעֶס פאַר קנעֶפּ; די דאָזיִגעֶ אַרבּייטאָריִנס האָבּעֶן זיִך שוין אַזוי פעֶרפאָלקאָמט איִן זייעֶר אַר־בּייט, אַז די שניידעֶר פוּן אַנדעֶרעֶ פעֶלקעֶר איִן דעֶר גאַנצעֶר שטאָדט מאַכעֶן בּיי זיי בּעֶשטעֶלוּנגעֶן אויף קנעֶפּ און פּעֶטעֶלקעֶס. איִן אַלגעֶמיינעֶם

זענען דרײַ פֿיערטעל יודישע בעלי־מלאכות שנײַדער, און די איבעריגע פֿערנעהמען זיך מיט אנדערע מלאכות״. די קריסטליכע צעחען און גילדיעס פֿלעגען נישט זעלטען אָנגעבען ביטעס צו דער מאַכט וועגען פֿערבאָטען יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט דער אָדער יענער מלאכה, און די ביטעס פֿלעגען אָפֿט ערפֿילט ווערן. דער פּויפּסט אינאָקענטי XI האָט פֿערבאָטען די יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט באַנק־געשעפֿטען, און אינאָקענטי XIII האָט ארויסגעגעבען א בעפֿעהל, אז יודען זאָלען פֿערקויפֿען נאָר אַלטווארג, אָבער נישט קיין נײַע מלבושים.

פֿון דער דאָזיגער אָרימער בעפֿעלקערונג האָט די קוריע אַרויס־געפּרעסט אונגעוועהנליך גרויסע שטײַערען, אָפֿט אויך זעהר בעלײדיגענ־דע. עס האָבען עקסיסטירט, למשל, אַזעלכע שטײַערען: לטובת דער קאַטוילישער קאַמער, לטובת גע׳שמד׳טע יודען, געהאַלט פֿאַר דער וואַך פֿון געטאָ, פֿאַר די מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פֿאַר׳ן רעכט צו עסען מצה פּסח א. אז. וו. די דאָזיגע שטײַערען, וואָס פֿלעגען אויפֿגעמאָנט ווערן זעהר שטרענג, האָבען א תל געמאַכט פֿון דער יודישער געמײנדע, וועלכע פֿלעגט מוזען אָנקומען צו הלוואות; אין אָנהויב פֿון 18־ען יאָהרהונדערט האָט דער חוב פֿון דער געמײנדע דערגרייכט די סומע פֿון א האַלבען מיליאָן רובל, — א ציפֿער, וואָס האָט איבערגעשטיגען די סומע פֿון דער יעהרליכער הכנסה פֿון אַלע יודישע אײַנוואוינער צוזאַמען. פֿון ענדע 17־ען יאָהרהונדערט איז פֿאַר די יודען אײַנגעפֿיהרט געוואָרען א ספּעציעלער שטײַער, וואָס איז געווען פֿערבונדען מיט א שענדליכער צערעמאָניע. אין די פֿריהעריגע צײַטען האָט עקסיסטירט א באַרבאַרישער מנהג, אז אין די פֿרעהליכע טעג פֿון דעם קאַטוילישען קאַרנאַוואַל פֿלעגט מען ארויסטרײַבען א גרופּע יודען אויף א פֿרײַען אָפֿענעם פּלאַץ און דאָרט זיי צווינגען, זיך צו יאָגען אײנער נאָכ׳ן צווײטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פֿאָרשטעהער פֿון דער געמײנדע האָבען געמוזט צו־פֿוס בעגלײטען די רוימישע סענאַטאָרען איבער׳ן גאַנצען „קאָרסאָ״ און דערבײַ ווערן צו שפּאָט און צו שאַנד פֿון די גאַסען־יונגען און חוליגאַנעס. צוליעב די פּראָטעסטען פֿון די יודען געגען דעם מנהג, האָט דער פּויפּסט קלעמענט IX אין יאָהר 1668 אײַנגעפֿיהרט אָנשטאָט דעם א ספּעציעלען יודישען שטײַער פֿון 300 סקודי לטובת דעם מאַגיסטראַט, אָבער דאָס דערלאַנגען דעם דאָזיגען שטײַער איז אויך געווען פֿערבונדען מיט א בעלײדיגענדער צערעמאָניע. יעדעס יאָהר אין ערשטען טאָג פֿון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פון יודען, מיט'ן רב אין דער שפיץ, געדארפט קומען אין קאפיטאלישען פאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך ארעבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה וועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פלעגט דער עלטסטער פון דעם פאלאץ ענטפערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האפט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פינקטליך צאהלען די שטייערן, און פערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג" מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!"

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד־צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א געל היטעל אויף די קעפ, און די פרויענצימער — א דעקטוך פון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען ארשין די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געוועזען עהנליך אויף די רויטע קארדינאלישע היטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפעהל, אז די יודען זאלען זיך ווידער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפיהלען בעליידיגט געווארען פון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פלעגט אין יענער עפאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פלעגען אין די יודישע הייזער זיך ארייגרייסען די פאליציי־בעאמטע און טרייבען די מענער, פרויען און קינדער, עלטער פון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען געדארפט קומען נישט ווייניגער פון הונדערט מענער און פופציג פרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפטמאל א משומד געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפען און אויפמערקזאם הערען.

מיט פערצווייפלונג פלעגען יודען אבקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פלעגט די פאליציאישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פלעגען זיך אפט ארייגרייסען פאליציי־בעאמטע און אוועקפיהרען איינעם פון דער פאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ־וואו אויסגעדריקט א פערלאנג צו שמד׳ען זיך. די קרבנות פלעגט מען אוועקפיהרען אין די ספעציעלע הייזער פאר ערב־משומדים, וואו מען האט זיי אבגעהאלטען פיערציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפרובט זיי איבערעדען צום שמד. די שוואכע פלעגען זיך אונטערגעבען און יענע האט מען מיט גרויס פאראד אריינגעפיהרט אינ׳ם נייעם גלויבען; די שטארקערע, ראגענען, זענען געבליבען פעסט און נאכדעם ווי זיי האבען בעצאהלט פאר די פיערציג טעג געצוואונגענע קעסט האט מען זיי אבגעלאזען אהיים. יעדער משומד האט בעקומען א בעלוין פון 150 סקודי און עס האבען זיך געפונען אוואנטוריסטען און פערברעכער, וואס פלעגען ספעציעל צוליעב דעם אב׳שמד׳ען זיך. די צאהל פון די משומדים פלעגט אויך פערפולט ווערן דורך די פערמשפט׳ע צום טויט אדער צו קאטארגע, וואס פלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאר זיי האבען געביטען די אמונה, אזוי אז ווען איינער פלעגט זיך קריגען מיט׳ן צווייטען, פלעגט ער סטראשען: „איך וועל דיך דערהרג׳נען און דערנאך זיך שמד׳ען"; דען געוואוסט האט מען, אז דער שמד פערדעקט אויף יעדען פערברעכען. א דאנק דעם אלעם איז די צאהל פון די משומדים שטארק געוואקסען, און אין יאהר 1724 האט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האבען געוואוינט אין א בעזונדער קווארטאל און די יודען האבען נישט געטארט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען

דער אינקוויזיציאנס־טריבונאל האט אויך געזארגט וועגען דער צענזור פון די יודישע ספרים. איינמאל אין 10 אדער 15 יאהר האבען די צענזארען רעווידירט די יודישע ספרים. צוליעב דעם פלעגען זיי אומגעריכט אריינפאלען אין די יודישע הייזער און מאכען א רעוויזיע. די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין אונטערשריפט פון די פריהערינגע צענזארען, פלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אנטי־קריסטליכע" ערטער פלעגט מען פערשטרויכען און ערשט דערנאך האט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פערענדיגט די שענע געביידע האט דער פויפסט פיוס VI, וועלכער האט אין יאהר 1775 ארויסגעגעבען א „עדיקט וועגען יודען" — א מין שלחן ערוך, וואו עס זענען צונויפגעזאמעלט און סיסטעמאטיזירט געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואס האבען עקסיסטירט אין פערלויף פון צוויי הונדערט יאהר. דאס איז געווען איינער פון די שענדליכסטע קאדעקסען, וואס די רוימישע קירך האט ווען עס איז

ארויסגעגעבען; דאָ זענען מיט דער גרעסטער פּינקטליכקייט צונויפגענומען געוואָרען אַלע געזעצען געגען יודען, יעדער מינדסטער פּרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען נישט פערגעסען געוואָרען אפילו אַזעלכע אייגצעלהייטען, ווי דער פערבאָט פאַר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראָבען די מתים, פאָהרען איבער דער שטאָדט אין קאַרעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער-וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאָזיגע „קאָנסטיטוציע" וועגען יודען האָט דער פויפסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אַלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאָל וויסען, וואָס ער טאָר נישט און וואָס פאַר אַ שטראָף איהם ערוואַרט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פערבאָטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאָזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געוואָרען דער „הייליגער" אינקוויזיציע.

אזוי האָט זיך געלעבט יודען אין די פויפסטליכע פראָווינצען. ווי אַזוי זיי האָבען געלעבט אין די איבעריגע פראָווינצען פון איטאַליען, אויסערהאַלב דער פויפסטליכער שליטה — דאָס קען מען זיך פאָרשטעלען, ווען מען נעהמט אין אַכט, אז צפון-איטאַליען האָט אין יענער עפּאָכע מעהרסטענטייל געהערט צו דער ממשלה פון עסטרייך, און דרום-איטאַליען האָט זיך געפונען אונטער דער אויבער-השגחה פון שפּאַניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאַליזם האָט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פראָווינצען, ווי ווענעדיג און פּאַדואַ, איז די לאַגע נישט בעסער געווען; אויב דאָרט האָט מען יודען נישט גע'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האָט מען זיי גערודפ'ט צוליעב פּשוט'ער עקאָנאָמישער קאָנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטאָ מיט די אַלע בעגרענצונגען, וועלכע האָבען געדאַרפט פּאַראַליזירען דעם פרייען יודישען האַנדעל. אין פּאַדואַ האָבען די יודען געוואָלט קאָנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאַבריקאַציע פון זיידענס, וואָס איז דאָרט געווען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האָט דער יוד טריעסטע דאָרט געגריגדעט אַזאַ פאַבריק, אין וועלכער עס האָבען געאַרבייט העכער זעקס הונדערט מאַן; אָבער די דאָרטיגע קריסטליכע סוחרים האָבען אַזוי לאַנג אַגיטירט געגען יודען, ביז זיי האָבען גע'פועל'ט, אַז מען זאָל זיי פערבאָטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאַבריקאַציע. אויפ'ן באָדען פון קאָנקורענץ איז אין פּאַדואַ אין יאָהר 1684 זאָגאַר פאָרגעקומען

אַ פּאָגראָם, און דער רעגירונג איז נישט לייכט אָנגעקומען צוריק־צושטעלען די אָרדנונג.

נישט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאָך די אַלטע יודישע קול־טור אין איטאַליען נישט דערשטיקט געוואָרען. אין פּאַדואַ האָבען פיעל יודען געלערנט מעדיצין אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האָבען בעקומען דעם טיטול דאָקטאָר פון מעדיצין אַנ׳ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האָבען געמוזט צאָהלען זעהר גרויסע שטייערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פּראַקטיצירען האָבען זיי געמעגט נאָר צווישען יודען; דאָך זענען יודישע יונגע לייט, זאָגאַר פון ווייטע לענדער, געקומען קיין פּאַדואַ, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאָלטיגען „מקום תורה“. —

אין רוים האָט אויך נישט אויפגעהערט די טעטיגקייט פון דער יודישער זעלבסט־פערוואַלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו אַרבייטען ביי זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמיינדע איז בעשטאַנען פון צוויי גרויסע גרופּען: איטאַליענער און אימיגראַנטען; די צווייטע גרופּע איז זיך צופאַלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואַנען זיי האָבען געשטאַמט: „אשכנזים“, „צרפתים“, „קסטילים“ א. אז. וו. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַ בעזונדערע שוהל, און די גאַנצע געמיינדע איז געפיהרט געוואָרען דורך דעם געמיינדע־ראַט, וועלכער האָט אין זיך פעראייניגט די אַלע פערשידענאַרטיגע גרופּען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערן יעהרליך. די וואַהלען זענען פאָרגעקומען אין דער צייט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראַט האָט פון זיך אויס־געקליבען אַ קאָמיסיע פון דריי פּערזאָן, וועלכע זענען געווען די אָפּי־ציעלע פאָרשטעהער פון דער געמיינדע און דירעקט פערוואַלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראַט האָבען צווישען זיך פונאַנדער־געטיילט די פערשידענע אַרבייטען: אַכטונג געבען אויף דער ריינקייט אין די גאַסען פון געטאָ, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה־אנשטאַלטען, קאָנטראָלירען די הכנסות פון דער געמיינדע, אַכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פלייש און ד. גל. דער ראַט פלעגט זיך פערזאַמלען נאָר אין עקסטרע צופאַלען. פאַר עובר זיין אויף די תקנות פון דער געמיינדע פלעגט דער ראַט אַריינלעגען אין חרם. ביי ערנסטערע פערברעכענס האָט דער ראַט געמוזט איבערגע־בען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פּויפּסטליכער אדמיניסטראַציע.

בכלל האט דאס יודישע געטא אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון א קארדינאל און איבער דעם אלעמען האט געקוקט און שטרענגע השגחה געגעבען די הייליגע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע־ראט זענען געווען פעראנטווארטליך פאר די „חטאים" פון גאנצען קהל און אויף אזא אופן איז די שטעל פון א מיטגליד אין ראט געווען ניט קיין כבוד, נאר א שווערע פליכט, וועלכע פיעל האבען אנגענומען מיט א שווער הארץ.

אין שפאניען און אין פארטוגאל האט ווייטער זיך געצויגען די טראגעדיע פון מאראנענטום. פיעל פון די מאראנען זענען שוין געווען אויסגעשטארבען, פיעל זענען פערברענט געווארען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אנדערע זענען אנטלאפען, אבער דאך איז נאך פערבליבען א גרויסע צאל מאראנען, וואס האט נישט געקענט ענטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואה פון זייערע עלטערן, אז זיי זאלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט — זיך ארויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאראנען האבען זיך איינגענעסען אין ארגאניזם פון דעם הערשענדען פאלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אנגעזעהענע מענשען אין לאנד, זאגאר בישאפען און אינקוויזיטארען, וואס האבען נישט געקענט און נישט געוואלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאר אויסערליך געטראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. נאטירליך, איז אזא לאגע פאר דער קריסטליכער געזעלשאפט געווען אי אנ' אומגליק, אי א וועהטאג. אבער אנשטאט צו טאן דאס איינציג מעגליכע: אדער געבען די מאראנען דאס רעכט אפען צו ווערן יודען, אדער זיי ערלויבען פערלאזען דאס לאנד, האט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און שפאנירען און אלץ נישט פערלוירען די האפנונג, אז די מאראנען וועלען „תשובה" טאן. עס האבען ווייטער געפלאקערט די שייטערהויפענס, און די אויטא־דע־פע'ס זענען געווארן אזא אפטע ערשיינונג, אז דאס פאלק האט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגניגען — ווי אויף א יום־טוב.

איינער פון אזעלכע נאציאנאלע ימים טובים איז פארגעקומען אין מאדריד, אין 1680. דער שפאנישער קעניג, דער יונגער קארלאס II, האט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאסען, לכבוד זיין חתונה

מיט דער פֿראַנצויזישער פּרינצעסין מאַריאַ=לואיזא פֿון אָרלעאַן, צו געבען
דעם פֿאָלק אַ גראַנדיעזע „פֿאָרשטעלונג". לויט דער פֿעראָרדנונג פֿון
גרויס=אינקוויזיטאָר האָט מען פֿון טאָלעדאָ און פֿון די טורמען אין אַנ=
דערע שטעדט געבראַכט קיין מאַדריד 118 מאַן, וואָס זענען געווען
פֿער'משפּט דורכ'ן געריכט צום טויט. צווישען די פֿער'משפּט'ע האָט
מען אויך געבראַכט אַנ'ערך 70 מאַראַנען. מיט אַ מאָנאַט פֿאַר דער
„פֿייערונג" האָבען די העראָלדען מודיע געווען איבער די גאַסען, אַז
אין דעם און דעם טאָג זאָל דאָס פֿאָלק זיך צונויפֿקומען אויף דעם
פּלאַץ אין מיטען שטאָדט, וואו עס וועט פֿאָרקומען אַ אויטאָ=דע=פֿע.
אַ גאַנצען מאָנאַט האָט מען געבויט עסטראַדען, פּאַוויליאָנען און אַ
אַמפֿיטעאַטער פֿאַר דער קעניגליכער פֿאַמיליע. אין בעשטימטען טאָג,
דעם 30=טען יוני, זעקס אין דער=פֿריה האָט פֿון הויף פֿון דער אינקווי=
זיציע אָנגעהויבען אַרויסגעהן די פּראָצעסיע. צווישען די געדיכטע רייהען
פֿון המון, וואָס האָט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאַנ=
גען די פֿער'משפּט'ע — באָרוועס, אין אַרעסטאַנטען=העמדלעך און פּאַ=
פּירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעמאָלט רויטע
פֿיגורען פֿון טייוולאָנים, מיט אָנגעצונדענע שטורקאַצען אין די הענד,
אין דער בעגלייטונג פֿון פֿיעל גלחים, וואָס האָבען געטראָגען צלמים
און פֿעהנער.

ווען די שרעקליכע פּראָצעסיע איז צוגעקומען צום פּלאַץ, האָבען
זיי שוין דאָרט אָבגעוואַרט דער קעניג, די קעניגין, די הויף=לייט, די
הויכע דאַמען און פֿערשידענע הויכגעשטעלטע פּערזאָנען. ביי התלהבות'דיגע
אויסרופֿען פֿון המון האָט מען די פֿער'משפּט'ע צוגעפֿיהרט צום שייטער=
הויפֿען, וואָס האָט זיך געפֿונען נישט ווייט פֿון דער קעניגליכער לאָזשע.
פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ האַרצרייסענדע שטים; דאָס האָט גע=
רעדט די 17=יעהריגע מאַראַנין, די שענהייט פֿ ר אַ נ צ י ס ק אַ נ י י ג ו=
איר: „האָט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאַגען פֿון דער
רעליגיע וועלכע איך האָב אין זיך אָנגעזויגען צוזאַמען מיט'ן מילך
פֿון מיין מוטער'ס ברוסט?". די יונגע קעניגין האָט שטיל אָבגעווישט
אַ טרער פֿון די אויגען. באַלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס=
אינקוויזיטאָר, מיט אַ קרייץ און אַ עוואַנגעליום אין האַנד און פֿאָרגע=
לעגט דעם קעניג צו שווערען, אַז ער, אַלס גלויביגער הערשער, וועט
אָהן רחמנות אויסראָטען די שונאים פֿון דער קירך און שטיצען די
הייליגע אינקוויזיציע. דער קעניג האָט געשוואָרען און נאָך איהם

האָבּען אויף אַ הויך קול געשוואוירען די איבּעריגע הויכגעשטעלטע לייט און דער המון האָט פייערליך געשריען: „אָמן!“. נאָך לאַנגע רעליגיעזע צערעמאָניעס, וואָס האָבּען פערנומען דעם גאַנצען טאָג, האָט זיך אָנגעהויבּען די טויט־שטראָף גופא. דעם קעניג האָט מען דערלאַנגט אַ שטורקאַץ, מיט וועלכען ער האָט אַליין אָנגעצונדען דעם שייטערהויפען. איינע פון די פריינצעזינישע הויף־דאַמען, וואָס איז געווען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמוארען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאַנגען צום טויט, האָט אַרויסגערופען אַ אַלגעמיינע פערוואונדערונג: איינינע האָבען אַליין זיך געוואָרפען אין פייער אַריין, אַנדערע האָבּען זיך געלאָזען פריהער אָבּרענען די הענד, דערנאָך די פיס און דאָס אַלץ איבּערגעטראָגען מיט אַזאַ העלדענמוט, וואָס האָט ערשטוינען געמאַכט זאָגאַר דעם קעניג, וועלכער האָט נאָר בּעדויערט, וואָס אַזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שיין פון דער אמת'ער אמונה“.

אין פּאָרטוגאַל איז די מאַראַנען־לאַגע געווען נאָך מעהר פערשאַרפט, דאָרט האָט די אַלטע אָפּאָזיציע געגען דעם בלוטיגען אינקוויזיציאָנס־געריכט נישט אויפגעהערט. ווען פּאָרטוגאַל האָט זיך בּעפרייט פון דער שפּאַנישער אויבּער־מאַכט (אין 1640), האָט דער פּאָרטוגאַלישער קעניג געהאַט בּדעה מבטל צו מאַכען דעם טריבּונאַל פון דער אינקוויזיציע. אונטערוואַרטעט האָבּען אין דער דאָזיגער אַגיטאַציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בּעטייליגט די יעזואיטען, וועלכע האָבּען זיך איבּערצייגט, אַז פון די רדיפות אויף די מאַראַנען קומט קיין נוטס נישט אַרוים און אַז די אינקוויזיציע רואינירט נאָר דאָס לאַנד, אין וועלכען די מאַראַנען שפּיעלען אַ גרויסע עקאָנאָמישע ראָליע. דער פּויפּסט האָט ערלויבּט די מאַראַנען שיקען אַ פּאָרשטעהער קיין רוים, וואו זיי זאָלען ערקלערען זייערע טענות. די מאַראַנען האָבּען אוועקגעשיקט אַ דעפּוטאַציע קיין רוים, וועלכע האָט דאָרט בּעוויזען מיט פאַקטען, אַז די אינקוויזיציע אַרעסטירט און פּייניגט בּיי דעם מינדסטען חשד, צווינגט די אַרעסטירטע דורך ענוים זיך מודה זיין אין דער בּעשולדיגונג און פערמאַטערט צום טויט דורך הונגער. דאַן האָט דער פּויפּסט (אָקטאָבּער 1674) אַרויסגעגעבּען אַ בּעפעהל וועגען אָבּשטעלען אויף אַ צייט די טעטיגקייט פון די טריבּונאַלען און איבּערשיקען קיין רוים אין דעם הויפּט־געריכט פון דער אינקוויזיציע די קאָפּיעס פון אַלע פּראָצעסען וועגען די מאַראַנען, וואָס

זענען שוין פֿער'משפט געוואָרען. די אָנהענגער פֿון דער אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל האָבען געמאַכט אַ ליאַרם און איינגעאָרדענט פֿאָלקס-פּראָטעסטען. אין צוויי יאָהר אַרום האָט דער נייער פּויפּסט ווידער ערלויבט די טריבונאַלען אין פּאָרטוגאַל, אָבער מיט דעם תנאי, אַז די טויט-אורטיילען, פֿערשיקונגען און קאָנפֿיסקאַציעס זאָלען קאָנטראָלירט ווערן דורך איהם, דעם פּויפּסט אַליין. די אינקוויזיטאָרען האָבען אָבער זיך ענטזאַגט פֿון דער פֿאָדערונג און דער פּויפּסט האָט ענדליך געמוזט נאָכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאַלען אַ אונבעגרענצטע מאַכט אָהן שום קאָנטראָליע.

שוין אין אַ יאָהר אַרום נאָך דער לעצטער פּויפּסטליכער בולע (1682) האָבען די שייטערהויפֿענס אין פּאָרטוגאַל ווידער אויפֿגעפֿלאַקערט און איינגעשלונגען פֿיעל נייע קרבנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געוועזען דער טויט פֿון מאַראַנישען פּאָעט אַנטאָניאָ יוסף, איינער פֿון די בעסטע פֿאָרשטעהער פֿון דער פּאָרטוגאַלישער ליטעראַטור. זיינע דראַמען אין דער פּאָרטוגעזישער שפּראַך האָבען אויף דער סצענע געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג. זייענדיג אין הארצען אַ יוד, האָט אַנטאָניאָ פֿריהער זעהר פֿאָרזיכטיג אויסבעהאַלטען זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און כּדי צו פֿערבלענדען די אויגען פֿון די קריסטען איז ער געוואָרען אַ מאָנאַך. דאַן האָט ער פֿערבראַכט עטליכע יאָהרען אין בראַזיליען און דערנאָך זיך אומגעקערט קיין ליסאַבאָן. דאָ האָבען די שפּיאָנען ענטדעקט, אַז נאָך אויפֿ'ן 37-ען יאָהר האָט אַנטאָניאָ געהיים זיך מל געוועזען און איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום. מען האָט איהם באַלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאָנס-געריכט און דאָ האָט ער פֿאַר די ריכטער געהאַלטען אַ מערקווירדיגע פֿייערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האָט ער געזאָגט, — אַז איך גלויב מיט'ן גאַנצען הארצען אין משה'ס תורה. איהר אַליין זענט מודה, אַז די דאָזיגע רעליגיע איז געגעבען געוואָרען דורך גאָט און אַז אַמאָל האָט גאָט זי ליעב געהאַט; איך ווידער גלויב, אַז נאָך יעצט איז זי געליעבט ביי גאָט. איהר, רעכנענדיג, אַז גאָט האָט געביטען זיין מיינונג און האַסט איצט דאָס, וואָס ער האָט אַמאָל ליעב געהאַט, פֿער'משפט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אַז גאָט קען זיין מיינונג נישט בייטען. איהר בעקלאָגט זיך אויף די מחמד'נער, אַז זיי האָבען מיט'ן שווערד פֿערשפּרייט זייער רעליגיע, אָבער מיט וואָס-זשע זענט

איהר בעסער, קריסטען, וועלכע פערשפרייטען זייער רעליגיע דורך שייטערהויפענס? די רדיפות פון די אלטע געצענדיענער געגען די גרינדער פון אייער רעליגיע דיענען פאר אייך אלס א בעווייז, אז אייער רעליגיע איז די אמת'ע; פארוואס־זשע טוט איהר אליין דאס, וואס עס האט אמאל געטאן אייער בעדריקער דיאקלעטיאן, און בעגעהט זיך מיט אונז אזוי, ווי מען איז אמאל זיך מיט אייך בעגאנגען? איהר פאדערט, אז מיר זאלען ווערן קריסטען, אבער פארוואס־זשע זענט איהר אליין נישט מקים דאס, וואס איהר פאדערט פון אונז? אויב איהר בעזיצט נישט די אייגענשאפטען, וואס פאסטען פאר'ן קריסטענטום, טא זייט ווינציגסטענס סתם מענשען, וועלכע אנערקענען פשוט, אהן שום רעליגיע, מיט זייער נאטירליכען מענשליכען געפיהל, אז מענשען דארפען זיך נישט בעגעהן מיט אנדערע מענשען, ווי ווילדע חיות. אויב איהר האלט זיך פאר די בעליעבטע קינדער פון גאט, וועלכע ער האט געשאנקען די אמת'ע רעליגיע, — פאסט דען פאר קינדער, וואס האבען בעקומען א רייכע ירושה, צו רודפ'ן זייערע ארימע ברידער, וואס האבען קיין ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח מיט זיין אייגענער קראפט; אויב איהר ווידער פערשפרייט אייער תורה דורך שווערד און פייער, דורך ענוים, דאן בעווייזט איהר נאר איהר שוואכקייט. טוט א טראכט וועגען די קינפטיגע דורות. אויב אימיצער וועט וואגען אין דער צוקונפט צו זאגען, אז אין אונזער צייט זענען די פעלקער פון איירָאפא שוין ציווילעזירט געווען, וועלען אלע אנווייזען אויף אייך, ווי אויף א בעווייז, אז זיי זענען נאר געווען בארבארען און פראים".

די רעדע פון דאזיגען גרויסען מענשען, וועלכער האט זיך שוין אין יענער צייט ארומגעטראגען מיט די גרויסע אידעען פון 18־טען יאהרהונדערט וועגען פרייהייט און מענשליכקייט, האבען, נאטירליך, געפועלט פאר זיך נאר פערשטאפטע אויערען, און צ'טאניא איז פערמשפט געווארען צום טויט. ער איז שוין דעמאלט 60 יאהר אלט געווען און זיין מערקווירדיגע עקשנות האט ארויסגערופען פערוואונדערונג און ענטציקונג. מען האט איהם געפיהרט צום טויט מיט גרויס פאראד, אין אנוועזענהייט פון קעניג אליין, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען, ער זאל תשובה טאן, און איהם צוגעזאגט א לעבענס־לענגליכע פענסיע; אנטאניא איז אבער געבליבען שטום. זיין טויט איז געווען א שרעקליכער. פריהער האט מען פון איהם אבגעשונדען די הויט און די נעגעל

פֿון די פֿינגער און דערנאָך ערשט אַרײַנגעוואָרפֿען אין פֿײַער. און נאָך אויפֿ׳ן שײַטערהויפֿען, ווען דאָס פֿײַער האָט איהם אַרומגעחאַפּט פֿון אַלע זײַטען, האָט ער נישט אויפֿגעהערט צו שרײַען אײנם: אַז עס איז מיאוס און העסליך צו בעגעהן זיך אַזוי מיט אַ מענשען, וואָס גלויבט אין זײַן רעליגיע...

די שטים פֿון אַנטאָניאָ יוסף איז אָבער דאָך נישט געבליבען אָהן אַ אָבקלאַנג. אין גיכען האָבען אין אײראָפּאַ אָנגעהויבען זיך הערען נײַע שטימען וועגען מענשליכקײַט און פֿרײַהײַט און עס איז פֿאָרט געקומען אַ סוף צום פֿינסטערען קלעריקאַליזם און דער אַכזריות׳דיגער אינקוויזיציע. אין פּאָרטוגאַל גופא האָבען אין גיכען אָנגעהויבען צובלאָזען נײַע ווינטען און דער מיניסטער־רעפּאָרמאַטאָר פּאָמבאַל האָט אָבגעשאַפֿט דעם יעזואיטען־אָרדען און אָבגעשטעלט אַלע פּראָצעסען פֿון דער אינקוויזיציע געגען די מאַראַנען. שפּעטער, אין יאָהר 1774, האָט ער בכלל שטאַרק בעגרענצט די טעטיגקײַט פֿון די אינקוויזיציאָנס־געריכטען. אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט: אין פּאָרטוגאַל זענען שוין קײן מאַראַנען כמעט ווי נישט געווען, ווײַל די אַלע, וואָס האָבען אינגאַנצען זיך נישט אַסימילירט מיט דער אַרומיגער בעפֿעלקערונג, זענען זיך צולאָפֿען איבער אַלע עקען וועלט.

אין 17־טען יאָהרהונדערט האָט זיך פֿאַר יודען געעפֿענט אַ נײַ לאַנד, פֿון וועלכען זײ זענען צוריק מיט פֿירטהאַלבען הונדערט יאָהר פֿערטריבען געוואָרען — דאָס גרויסע ע נ ג ל אַ נ ד, וואָס איז צו יענער צײַט געווען שוין אַ ערשטקלאַסיגע מלוכה. פֿאַר דעם לאַנגען פּעריאָד, וואָס די טהירען פֿון דעם לאַנד זענען פֿאַר יודען געווען געשלאָסען, פֿלעגען דאָך פֿון צײַט צו צײַט אַרײַנדרינגען אַהין אײנצעלנע יודען, אָבער יענע האָבען געמוזט טראָגען אויף זיך די מאַסקע פֿון קריסטענטום. דאָרט האָבען נאָר געקענט וואוינען די מאַראַנען, וועלכע זענען אָפֿיציעל גערעכענט געוואָרען פֿאַר שפּאַניער, האָבען בעזוכט די קאַטוילישע קירך און נאָר געהײם געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האָבען אָבער נישט אויפֿגעהערט צו וואַרפֿען אַנ׳אויג אויף דער רײַכער מלוכה און געהאָפֿט, אַז סוף כל סוף וועלען זײ דאָרט געפֿינען אַ מקום מנוחה. די הויפּט־צענטרען פֿון דעם וועלט־האַנדעל זענען דעמאָלט געווען האָלאַנד און ענגלאַנד, וועלכע האָבען שטאַרק קאָנקורירט צווישען

זיך· עס איז דעריבער געווען גאַנץ נאַטירליך· וואָס די יודען אין האָלאַנד· וועלכע זענען געשטאַנען אין נאָהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס־לייט פון ענגלאַנד· האָבען נישט אויפגעהערט אַרויסקוקען אויף אַ גוטער געלעגענהייט· צו קענען פריי אַריבער־שווימען צום ענגלישען ברעג· וואָס איז אַזוי נאָהענט געווען פון האָ־לענדישען·

די רעוואָלוציע פון 1649· ווען די מאַכט איז איבערגעגאַנגען צו דער פאַרטיי פון דעם מעכטיגען קראָמוועל· האָט געעפענט פאַר די יודען אַ ברייטע פערספעקטיווע. צווישען דער פאַרטיי פוריטאַנער, וועלכע האָבען בעקומען די אויבערהאַנד אין פאַרלאַמענט און אין דער אַרמעע, זענען געווען זעהר שטאַרק די טראַדיציעס פון דער ביבעל; די אידעאַלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געווען די הויפט־יסודות פון זייער אמונה און דאָס אַלץ האָט זיי געדאַרפט נאָ־הענט מאַכען צום יודישען פאָלק. פיעל פון די פוריטאַנער האָבען געטרוימט וועגען דעם, אַז דאָס „אויסדערוועהלטע פאָלק” וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפאָרמירטער קירך, און צווי־שען זיי איז זאָגאַר געווען אַ סעקטע, וואָס האָט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין אַ נאָהענטער וועלט־איבערקערעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריס־טען. ביי אַזאַ פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאָלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאַפט ענטשטאַנען אַ געדאַנק, אַז מען דאַרף מיט עפּעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאַנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האָט די מאַראַנישע קאָלאָניע אין לאָנדאָן פערשטאַנען, אַז דער מאָמענט איז גינסטיג פאַר יודען, און דערלאַנגט דעם מיליטערישען ראַט אַ פעטיציע וועגען אָבּ־שאַפען דאָס געזעץ, וואָס פערבאָט יודען צו וואוינען אין ענגלאַנד. דער ראַט האָט אָבגעלעגט די דאָזיגע פראַגע אויף אַ געוויסער צייט, ווייל דעמאָלט זענען אויף דער טאַגעס־אָרדנונג געשטאַנען וויכטיגערע פראַגען. עס איז אָבער געווען קלאָר, אַז ווען מען זאָל ענטוויקלען אַ שטאַרקע אַגיטאַציע און מיט פערשטאַנד אויסנוצען דעם מאָמענט, וואָלט מען געקענט אויפטאָן עטוואָס וויכטיגעס פאַר יודען. עס זענען נויטיג געווען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואָס זאָלען וויסען, ווי אַזוי צו פיהרען די דאָזיגע אַגיטאַציע, און אַזאַ מענש האָט זיך ענדליך בעוויזען. דאָס איז געווען ר' מ נ ש ה ב ן י ש ר א ל, וועלכער איז אַליין

געווען נישט פון די גרויסע גייסט־מענשען, האט אבער דערפאר בעזעסען יענע אלע אייגענשאפטען, וועלכע זענען נויטיג געווען פאר זיין ראליע אלס אגיטאטאר און שתדלן.

נאך אין 1650, ווען ר׳ מנשה האט פערעפענטליכט זיין ווערק „די יודישע האפנונג", וואו ער האט גערעדט וועגען דעם, וואס אין אמעריקא האט מען כלומר׳שט געפונען די רעשטען פון די עשרת השבטים, האט ער מיט א טעאלאגישען פשט׳ל געוואלט בעווייזען, אז ענגלאנד דארף אריינלאזען צו זיך יודען: די יודען זענען שוין צוזייהט און צושפרייט איבער אלע לענדער, אויסער ענגלאנד. כדי עס זאל קומען משיח, וועלכער דארף צונויפזאמלען די יודען „פון אלע עקען וועלט", איז נויטיג, אז זיי זאלען זיין אומעטום; אלזא, אויב די יודען וועלען אריינגעלאזען ווערן קיין ענגלאנד, וועט קומען משיח, ווי עס האבען פארגעזאגט די נביאים. דא, אין די מיסטישע חקירות, איז ר׳ מנשה זיך צונויפגעגאנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, וועלכע האבען אויך, אויף זייער שטייגער, געטרוימט וועגען דעם נאהענטען קומען פון משיח. די טעאלאגישע חקירות פון ר׳ מנשה זענען געווען צוגעפאסט צום געשמאק פון יענער עפאכע און האבען געדארפט מאכען א איינדריק. אויף די גוטע הערצער פון יענע ענגלענדער, וואס זענען געווען פריינדליך געשטימט צו יודען, האבען אויך געדארפט ווירקען די ערצעהלונגען וועגען יענע שרעקליכע ענוים, וואס עס זענען אויסגעשטאנען די מאראנען אין שפאניען און אין פארטוגאל. אבער נאך מעהר, ווי די בלויזע סימפאטיעס, האבען דא געשפיעלט א ראליע די עקאנאמישע אינטערעסען פון ענגלאנד.

קראמוועל האט פון לאנג זיך ארומגעטראגען מיט א געדאנק וועגען דער נויטיגקייט אבצוציהען די גרויסע יודישע סוחרים פון אמשטערדאם קיין לאנדאן און דערמיט בעקומען די אויבערהאנד איבער דעם שפאנישען מארק. קראמוועל איז דעריבער אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט ר׳ מנשה בן ישראל, אלס א פארשטעהער פון דער אמשטערדאמער קהלה. איהם האט מען זאגאר ארויסגעשיקט א פאספארט, כדי ער זאל קענען קומען קיין לאנדאן, נאר די צוויי־יעהריגע מלחמה צווישען ענגלאנד און האלאנד (1652 — 54) האט געשטערט די דאזיגע רייזע. ווען די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז קיין לאנדאן געקומען דער שוואגער פון ר׳ מנשה, אבארבאנעל־דארמידא, און פארגעשטעלט דעם פראטעקטאר קראמוועל א פעטיציע וועגען אריינלאזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבן געווארען דעם רייכס־ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן גע־קומען ר' מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר' מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל'ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע" וועגען ארייגלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ", אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגען זענען אבער מעהרסטענטייל געווען געגען יודען. איבער א אונ־בעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעל־שאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויפגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מערהייט פון דער ענגלישער גע־זעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דער יודענפראגע און נאר ייגן איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועק־געשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פער־מעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל'ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און ווייטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינצי־פיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל גע־בליבען נישט בעשלאסען, האט ר' מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

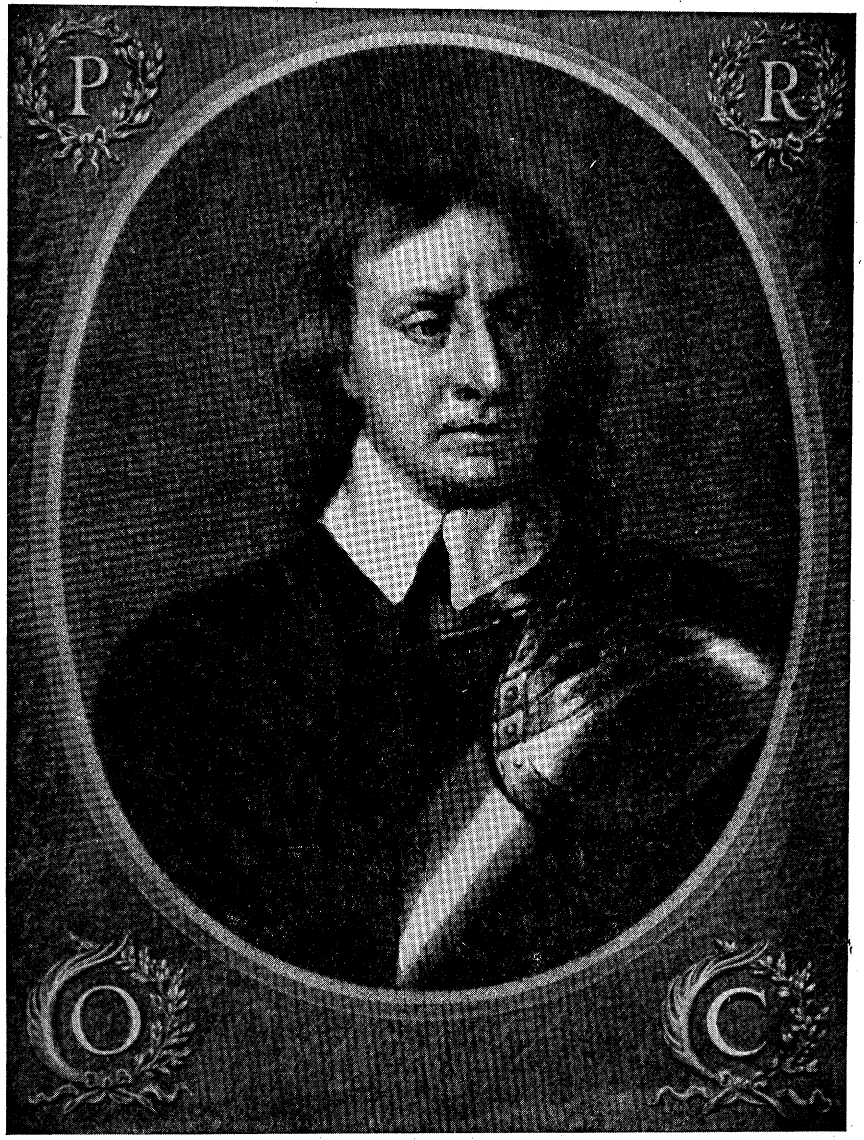

אָליווער קראָמוועל   פּ. לעלי

(פֿון אַ בילדער־זאַמלונג אין פֿלאָרענץ)

ארויסגעלאזען אין ענגליש א ווערק „די פערטיידיגונג פון יודען", וואו ער האט זעהר אויספיהרליך אבגעלייקענט אלע מיטעלאלטערישע בעשולדיגונגען געגען יודען און מיט הייסע ווערטער זיך געווענדעט צו די געפיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אבער אין גיכען אויסגעקומען זיך איבערצייגען, אז זיין אגיטאציע האט נישט געבראכט דעם געוואינשטען רעזולטאט. קראמוועל אליין האט נישט אויפגעהערט זיך בעציהען פריינדליך צו ר' מנשה'ן און איהם זאגאר בעשטימט א יעהרליכע פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפאטיע אין מיטגעפיהל האבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און שריפטשטעלער, אבער די געזעלשאפט אין אלגעמיין איז נאך נישט געווען אויף אזוי וויט פריי אין ליבעראל, אז זי זאל איינשטימען אויף דער איינוואנדערונג פון יודען, און מיט א צובראכען הארץ האט ר' מנשה געמוזט פערלאזען ענגלאנד און אבפאהרען צוריק קיין אמשטערדאם. ער איז זאגאר נישט דערפאהרען ביז דערהיים און איז אויפ'ן וועג געשטארבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אלטיעהריגע ענערגישע אגיטאציע, וואס ר' מנשה האט געפיהרט, איז דאך געבליבען נישט אהן א געוויסער ווירקונג. די פאדערשטע פאראד-טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאכט פאר יודען, דערפאר האט מען זיי אבער אריינגעלאזען דורך דער הינטער-טהיר; די פראגע וועגען דער יודישער איינוואנדערונג איז געבליבען אפען, אבער דאך איז אין לאנדאן אין א האלב-לעגאלער פארם פערבליבען א קליינע יודישע געמיינדע. ביסלעכווייז האבען די יודען דארט בשתיקה זיך איינגעארדענט. זיי האבען שוין געהאט א שטיקעל ערד אויף א בית-עלמין און א פריוואטע שוהל. ווען קארלוס דער צווייטער איז ווידער געווארען קעניג (1660), איז די יודישע לאגע אין ענגלאנד, געגען אלע ערווארטונגען, פעסטער געווארען. נאך זייענדיג אין גלות האט קארלוס צוגעזאגט א פארשטעהער פון יודען, אז ווי נאר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאן טובות יודען און פערלייכטערן זייער לאגע. דערפאר האט קארלוס געפאדערט פון די יודען א געלד-שטיצע, און אייניגע יודישע פינאנסיסט'ן האבען איהם געגעבען בתורת מתנה א גרויסע סומע געלד. דער קעניג האט זיין ווארט געהאלטען. אין די ערשטע יאהרען פון זיין קעניגען האט די צאהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האט שוין געוואגט אויסצובויען א שוהל, וואו מען האט געדאווענט עפענטליך. און איינ=

געלאדען צו זיך א רב. די ענגלישע קאנסערוואטארען זענען בעאונרוהיגט געווארען און די לארדען און קויפלייט האבען אנגעהויבען שיקען צום קעניג פעטיציעס, אז מען זאל פערמאכען פאר יודען די טהירען פון לאנד, „לטובת דער רעליגיע און דעם פאטערלאנד". יודען פון זייער זייט ווידער האבען אויך געשיקט פעטיציעס צום קעניג און געבעטען צו שיצען זיי, אלס טרייע אונטערטאנען. דער קעניג האט זיי געענטפערט, אז זיי קענען ווי פריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאנד, אבער מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך פיהרען פרידליך און רוהיג. די אגיטאציע געגען יודען האט אבער נישט אויפגעהערט און אין 1673 האט דער רייכס-פראקוראר געוואלט פערפיהרען א פראצעס געגען דער יודישער קהלה דערפאר, וואס זי האט זיך אליין גענומען דאס רעכט פון עפענטליכען גאטעס-דיענסט, וועהרענד לויט די ענגלישע געזעצען האט נאר די אנגליקאנישע קירך אליין פולע פרייהייט; דער קעניג האט אבער בעפוילען דעם פראקוראר אבצושטעלען דעם פראצעס און יודען צו-רוה לאזען.

ביי דערזעלבער פאליטיק האט זיך אויך געהאלטען דער קעניג יאקוב II און נאך פעסטער איז געווארען די יודישע לאגע אין דער צייט פון ווילהעלם III (1688 — 1702). ביי זיין קעניגען איז די האנדעלס-פערבינדונג צווישען האלאנד און ענגלאנד געווארען אזוי פעסט, אז די יודען פון אמשטערדאם און לאנדאן זענען געווען ווי צוויי גרופען פון איין קהלה. די רעגירונג האט געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פאקט, וואס די יודישע גרויסע באנקירען האבען ארומגענומען מיט זייערע פינאנציעלע אפעראציעס גאנץ ענגלאנד, האלאנד און די אמעריקאנישע קאלאניעס, אזוי אז אהן דעם יודישען קאפיטאל וואלט די ענגלישע אינדוסטריע שטארק געפאלען. ביסלעכווייז האט די ענגלישע געזעצגעבונג געמוזט אבשאפען די שטרענגע געזעצען געגען יודען, הגם נאטוראליזירט זענען געווארען נאר איינצעלנע פון זיי און אין אלגעמיין האבען די יודען נאך אלץ זיך גערעכענט פאר „אויסלענדער". אין 1723 האט דער ענגלישער פארלאמענט ערלויבט יודען צו נעהמען אין ארענדע ערד און דערביי זענען פון דער שבועה-פארמעל, וואס פלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאטאריעלען אקט, ארויסגעלאזען געווארען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע". אין 1740 האבען בעקומען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אין די ענגלישע קאלאניעס פון אמעריקא יענע יודען, וואס האבען דארט געוואוינט מעהר ווי זיבען יאהר

אין עטליכע יאהר אַרום איז אין פּאַרלאַמענט אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ ביל וועגען דער נאַטוראַליזאַציע פון יודען אין ענגלאַנד אַליין. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ הייסער פּאַרטיי-קאַמפּף. צוערשט איז אין יאהר 1753 דורכגעגאַנגען אין דער אויבערשטער פּאַלאַטע דער פּראָיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאָס רעכט צו נאַטוראַליזירען זיך אַלע יודען, וואָס וואוינען שוין אין ענגלאַנד איבער דריי יאהר; די נאַטוראַליזירטע האָבען בעקומען אַלע רעכטען, אויסער דאָס רעכט זיך צו בעטייליגען אין די וואַהלען און צו פאַרנעהמען מלוכה-שטעלעס. ווען דער פּראָיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע, האָט ער בעגעגענט אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע מצד די ט אָ ר ע ן (קאָנסערוואַטאָרען). אַלס אָנהענגער, דאַגעגען, פון דעם געזעצפּראָיעקט האָבען זיך אַרויסגעשטעלט די וו י ג ע ן (ליבעראַלען), וועלכע האָבען אָנגעוויזען אויף דער וויכטיגער ראָליע פון יודען אין עקאָנאָמישען לעבען און אויסגערעכענט, אַז די יודען שטעלען-צו אַ צוועלפטעל חלק פון אַלע מלוכה-הכנסות און האָבען אין זייערע הענד אַ צוואַנציגסטעל פון'ם גאַנצען אויסלענדישען האַנדעל. נאָך אַ לאַנגען קאַמפּף האָבען די וויגען מנצח געווען: דער געזעצפּראָיעקט איז דורכגעגאַנגען און בעשטעטיגט געוואָרען דורכ'ן קעניג. אָבער דאָ האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקע אַגיטאַציע אויסערהאַלב דעם פּאַרלאַמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאָנדאָן האָבען אָנגעהויבען שיקען פּעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און אין אַלע עפענטליכע ערטער האָבען אַגיטאַטאָרען געהאַלטען רעדעס געגען יודען, אין די גאַסען האָט מען געמאַכט פּראָצעסיעס און דעמאָנסטראַציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ-פּראָיעקט. די רעגירונג האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם דאָזיגען אויפגעבלאָזענעם פּראָטעסט פון „פאָלק“ און געמוזט נאָכגעבען: אין 1754 איז דאָס געזעץ וועגען דער נאַטוראַליזאַציע פון די יודען בטל געוואָרען. די בעשרענקונגען פאַר די ענגלישע יודען זענען אַלזאָ פאַרבליבען אין זייער קראַפט, און דאָס האָט געהאַט אַ דעמאָראַליזירענדע ווירקונג אויף אַ טייל פון דער ספרדישער אַריסטאָקראַטיע אין לאָנדאָן. אייניגע פון די ספרדים האָבען אָנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אַריינטרעטען אין דער העכערער געזעלשאַפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אַזוי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאַמיליעס, וואָס זענען רערנאָך בעוואוסט געוואָרען אין דער גאַנצער וועלט: ד י ז ר אַ ע ל י, ר י ק אַ ר ד אָ, אַ ג ו ל י אַ ר. אַנדערע ספרדישע פאַמיליעס

זענען ביסלעכווייז אסימילירט געווארען אין דער ענגלישער געזעלשאפט. פערבליבען ביי זייער רעלטאזינקייט און ביי זייער יודישקייט זענען נאר די אשכנזים; זיי זענען געווען פשוט'ע קליינע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די הויכע פענסטער און זיך בענוגענט מיט דעם ביסעל רעכט, וואס זיי האבען געהאט. ווי אין האלאנד, האבען אויך דא די אשכנזים געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען, געמיינדעס, רבנים און זיך אבגעטיילט פון די ספרדים, וועלכע האבען געקוקט אויף זיי פון אויבען אראב.

אין פראנקרייך זענען נאך דעם דעקרעט פון 1394 וועגען גירוש פון יודען פערבליבען נאר קליינע יודישע גרופען אין פראוואנס (מארסעל) און אין די פויפסטליכע פראווינצען (אוויניאן). אין דעם אויטאנאמישען מארסעל האבען יודען געלעבט רוהיג, ביז די שטאדט איז נישט פעראייניגט געווארען מיט די פראווינצען פון דער קעניגליכער קרוין, וועלכע האט אויך פון דארטען ארויסגעטריבען די יודען (1501). דאך האבען די זיהן פון דער אייביג־גע'רודפ'טער אומה בעוויזען אריינצודרינגען אויך אהינצו און אין 17־ען יאהרהונדערט זעהען מיר אין מארסעל ארויסוואקסען, ווי פון אונטער דער ערד, א גאנץ בעדייטענדע יודישע געמיינדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אנקלאגען קיין פאריז, די רעגירונג שיקט פעראָרדנונגען וועגען ארויסטרייבען די יודען. אבער די יודישע קאלאניע פערבלייבט דאך. די רעגירונג האט פערשטאנען, מיט וואס די אנקלאגען פון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און וואס איז זייער אמת'ע כונה; אין 1681 האט דער בעריהמטער פינאנץ־מיניסטער קאלבער געשריבען: „די קאמערץ־קנאה וועט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפ'ן די יודען, אבער מיר דארפען שטעהן העכער פון די דאזיגע געפיהלען, וואס שטאמען פון פערזענליכע אינטערעסען, און לאגיש בעטראכטען, אויף וויפיעל נוצליך עס איז פאר דער מלוכה די האנדעלס־טעטיגקייט פון די יודען, וועלכע נעהמט ארום, א דאנק זייערע פערבינדונגען מיט זייערע ברידער, אלע טיילען פון ערד־קוגעל". דערזעלבער מיניסטער האט געמוזט געהן געגען זיך אליין און שפעטער מיט א יאהר אונטערשרייבען א בעפעהל וועגען ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען זיך אונגעזעצליך בעזעצט אין

מאַרסעל, אָבער דאָס לעבען איז שטאַרקער פון יעדען געזעץ און אויך נאָך דעם בעפעהל זענען יודען פערבליבען אין מאַרסעל.

פון די טויזענדער מאַראַנען, וואָס די שרעקליכע אינקוויזיציע האָט אַרויסגעוואָרפען און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, איז אַ הייפעל וואַנדערער אַריינגעדרונגען אויך קיין דרום־פראַנקרייך. נאָך אין 16־טען יאָהרהונדערט האָבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באַיאָן און אַנדערע שטעדט, וואו זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטויליקען. געהיים האָבען זיי אָבגעהיט די געבאָטען פון דער יודישער רעליגיע, נאָר צווישען פאָלק זענען זיי געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „נייע־קריסטען" און אַלס פּאָרטוגאַלישע סוחרים זענען זיי שטאַרק געאַכטעט געוואָרען. אין 1550 האָט דער קעניג הענריך II אַרויסגעגעבען די „נייע־קריסטען" אַ חאַרטיע, אַז זיי מעגען וואוינען און פריי האַנדלען אין באָרדאָ און אין אַנדערע שטעדט פון דרום. ווען די בעפעלקערונג האָט אָנגעהויבען זיך בעציהען פיינדליך צו די געהיימע יודען און מסר'ן זיי פאַר דער מאַכט, איז די דאָזיגע חאַרטיע פון קעניג געווען אַ גוטע שמירה פאַר די מאַראַנען. ערשט אין יאָהר 1615, ביי ליודאָוויק VIII, איז אַרויס אַ קעניגליכער בעפעהל, אַז די קריסטען טאָרען נישט אויסבעהאַלטען ביי זיך די געהיימע יודען און האָבען מיט זיי בעציהונגען. פיעל מאַראַנען האָבען דעמאָלט פערלאָזען פראַנקרייך און די איבערגעבליבענע האָבען אָנגעהויבען נאָך קונציגער זיך פערמאַסקירען; אַזוי איז פון דעם קליינעם הייפעלע איבערגעבליבענע מאַראַנען מיט דער צייט אויסגעוואַקסען אַ גרויסע יודישע געמיינדע. אין 1636 זענען אין באָרדאָ געווען זעקס און דרייסיג מאַראַנישע פאַמיליעס פון 167 נפשות, וואָס זענען אָפיציעל אָנערקענט געוואָרען פאַר „טרייע קאַטויליקען". יענע פון זיי, וואָס זענען געבוירען געוואָרען אין פראַנקרייך, זענען מיט דער צייט נאַטוראַליזירט געוואָרען און בעקומען אַלע רעכטען. פון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט די פאַמיליעס מענדעס, סאַספּאָרטאַס, אַלוואַרעס, פורטאַדאָ, אַליווייראַ, וועלכע האָבען זיך פערנומען מיט גרויס־אינדוסטריע. ביסלעכווייז וואַרפען זיי פון זיך אַראָב די מאַסקע און אין אָנהויב פון 18־טען יאָהרהונדערט טרעטען זיי שוין אָפט אַרויס אַלס אָפענע יודען, טויפען נישט זייערע קינדער און היטען עפענטליך די יודישע געזעצען. פונ'ם יאָהר 1730 ווערט די יודישע געמיינדע אָנערקענט דורך דער רעגירונג און פון דעמאָלט אָן ווערט די צאָהל יודען אין באָרדאָ אַלץ גרעסער. אין מיטען 18־טען יאָהרהונדערט געפינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אוויניאָן און פון די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערען זעהר נישט פריינדליך אויפגענומען פון די „אַלט-בעזעסענע" ספרדים, וואָס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרייען האַנדעל נישט בלויז אין דרום-פראַנקרייך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פּאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטיידיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען דער רייכער און געבילדעטער ספרדי יעקב-ראָדריגעס פּערייראַ, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב-שטומע, אַ פריינד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואָס פלעגען קומען קיין פּאַריז, האָבען געדאַרפט בעווייזען זייערע דאָקומענטען פאַר פּערייראַ, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פּאַריז.

נאָך פיעל בעדייטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פראַנקרייך נאָכדעם, ווי די פראַנצויזען זענען אַריינגעדרונגען אין די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען. וועןן ליודאָוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואָס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צייטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט-געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרייבען פון דאָרטען די יודען. דאָס וואָלט שוין אָבער געווען צו-פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווערער געמיט האָט ער געמוזט אײַבערנעהמען די יודען אונטער זיין „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טייער; דאָס קען מען זעהן דערפון, וואָס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטייער פון 10 1/2 פלאָרין, אויסער יענע שטייערען, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פּריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטייערען פאַר דער „אַפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטייער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז די צאָהל פון די יודישע פאַמיליעס אין
מעץ טאָר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דאַרפען וואוינען אין אַ
בעזונדער קוואַרטאַל און צאָהלען, אויסער דער אַלגעמיינער יעהרליכער
סומע פון 20,000 ליווער פאַר דעם וואוינרעכט, אויך פערשידענע
צינזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אַנשטאַלטען. דאָס רעכט פון
האַנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאָך
מעהר בעגרענצט געוואָרען און פאַר די יודען איז נאָר פערבליבען די
דערוואכעריי. אין עלזאַס, וואו פיעל יודען האָבען געוואוינט אין די דער=
פער, פלעגען זיי באָרגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער
תבואה און אַנדערע דאָרפס=פראָדוקטען און דעריבער זענען זיי פער=
האַסט געוואָרען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס=האַנדעל
פון די יודען אין עלזאַס איז בעשטאַנען נאָר פון האַנדעל מיט יובעליר=
אויסאַרבייטונגען און מיט פיה, אָבער אויך דאָ האָבען זיי ווינציג
פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון אַ קריסטליכען שריפט=
שטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאַס געווען זעהר ווינציג
רייכע מענשען.
דער ערד=בעזיצער האָט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער
האָט געדריקט דעם פויער, וואָס איז געווען זיין לייב=אייגענער. פאַר
דעם רעכט צו וואוינען האָט דער יוד געמוזט צאָהלען דעם ערד=בעזיצער
אַ ספּעציעלען שטייער, אָבער אויך מיט דעם שטייער האָט דער פריץ
געקענט צו יעדע צייט אַראָבטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט
ווי אַ פרעמדען. ווען אַ יוד איז געשטאָרבען, האָבען זיינע קינדער
געדאַרפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאַר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם
אַ חסד, ער זאָל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האָט אַ יוד געוואָלט
איבערפאָהרען פון איין אָרט אין צווייטען, האָט ער געהאַט צו טאָן
מיט פאַספּאָרט=בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספּעציעלע שטייערען.
אַזוי, צום ביישפּיעל, פאַר אַריינפאָהרען קיין שטראַסבורג און אין
אַנדערע שטעדט האָט יעדער יוד געמוזט צאָהלען פונקט אַזאַ „לייב=
שטייער", ווי מען האָט געצאָהלט פאַר אַריינפיהרען פיה. אין דער=
זעלבער צייט האָט די אַדמיניסטראַציע געזאָרגט, אַז די יודישע בע=
פעלקערונג זאָל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט
די צאָהל חתונות. די אַדמיניסטראַציע האָט זיך אויך אַריינגעמישט
אין אינערליכען יודישען לעבען און געפאָדערט, אַז די אויסגעקליבענע
רבנים זאָלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טען יאהרהונדערט האט די געזעלשאפט אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט יודען און וועגען דער יודענפראגע איז געפיהרט געווארען אין דער פראנצויזישער ליטעראטור א הייסע פאלעמיק. דער בעריהמטער פראנצויזישער שריפטשטעלער וואלטער, דער טאן־געבער פון יענער עפאכע, וועלכער האט געהאט געוויסע פריוואטע חשבונות מיט איינציגע יודען, איז ארויסגעטרעטען אין „פילאזאפישען לעקסיקאן" מיט א שארפען ארטיקעל געגען גאנצען יודענטום. אלס פרייזיניגער, האט וואלטער נישט געקענט שטעלען זיך אויף דעם שטאנדפונקט פון די קלעריקאלען און בעמערקט, אז ברענגען יודען אויפ'ן פייער ראטעט ער נישט, אבער קעמפפען געגען זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודען זענען נישט מעהר, ווי קרעמער, געלד־פרעסער און בארבארען, וואס טראגען אין הארצען א שנאה צו אלע פעלקער. געגען די אנפאלען פון וואלטער איז ארויסגעטרעטען מיט א שענער פערטיידיגונג פון דער יודישער אומה דער געבילדעטער ספרדי פון באָרדאָ יצחק פינטא, וועלכער האט געוואוינט אין האלאנד און איז בעריהמט געווארען מיט זיין ווערק „וועגען לוקסוס". „וואלטער — האט פינטא געשריבען אין ווערק — וויל נישט זעהן די יודען אויף די שייטערהויפענס; אבער ציי איז דען די פעדער ווינציגער שעדליך, איידער די ווירקונג פון פייער? די ווירקונג פון דער פעדער איז נאך שעדליכער דערמיט, וואס זי געהט איבער צו די שפעטערדיגע דורות. און וואס קען מען ערווארטען פאר דער דאזיגער אומגליקליכער נאציע פון דעם ווילדען און פינסטערען המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פון אונזער עפאכע האלט זיך ביי אזעלכע בארבארישע פאראורטיילען?" זיין אפאלאגיע האט פינטא פערענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער, וועלכע וואלטער אליין האט אמאל געזאגט אין אנ'אנדער ארט, איידער ער איז געווארען א געגנער פון יודען: „זאלען די קריסטען אויפהערען רודפ'ן און האסען יענע, וואס זענען אלס מענשען — אונזערע ברידער, און אלס יודען — אונזערע פאטערס!" דער ענטפער פון פינטא האט ארויסגערופען אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט א שטארקען מיטגעפיהל. וואלטער אליין האט אין א בריעף צו פינטא געמוזט זיך מודה זיין, אז אין זיינע מיינונגען וועגען יודען איז ער בעגאנגען א פעהלער און אז ער איז געוועזען אונגערעכט, ווען ער האט בעשולדיגט א גאנצע נאציע צוליעב די חסרונות פון איינצעלנע יודען. פינטא'ס

שענער ענטפער דעם פראנצויזישען פילאזאף האט אבער געהאט איין
גרויסען פעהלער: ער האט איינגעטיילט די יודישע נאציע אויף צוויי
טיילען: ספרדים און אשכנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פון
פאלק, שטאמען פון א אלטען יודישען שבט און זענען די יודישע
אריסטאקראטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאנירען און ערצי־
הונג אונטערשיידען זיי זיך שטארק פון די אשכנזים, מיט וועלכע זיי
זענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די
אשכנזים, אלס א „נידעריגערע ראסע", פערדינען א טייל פון די
פארוואורפען, וואס מען מאכט זיי, זענען די פארטוגעזישע יודען ריין
פון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האלטען זיך און קולטור
עכטע אייראפעער, וועלכע אסימילירען זיך אומעטום מיט דער
בעפעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאזיגער שטאנד־
פונקט, לויט וועלכען די ספרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער
טייל פון פאלק און שטעהען פיעל העכער פון די „ארימע" פויליש־
דייטשע יודען, איז אויף א לאנגע צייט שפעטער געבליבען פערשפרייט
צווישען דער פראגרעסיווער קריסטליכער בעפעלקערונג, וואס האט
וועגען יודען ווייניג געוואוסט און באמת געגלויבט, אז די אלע מיאוס'ע
חסרונות, וואס מען זעהט אין יודען, געהערען נאר צו די אשכנזים,
וועלכע האלטען זיך מיט א זעלטענער עקשנות ביי זייער „אלטער" יודיש־
קייט. איבעריגענס, איז שפעטער אין יאהר 1769 פערעפענטליכט
געווארען א גרויס אנאנים ווערק, „אבריעף פון אייניגע פארטוגעזישע
און דייטשע יודען צום העררן וואלטער", און דא איז שוין פערטיידיגט
געווארען די גאנצע יודישע נאציע. וואלטער אליין האט אויף די
עלטערע יאהרען אנגעשריבען א ארטיקעל וועגען דעם בוך און מודה
געווען, אז יודען פערדינען אכטונג פאר זייער גייסטיגער העלדישקייט
און פאר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואס זיי האבען אריבערגעטרא־
גען אין פערלויף פון טויזענדער יאהרען.

פֿיערטעס קאַפּיטעל

מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע

אין יאָהר 1743 איז פֿון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין דער גייסטיגער צענטר פֿון דייטשלאַנד, אַ אָרים יודיש יונגעל, וואָס איז שטיל געגאַנגען זוכען תורה און חכמה, און אָט דעם אָרימען יונגעל איז בעשערט געווען צו לעגען אַ פֿונדאַמענט פֿאַר דער קולטורעלער בעניַיאונג פֿון דער יודישער אומה. דאָס איז געווען דער קינפֿטיגער בעריהמטער פֿילאָזאָף מ ש ה מ ע נ ד ע ל ס אָ ן!

קומענדיג קיין בערלין איז בן-מנחם אַלט געווען 14 יאָהר (געבוירען איז ער געוואָרען דעם 6-טען סעפּטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאָדט האָט ער נאָר איין פֿערמעגען מיטגעבראַכט מיט זיך: זיין ביטעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואָס ער האָט בעקומען פֿון זיין פֿאָטער, אַ סופֿר סת״ם, און זיין שטאַרקען רצון וויַיטער צו לערנען און זיך צו פֿערפֿאָלקאָמען. ער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טהיר פֿון זיין בן-עיר, דעם בערלינער רב ר׳ דוב פֿ ר ע נ ק ע ל, וועלכער האָט פֿריהער געוואוינט אין דעסוי און דאָרט געלערענט תלמוד מיט׳ן בופֿר׳ם פֿעהיגען יונגעל. ר׳ דוב פֿרענקעל האָט זיין געוועזענעם תלמיד פֿריַינדליך אויפֿגענומען און דער קומענדיגער דענקער האָט זיך גענומען צום לערנען מיט אַ אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האָט דער פֿיערצעהן-יאָהריגער מענדעלסאָן, נאַטירליך, אין דחקות און נויט און געוואוינט ערגעץ אין אַ קעלער-שטוב; געלערנט האָט ער אָבער פֿליַיסיג, און פֿון דער אונאויפֿהערליכער אָנשטרענגונג, ווי פֿונ׳ם זיצען שטענדיג אויף איין אָרט, האָט ער אַזש בעקומען אַ הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האט מענדעלסאָן געשמאַק גע־
לערענט אויך דעם „מורה נבוכים", וועלכער האט איהם געעפענט די
אויגען און אַרויסגערופען ביי איהם אַ אינטערעס צו דער פילאָזאָפיע,
און שפּעטער, ווען איהם האט אָנגעהויבען ציהען צו פּאָזיטיווער ווי־
סענשאַפט און צו ברייטע אידעאַלען, האט ער אָנגעהויבען לערנען די
דייטשע שפראַך אַלס אַ מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסער־
ליכער ברייטער וועלט. געטאָן האט ער דאָס בסוד סודות, וויל אין
יענער צייט איז אַזאַ זאַך גערעכענט געוואָרען ביי יודען פאַר אפּיקורסות,
נאָר אין גיכען האט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט אייניגע מענ־
שען, וועלכע האָבען איהם אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע שטיצע אויף זיין שווע־
רען וועג. אין בערלין האט דעמאָלט געוואוינט ישראל זאַמאָשץ, אַ
פּוילישער געבילדעטער און בעגאַבטער יונגער מאַן, וועלכער האט ביי
זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאַר זיין נייגונג צו וויסענשאַפט און
פילאָזאָפיע. דער דאָזיגער זאַמאָשץ האט מענדעלסאָנען בעקענט מיט
דער עלעמענטאַרער מאַטעמאַטיק. אַ צווייטער בעקאַנטער, דער דאָקטאָר
אברהם קיש פון פראַג, האט מענדעלסאָנען געלערנט לאַטייניש און
אין גיכען איז ער שוין אימשטאַנד געווען צו לייענען אויף לאַטיין דאָס
ווערק פון ענגלישען פילאָזאָף לוק „אַ עקספּערימענט וועגען דעם מענש־
ליכען פערשטאַנד". דער יונגער דאָקטאָר אהרן גאָמפּערץ האט
מענדעלסאָנען אַריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראַ־
טור און איהם בעקאַנט געמאַכט מיט די נייע שפראַכען. אין גיכען
האט מענדעלסאָן שוין געהאט ערוואָרבען אַזעלכע גרויסע ידיעות, אַז
דער רייכער בערלינער פאַבריקאַנט בערנאַרד האט איהם צוגענומען פאַר
אַ ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאָהר אַרום איז ער געוואָ־
רען בוכהאַלטער אין דער קאַנטאָר פון דעמזעלביגען פאַבריקאַנט און
נאָך שפּעטער איז ער געוואָרען אַ שותף אין דער דאָזיגער פירמע.
מענדעלסאָן איז איצט מאַטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט
רוהיג זיך אָבגעבען מיט זיין וויסענשאַפטליכער ארבייט. אין די פרייע
צייטען האט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאָזאָפיע, זיך בעקענט מיט
די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אַליין אויך געשאַפען און
געשריבען.

אין 1754 האט דער דאָקטאָר גאָמפּערץ בעקענט מענדעלסאָנען
מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אָנהויב פון
דער דאָזיגער בעקאַנטשאַפט קען מען רעכענען פאַר אַ היסטאָרישען

מאמענט. דא האבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פארשטעהער פון צוויי בעזונדערע נאציעס, פון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האבען זיך פעראייניגט אויפ'ן באדען פון אלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען, און די דאזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי א סימבאל פון דער אלגעמיינער בעפרייאונגס-בעוועגונג, וועלכע האט געדארפט זיך אנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יודי-שער וועלט.

לעסינג, א זוהן פון א לוטעראנישען גלח, איז געוועזען א אמת'ער דעמאקראט און ליעב געהאט אלע געפאלענע, געדריקטע און גע'רודפ'טע. הארציג צוגעבונדען צו די ארימע דייטשע מאסען, האט ער ליעב געהאט אויך די גע'רודפ'טע יודען און נאך אין איינער פון זיינע ערשטע דרא-מען, „די יודען", האט ער ארויסגעשטעלט א טיפ פון א איידעלען און אידעאלען יודען, וואס פערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פאלק, און איז דאך מוחל די קריסטען. אלס אמת'ער פרייער מענש, וואס האט ליעב די פריי-הייט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאר מיט זיין גאנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען א גרויסע מאראלישע פערזענליכקייט, א מענש, וואס האט מיט זיך געטראגען נייע אידעאלען און זיך געשטעלט פאר זיין לעבענס-אויפגאבע צו בעפרייען דאס דייטשע פאלק פון די אלטע פאר-אורטיילען און נארישע סאפיזמען, וואס בינדען דעם לעבעדיגען מענש-ליכען גייסט און דערשטיקען זיין פרייהייטס-געפיהל. אין מענדעלסאנען האט לעסינג געפונען די פערקערפערונג פון יענעם אידעאלען יודען, וועלכען ער האט ארויסגעפיהרט אין זיין דראמע, און ער האט איהם א נאמען געגעבען „דער צווייטער שפינאזא אהן די טעותים פון ערשטען". איהם איז געפעלען געווארען אין מענדעלסאנען זיין שטילער גאסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאראלישע געוויכט און אויך דאס, וואס ער איז א זוהן פון א גע'רודפ'טער נאציע. מענדעל-סאן ווידער איז נתפעל געווארען פון לעסינג'ס ברייטער בילדונג, פון זיין פרייען גייסט און עסטעטישען געשמאק. די דאזיגע פריינדשאפט איז געוועזען זעהר נוצליך און פרוכטבאר פאר ביידע. מענדעלסאן האט גע-ווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאראלישער פערזענליכקייט, מיט זיינע פילאזאפישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האט איהם אריינגעפיהרט אין דעם קרייז פון זיינע געבילדעטע פריינד און איהם אויך געקרוינט פאר א שריפטשטעלער. ווען מענדעלסאן האט איינמאל איהם געגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב-יד מיט'ן טיטול „פילאָזאָפישע געשפּרעכען", האָט לעסינג אָהן דער ידיעה פון זיין פריינד אָבגעדרוקט דאָס דאָזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפיהרט דעם שטילען און ענווית'דיגען מענ-דעלסאָן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פילאָזאָפישע געשפּרעכען" זענען געפעלען געוואָרען דעם פּובליקום דורך זייער שעגער שפּראַך און קלאָרען סטיל און מענדעלסאָן איז געוואָרען פּאָפּולער.

אין עטליכע יאָהר אַרום האָט מענדעלסאָן אָבגעהאַלטען נאָך אַ גרויסען נצחון: די בערלינער אַקאַדעמיע האָט בעשטימט אַ פּרעמיע פאַר אַ ווערק, וואָס וועט ענטפערן אויף דער פראַגע: צי קענען פילאָ-זאָפישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאַטעמאַטישע כללים. אין דעם קאָנקורס האָבען זיך בעטייליגט פיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פילאָזאָף קאַנט. מענדעלסאָן האָט אויך זיך גענומען, מיט אַביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער אַרבייט און זיין ווערק האָט בעקומען די פּרעמיע, וועהרענד קאַנט'ס ווערק האָט נאָר זוכה געווען צו אַ גוטער רעצענזיע (1763). דאָס האָט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פילאָזאָף און אין גיכען איז ערשינען מענ-דעלסאָנס בעריהמט ווערק „פעדאָן", אין דער פאָרם פון געשפּרעכען צווישען פילאָזאָף סאָקראַט מיט זיינע שילער וועגען דער פראַגע פון השארת הנפש. דאָס ווערק האָט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אָבער אין יענער צייט האָט „פעדאָן" געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. דער האַרציגער טאָן, די טיפע איבערליכע איבערצייגונג, אַז די מענשליכע נשמה קען נישט פערשוואונדען ווערן נאָכ'ן טויט, די קלאָרע און שעגע שפּראַך פון דעם בוך — דאָס אַלץ האָט מענדעלסאָנס ווערק בעריהמט און בעליבט געמאַכט. דאָס ווערק פלעגט מען לייענען און נאָך אַמאָל איבערלייענען אין אַלע קרייזען פון דער געזעלשאַפט, דאָס איבערזעצט אויף פערשידענע שפּראַכען און דער אויטאָר איז גע-וואָרען אַ מפורסם. מענדעלסאָנ'ען האָט מען אוועקגעשטעלט אין דער רייהע פון די בעסטע דייטשע שריפטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאָמען „דער צווייטער סאָקראַט".

אין גיכען האָט מענדעלסאָן, אַ דאַנק לעסינגס השפּעה, ערוואָרבען אויך אַ פיינעם געשמאַק אין דער שענער ליטעראַטור און אָנגעשריבען אַ רייהע אַרטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האָט זיך זאָגאַר ערלויבט אין אַ פערשטעלטער פאָרם צו קריטיקירען די געדיכטען פון „קעניג-פילאָזאָף" פרידריך II, וועלכער האָט קיין פּאָעטישען

טאַלענט נישט געהאַט און איז געווען נישט מעהר, ווי אַ ליידענשאַפטליכער גראַמען־מאַכער. אין הויף האָט מען מענדעלסאָנ'ען גע'מסר'ט און מען האָט איהם אַרויסגערופען אויף אַ ערקלערונג. צום גליק האָט מען דאָרט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאָר אָבגעשטעלט דעם זשורנאַל, וואו ס'איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם קעניגס שאַפונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פון דייטשלאַנד איז מענדעלסאָנס נאָמען געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע מענער פון יענער צייט האָבען געזוכט זיין בעקאַנטשאַפט, זיין הויז איז געוואָרען אַ צענטער פאַר די געבילדעטסטע מענשען פון בערלין און דאָרט פלעגען אָפט פאָרקומען לעבהאַפטע געשפרעכען און דיספוטען וועגען הויכע פילאָזאָפישע און עסטעטישע פראָבלעמען. אין דערזעלבער צייט איז דער מענש, וואָס איז געשטאַנען אין צענטער פון דעמאָלטיגען גייסטיגען לעבען, אַלץ פערבליבען ז'ער זוהן פון דער פערהאַסטער נאַציע, און מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען אויסצופועלין ביים קעניג פרידריך פאַר מענדעלסאָנ'ען אַ פריווילעגיע פון אַ „שוץ־יוד“, ד. ה. דאָס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז שוין פערעפענטליכט געוואָרען מענדעלסאָנס „פעדאָן“ און ער איז געוואָרען אַזוי בעריהמט אין דער וועלט, אַז די בערלינער אַקאַדעמיע האָט געוואָלט אַריינעהמען דעם אויטאָר פון „פעדאָן“ אין דער צאָהל פון איהרע מיטגלידער, האָט דער קעניג פרידריך נישט מסכים געווען דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאָמען פון דער ליסטע קאַנדידאַטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין יעקאַטערינא די צווייטע. מענדעלסאָנען האָט מען אויך אויף דער גאַס דערמאָנט, אַז ער איז אַ יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פערגונען.

„איך שפּאַציר אַמאָל מיט מיין פרוי און קינדער. — דערצעהלט ער — פאַפאַ! — פרעגט דאָס נאַאיווע קינד — וואָס שרייט אונז דאָרט נאָך יענער שילער? פאַרוואָס וואַרפען זיי אויף אונז שטיינער? וואָס האָבען מיר זיי אַזוינס געטאָן? — יאָ, טייערער פאַפאַ! — זאָגט אַ צווייט קינד —: זיי יאָגען אונז שטענדיג נאָך אויף די גאַסען און שרייען אויף אונז: יודע, יודע! איז דען אַ חרפה צו זיין אַ יוד און וואָס שטערט דאָס זיי? אַך! איך לאָז אַראָב די אויגען און זיפץ שטיל: מענשען, מענשען! צו וואָס איהר זענט ענדליך געקומען!“

האָט אָבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אַז מען זאָל איהם דערמאָנען, דאָס ער איז אַ יוד? ווען מען האָט זיך משתדל געווען פאַר'ן

קעניג, אז ער זאל מענדעלסאָנען אַרויסגעבען אַ פּריווילעגיע צו וואוינען אין בערלין, האָט איינער פון די הויף־וויצלינגען, דער פראנצויזישער מארקיז ד'ארזשאַן, אָנגעשריבען אויף מענדעלסאָנ'ס ביטע צום קעניג: „דער פילאָזאָף און שלעכטער קאַטוילִיק (דער מארקיז) בעט דעם פילאָזאָף און שלעכטען פּראָטעסטאַנט (פרידריך), אז ער זאָל געבען אַ פּריווילעגיע דעם פילאָזאָף און שלעכטען יוד (מענדעלסאָן)". דאָס איז אָבער געווען נישט מעהר, ווי אַ וויץ, אין גייסט פון די שארפזיניגע בדחנים פון יענער צייט. אין דער אמת'ן האָט מענדעלסאָן נישט פערדינט דעם טיטול „שלעכטער יוד" און אין דער צייט, ווען ער האָט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פילאָזאָפישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאך זיך נישט אונטערשיידעט פון אַ קריסט, איז ער אין דערהיים פערבליבען אַ כשר'ער יוד, וואָס פיהרט אַ יודיש הויז אין פולען זין פון ווארט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האָט קיינמאָל נישט פערגעסען, אז ער איז אַ זוהן פון דעם יודישען פאָלק, איז אין הארצען שטענדיג געווען אַ אמת'ער רעליגיעזער יוד, זאָגאר אַ שטרענגער אָרטאָדאָקס. עס איז אָבער זעהר מעגליך, אז מענדעלסאָן וואָלט נישט געוואָרען דאָס, וואָס ער איז געווען פאר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אַליין זאָלען איהם געווען צווינגען דערצו. ער איז בטבע געווען אַ רוהיגער, שטילער מענש, וואָס איז נישט געווען גערופען צו זיין אַ רעפאָרמאַטאָר און אוועקלעגען אַ יסוד פאר נייע אידעאַלען. ער וואָלט געקענט אָבלעבען אַלע זיינע יאָהרען און אפילו נישט פרובען פאָרמולירען פאר זיך אַליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פאר דער וועלט איז ער טאַקע די ערשטע צייט געווען נאָר אַ פילאָזאָף, אַ שטילער פּרעדיגער פון מענשען־ליעבע, וואָס די אינטערעסען פון זיין פאָלק געהען איהם נישט אָן, פונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אָן דאָס קריסטענטום. איהם איז אָבער בעשערט געווען צו שפּילען אַ גרויסע היסטאָרישע ראָליע און באַלד איז געקומען אַ צופאַל, וואָס האָט מיט געוואַלט אַרויסגעשלעפּט מענדעלסאָנען פון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אוועקגעשטעלט אויפ'ן קאַמפּפ'ס־פּלאַץ.

דורך לעסינג'ען האָט זיך מיט מענדעלסאָנ'ען בעקאַנט דער בעוואוסטער שריפטשטעלער, לאַפאַטער, דער ערפינדער פון „חכמת הפרצוף", ד. ה. פון דער לעהרע, ווי אזוי צו דערקענען די אייגענשאַפטען פון אַ מענשען דורך די שטריכען פון זיין געזיכט. ווי פיעל

אַנדערע קריסטען, איז אויך לאַפאַטער געוועזן ענטציקט פון מענדעלסאָנס פערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האָט ער אין איהם ענטדעקט „סאָקראַטעס'עס נשמה". די דאָזיגע שענע נשמה האָט לאַפאַטער זעהר געוואָלט אַריבערציהען צום קריסטענטום. אין יאָהר 1769 האָט לאַפאַטער אַרויסגעגעבען אין אַ דייטשער איבערזעצונג אַ בוך פון זשענעווער פּראָפעסאָר בינעט וועגען אמת פון קריסטענטום און צו דער איבערזעצונג האָט לאַפאַטער אָנגעשריבען אַ הייסע פאָררעדע, אין וועלכער ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען מיט אַ פאָרשלאַג, וואָס האָט געקלונגען, ווי אַ פּראָוואָקאַציע: „אָדער עפענטליך אָבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אָדער, אויב ער וועט זיי אָנערקענען פאַר ריכטיג, טאָן דאָס, וואָס עס פאָדערן די חכמה, ליעבע, אמת און עהרע, און וואָס עס וואָלט געטאָן סאָקראַטעס, ווען ער זאָל אָנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאַר ריכטיגע" — דאָס הייסט: שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאָגען, אַז לאַפאַטער זאָל האָבען בכיון געוואָלט אונטערשטעלען אַ פוס מענדעלסאָנען, נאָר ווי עס זאָל נישט זיין, דערווייל איז מענדעלסאָן אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין זעהר אַ קריטישער לאַגע. נישט ענטפערן אויף דער פראַגע, וואָס לאַפאַטער האָט איהם אַוועקגעשטעלט, האָט ער נישט געקענט, ווייל אַנדערע וואָלטען דאָס גערעכענט פאַר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יאָ ענטפערן איז אויך געוועזן שווער, ווייל רעדענדיג וועגען יודענטום איז אונמעגליך נישט אָנצוריהרען דאָס קריסטענטום און אַרויסזאָגען וועגען דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואָס האָבען געדאַרפט אויפרייצען די פרומע קריסטען. מען האָט געדאַרפט האָבען גענוג טאַקט און פערשטאַנד, אַז מען זאָל קענען זיך אַרויסדרעהען פון אַזאַ לאַגע און, רעדענדיג אַלס איבערצייגטער יוד גאַנץ אָפענהערציג וועגען דער קריסטליכער רעליגיע, דאָך נישט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען פון די קריסטען. מענדעלסאָן האָט אַזאַ טאַקט בעוויזען אין אַ גרויסער מאָס. זיין ענטפער אויף דעם אַרויסרוף פון לאַפאַטער איז אָנגעשריעבען זעהר פאָרזיכטיג, אָבער דאָך מיט געפיהל פון הויכער זעלבסטווירדע. מענדעלסאָן האָט ערקלערט, אַז ער צווייפעלט נישט אין דער געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געוועזן און וועט פערבלייבען אַ טרייער יוד. „איך וועל נישט לייקענען — שרייבט ער, — אַז איך האָב געפונען אין מיין רעליגיע איניגע שלעכטע מנהגים, וואָס פערשווערצען ליידער איהר שיין — פונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

משה מענדעלסאָן

(דאָס בילד געפינט זיך אין דער בילדער-זאמלונג פון דער
בערלינער יודישער קהלה)

צוגעטשעפּעט פרעמדע עלעמענטען צו יעדער אַנדערער רעליגיע, — אָבער אינ׳ם עצם יסוד פון מיין רעליגיע בין איך אויף אַזוי פיעל זיכער לויט בעווייזען, וואָס קענען נישט אָבגעלייקענט ווערן, אַז איך שווער ביי גאָט, דאָס איך וועל נישט אויפהערען צו האַלטען זיך ביי דעם יסוד, כל זמן איך וועל ביי מיין נשמה בלייבען". וואָס אָנבעלאַנגט דעם קריסטענטום, האָט מענדעלסאָן פּאָזיטיוו דערמאָנט, אַז ער קען נישט אָנערקענען אַזאַ רעליגיע, וואָס דער גרינדער פון איהר האָט זיך ערקלערט פאַר אַ גאָט. קריסטענטום אין אַלגעמיין האַלט ער פאַר אַ טעות, נאָר צוליעב פערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאריך זיין.

מענדעלסאָנ׳ס טאַקטישער און פּאָזיטיווער ענטפער, פאַר וועלכען ער וואָלט דאָך אין אַ אַנדער צייט אויפ׳ן פייער געברענט געוואָרען, האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק. די פרייזיניגע קריסטען האָבען זיך זעהר געפרעהט, וואָס עס האָט זיך געפונען אַ מענש, וועלכער האָט אַרויסגעזאָגט אַ פריי וואָרט וועגען קריסטענטום. פּראָפ. בינעט אַליין האָט געגעבען מענדעלסאָנען רעכט און אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואָס לאַפאַטער האָט אומזיסט איהם אַוועקגעשטעלט אין אַ אומאַנגענעהמער לאַגע; אויך לאַפאַטער איז געווען געצוואונגען צו בעטען אין אַ אָפענעם בריעף ענטשולדיגונג ביי מענדעלסאָנען פאַר די אומאָנגענעהמליכקייטען, וואָס ער האָט איהם פערשאַפט; דער גאַנצער אינצידענט האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט פון אייראָפּאַ. עס האָבען אויך נישט געפעהלט קיין פּאַסקווילען און בייזע אַרטיקלען פון קריסטען, וואָס זענען געווען אויפגעבראַכט אויף דער חוצפה פונ׳ם יוד מענדעלסאָן, אָבער אין אַלגעמיין האָט עס אויסגעזעהן, אַז דאָס יודענטום האָט דאָ אָבגעהאַלטען אַ נצחון.

נאָך מעהר בעדייטונג האָט געהאַט דער דאָזיגער אינצידענט פאַר מענדעלסאָנען אַליין. ער האָט זיך איבערציינט, אַז עס איז געקומען די צייט איבערצוגעהן פון די אַלגעמיין-פילאָזאָפישע פראַגען צו ערקלערען די יסודות פון יודענטום, פון וועלכען זאָגאַר די געבילדעטע קריסטען האָבען נישט געהאַט קיין ריכטיגען בעגריף. נאָך וויכטיגער איז געווען אין זיינע אויגען דער געדאַנק צו טאָן עפּעס, אום אויפצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאַנד פון זיינע אייגענע ברידער, און מענדעלסאָן האָט זיך גענומען צו אַ פּלאַן, וואָס האָט אין פלוג אויסגעזעהן

נישט בעדייטענד, וועלכער האט אבער געהאט אונגעהויערע רעזולטאטען פאר דער קינפטיגער קולטורעלער אויפלעבונג פון די יודען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער: — ער האט זיך גענומען איבערזעצען די ביבעל אויף א ריינער דייטשער שפראך, שטרענג לויט דעם גייסט און ריכטיגען פשט פון אריגינאל, און דערנאך האט ער צום טעקסט פון דעם איבערזעצונג צוגעגעבען א פירוש אויף העברעאיש („ביאור"), וואס איז געווען געגרינדעט אויף דעם גראמאטישען און לאגישען פשט פון די ווערטער און וואס האט בעדארפט אומקעהרען די ביבעל צו איהר פריהעדיגער ריינקייט, אהן די פערדרעהטע פשטים, אהן די אלע נארישע און פאלשע טייטשען, צו וועלכע די יודען זענען ביז אהער צוגעוועהנט געווען. מענדעלסאן האט אויסגערעכענט, אז מיט דער דאזיגער רעפארם וועט ער פיעל אויפטאן אויך פאר דער קולטור בכלל, — וואס ס'איז אויך ווירקליך געשעהען. אין דער ארבייט פון „ביאור" האבען מענדעלסאנ'ען מיטגעהאלפען: שלמה דובנא, א געבוירענער פון פוילען, א קענער פון דער יודישער גראמאטיק; דער בעוואוסטער שריפטשטעלער נפתלי הירץ וויזעל; דער לעהרער הערץ האמבערג און אהרן יאראסלאוו. א דאנק זייער מיטווירקונג איז די ארבייט אוועק זעהר פלייסיג, אזוי אז אין יאהר 1783 אין שוין געווען פערענדיגט די איבערזעצונג פון אלע 5 חומשים (געווען געדרוקט אויף דייטש, נאר מיט יודישע אותיות), צוזאמען מיט דעם פירוש צו דער איבערזעצונג אויף העברעאיש.

אז מענדעלסאן האט זיך נישט גענארט אין רעכנונג, האט געוויזען דער ערשטער טייל פון זיין ביבעל, וואס איז ערשינען אין יאהר 1778. עס איז שווער זיך פארצושטעלען, וואס פאר א אויפרעגונג ער האט ארויסגערופען אין דער יודישער געזעלשאפט; די ליעבהאבער פון בילדונג האבען אין „מענדעלסאנ'ס תורה" געזעהן א שטארק מיטעל אומצוקעהרען זיך צום ריכטיגען פשט פון דער ביבעל, וואס איז שטארק פערדונקעלט געווארען אין דער עפאכע פון רבנ'יזם, אבצוריינען די העברעאישע שפראך, וואס איז שרעקליך צוקאליעטשעט און פערדארבען געווארען דורך דעם ווילדען סטיל פון די רבנים, און, ענדליך, אויך א מיטעל פאר די יודישע יונגע לייט, וואס קענען קיין זאך נישט אויסער דעם תלמוד, אויסצולערנען זיך דורך דער איבערזעצונג די דייטשע שפראך. אויף מענדעלסאנ'ס איבערזעצונג זענען אנגעקומען בעשטעלונגען פון אלע שטעדט פון דייטשלאנד, האלאנד,

ענגלאנד, פראנקרייך, פוילען, בעזונדערס פון ווילנא, וואס איז שוין צו יענער צייט געוועזן א האלב־פרייע שטאדט. קריסטען זאגאר האבען זיך אבאָנירט אויף דער נייער ביבעל־אויסגאבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפאר האט „מענדעלסאָנ׳ס תורה״ אבער ארויסגערופען א גרויסען צאָרן אין לאגער פון די ארטאָדאָקסען, וועלכע האבען אינסטינקטיוו געשפירט, אז פון דער דאָזיגער ביבעל־איבערזעצונג הויבט זיך אן א נייע עפאָכע, וואס איז א געפאהר פאר׳ן אלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פון האמבורג, ר׳ יחזקאל לאנדוי פון פראג, ר׳ הירש חריף פון פויזען און ר׳ פינחס הורוויץ פון פראנקפורט זענען ארויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואס האט אויסגעזעהן ביי זיי ווי א חלול הקודש. מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געוואָרען פאר אפיקורסות און די פרומע יודען איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען צו בענוצען זיך מיט איהר. אין איינינע ערטער האט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאגאר געברענט אויפ׳ן פייער. ר׳ רפאל הכהן האט געוואָלט זיך סטארען פאר דער מאכט, אז מען זאל די גאנצע אויסגאבע קאָנפיסקירען און פערניכטען, נאר ער האט זיך ענטזאָגט פון דעם פלאן נאכדעם, ווי דער קעניג פון דענעמארק האט זיך, צווישען אנדערע, אבאָנירט אויף דער איבערזעצונג. פיעל יודישע בחורים האבען אנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואס האט זיי געגעבען א שליסעל צו דער דייטשער שפראך און דערנאך צו דער דייטשער ליטעראטור. עס זענען אויפגעשטאנען אין פערשידענע ערטער פיעל קליינע מענדעלסאָנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואס האבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאך דער איבערזעצונג פון דער תורה איז ארויס א איבערזעצונג פון תהלים מיט א גרויסער פאררעדע פון ר׳ יואל בריל. די איבעריגע ספרים זענען איבערזעצט, פערטייטשט און ארויסגעגעבען געוואָרען דורך מענדעלסאָנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאמפף פאר דער אינערליכער אויפלעבונג פון יודענטום, וועלכען מ. האט אנגעהויבען נישט־גערן און איז נאר אריינגעצויגען געוואָרען אין איהם נישט־ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואס האבען איהם געצוואונגען דערצו, אזוי האט דער דאָזיגער שטילער דענקער נישט־ווילענדיג געמוזט ארויסטרעטען אויך אלס קעמפפער געגען דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און אויך דא ערפילען א וויכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האבען די יודען אין עלזאס געוואָלט אנגעבען א ביטע צום

פֿראַנצויזישען קעניג וועגען שענקען זיי בירגערליכע רעכטען און זיי האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פֿערפֿאַסען פֿאַר זייערטוועגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפּף, האָט אַרויפֿגעלעגט די דאָזיגע אויפֿגאַבע אויף זיין פֿריינד און פֿערעהרער, דעם פּרייסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפֿטשטעלער דאָהם. ביי יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין איין וועגם מיט אַ פֿערטיידיגונג נישט בלויז פֿון די עלזאַסער יודען, נאָר פֿון גאַנצען יודישען פֿאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פֿערבעסערונג פֿון דער יודישער לאַגע". דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פֿון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און געפֿאָדערט גלייכבערעכטיגונג פֿאַר יודען נאָר אין נאָמען פֿון מענשליכען יושר און פּאָליטישען פֿערשטאַנד, האָט אַרויסגערופֿען אַ גרויסען טומעל אין דער דייטשער געזעלשאַפֿט. עס איז בעשאַפֿען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. איינינגע האָבען זיך געפֿרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פֿאַר זיין מוט און פֿאַר זיין פֿרייער מיינונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צייט נאָך ניי געוועזען; אַנדערע וויעדער זענען אַרויסגעטרעטען געגען יודען און דערביי האָבען אויך נישט געפֿעהלט קיין רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפֿט געוואָרען פֿון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צייט געשטאַנען פֿון דערווייטענס, נאָר מיט דאָהמ'ס ווערק איז ער געוועזען נישט אינגאַנצען צופֿרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זיין בוך מודה געוועזען, אַז יודען האָבען געוויסע פֿעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון די רדיפֿות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט נישט געקענט מסכים זיין, און יעדענפֿאַלס האָט ער נישט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פֿון די קריסטען. צווייטענס, האָט דאָהם אין זיין פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפֿאָדערט פֿאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאַי, אַז די יודישע גייסטליכע און פֿאָרשטעהער פֿון דער געזעלשאַפֿט זאָלען האָבען די פֿולע מאַכט פֿון אַ רעגירונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצייגטער אָנהענגער פֿון פֿאָלקאָמער רעליגיעזער פֿרייהייט, האָט דאָס נישט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זיין פֿריינד און תלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דייטשער איבערזעצונג

דאָס ווערק פון ר׳ מנשה בן־ישראל „די רעטונג פון יודען״, און צו דער איבערזעצונג האָט מענדעלסאָן צוגעגעבען אַ גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האָט מענדעלסאָן מיט זיין שטענדיגען קלאָרען סטיל און לאָגישער אַרגומענטאַציע גרינדליך אָבגעוואָרפען די סיסטעמאַטישע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען פּאַראַזיטען, אַז זיי פּראָדוצירען נישט, נאָר לעבען פון יענעמס מיה און אַרבייט, אַלס פערמיטלער צווישען פּראָדוצירער און פערברויכער. מענדעלסאָן איז געווען איבערצייגט, אַז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי אַ רעליגיעזע, און ער האָט דעריבער אַרויסגעזאָגט זיין זיכערהייט, אַז ווי נאָר דער פּרינציפּ פון פרייהייט פון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפהערען רודף׳ן יודען. אויך ער פאָדערט אַ אינערליכע יודישע אויטאָנאָמיע, נאָר אַזוי ווי יודען האָבען נישט קיין אַנדער מאַכט אויסער דעם חרם, טרעט ער היים אַרויס געגען דעם דאָזיגען מיטעל און דאָ ווענדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אַליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אָבצוזאָגען פון דער געוועהנהייט צו בעשטראָפען און רודף׳ן פאַר אַ פרייען געדאַנק. „איהר, ברידער מיינע, האָט צו־פיעל געשפירט איבער זיך אַליין דעם דרוק פון אונטאָלעראַנץ. אַלע פעלקער פון דער וועלט זענען ביז איצט געווען דורכגעדרונגען מיט דעם גע־דאַנק, אַז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראָבער מאַכט. און איהר האָט, וואַרשיינליך, איבערגענומען דעם דאָזיגען טעות. אָ, ברידער מיינע! טוט־זשע איצט נאָך דעם ביישפיעל פון ליעבע, ווי איהר האָט פריהער נאָכגעטאָן דעם ביישפיעל פון שנאה! אויב איהר ווילט, אַז אַנדערע זאָלען אייך דולדען און צו־רוה לאָזען, זייט־זשע טאָלעראַנט און גנעדיג פריהער ביי זיך אַליין!״

דערווייל איז נאָך אָבער די דייטשע געזעלשאַפט זעהר ווייט געווען פון מענדעלסאָנ׳ס אידעאַל וועגען פרייהייט פון געוויסען, און ער האָט געקענט זיך איבערצייגען, אַז נישט בלויז דער רעליגיעזער האַס ברענגט צו די יודישע רדיפות. די אַגיטאַציע געגען יודען אין דער ליטעראַטור איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער, יעדעם גוט וואָרט פאַר יודען האָט אַרויסגערופען הונדערטער יודענפיינדליכע פּאַמפלעטען און זידלערייען. דאָס האָט אַרויפגעפיהרט מענדעלסאָנען אויפ׳ן געדאַנק גענויער און ברייטער צו ענטוויקלען אין אַ גרויס ווערק זיינע מיינונגען וועגען די יסודות פון יודענטום און בעקענען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאָראַלישער שענקייט פון דער יודישער רעליגיע. ער האָט

דאָס געטאָן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אָדער וועגען דער רעליגיעזער מאַכט פון יודענטום“, וואָס איז אַרויס אין יאָהר 1783.

פון קינדווייז אָן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האָט מענדעלסאָן זיך געהאַלטען ביי דעם איין געדאַנק, וואָס איז געוועזען דער יסוד פון זיין גאַנצער וועלט־אַנשויאונג, – וואָס קיין פילאָזאָפיע אין דער וועלט וואָלט איהם נישט געקענט אויסוואָרצלען. מענדעלסאָן האָט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאָר מיט'ן גאַנצען האַרצען שטענדיג געגלויבט, אַז עס עקזיסטירט אַ לעבעדיגער גאָט, וואָס גיט השגחה אויף דער וועלט און פיהרט זי, און אַז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט פערניכטעט ווערן. נאָר ביי אַזאַ אמונה, ביי אַזעלכע אידעען קען אַ מענש, לויט מענדעלסאָנ'ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און יענער וועלט. ער האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלען אַ קלוג און עהרליך לעבען אָהן דער אמונה אין אַ לעבעדיגען גאָט. „אָהן גאָט, אָהן אַ־העכערע השגחה און אָהן עולם הבא איז די גאַנצע מענשענליעבע נישט מעהר, ווי אַ נאַרישע געבוירענע נויגונג, און דאָס זוכען דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאַלשקייט“. און וויל מענדעלסאָן איז לויט זיין נאַטור געוועזען גענויגט צו שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האָט ער געגלויבט אין גאָט. ער האָט אויך פעסט געגלויבט, אַז אַ מענש מוז טראָגען אַ רעליגיעזען יאָך אויף זיך, און איז פערציטערט געוואָרען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז עס זענען דאָ מענשען, וואָס אָנערקענען נישט קיין שום רעליגיע. לעבען אָהן אַ רעליגיע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען אָהן אַ גאָט. די פילאָזאָפיע איז איהם געוועזען טייער נאָר אויף אַזוי־פיעל, אויף וויפיעל זי פערשטאַרקט זיינע רעליגיעז־עטישע איבערצייגונגען, זי האָט אָבער פאַר איהם נישט עקזיסטירט אַלס זאַך אָן און פאַר זיך. „די פילאָזאָפיע דאַרף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האָב געהאַט אָהן איהר, און די דאָזיגע אויפגאַבע דאַרף זי טריי ערפילען. כל זמן די פילאָזאָפיע וועט זיין מיינע אַ גוטע פריינדין און פריינדליך מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאָזען; ווי נאָר אָבער זי וועט אָנהויבען אַרויסווייזען מיר אַ שטאָלץ, קאַלט אָדער צאָרנדיג פנים, וועל איך פון איהר אַוועקגעהן און בעסער געהן שפיעלען זיך מיט מיינע קינדער... פון אַלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס יענע, וואָס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לעבען. אַ פילאָזאָפיע, וואָס איז מסוגל אַריינצוברענגען מיך אין אַ טרויער,

אָבצורייסען מיך פֿון מיינע נאָהענטע אָדער פֿון מיר זעלבסט, אָבצוטוי־טען אין מיר די געפֿיהלען פֿון שענהייט און גוטס און קאַלט מאַכען מיין האַרץ, — אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע איז נישט מיינע". די דאָזיגע מאָראַלישע און רעליגיעזע בעגריפֿען זענען נאַטירליכע און ווערן בעשאַפֿען צוואַ־מען מיט'ן מענשען ביי יעדער קולטורעלער שטופֿע. זיי זענען נויטיג פֿאַר'ן מענשען, ווי לופֿט פֿאַר'ן אָטעם, זיי זענען אייביג און פּינקטליך, ווי מאַטעמאַטישע כּללים. דעריבער איז דאָס יודענטום אַזוי טייער געוועזען אין זיינע אויגען, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז די יודישע רעליגיע ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, וואָס זענען נויטיג דעם מענשען, אין זייער גאַנצער ריינקייט און אמת'קייט.

אויף דער דאָזיגער אַנשויאונג, וואָס איז ביי איהם געוועזען אַ אינערליכע איבערציינגונג, מעהר ווי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעל־סאָן געבויט אויך זיין פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרונד פֿון ווערק „ירושלים" נעהמט מענדעלסאָן יענע פֿראַגע, וועלכע עס האָט מיט הונדערט יאָהר צוריק שוין בעהאַנדעלט שפּינאָזאַ אין זיין „טעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט". אָבער פֿון דעם אַלגעמיינעם פּרינציפּ פֿון געוויס־סענס־פֿרייהייט קומט ער, מענדעלסאָן, צו גאָר אַן'אַנדער אויספֿיהר. אויך ער האַלט זיך ביי דער מיינונג, אַז די מלוכה־מאַכט קען נאָר קאָנ־טראָלירען די מעשים פֿון יחיד, אָבער נישט זיין אינערליכע איבער־ציינגונג; די קירך האָט נאָך ווינציגער רעכטען, איידער די מלוכה, און ווען זי נעהמט זיך צו קאָנטראָלירען דאָס געוויסען פֿון מענשען, איז דאָס אַ געוואַלט־טאַט, אַ פֿערברעכען, ווייל איהר זאַך איז נאָר צו לערנען און טרייסטען דעם יחיד. וואָס אָנבעלאַנגט דער יודישער רעליגיע, איז זי בעוואָרענט פֿון אַזעלכע געוואַלט־טאַטען, ווייל דאָס יודענטום איז בעצם גרינדליך אַנדערש פֿון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

און דאָ ענטוויקעלט מענדעלסאָן זיינע הויפּט־אידעען וועגען יודענ־טום. דאָס יודענטום נעהמט־אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פֿון געוויסענס־פֿרייהייט. אין דעם אמת'ען ערשטען יודענטום זענען נישטאָ קיין רע־ליגיעזע פּרינציפּען און נישט קיין רמזים, וואָס מען זאָל מוזען גלויבען אין זיי און שווערען אויף זיי, אָפּטמאָל פֿאַלש, געגען דער איבער־ציינגונג, (ווי דאָס איז, למשל, דער פֿאַל מיט'ן קריסטענטום); דאָס יודענטום הייסט נישט גלויבען, נאָר וויסען און פֿערשטעהן. דאָס איז נישט קיין אמונה, נאָר אַ געזעצגעבונג און איהר ערשטער גע־באָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט", נאָר „דאָס זאָלסטו

טאָן און דאָס נישט טאָן". די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פעראייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפּרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט און איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס-דיענסט". לויט'ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעטראַכט ווערן. פאַר אַ כופר די מאַכט פון כלל איבער'ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה געהט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה-אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פּאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה".

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) רעליגיעזע אמת'ען וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת'ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) היסטאָרישע אמת'ען, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט'ס רצון, וואָס האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נויטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) די געזעצען, מנהגים און רעגעלען, וואָס זענען נויטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת'ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

טאָר נישט אָבטרעטען פון איהרע פראַקטישע געבאָטען. קוים איז ער געבוירען אַ יוד, מוז ער ערפילען אַלע מצוות פון דער יודישער רעליגיע. דאָס יודענטום איז אויף אַזאַ אופן דער אידעאַל פון אַ רעליגיע, וואָס האַרמאָנירט פאָלקאָם מיט דער אמת׳ער אידעע פון אַ מלוכה=מאַכט. די יודישע רעליגיע פערדיענט אַלזאָ, אַז זי זאָל געשטיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאָן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט אַ אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט ווינציגסטענס אוים אַ וועג פאַר די קינפטיגע דורות צו יענער הויכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאָלעראַנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאָך איצט אומזיסט דער פערשטאַנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאַפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט=בירגער — דעם גיט די פרייהייט צו זאָגען דאָס, וואָס ער דענקט, רופען צו גאָט לויט זיין איבערצייגונג אָדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דאָרט, וואו ער געפינט זי. זאָל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאָס רעכט צו לייענען אין פרעמדע הערצער, צו משפט׳ן פאַר׳ן געדאַנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„י ר ו ש ל י ם" האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדריק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאָקראַט". דער גרויסער פילאָזאָף ק אַ נ ט האָט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האַלט דאָס בוך פאַר אַ בשורה=צייכען פון אַ גרויסער רעפאָרם, וואָס דאַרף פאָרקומען נישט בלויז צווישען איינער פאָלק, נאָר אויך צווישען אַנדערע פעלקער. איינ האָט זיך איינגעגעבען צו פעראייניגען איינער אמונה מיט אַזאַ גרויסער שטופע פון אמת׳ער אינערליכער פריינזיניגקייט, אַז קיינער וואָלט דאָס זיך נישט פאָרשטעלען, און קיין אַנדער רעליגיע וואָלט מיט איהר דערין נישט קענען קאָנקורירען. צוזאַמען דערמיט האָט איהר בעוויזען די נויטיגקייט פון פאָלקאָמער פרייהייט פאַר יעדער רעליגיע אין אַזעלכע קלאָרע און איבערצייגענדע ווערטער, אַז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען אַ טראַכט צו טאָן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אַלץ, וואָס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאָס וועט פעראייניגען אַלע מענשען אויף דעם אַלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע". די יודישע פריינזיניגע זענען געווען צופרידען מיט דעם ווערק, וואָס האָט געפאָדערט די פרייהייט פון געדאַנק; די יודישע אָרטאָדאָקסען האָבען אָבער אויך געקענט בלייבען צופרידען, ווייל מענדעלסאָן איז

סוף כל סוף דאָך געווען אַ טרייער יוד, האָט געפּאָדערט פון יעדען יוד אָבּ-
צוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבט אין דער געטליכקייט פון דער
תורה און זאָגאַר פון תלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האָט געפונען
פיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ׳ס ווערק; פיעל מיינונגען זיינע וועגען
תוך פון יודענטום זענען שפּעטער אָבּגעלייקענט געוואָרען, אָבער יעדענ-
פאַלס זענען די אידעען פון „ירושלים" פאַר יענער צייט געווען נייַ. און
מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פון דעם ווערק, מיט דער אינער-
ליכער איבערצייגונג, וואָס שפּירט זיך אין יעדען וואָרט פון דעם בוך,
האָט מענדעלסאָן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם גאַנצען געדאַנקען-
גאַנג פון יענער עפּאָכע.

אַזוי איז מענדעלסאָנ׳ס פּאָפּולאַריטעט כסדר געוואַקסען. די לעצטע
יאָהרען פון זיין לעבען איז ער געווען כמעט דער פּאָפּולערסטער מענש
אין גאַנץ דייטשלאַנד. זיין אַלטער גוטער פריינד לעסינג האָט פעראיי-
ביגט מענדעלסאָנ׳ס פּערזאָן אין דער וואונדערבאַרער דראַמאַ „נתן דער
ווייזע", וואו מענדעלסאָן ווערט געשילדערט אַלס מוסטער פון גוטס-
קייט, ריינקייט און מענשליכער ליעבע, צו וועלכע עס זענען נאָך נישט
דערוואַקסען די קריסטען, די יודישע בעדריקער. דער טויט פון לעסינג׳ען
(1781) האָט געמאַכט אויף מענדעלסאָנען זעהר אַ טיעפען איינדריק.
לעסינג איז געווען פאַר מענדעלסאָנען דאַסזעלבע, וואָס ער פאַר לע-
סינגען: זיין אידעאַל, זיין טרייסט און זיין גלויבען אין דער קינפטיגער
מענשהייט. די וועלט האָט פערשטאַנען, ווי זעלטען פריינדליך און
פערבונדען עס זענען געווען צווישען זיך די דאָזיגע צוויי גרויסע מענ-
שען, און ווען לעסינג איז געשטאָרבען, האָבען זיינע פריינד און קרובים
געשיקט מיטליידס-דעפּעשען פריהער פון אַלץ צו זיין פריינד — מענ-
דעלסאָן. נישט ווינציג יסורים האָט מענדעלסאָנען פערשאַפט די
ידיעה, אַז זיין אַלטער פריינד לעסינג איז פאַר׳ן טויט געוואָרען אַ אָנ-
העננגער פון שפּינאָזאַ׳ס שיטה; דאָס איז פאַר מענדעלסאָנען געווען אַ
גרויסער קלאַפּ, ווייל קיין זאַך האָט ער אַזוי נישט געהאַסט, ווי שפּי-
נאָזאַ׳ס פּאַנטעאיזם, וואָס לייקענט אין דער בעזונדערער עקסיסטענץ פון
גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השארת הנפש.

מענדעלסאָן איז פון דעמאָלט אָן געוואָרען זעהר קפדנ׳יש און נערוועז.
אין זיין לעצטען פילאָזאָפישען ווערק „מאָרגענשטונדען" (אַ רייהע
לעקציעס, וואָס ער האָט געלייענט פאַר זיינע קינדער און אַ גרופּע
צוהערער) איז נאָך דער טאָן רוהיג און געלאַסען, נאָר ווען עס איז

ארוים דאָס בוך פון פילאָזאָף יאַקאָבי „וועגען דער לעהרע פון שפּי-
נאָזאַ, אין בריעף צו מענדעלסאָנ'ען", איז ער געוואָרען זעהר צורוי-
דערט, ווייל אין דעם ווערק איז אָנגעריהרט געוואָרען זיין פּערזענליכ-
קייט. ער האָט זיך גענומען שרייבען אַ ענטפער אויף דעם בוך אונטער'ן
נאָמען: „צו לעסינג'ס פריינד", און דאָס איז געוועזן זיין לעצט ווערק.
נאָכ'ן אָבשרייבען דעם ענטפער איז ער זעהר דענערוויִרט געוואָרען און
געשטאָרבען (4 יאַנואַר, 1786). ער האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ
ליכטיגען אָנדענקען פון אַ מענש אַ דענקער, אַ גרויסע מאָראַלישע פּער-
זענליכקייט, וואָס האָט אין זיין צייט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף
פיעל קריסטען און אַלס יוד געלעגט אַ פונדאַמענט צו דער קולטורע-
לער אויפלעבונג פון זיין פאָלק. זיינע בעגייסטערטע יודישע אָנהענגער
האָבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה",
ד. ה. פון ר' משה מיימון ביז ר' משה מענדעלסאָן איז
נאָך אַזאַ מענש נישט געוועזן. אָבער אויך די קריסטליכע וועלט האָט
געוואוסט, ווי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זיין טויט האָט געמאַכט
אין בערלין אַ גרויסען איינדריק און די אָנגעזעהענע שריפטשטעלער פון
יענער צייט האָבען זיך געאיילט מודיע צו זיין איינער דעם צווייטען
די טרויעריגע ידיעה. זיינע קריסטליכע פערעהרער האָבען זיך אויך
משתדל געוועזן, אַז מען זאָל זיין דענקמאָל אוועקשטעלען אויף איינער
פון די בערלינער גאַסען; אַזוי ווייט האָבען אָבער אין יענער צייט
געקענט אוועקגעהן נאָר געצעהלטע מענשען און די מאַכט האָט דאָס
נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאָר אַליין געוועזן אַ גרויסער מענש — איהם
איז בעשערט געוועזן צו שאַפען אַ נייע שול, אַ נייע ריכטונג אין יודענ-
טום; ער האָט געקענט בעגייסטערן זיינע פריינד און תלמידים און
אַרויסרופען אין זיי אַ אינערליכען דראַנג צו אידעאַלען און מסירת-נפש;
ער איז געוועזן דער שעפער פון יענער עפּאָכע, וואָס איז בעוואוסט
מיט'ן נאָמען „השכלה". די אַפּאָסטאָלען פון דער השכלה-בעוועגונג
זענען געוועזן מענדעלסאָנ'ס תלמידים און פריינד. איינינע פון זיי, ווי
פרידלענדער, וויזעל, אייכעל, האָבען דערנאָך בעקומען אַ
נאָמען אין דער ליטעראַטור. אַנדערע האָבען געאַרבייט אַלס געוועהנ-
ליכע „סאָלדאַטען", אַלס פּשוט'ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער.
די אַלע פריינד פון דער השכלה האָבען זיך אָרגאַניזירט אין אַ בעזונדער

גרופּע, אונטערן נאָמען „מענדעלסאָנ'ס קרײַזעל", און דאָס דאָזיגע קרײַזעל האָט געאַרבעט נישט אַזוי פֿאַר זיך, ווי פֿאַר'ן כלל, פֿאַר'ן גאַנצען פֿאָלק. זיי האָבען פֿאַר זיך אַוועקגעשטעלט צוויי גרויסע אויפֿגאַבען: רעפֿאָרמירען די יודישע שול-ערציהונג און אויפֿלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פֿאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען, נאָר די תּלמידים מענדעלסאָנ'ס זענען שפּעטער אַוועק פֿיעל ווייטער פֿון זייער רבי'ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פֿאַרלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפֿאָרמען אין יודענטום. לויט'ן פּלאַן פֿון מענדעלסאָנ'ס פֿריינד און תּלמיד דוד פֿרידלענדער (1834—1750) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פֿרײַ-שול", וואו מען האָט געלערנט אויף דער דײַטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פֿון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין-שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פֿיעל שטעדט און די תּלמידים פֿון די שולען זענען געוועזען די ערשטע פּיאָנע-רען און קעמפּפֿער פֿון דער השׂכּלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פֿערלויף פֿון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פֿינף הונדערט תּלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַרײַנגעטרעטען אין לעבען מיט נײַע בעגריפֿען און נײַע פֿאָדערונגען און בעשאַפֿען אַ גאַנץ נײַע אַטמאָספֿערע. אָבער עס איז ווינציג געוועזען צו ערציהען אין נײַעם גייסט בלויז דעם יונגען דור; מ'האָט געמוזט אַרײַנברענגען נײַע בעגריפֿען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נײַע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פֿערבראַכט זייערע קינדער-יאָהרען אין דעם ווילדען חדר און האָבען זיך איצט געריסען צו ליכט און פֿרייהייט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפֿט אָנהויבען פֿון אלף-בית. מען האָט געמוזט צוגע-וועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס-בעגריפֿען, צו נײַע, מעהר נאַטירליכע און פּשוט'ע בעגריפֿען, מען האָט געדאַרפֿט איינפֿיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפֿולע שפּראַך, אָנשטאָט דעם ווילדען סטיל פֿון דער רבנישער ליטעראַטור.

נאָך פֿאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען האָבען זײַנע תּלמידים יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפֿרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שׂפת עבר" און אַ ליטע-

ראַרישען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געוואָרען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין אַ יאָהר שפּעטער האָט אָנגעהויבען אַרויסגעהן דער „מאסף". דאָס רוב מיטאַרבייטער פון „מאסף" זענען געווען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאַקטאָרען פון דעם זשורנאַל זענען געווען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אַלס מיטאַרבייטער זענען דאָרט אַרויסגעטרעטען מענדעלסאָן אַליין, פרידלענדער, וויזעל, מאַרקוס הערץ און אַ גאַנצע רייהע אַנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואָס זענען ערשט נישט לאַנג אַליין געווען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האָבען זיך אויך געפונען צוויי פוילישע יודען, וואָס זענען געווען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סטנוב און בן-זאב. סאַטאַנאָוו (1732—1804) איז געווען אַ מייסטער צו שרייבען אין אַלערליי סטילען, אָנהויבענדיג פונ'ם תהלים-סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאָזיגען טאַלענט זיינעם פלעגט ער זיך אָפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן-זאב (מחבר פון „תלמוד לשון עבר", געבוירען אין ווין 1764 געשטאָרבען אין יאָהר 1811) איז געווען אַ קענער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און אויך אַ בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האָבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטע-לער פון האָלאַנד, פראַנקרייך, איטאַליען, ענגלאַנד, און אויף אַזאַ אופן האָבען די יודישע משכילים און קולטור-טרעגער פון אַלע לענדער געהאַט אַ אָרט, וואו זיי האָבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטאַרקען איינער דעם צווייטען און ווירקען אַלס פעראייניגטער צענטר. די אַר-טיקלען און שענע ליטעראַטור פון „המאסף" זענען געווען זעהר עלע-מענטאַר, איינפאַך און האָבען כמעט קיין ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער דוקא דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַזאַ גרויסען ערפאָלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אַלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאַק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פלפול-שכל.

דער פאַטריאַרך פון די משכילים איז געווען דער עלטסטער פון מענדעלסאָנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1726 — 1805), וועלכער איז גע'ווען מענדעלסאָנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפּיעלט די אָנגעזעהענסטע ראָליע אין דער רעדאַקציע פון „המאסף". אַ זוהן פון אַ רייכער יודישער פאַמיליע אין האַמבורג, האָט וויזעל בעקו-מען אַ ערציהונג, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען אַ זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען. פֿון קינדווייז אָן האָט ער אָבער געפֿיהלט אַ טיעפֿע ליעבע צו ז'ער העברעאישער שפּראַך און זיין גאַנץ לעבען איז ער איהר טריי געבליבען. ער איז ווירקליך געווען דער בעסטער סטיליסט פֿון יענער צייט; נאָך ר' משה חיים לוצאַטאָ איז וויזעל געווען דער ערשטער, וואָס האָט געזונגען ליעדער ביי יודען אין אַ פֿיינער ביבלישער שפּראַך מיט קלינגענדע און שטאַרקע פֿערזען, וואָס האָבען זיי אויפֿגעשטעלט נאָהענט צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, נישט געווען, און זיין פּאָעטישער געפֿיהל קען אויף אַ מענשען מיט אַ ריינעם געשמאַק זעהר ווינציג איינדרוק מאַכען, פֿאַר יענער צייט זענען אָבער וויזעל'ס „שירי תפארת“, ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול“, „ספר המדות“ און איבערזעצונג פֿון אַפּאָקריפֿישען ספר „חכמת שלמה“) געווען אַ אוצר פֿון נייע געדאַנקען און געפֿיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען איינער פֿון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פֿריינד און מיטהעלפֿער. פֿון דעמאָלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פֿעהיגקייטען און מיטעלע קענטעניסען, אָנגעהויבען שפּיעלען אַ גרויסע ראָליע — די השכלה האָט איהם פֿאַר אַ העלד געמאַכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך וויזעל געווען אַ שטילער מענש און אַ אמת-רעליגיעזער יוד, און אין אַ אַנדער צייט וואָלט אפשר קיינער פֿון איהם נישט געוואוסט; אָבער עס איז געווען אַ צייט פֿון נייע אידעען און פֿערלאַנגען, אַ צייט פֿון נייע לאָזונגען און איבערקעהרענישען און אין אַזעלכע עפּאָכען ווערט דער מענש גרעסער, שטאַרקער. דאַן ווערן אַמאָל פֿון מענשען מיט מיטעלע פֿעהיגקייטען העלדען און פֿיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געווען צו ווערן אַ קעמפֿער אין דער צייט, ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאַנען ערב אַ גרויסער איבערליכער איבערקעהרעניש. דער פֿריידענקענדער עסטרייכישער מאָנאַרך יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז אַרויפֿגעטרעטען אויפֿ'ן טראָן נאָך דעם שווערען רעזשים פֿון דער פֿרומער קייזערין מאַריאַ טערעזיא, האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפֿאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט אָבגעשאַפֿט פֿיעל פֿעאָדאַלע פּריווילעגיעס, מבטל געווען די שליטה פֿון די קלעריקאַלען און אַרויסגעגעבען אַ „טאָלעראַנץ-עדיקט“ לטובת די פּראָטעסטאַנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינפֿיהרען „רעפֿאָרמען“ אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 איז

יודען ערלויבט געוואָרען פֿריי צו פֿערנעהמען זיך מיט ערד־אַרבייט, מלאכות, וויסענשאַפֿט און קונסט. עס זענען אָבגעשאַפֿט געוואָרען אַזעלכע מיטעלאַלטערישע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספּעציעלער קאָפּ־שטייער, און יודישע קינדער איז ערלויבט געוואָרען צו בעזוכען די גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צייט האָט דער קייזער בעפֿוילען איינצופֿיהרען „נאָרמאַלע שולען" פֿאַר יודען, ד. ה. אַזעלכע שולען, וואו יודען זאָלען לערנען די דייטשע שפּראַך און אַלגעמיינע למודים. עס האָט זאָגאַר זיך פּראָיעקטירט, צום ערשטען מאָל אין איירָאפּאַ, איינצופֿיהרען פֿאַר יודען מיליטער־דיענסט. אין „טאָלעראַנץ־פּאַטענט" פֿון 1782 האָט דער קייזער אויסגעדריקט זיין פֿערלאַנג, אַז אַלע זיינע אונטערטאַנען, אָהן אונטערשיעד פֿון גלויבען און נאַציע, זאָלען בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלייכבערעכטיגונג פֿון די עסטרייכישע יודען איז נאָך, אמת, גאַנץ ווייט געווען; יודען האָבען נאָך אַלץ געליטען פֿון דער אָרטיגער אדמיניסטראַציע און נישט געהאַט קיין וואוינרעכט אין ניעדער־עסטרייך און אין אַנדערע פּראָווינצען; עס איז זאָגאַר נישט אָבגעשאַפֿט געוואָרען דער מיאוס'ער געזעץ פֿון מאַריאַ טערעזיאַ וועגען די „פֿאַמיליאַנטען", לויט וועלכען די צאָהל יודען, וואָס האָבען געהאַט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געוואָרען דורך אַ בעשטימטער נאָרמע. אָבער אויך דאָס, וואָס איז יאָ געטאָן געוואָרען לטובת יודען, איז פֿאַר יענער צייט געווען אַ גרויסער חסד און האָט געקלונגען, ווי אַ בשורה וועגען בעסערע צייטען פֿאַר יודען.

נישט אַלע יודען האָבען זיך אָבער גלייך בעצויגען צו די רעפֿאָרמען, וואָס דער ליבעראַלער הערשער האָט מיט געוואַלט געוואָלט איינפֿיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אַזוי ווייט געווען געוועהנט מיט זייער אָבגעשלאָסענקייט, אַז יעדע רעפֿאָרם האָט זיי אויסגעזעהען, ווי אַ אָנפֿאַל אויף זייער אינערליכער פֿרייהייט און גאַנצקייט. מעהר פֿון אַלץ האָבען די יודען זיך געשראָקען פֿאַר די „נאָרמאַלע שולען" און פֿאַר דעם פּראָיעקט מכח צוציהען זיי צום אַלגעמיינעם מיליטער־דיענסט. זיי האָבען געזעהען, אַז די רעפֿאָרמען פֿון קייזער אין עקאָנאָמישען לעבען פֿון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צייט האָבען זיי געזעהען, ווי פֿרעמדע מענשען, רעגירונגס־בעאַמטע, קומען און מישען זיך אין

בייער אינערליכען לעבען און פיהרען איין מיט געוואלט רעפארמען, עס איז געווען דעריבער גאנץ נאטירליך, ווען די יודישע מאסע האט געקוקט אויף די רעפארמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אז דאס אלץ טוט מען נאר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אבצוציהען זיי פון יודישקייט און פיהרען זיי צו שמד.

די משכילים האבען אנדערש געקוקט אויף דער זאך. זיי האבען נאאיוו געגלויבט, אז ווען יודען וועלען זיך אבזאגען פון זייער אבגעשלאסענקייט, אננעהמען די אלגעמיינע מלוכה-שפראך און ערווערבען אלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען גלייכע רעכטען מיט אלע בירגער. דאס לעבען האט שפעטער בעוויזען, אז גערעכט זענען געווען די ארטאדאקסישע יודען, וועלכע האבען אינסטיקטיוו געשפירט, מיט וואס די געצוואונגענע רעפארמען שמעקען; עס וואלט אבער געווען א גרויסער טעות צו גלויבען, אז אזעלכע משכילים ווי ווייזעל, וועלכע זענען געווען בטבע זעהר קאנסערוואטיוו און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פון יודענטום, האבען בעוואוסטזיניג געפיהרט צו אסימילאציע. זיי זענען פשוט געווען פאליטיש קורצזיכטיג און נאאיוו און האבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השכלה". עס איז נאטירליך, אז די ידיעה וועגען די רעפארמען פון עסטרייכישען קייזער האט אין די משכיל'ישע קרייזען ארויסגערופען א אמת'ע שמחה. ווייזעל האט אנגעשריבען א לויב-ליעד לכבוד דעם „קייזער-בעפרייער" און דערוויסענדיג זיך, אז די פרומע יודען זענען געגען די רעפארמען, האט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט א הייסען אויפרוף „דברי שלום ואמת". אין דעם דאזיגען אויפרוף האט ער אין הייסע ווערטער זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו פון שטרענג-רעליגיעזען שטאנדפונקט קען מען גארנישט האבען געגען די רעפארמען, ווייל אהן די עלעמענטארע ידיעות וועגען היסטאריע, געאגראפיע און נאטור-וויסענשאפט קען מען נישט ווי געהעריג פערשטעהן דעם תלמוד און בכלל דעם גייסט פון יודענטום. דער דאזיגער אויפרוף, אין וועלכען ווייזעל האט מיט אזעלכע הייסע און ווארימע ווערטער זיך געווענדעט צו זיינע ברידער מיט א בקשה אנצונעהמען די רעפארם, האט ארויסגערופען מיטגעפיהל נאר אין דער טריעכטער געמיינדע, וועלכע איז בעשטאנען מעהרסטענטייל פון איטאליענישע יודען; אין די איבעריגע יודישע געמיינדעס האט דער אויפרוף, דאגעגען, ארויסגערופען א גאנצען שטורם און א גרויסע אויפרעגונג. די פרומע יודען האבען

נפתלי הערץ וויזעל

מתרעם געווען אויף איינִיגע אונפּאַרזיכטיגע אויסדריקען פֿון וויזעלם אויפרוף און זיינע ווערטער זענען ערקלערט געוואָרען פֿאַר אַפּיקורסות. אין דער שפּיץ פֿון די גענגער פֿון דער השכלה איז געשטאַנען דער בעריהמטער פּראָגער רב ר׳ יחזקאל לאַנדוי. ער האָט אין די שוהלען געשאָטען פֿעך און שוועבעל אויף וויזעלם אַפּיקורסישען אויפרוף און געסטראַשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואָס וועט צושטעהן צו די „שונאים פֿון דער אמונה״. ר׳ יחזקאל לאַנדוי איז אַריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אַנדערע רבנים פֿון דייטשלאַנד און פּוילען און זיי היים אויפגערופען אַרויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפֿעהרליכע משכילים. אויף זיינע ווערטער האָבען זיך אָבגערופען פֿיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געוואָרען אַ פֿערביטערטער קאַמפּף. וויזעל האָט דאַן פֿערעפֿענטליכט אַ צווייטען אויפרוף, וואו ער פֿערטיידיגט זיך פֿון די פֿאָרוואורפֿען אין אַפּיקורסות און בעווייזט ווידער-אַמאָל די נויטיגקייט פֿון רעפֿאָרמען. דער גרעסטער טייל קהלות איז אָבער געבליבען טויב צו זיינע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האָט זיך נאָר פֿערשטאַרקט. די רעפֿאָרמען פֿון יאָזעף דעם צווייטען זענען ממילא נאָך זיין טויט (1790) בטל געוואָרען, ווייל זיינע טראָן-פֿערטרעטער האָבען זיך אומגעקעהרט צו דער אַלטער פּאָליטיק בנוגע צו יודען. אָבער דער קאַמפּף געגען דער השכלה בכלל האָט נישט אויפגעהערט און פֿון דער צווייטער זייט האָט נישט אויפגעהערט וואַקסען די צאָהל אַנהענגער פֿון דער השכלה.

אין אַ משך פֿון אַ קליינער צייט האָט די „השכלה״ שוין געהאַט אַרויסגערוקט אַ רייהע אָנגעזעהענע שריפֿטשטעלער און דענקער, וואָס האָבען פֿערנומען אַ וויכטיגען פּלאַץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מאַרקוס הערץ (1747 — 1803), אַ זוהן פֿון אַ סופֿר, אַ געוועזענער תּלמיד פֿון אַ ישיבה, האָט שוין זוכה געווען צו זיין פּאָפּולער און זעהר געאַכטעט צווישען קריסטען און געלייענט אין בערלין אַ רייהע לעקציעס וועגען פֿיזיק, אויף וועלכע עם פֿלעגען קומען פֿיעל אָנגעזעהענע קריסטען, צווישען זיי אויך דער קרוינפּרינץ. אליעזר (לאַצאַרוס) בן-דוד (1726 - 1832) האָט צו יענער צייט געלייענט לעקציעס וועגען קאַנט׳ס פֿילאָזאָפֿיע אין וויענער אוניווערזיטעט און דערנאָך געווען אַ געוויסע צייט רעדאַקטאָר פֿון אַ צייטונג אין בערלין. אויסער זיי זענען געווען נאָך אַ גאַנצע רייהע יודישע יונגע לייט, וואָס זענען אין אַ קליינער צייט געוואָרען פֿון געוועהנליכע ישיבה-בחורים פֿילאָזאָפֿען און

דענקער, ווינציגסטענס פון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן, האָבען אָבער די אַלע יונגע פרישע קרעפטען, וואָס האָבען נישט געפונען פאַר זיך קיין גינסטיגען באָדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האָבען זיי כמעט קיין צייכען נישט איבערגעלאָזט, האָבען זיי פיעל אויפגעטאָן פאַר דער ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראַטור.

יודישע מענער און פרויען זענען געווען די ערשטע אין דייטשלאַנד, וואָס האָבען איינגעפיהרט דעם שענעם מנהג פון גרינדען וויסענשאַפטליכע סאַלאָנען, וואו עס פלעגען זיך פערזאַמלען די בעסטע מענשען פון דער גייסטיגער אַריסטאָקראַטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דאָרט צוזאַמען בעהאַנדלען וויסענשאַפטליכע פראַגען און פיהרען שענע געשפרעכען איבער ליטעראַטור און קונסט. דער ערשטער, וואָס האָט דאָס איינגעפיהרט, איז געווען מענדעלסאָהן. זיין הויז איז געווען אַ צענטר פאַר וויסענשאַפטליכע און פילאָזאָפישע געשפרעכען און דאָרט האָט מען געקענט געפינען מענשען פון פערשידענע לענדער און פערשידענע פעלקער. נאָך זיין טויט איז דער צענטער איבערגעגאַנגען צו זיינע נאָהענטסטע פריינד פרידלענדער און הערץ, נאָר אַזוי ווי פרידלענדער איז געווען אַ שווערער גייסט און איז נישט פעהיג געווען צוצוציהען צו זיך די סימפּאַטיע פון די אַרומיגע, איז דער הויפּט-צענטר געוואָרען דאָס הויז פון מאַרקוס הערץ. אַלס אַ גרויסער אַרצט האָט ער געהאַט פיעל בעקאַנטע און פערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראָניע, וועלכע ער האָט בענוצט אין זיינע געשפרעכען, האָט ער צו זיך צוגעצויגען פיעל פריינד. אָבער נאָך מעהר האָט דאָ געהאַט צו זאָגען דאָס, וואָס הערץ האָט געהאַט זעהר אַ שענע און קלוגע פרוי, ה ע נ ר י ע ט אַ, וועלכע פלעגט בעצויבערן אַלע, וואָס האָבען זי געקענט. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין גייסט-מענש אין בערלין, וואָס זאָל נישט זיין בעקאַנט מיט דער דאָזיגער זעלטענער פרוי. זיין ביי איהר אין הויז האָט זיך גערעכענט פאַר אַ גרויסען כבוד, אפשר נישט ווייניגער, ווי האָבען אַ אַריינגאַנג אין קעניגליכען הויף.

העָנריעטאַ הערץ (1764 — 1847) איז געבוירען געוואָרען אין אַ גליקליכער שעה. איהר פאָטער בנימין דע-לימוס איז געווען אַ פּאָרטוגעזישער יוד, אַ געניטער און בעליבטער אַרצט, האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודיש מיידעל פון דייטשלאַנד און אין דעם דאָזיגען שדוך, וואָס איז

דעמאָלט געווען אַ זעלטענע ערשיינונג, האָבען זיך פעראייניגט דער
שטאָלץ און אדעל פון די ספרדים מיט דער טיעפקייט פון די דייטשע
יודען. ביי איהרע עלטערן האָט הענריעטאַ געזעהען נאָר גליק און
פרידען. ערצויגען איז זי געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט און אַ דאַנק
איהרע געבוירענע פעהיגקייטען צו שפּראַכען האָט זי אין גיכען זיך
אויסגעלערענט גוט העברעאיש. זי איז פריה אויסגעוואַקסען און געוואָרען איינע פון די שענסטע אין סימפּאַטישסטע בערלינער טעכטער
זי האָט שפּעטער בעקומען אַ נאָמען „די טראַגישע מוזע” און אין איהר
שענקייט איז ווירקליך געווען עטוואָס טראַגישעס, ערהויבענעס. מענשען
מבינים אויף שענקייט פלעגען בעוואונדער איהר זעלטען=געפאָרמטע
פיגור און אונגעוועהנליך=שען געזיכט. נאָך אַלס קינד איז זי שוין אין
בערלין בעריהמט געווען און פרינצעסינס פלעגען לויפען קוקען
אויף איהר. צו 15 יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט מאַרקוס הערץ.
דורך איהם און דורך מענדעלסאָנ׳ס טעכטער האָט זי זיך פערפאָלקאָמט
אין איהר בילדונג, ערוואָרבען אַ שענעם סטיל און דאָס האָט איהר
נאָך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי אַ מלאך און פול מיט חכמה
און גוטסקייט”, האָט וועגען איהר געשריבען אַ בעריהמטע פראַנצויזישע פרוי.

די דאָזיגע שענע פרוי האָט איהר הויז פערוואַנדעלט
אין אַ צענטר פאַר די בעסטע מענשען פון בערלין, וואָס האָבען
געהאַלטען פאַר אַ עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דאָרט פלעגען
קריסטען אַרומגעהן געאָרעמט מיט יודען און מען האָט נישט געשפּירט
קיין נאַציאָנאַלען אונטערשיעד. לעסינג׳ס פריינד ניקאָליי, דער
פּאָעט ראַמלער, דער ערציהער פון קרוין=פּרינץ ענגעל, דער
געניאַלער הומבאָלדט, שלייערמאַכער, פרידריך פאָן=שלעגעל און נאָך פיעל פון די גרעסטע דייטשע מענער — אַלע
זענען זיי געווען איינגעהער אין סאַלאָן פון מאַרקוס הערץ. אַרום דער
ווירטין פון הויז האָבען זיך גרופּירט נאָך פיעל יודישע טעכטער,
וואָס פלעגען קומען אין סאַלאָן און אויך זיך בעטייליגען אין די געשפּרעכען. צווישען די דאָזיגע פרויענצימער האָבען זיך שפּעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאָכטער פון מענדעלסאָן, דאָראָטעא,
וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט פרידריך שלעגעל, און רחל
לעווין, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט וואַרנהאַגען פאָן=ענזע.
אין דערזעלבער צייט האָט אויך זיך געעפענט אַ סאַלאָן די יודישע פרוי

פאני איטציג, די טאָכטער פון א יודישען באנקיר, צו וועלכער עס פלעגען אויך קומען אָנגעזעהענע לייט, און וועלכע האָט אויך געלעגט א פונדאמענט פאר דער גייסטיגער פעראייניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צייט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּיעלט אזא ראָליע אין דער פילאָזאָפישער און וויסענשאַפטליכער וועלט און זיך געחבר'ט מיט קריסטען זענען זיי אלס בירגער נאָך געווען זעהר וויַיט אָבגעשטאַנען פון זייערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פון זיי אין בילדונג און אין רייכטום, — ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפרים פייטעל האָט אָנגעגעבען א ביטע, אז מען זאָל לפּחות ערלויבען יודען צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זיין ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען. צווישען די בערלינער אייַנוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט'ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פון בעטלער. דער „פילאָזאָף“ פרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפגעהערט פייַנט צו האָבען יודען ביז זיין טויט. ווען רעם טראָן האָט פערנומען פרידריך־ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפען אויף א פערלייַכטערונג און לויט דער עצה פון דוד פרידלענדער האָבען די פאָרשטעהער פון דער געמיינדע אָנגעגעבען א בקשה צום קעניג, אז מען זאָל יודען וויַנציגסטענס ערלויבען פריי צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאַפען דעם ספּעציעלען יודישען שטייער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפערט מיט גוטע רעד, אז די יודען זאָלען אויסוועהלען פון זיך „אָרענטליכע מענשען“, מיט וועלכע די רעגירונג זאָל קענען אַריינטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען א קאָמיסיע, אָבער די האָפנונג איז נישט ערפילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אַזוי קליין, אז די יודישע פאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערניעדריגענדע בירגערליכע בעגרענצונגען האָבען פונדעסטוועגען די משכּילים נייַט אָבגעשראָקען. פאר זיי איז די השכּלה געוואָרען א אָבגאָט, פאר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען איין קרבּן נאָכ'ן צווייטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשיידען דעם יודען פון די קריסטען, — איז פאר די משכּילים געווען שענדליך, מיאוס, און זייער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זײַן געגליִכען צו די קריסטען. דאָס יודענטום איז אין זײערע אויגען ניִשט געװען קײן היסטאָריש=נאַציאָנאַלער פּראָצעס, נאָר אַ רעליִגיע, װאָס איז געגריִנדעט אויף אײניִגע פּריִנציִפּען און פֿערמאָגט אַ געװיִסע מאָראַליִשע שיטה, און אַלץ, װאָס שטעהט אויסער דער דאָזיגער שמאָלער גרעניִץ, איז אין זײערע אויגען געװען ניִשט מעהר, װי אַבערגלויבען און נאַריִשקײַט.

אַזוי זענען די טרויעריִגע רעזולטאַטען פֿון דער נעגאַטיִװער השכלה באַלד קלאָר געװאָרען פֿאַר יעדען. אַלס אַ רעאַקציע געגען אַלטען יודענטום, װאָס האָט דערשטיִקט די לעבענסלוסט און דעם פֿרײַען געדאַנק, איז איצט אויסגעװאַקסען אַ דור, װאָס האָט נאָר געזוכט תענוגים און, בעהאַלטענדיִג זיִך אונטער דער מאַסקע פֿון השכלה, האָבען זײ פֿון זיִך אַראָבגעװאָרפֿען יעדען רעליִגיעזען עול און זענען געװאָרען פּשוט'ע הפקר=מענשען. אַזעלכע משכילים, װי דוד פֿריִדלענדער און לאַצאַרוס בן=דוד, האָבען געמוזט זיִך קלאָגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאַסענהײַט, װאָס האָבען זיִך פֿערשפּרײט צװיִשען יונגען דור, אָבער זײ האָבען ניִשט פֿערשטאַנען, אַז אין אַ געװיִסער מאָס זענען זײ אַלײן דערין שולדיִג. אין גיִכען האָט זיִך אָנגעהויבען אַ שמד=עפּיִדעמיע און פֿון דער צײַט פֿון די פֿראַנקיִסטען האָט די קריִסטליִכע קיִרך ניִשט געזעהען פֿאַר זיִך אַזאַ גרויסע צאָהל געטויפֿטע יודען. אין פֿערלויף פֿון 30 יאָהר זענען אַנ'ערך אַ העלפֿט פֿון די בערליִנער יודען אַרײַנגעפֿאַלען צו די קריִסטען. צװיִשען די פֿעררעטער האָט אויך געצאָלט זײַן דוד פֿריִדלענדער. ער איז געװען אַ גוטער פֿאָטער, אַ עהרליִכער סוחר און אַ גוטמוטיִגער מענש, דערבײַ אָבער ניִשט קײן גרויסער דענקער, ניִשט קײן גײַסט=מענש און קײן גוטער יוד אַ װדאי ניִשט. דאָס פּראַקטיִשע יודענטום האָט ער שוין לאַנג געהאַט פֿערלאָזען, פֿון מצוות און מנהגים האָט ער ניִשט געהאַלטען — װאָס=זשע איז געבליִבען פֿאַר אַזאַ מענשען פֿון דער גאַנצער יודיִשער ר ע ל י ִג י ע? איִהם איז נאָר געבליִבען די אונבעװאוסטזיִניִגע ליִבע צו זײַנע בריִדער און דער איִנסטיִנקטיִװער נאַציאָנאַלער חוש, װאָס לאָזט ניִשט צופֿאַלען דעם פֿאָלקס=אָרגאַניִזם. ער איז אָבער אויך געװען אַ טרײַער פֿאָטער און איִהם האָט װעה געטאָן דאָס האַרץ, װאָס ער און זײַן משפּחה דאַרף זײַן אָבגעשײדט פֿון דער גאַנצער װעלט און לײַדען בעלײדיִגונגען. ער האָט אָנגעגעבען אַ ביִטע, אַז מען זאָל איִהם און זײַן פֿאַמיִליע שענקען גלײַכע רעכטען; די ביִטע איז ניִשט אָנגענומען געװאָרען, נאָר אָנשטאָט

דעם, וואָס ער וואָלט אוים שטאָלץ און איינגענליעבע גענדאַפּט אויף שטענדיג זיך אָבקעהרען פון יענע, וואָס ווילען איהם און זיין פאָלק נישט אָנערקענען פאַר קיין מענשען, האָט פרידלענדער בעשלאָסען צוליעב פראַקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אַליין האָט ער דאָס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער זיך געווענדעט צו איינגע אָנגעזעהענע יודען, וואָס האָבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אַלעמענס נאָמען האָט פרידלענדער אָנגעשריבען אַ בריעף צום הויפּט-גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אַז זיי זענען גרייט צו פערלאָזען דאָס יודענטום, אָבער נאָר בתנאי, אַז מען זאָל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פערמאַסקירען זיך אַלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פּרינציפּען פון דער קירך. טעלער האָט אין אַ העפליכער פאָרם אָבגעענטפערט פרידלענדער'ן, אַז די קירך נוטיגט זיך נישט אין אַזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אָננעהמען דאָס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אַלע פּרינציפּען פון דער דאָזיגער רעליגיע און ערשט דערנאָך וועט אָבהענגען פון דער רעגיערונג, צי מען זאָל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פרידלענדער איז געבליבען אַ יוד, אָבער זיינע קינדער האָבען זיך שוין אָבגע'שמד'ט אָהן שום תנאים און אָהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבען אַ מאָדנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געוואָרען אַ גרופּע „טוגענדבונד”, וואָס האָט געפּרעדיגט פרייע ליעבע, זענען מענדעלסאָנ'ס טעכטער, די שענע הענריעטאַ און אַנדערע אָנגעזעהענע יודישע טעכטער, געוואָרען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פון דער חברה. די שענע הענריעטאַ האָט זיך געלאָזען פערפיהרען פון פיעל קריסטען און געגעבען אַ גרונד צו פערשפּרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאַנגען. מענדעלסאָנ'ס עלטערע טאָכטער דאָראָטעאַ האָט פערלאָזען איהר מאַן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף אַ אונלעגאַלען אופן חתונה געהאַט מיט דעם פילאָזאָף פרידריך שלעגעל. זי האָט פריהער אָנגענומען די פּראָטעסטאַנטישע רעליגיע און דערנאָך די קאַטוילישע, געליטען פיעל יסורים, שפּעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אַז זי האָט געמוזט נעהמען שטיצע פון איהר פריהערי..ען מאַן. הענריעטאַ מענדעלסאָן, די צווייטע טאָכטער, איז געוועזען נישט שען און האָט קיין ראָמאַנען נישט געפיהרט, נאָר – אַזוי זיך גע'שמד'ט. אַזוי האָט אויך

נעֶענדיִגט די גײַסטרײַכֿע און זעַהר פֿעַהיִגע רחל לעֶווין, וועֶלכֿע האָט
עֶרשט בײַ דער לעֶצטעֶר שעה פֿון איִהר לעֶבעֶן, אויפֿ׳ן קראַנקעֶן=בעֶט,
פלוצלונג פֿעֶרשטאַנעֶן די גרויסע היִסטאָריִשעֶ בעֶדײַטונג פֿון איִהר פֿאָלק
און עֶרקלעֶרט: „דאָס, וואָס איִך האָב מײַן גאַנץ לעֶבעֶן געֶהאַלטעֶן פֿאַר
אַ גרויסעֶ חרפּה, וואָלט איִך איצט פֿאַר קײַן פּרײַז ניִשט פֿעֶרקויפֿט״.
מיִט שמד האָט אויך געֶענדיִגט העֶנריִעֶטאַ הערץ, וועֶלכֿע האָט דאָס
געֶטאָן עֶרשט נאָכ׳ן טויט פֿון איִהר מוטעֶר און עֶרגעֶץ איִן אַ קלײַן שטעֶד=
טעֶל, כּדי ניִשט מצער זײַן איִהרעֶ פֿרײַנד. פֿון די הויכעֶ קרײַזעֶן האָט
זיִך די בעֶוועֶגונג איִבעֶרגעֶטראָגעֶן אויך איִן די ברײַטעֶ יודיִשעֶ מאַסעֶן
און באַלד האָט זיִך צוויִשעֶן די צניִעות׳דיִגעֶ יודיִשעֶ טעֶכֿטעֶר פֿעֶרשפּרײַט
אַ מין עֶפּיִדעֶמיִע פֿון שמד און ליִעבעֶ צו קריִסטעֶן; יעֶנעֶ יודיִשעֶ פֿרויעֶן,
וואָס האָבעֶן דאָס ניִשט געֶקעֶנט טאָן, האָבעֶן איִן דער שטיל געֶזיִפֿצט
און בעֶדויעֶרט, וואָס זײַ זעֶנעֶן ניִשט „גליִקליִך״, ווי אַנדעֶרעֶ. די
אָרטאָדאָקסיִשעֶ יודעֶן זעֶנעֶן אויף זײַער שטײַגעֶר געֶוועֶן געֶרעֶכֿט, ווען
זײַ האָבעֶן אַזוי שטאַרק געֶקעֶמפֿט געֶגעֶן דער השכּלה=בעֶוועֶגונג: איִנ=
סטיִנקטיִוו האָבעֶן זײַ געֶשפּיִרט, אַז די „השכּלה״ טראָגט איִן זיִך אַ געֶ=
וויִסעֶן סם פֿאַר די שעֶנעֶ יסודות פֿון יודעֶנטום.

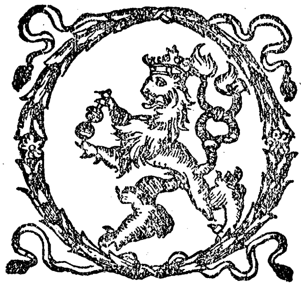

צייכען פון אַ יודישען דרוקער (י' ודה בן יעקב באק, פּראַג)

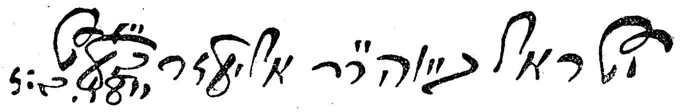

וואהרשיינליכער אונטערשריפט פון בעל־שם־טוב

פינפטעס קאפיטעל

דער חסידיזם און די השכלה

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאַנד האָט זיך אַלץ מעהר ענט־וויקעלט די השכלה־בעוועגונג, וועלכע האָט אַרויסגעשטעלט פאַר איהר לאָזונג: פרייהייט פון געדאַנק און די ראַציאָנעלע לאָגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געוואָרען אַנ׳אַנדער פאָהן, — אַ פאָהן, וואָס האָט גערופען צו אינערליכען גלויבען, צו טיעפער אמונה, וואָס שטאַמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאָן און ר׳ ישראל בעל שם טוב (בעש״ט)! — צוויי מעהר געגענגעזעצטע נאַטורען איז שווער צו געפינען, און דאָך האָבען זיי געהאַט אַ געוויסע פערוואַנדשאַפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האָבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאַפט נאָך נייע פאָרמען און אַ נייער קולטור־שאַפונג. דאָס אַלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טויטען בוכשטאַב איז געשטאַנען פאַר אַ באַנקראָט און עס זענען נויטיג געווען: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פאָרמען, און פון דער צווייטער זייט — אַ נייער קוואַל פאַר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל. אין נייע מענשליכע פאָרמען האָט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אַריסטאָקראַטיע, די אינטעליגענץ, און די ראַליע האָט בעדאַרפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אַוועק אויף אַ פאַלשען וועג און האָט געבראַכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאַר׳ן המון, האָט געדאַרפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאַקי געווען אַ אמת־דעמאָקראַטישע בעוועגונג. צו־שווער איז געווען דער יאָך פון פאָרמא־

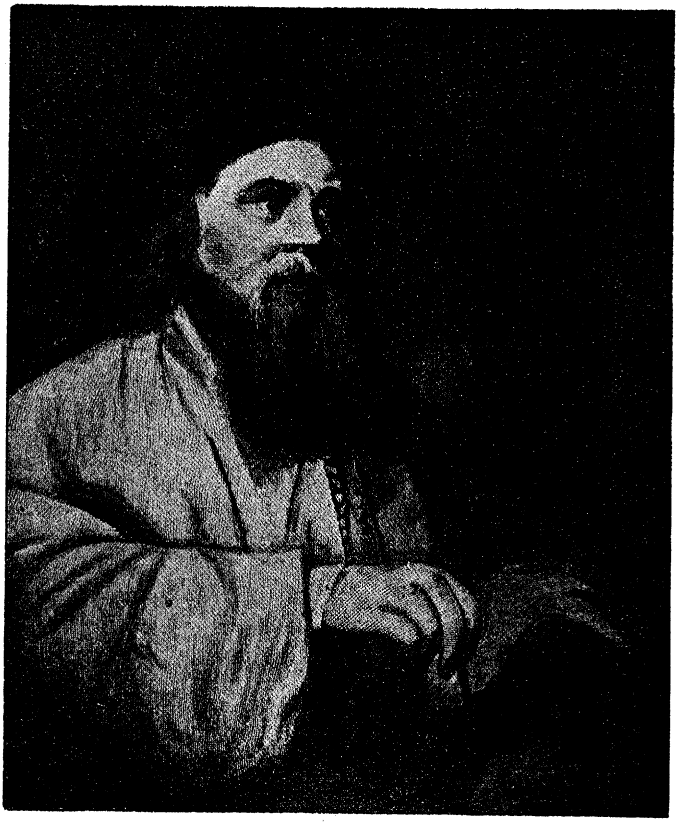

ר׳ ישראל בעל שם טוב
(לויט אַן׳אַלט בילד, וואָס ווערט איהם צוגעשריבען)

ליסטישען רבניזם, צו פערקריםט און פערשטעלט מיט טויזענדער אויסערליכע שאלעכצען איז געווען דאס ריינע רעליגיעזע געפיהל, צו גרוים איז געווען דער פרעסטיזש פון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אויסגעשטעלט געווארען דער פשוט'ער המונ'ישער יוד, דער „עם הארץ". עס האט געמוזט קומען א רעאקציע, א מין גייסטיגע איבערקעהרעניש, און דאס איז געווען דער חסידיזם. די דאזיגע בעוועגונג האט געערדט צום הארצען פון המון און אלע, וואס האבען געזוכט צו בעפרייען זיך פון יאך פון די רבנים און גבירים, אלע, וואס האבען געזוכט א פרישען קוואל, צו דערקוויקען זייער רעלי־גיעזען געפיהל, האבען זיך ארונטערגעשטעלט אונטער דער פאהן פון דעמאקראטישען חסידיזם.

דער שעפער פון חסידיזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פערקירצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געווארען אויף דער גרעניץ פון וואלאחיען און פאדאליען, ביי א ארימער יודישער פאמיליע, אין יאהר 1700 בערך. נאך אין די קינדער־יאהרען איז ער געבליבען א יתום און איבערגעגאנגען אונטער דער השגחה פון קהל. מ'האט איהם אבגעגעבען אין א חדר, נאר דער יתום איז פון נאטור געווען בעגאבט מיט א רייכער פאנטאזיע און פלעגט אפט זיצען א פער'חלומ'טער, א פערטראכטער. דאס לעבען פון חדר מיט זיין מורא און קאנטשיק האט ווייניג אויסגענומען ביים פער'חלומ'טען יונגעל, וואס פלעגט זיך שלעכט לערנען. נישט זעלטען פלעגט ער פלוצלונג ענטלויפען פון חדר און איינמאל האט מען איהם געפונען אליין אין וואלד, וואו ער איז געזעסען פערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האט קהל פון דעם יתום קיין נחת נישט געהאט און אין גיכען איהם אינגאנצען ארויסגענומען פון חדר, צו 12 יאהר איז ער געווארען א בעהעלפער און דערמיט פערדיענט זיין שטיקעל מחיה. שפעטער איז ער געווארען א שמש פון שוהל און דא האט ער זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. ביי טאג פלעגט ער שלאפען אדער מאכען זיך שלאפענדיג, און ביינאכט, ווען אין שוהל איז קיינער נישט געווען, האט ער אליין מתפלל געווען און געלייענט מוסר־ספרים. מען האט איהם, נאטירליך, געהאלטען פאר א פרא־אדם, נאר ישראל איז זיך איינזאם געגאנגען זיין וועג. ער האט אנגעהויבען זיך פערטיעפען אין דער פראקטישער קבלה, געלייענט די „כתבים פון אר"י", וואס פלעגען דעמאלט ארומגעהן פון האנד צו האנד, און זיך בעקאנט מיט די פראקטישע מיטלען פון דער קבלה,

ווי באַשוועראונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואַנציג יאָהר האָט ער זיך באַזעצט אין בראָד, גאַליציען, און דאָרט חתונה געהאַט מיט דער שוועסטער פֿון באַוואוסטען רב ר' גרשון קוטאָווער. זיין שוואָגער האָט איהם געוואָלט מאַכען פֿאַר אַ למדן און געפּרובט מיט איהם לערנען תורה, אָבער ישראל האָט דערצו אַרויסגעוויזען אַ קנאַפּען חשק. ר' גרשון האָט זיך געשעמט צו האָבען פֿאַר אַ שוואָגער אַן עם־הארץ און געראַטען ישראל'ן, ער זאָל אָבפֿאָהרען פֿון בראָד. יענער האָט געפֿאָלגט און איז צוזאַמען מיט זיין פֿרוי אָבגעפֿאָהרען פֿון בראָד און זיך באַזעצט אין אַ דאָרף צווישען קוטאָוו און קאַסאָוו. דאָרט האָט ער זיך ערנעהרט דערמיט, וואָס ער פֿלעגט גראָבען אין די בערג לייהם און די פֿרוי האָט דאָס אָבגעפֿיהרט אויף אַ וועגעלע אין שטאָדט אַריין.

דאָ, אויפ'ן שוים פֿון דער נאַטור, צווישען די קאַרפּאַטען־בערג, האָט דער בעש"ט געקענט אינגאַנצען זיך אָבגעבען זיין איינזאַמקייט, און אונטער'ן פֿרייען הימעל פֿלעגט ער שעה'ן־ווייז מתפּלל זיין, פֿאַסטען און זיך פֿערטיעפֿען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אַזוי איינזאַם האָט ער פֿערבראַכט צווישען די בערג גאַנצע זיבען יאָהר. נאָכדעם האָט ער געלעבט אַ שטיק צייט אין גאַליציאַנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער איז געווען פֿריהער אַ מלמד און שפּעטער — אַ שוחט און אַ חזן. יענע צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געווען דער פּעריאָד, ווען דער בעש"ט האָט געדאַרפֿט מאַכען הכנות צו זיין קינפֿטיגער מיסיע אויף דער וועלט, נאָר די אַרומיגע מענשען האָבען דאָס נישט געוואוסט און איהם געהאַלטען פֿאַר אַ פּראָסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש"ט האָט מען „פֿון אויבען", ווי די חסידים זאָגען, צו וויסען געגעבען, אַז עס איז געקומען דער מאָמענט, ווען ער דאַרף שוין „נתגלה" ווערן פֿאַר דער וועלט. ער איז דעמאָלט אַלט געווען זעקס און דרייסיג יאָהר. ער האָט אָנגעהויבען דערפֿון, וואָס ער פֿלעגט אַרומפֿאָהרען איבער די יודישע שטעדטלעך און היילען קראַנקע דורך השבעות, קמיעות און גראָזען. אַזעלכע וואַנדערענדע טערעפּערס־רופֿאים זענען דעמאָלט געווען אַ סך און זיי פֿלעגען זיך רופֿען „בעלי שם". ר' ישראל האָט פֿאַר זיין גוטס־קייט און פּראָסטקייט בעקומען דעם נאָמען „בעל שם טוב". ער פֿלעגט אַרומפֿאָהרען איבער די שטעדט און דערפֿער פֿון פּאָדאָליען און וואָהלין, און געהיילט דורך זיינע „שפּרוכען" און פֿערשיעדענע גראָזען נישט בלויז יודען, נאָר אויך פּויערען און אפילו פּריצים. צו איהם פֿלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאל פאראויס נביאות זאגען וועגע=
דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש"ט פלעגט דאס טאן, עפענע=
דיג דעם „זהר" און טרעפענדיג לויט דעם ארט, וואס האט זיך אויפ=
געמישט פאר זיינע אויגען.

אין גיכען איז דער געוועזענער בעל=מלאכה געווארען א ליב=
לינג פון דער מאסע. א גוטהערציגער און א פשוט'ער, האט
ער געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט די פראסטע מענשען און
פערשטאנען זייער הארץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאנגען פון דער
ראליע פון א טרעפער צו דער ראליע פון א פאלקס=לעהרער. ביסלעכ=
ווייז האט ער אויך זיך אבגעזאגט פון די סגופים און ארויסגעטרעטען
מיט א זעלבסטשטענדיגער אריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רע=
ליגיע איז די הייסע תפילה און ניט די לומדות; א פראסטער יוד,
מיט הייסער אמונה אין הארצען, וואס איז הארציג, חיים מתפלל
פאר גאט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואס פערברענגט
אלע זיינע יאהרען אין לערנען תלמוד.

אנ'ערך אין יאהר 1740 האט דער בעש"ט אויף שטענדיג זיך
בעזעצט אין מעדזשיבאזש, א שטעדטעל אין פאדאליען. דא איז ער
שוין אינגאנצען ארויסגעטרעטען אלס פאלקס=מנהיג און געשטאנען אין
דער שפיץ פון א גרויסע צאהל אנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים
פלעגט דער בעש"ט לערנען אויף א אריגינעלען אופן: דורך משלים,
צופעליגע געשפרעכען און קורצע אפאריזמען, וועלכע ער פלעגט
ארויסזאגען בעת א שפאציער, בעת'ן עסען און אין א ניט=סיסטעמא=
טישער פארם. די דאזיגע משלים און קורצע שפריכווערטער זענען
פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש"ט אליין
האט גארניט געשריבען.

דער גאנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צוויי הויפט=אידעען:
אויף דער אידעע פון „אין סוף" און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער
ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „א מענש דארף
שטענדיג טראכטען וועגען דעם, אז גאט איז אומעטום און שטענדיג
מיט איהם; אז ער איז ווי די איידעלסטע מאטעריע, וואס פערפלייצט
אלץ ארום; אז ער איז דער העררשער פון אלץ, וואס קומט=פאר אויף
דער וועלט... זאל א מענש געדענקען, אז בשעת ער קוקט אויף
מאטעריעלע זאכען, קוקט ער זיך אייגענטליך איין אין דער געשטאלט
פון גאט, וואס איז אומעטום אין יעדער זאך; האבענדיג דאס אין
זכרון, קען א מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאט דינען"

דאָס איז די ערשטע גרונד=אידעע. די צווייטע גרונד=אידעע פון חסידיזם שטאַמט פון דער קבלה, וועלכע לערנט, אַז צווישען דער מאַטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט אַ אוּנאויפהערליכע געגענזייטיגע השפעה, אַזוי אַז אויך די מענשליכע מעשים רופען אַרויס ענדערונגען אין רצון און אין דער שטימונג פון דער גאָטהייט. די דאָזיגע צוויי אידעען זענען דער גאַנצער יסוד פון חסידיזם און פון זיי פאָלגען אַלע ווייטערדיגע פונקטען פון בעש״ט׳ס לעהרע. די הויפּט=שטרעבונג פון יעדען רעליגיעזען מענשען דאַרף זיין דאָס בעהעפטען זיך מיט גאָט. דאָס קען מען דערגרייכען דאַן, ווען דער מענש קאָנצענטרירט אַלע זיינע געדאַנקען און מעשים אויף גאָט. דער תּוך פון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאָר אין געפיהל, און וואָס פייערדיגער עס איז דאָס געפיהל, אַלץ נאָהענטער איז דער מענש צו גאָט. דאָס ווילכטיגסטע מיטעל צו פעראייניגען זיך מיט גאָט איז די תּפילה, אָבער מתפּלל זיין דאַרף מען מיט אַ ברען, מיט התלהבות, אַזוי אַז בשעת דער תּפילה זאָל די נשמה זיך ווי אָבטיילען פון גוף. כּדי צו דערגרייכען צו אַזאַ ענטוזיאַסטישע שטימונג, קען מען אַנווענדען פערשיעדענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאַכען מיט די הענד, שאָקלען שטאַרק מיט׳ן קאָפּ, שרייען א. א. וו. לערנען תּורה דאַרף זיין ביים רעליגיעזען יודען אַ ביי=זאַך און האָט נאָר דאַן אַ בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ׳ן לערנען צו אַ רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דאַרף מען בעסער לערנען מוסר=ספרים, איידער די טרוקענע רבּנישע ספרים. אין געגענזאַץ דעם „מוסר“, וואָס האָט געלערענט, אַז דער מענש דאַרף זיך אָבגעבען מיט תּעניתים, סגופים און פערשידענע אַסקעטישע מעשים, האָט דער בעש״ט געלערנט, אַז גאָט דינען קען מען נאָר דורך שמחה, און דעריבער דאַרף מען פון זיך דערווייטערען אַלץ, וואָס וואַרפט אַריין אין אַ מרה=שחורה. בּכלל איז אין דער רעליגיע ווילכטיגער פון אַלץ די שטימונג, די כּוונה און נישט די אויסערליכע צערעמאָניע. אַ חסיד דאַרף דינען גאָט נישט בּלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאָר אין אַלערליי פאָרמען: דורך תּפילה, דורך מעשים טובים און זאָגאַר דורך געוועהנליכע טאָג=מעשים. וואָס מעהר דער מענש איז קאָנצענטרירט אין די געדאַנקען וועגען גאָט, אַלץ נאָהענטער ווערט ער צו גאָט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פון נבואה. אַזאַ מענש איז אַ צדיק און ער שטעהט נאָהענטער צו גאָט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז א מין פערמיטלער צווישען די פראסטע מענשען און גאט. פאר'ן צדיק דארף מען מורא האבען און דורך איהם קען מען אברייני־גען די נשמה פון זינד.

דער לעצטער דאגמאט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פון צדיק) האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער ענטוויקלונג פון חסידיזם און זאגאר אבגערוקט אויפ'ן צווייטען פלאן אלע איבעריגע יסודות פון בעש"ט'ס לעהרע. דער צדיק אליין איז געווארען א קולט, זיין פערזענליכקייט האט אנגעהויבען שפיעלען מעהר ראליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער — האט אמאל געזאגט איינער פון זיינע תלמידים, — כדי צו הערען פון זיהם תורה און שארפע הידושים, איך בין מעהר־נישט געקומען זעהן, ווי אזוי ער טוט אן און טוט אויס די שיך — דאס איז וויכטיגער. וואס איז דען די תורה? א מענש דארף אליין זיין תורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תנועות, אין זיין רעדען, אין זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפטען זיך אין גאט". אבער דער דאזיגער קולט האט זיך אנגעהויבען נישט פון ר' בער, נאר נאך א סך פריהער — פון בעש"ט אליין.

זיין לעהרע האט נאר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאסע ווידער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין פערזאן, וואס איז ביי זיי געווארען זייער מנהיג, זייער בעסטער פריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אליין האט אלץ מעהר אנגעהויבען גלוי־בען אין זיין גרויסער מיסיע. ארום 1750, ווען זיין שוואגער ר' גרשון קוטאווער, וואס האט דעמאלט שוין מודה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האט דער בעש"ט אוועקגעשיקט אהין א מין נביאישען מאניפעסט, אין וועלכען ער האט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואס ער האט געזעהען. אין זיין בריעף האט דער בעש"ט דערצעהלט, אז אין טאג פון ראש השנה איז זיין נשמה ארויף אויפ'ן הימעל, וואו ער האט געזעהען משיח'ן און פיעל נשמות פון געשטאר־בענע. ער האט געפרעגט משיח'ן: „זאג מיר, האר מיינער ווען וועסטו שוין אמאל אראבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האט איהם געענטפערט: „אט וועסט דו האבען א צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פערשפרייטען די קוואלען פון דיין חכמה, ווען אלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אים־שטאנד צו מאכען אזעלכע מופתים, ווי דו, — דעמאלט וועלען

פֿערשוואונדען ווערן אַלע מחנות פֿון דער קליפּה און עס וועט קומען די צייט פֿון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געווען אויפריכטיג און גאַנץ ווייט פֿון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נאַרעריי; די „סודות" אָבער האָבען דער־וויַיל געווירקט אויף די מיסטיש־געשטימטע יודען. די חסידים פֿלעגען זאָגען, אַז דער בעש"ט האָט בעציהונגען מיט אליהו הנביא און אַז זיין רבי איז אַחיה השילוני. די מאַסע האָט אין איהם גע־גלויבט, ווי אין אַ גרויסען בעל־מופת, און זיין קרייז אָנהענגער און תלמידים איז אַלץ מעהר געוואַקסען. נישט לאַנג פֿאַר זיין טויט האָט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאַסען־שמד פֿון די פֿראַנקיסטען. די פֿרומע יודען האָבען זיך געפֿרעהט, וואָס מען איז ענדליך פּטור געוואָרען פֿון די געפֿעהרליכע אינערליכע פֿיינד, נאָר דער בעש"ט איז טרויעריג געווען. „איך האָב געהערט, ווי גאָט וויינט און זאָגט: כל זמן דער קראַנקער אבר איז פֿעראייניגט מיט'ן קערפּער, איז נאָך פֿאַרהאַן האָפֿנונג, אַז ער וועט ווען עס איז זיך אויסהיילען; אָבער אויב מען האָט איהם אָבגעשניטען, איז ער שוין פֿערפֿאַלען אויף אייביג". אין פֿריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטאָרבען אויף די הענד פֿון זיינע תלמידים.

נאָך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאַנגען צו איינעם פֿון זיינע תלמידים, ר' בער פֿון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געווען שטאַרק פֿערשפּרייט איבער פּאָדאָליען, גאַליציען און וואָהלין. אָבער די גרעסטע פּראָפּאַגאַנדע פֿון חסידיזם האָט זיך ערשט אָנגעהויבען נאָכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פֿון דעם חסידיזם איז יעצט געוואָרען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאַנען פֿיעל נידעריגער פֿון בעש"ט אין טיעפֿקייט און אָריגינאַליטעט; ער איז אָבער געווען פֿיעל מעהר למדן און דריבער איז איהם געלונגען, צו געפֿינען פֿיעל אָנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האָט פֿון חסידיזם אַראָבגענומען דעם פֿאָרוואורף, אַז דאָס איז נאָר אַ בעוועגונג פֿון עם־הארצים. אין פֿערלויף פֿון צוועלף יאָהר (1760 — 72) האָבען זיך אַרום ר' בער'ן גרופּירט פֿיעל אָנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואָס זענען געקומען זאָגאַר פֿון צענטר פֿון לומדות — ליטאַ און ווייס־רוסלאַנד. ר' בער האָט קיין נייעס נישט אויפגעטאָן. ער האָט נאָר פֿערברייטערט און ווייטער ענטוויקעלט די אידעען פֿון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאָך מעהר פֿערשטאַרקט צווישען די חסידים דאָס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאט.

א צווייטער וויכטיגער אפאסטאל פון חסידיזם איז געוועזען ר׳ יעקב יוסף הכהן. ער איז פריהער געוועזען רב אין שארגראד, נאר פאר זיין גלויבען אין בעש״ט האט ער געליטען רדיפות און פערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פון בעש״ט האט ער בעקומען א ארט אלס מגיד אין נעמיראוו און נאכ׳ן טויט פון בעש״ט איז ער געווארען מגיד אין פאלאנאיע. ער האט אומעטום געפיהרט א ענערגישע פראפאגאנדע פאר׳ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספרים. אין 1780 האט ער ארויסגעגעבען א זאמלונג פון זיינע דרשות, מיט׳ן נאמען „תולדות יעקב יוסף״, וואו עס ווערן געבראכט פיעל מאמרים און אפאריזמען, וואס ער האט געהערט פון מויל פון בעש״ט. מיט דעם דאזיגען ספר זענען דאס ערשטע מאל אין דער ליטעראטור ערקלערט געווארען די פרינציפען פון חסידיזם. דאס איז געוועזען דער ערשטער ספר פון דער חסידישער ליטעראטור, וועלכע האט מיטגעבראכט מיט זיך גאר נייע פארמען און א נייעם טאן.

אין די לעצטע יאהרען פון 18-ען יאהרהונדערט איז דער חסידיזם פערשפרייט געווארען צווישען דער יודישער מאסע אין פוילען און זאגאר אין ליטא מיט א אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פיעל שטעדט זענען געגרינדעט געווארען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האבען געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האט געדאווענט אויפ׳ן חסידישען שטייגער, מיט א ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האבען איינגעפיהרט דעם סידור פון אר״י, וואס אונטערשיידעט זיך פון געוועהנליכען סידור דורך פיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האבען אויך געענדערט דעם ריטואל פון שחיטה און נישט געהאלטען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פון תפילת שחרית. געלעבט האבען זיי צווישען זיך אין גרויס אחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאט צו פערברענגען די צייט צוזאמען אין שמחות און סעודות, כדי ארויסצורופען אין זיך א התלהבות׳דיגע שטימונג, ווי עס פאדערט זיך לויט דער חסידישער תורה. דאס „בוקען״ זיך פאר׳ן צדיק איז געווארען פערשפרייט אלץ מעהר און מעהר; ווי נאר א צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאדט, האבען צו איהם אנגעהויבען לויפען אנהענגער פון אלע זייטען. מענער און פרויען פלעגען קומען צום צדיק נאך עצות, בעטען ביי איהם א רפואה צו א קרענק, א מיטעל

קינדער צו האָבען א. אז. וו. אויב עס האָט זיך געמאַכט, אז איין איינעם פֿון טויזענד פֿעלען האָט דער צדיק געהאָלפֿען אָדער מיט זיין עצה גוט געטראָפֿען, האָט מען דאָס אָנגענומען פֿאַר אַ מופת און די צאָהל חסידים איז אַלץ גרעסער געוואָרען.

וואָס ווייטער, איז דער קולט פֿון צדיק אַלץ געוואַקסען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די צאָהל פֿון די צדיקים. די אָנגעזעהענסטע פֿון זיי האָבען געשטאַמט פֿון ר' בער'ס קלייזעל; יעדער איינציגער פֿון זיי האָט אָבער אַרויפֿגעלעגט זיין אייגענעם אינדיווידועלען שטעמפּעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זענען מיט דער צייט געוואָרען חסידים פֿון פֿערשידענע שיטות. די פֿערשידענע שיטות אין חסידיזם קען מען איינטיילען אויף צוויי הויפּטשטרעמונגען: ליטוויש-בעלאָרוסישער און פּויליש-אוקריינער חסידיזם. די פֿאָרשטעהער פֿון פּוילישען חסידיזם זענען געווען: ר' אלימלך ליזענסקער, ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, ר' נחום טשערנאָבּאָלער און ר' ברוך טולטשינער, אַ אייניקעל פֿון בעש"ט. ר' אלימלך פֿון ליזענסק האָט שטאַרק ענטוויקעלט דעם צדיק-קולט. דאָס ערשטע געבאָט פֿאַר אַ חסיד — פֿלעגט ער זאָגען — איז בוקען זיך פֿאַר'ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען און גאָט. דורך איהם שיקט גאָט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג, קינדער, און עס איז גענוג, אַז דער צדיק זאָל וועלען, דאַן פֿערמאַכען זיך אַלע קוואַלען פֿון גוטס. דעריבער דאַרף דער חסיד בלינד גלויבען אין צדיק, אָבטיילען איהם אַ טייל פֿון זיין פֿערמעגען און איהם דאַנקבאַר זיין. די דאָזיגע טעאָריע האָט געהאַט אַ ווירקונג: די אָרימע יודען פֿלעגען אָבגעבען זייערע לעצטע גראָשענס די צדיקים, און דער צדיק האָט נישט אויפֿגעהערט שיקען ברכות, אויסהיילען פֿון קראַנקהייטען, בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדען צדיקיזם, אין אַ פּראַקטישען געשעפֿט. זיין אַ צדיק איז פּשוט געוואָרען אַ גוטער מסחר און עס האָבען זיך נאַטירליך געפֿונען פֿיעל בעלנים דערויף. די שטעל פֿון אַ צדיק האָט אָנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פֿון פֿאָטער צו די קינדער און צו די אייניקלעך. עס האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז געשטאָרבען אַ צדיק, וואָס האָט איבערגעלאָזט עטליכע זיהן, און דאַן איז זיין ירושה פֿונאַנדערגעטיילט געוואָרען צווישען דער גאַנצער „דינאַסטיע", וועלכע האָט צווישען זיך געפֿיהרט מיאוסע מחלוקת פֿאַר דער בכורה.

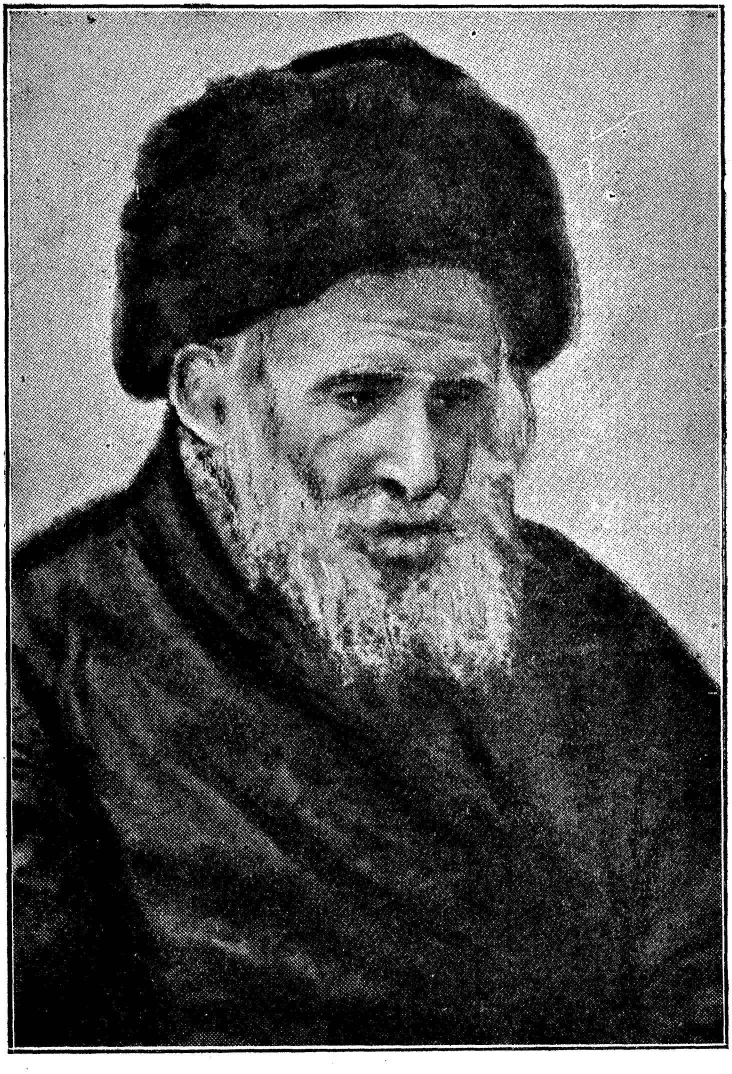

ר׳ דב בער פון מעזריטש

ניִשט אומעטום איז אָבער דער צדיקיזם געוואָרן אַ קאַריערע. צווישן די צדיקים זענען אויך געווען איינציקע אמת'ע אידעאַליסטן, התלהבות'דיקע מענטשן. אַזעלכער איז געווען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האָט פריִער, אין דער ליטע, געליטן פיל רדיפות פון די רבנים פאַר זײַן גלייבן אין חסידות, נאָר דערנאָך איז ער געוואָרן צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געוואָרן זייער פּאָפּולער און איבערגעלאָזן נאָך זיך אַ ליכטיקן אָנדענקען פון אַ אײַדעלן גײַסט און פון אַ מענטשן מיט אַ אומגעוויינלעכער ליבע צום פּראָסטן פאָלק.

אַנדערש האָט זיך אַנטוויקלט דער חסידיזם אין ליטע און אין בעלאָרוסיע. דאָרט האָט דער חסידיזם ניט געפונען פאַר זיך אַזאַ גינסטיקן באָדן, ווי אין פּוילן און אין אוקראַינע, און האָט זיך פאַרשפּרייט זייער לאַנגזאַם, נאָך לאַנגע רדיפות און ווידערשטאַנדן מצד די רבנים און לומדים. דאָרט איז דער חסידיזם אַרײַנגעפירט געוואָרן דורך די תלמידים פון ר' בער מעזשעריטשער: ר' אהרן קאַרלינער, ר' מענדעל וויטעבסקער און ר' זלמן שניאורסאָן (געשטאָרבן אין 1813). דעריבער האָט ער דאָרט אָנגענומען אַן אַנדער כאַראַקטער. דאָ איז ער שוין ניט געווען קיין דעמאָקראַטישע באַוועגונג, צוגעפּאַסט צום געשמאַק און צו די באַדערפענישן פון דער מאַסע, נאָר אַ שטרעמונג פון געצײלטע מענטשן, אַריסטאָקראַטן־קעמפּפער, און אויך די לערע זײַנע האָט דעריבער געהאַט אויף זיך דעם שטעמפּעל פון אַריסטאָקראַטיזם און פון קאָפּ־מענטשן. דער אָנגעזעענסטער פון די ליטווישע רביים, ר' שניאור זלמן, האָט באַשאַפן אַ אייגענעם סיסטעם, וואָס איז פילאָזאָפיש געווען פיל מער באַגרינדעט און זיך שטאַרק אונטערשיידעט פון פּויליש חסידיזם. זײַן דעוויז איז געווען: „חכמה, בינה, דעת" (פאַרקירצט: חב"ד), ד. ה. חכמה, פאַרשטאַנד און וויסן. אין גענענטייל פון בעש"ט האָט ער ניט געפאָדערט קיין נאַאיווען גלייבן אין צדיק, נאָר געראָטן, צו קוקן אויף דעם צדיק ווי אויף אַ וועג־ווײַזער. ער האָט אויך ניט געלייקנט אין דער באַדײַטונג פון לערנען און טראַכטן, נאָר, פאַרקערט, געפאָדערט פון יעדן חסיד „צו דענקען און טראַכטן". ער האָט דעם חסידיזם אָפּגערייניקט פון פיל אַבערגלייבנס און נאַרישע זײַטן, אָבער דערפאַר האָט דער חסידיזם אין ליטע ניט געהאַט יענע נאַאיוויטעט און פאָלקסטימלעכקייט, וועלכע עס האָט געהאַט דער פּוילישער חסידיזם.

אין ליטא האָט זיך אויך אָנגעהויבען דער ענערגישער קאַמפּף פון די רבנים געגען חסידיזם. אין דער שפּיץ פון די ליטווישע רבנים איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האָט בעקומען דעם טיטול „גאון" (1720—97). דאָס איז געווען אַ מענש מיט אַ אײַזערנעם ווילען, וואָס האָט פון קינדווײַז אָן אַרויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פעהיגקײַטען. צו זעקס יאָהר האָט ער שוין געלערנט גמרא אָהן דער הילף פון אַ רבי. צו צעהן יאָהר האָט ער שוין זיך בעטײַליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זײַן בקיאות און שכל פערוואונדערט די אַלטע גדולים. זײַן תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האָט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אַזוי גיך אויך ערוואָרבען בעדײַטענדע קענטנישען אין מאַטעמאַטיק, געאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע. אין ווילנא האָט ער געלעבט אײַנזאַם, אָבגעשלאָסען, אינגאַנצען פערטיפט אין לערנען; ערנעהרט האָט ער זיך שלעכט, געשלאָפען בסך הכל צוויי שעה אין מעת לעת, ווייניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, ווייניג גערעדט און נאָר אין געוויסע שעה׳ן געלײַענט שעורים וועגען תלמוד פאַר זײַנע תלמידים. פונ׳ם פּלפּול־סיסטעם האָט ער נישט געהאַלטען. קענענדיג אויסעווייניג כמעט דעם גאַנצען תלמוד, האָט ער אָהן שום מיה געקענט פסק׳נען די האַרבסטע שאלה און נישט זעלטען פלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פון תלמוד אויפ׳ן גרונד פון טיפע קריטישע חקירות. אין אַזאַ אָבגעשלאָסענקײַט האָט ער געשריבען פירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספרים, נאָר געשריבען האָט ער דאָס אַלץ אָהן אָרדנונג, מיט רמזים, האַלבע ווערטער, ווײַל ער אַליין האָט נישט גערעכענט אַרויסצוגעבען קיין זאַך פון זײַנע כתבים און דאָס נאָר איבערגעלאָזען פאַר די קינפטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פערקערפּערונג פון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאַפט איז פאַר איהם געווען אַלץ; אין איהר האָט ער געזעהען דעם גאַנצען זין פון יודענטום. ער איז געווען דער אָבגאָט פון די רבנים אין ליטא און אין אַנדערע לענדער; דער המון האָט מורא געהאַט פאַר איהם, אָבער איהם נישט פערשטאַנען, פונקט ווי ער האָט דעם המון נישט פערשטאַנען. נאַטירליך, האָט אַזאַ מענש נישט געקענט סימפּאַטיזירען מיט דער דעמאָקראַטישער חסידישער בעוועגונג. אַלס אַסקעט און אַלס גרויסער קאָפּ האָט דער חסידיזם אין איהם בעלײַדיגט זײַן אײַנזאַמען שטאָלץ און זײַן גאונות, געגען וועלכער די חסידישע האָט אויסגעזעהען קלײַן און נישטיג.

נאך אין 1772, ווען אין ליטא האבען זיך אנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנא האט מען ענטדעקט איינינגע אנפיהרער פון די חסידים, האט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון“, ערקלערט א חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האט מען פונאנדערגעשיקט צירקולארען צו אנדערע רבנים מיט א אויפרוף, שטרענג ארויסצוטרעטען געגען דער „אפיקורסישער סעקטע“. דאן האבען זיך אין גאנץ ליטא אנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאליציאנער רבנים, וועלכע האבען זיך פערזאמעלט בעת א יריד אין בראד, האבען אויסגערופען א חרם געגען יעדען, וואס וועט דאווענען לויט'ן חסידישען נוסח, טראגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געווארען דאס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בעריהרט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האט זיך אין דער רבנישער וועלט ווידער אנגעהויבען א געוואלד. פון ווילנא האט מען געגעבען א סיגנאל, אז מען זאל אנהויבען א קאמפף געגען די חסידים. אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאהרען בעת דעם יריד אין זעלווא (גראדנער גוב.) און פון דארט פונאנדערגעשיקט אויפרופען צו אלע יודישע געמיינדעס, פאדערענדיג די שטרענגסטע שטראפען פאר די חסידים. די פרומע יודען האבען בעקומען א בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מתחתן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון א אנדער רעליגיע. ווען אין ביעלארוסיע זענען ענטשטאנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס“ (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאן), האט די אגיטאציע געגען די חסידים זיך נאך מעהר פערשטארקט. אויף די רבנים-צוזאמענפאהרען אין מאהיליעוו און אין שקלאוו זענען אנגענומען געווארען א רייהע רעפרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אנערקענט געווארען פאר א אפיקורס. ר' זלמן האט געפרובט פערענטפערן זיך אין ספעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האט זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז ער איז א איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספעציעל געפאהרען קיין ווילנא, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אנפיהרער פון די מתנגדים, ר' אליהו, און איבערעדען מיט איהם פערזענליך, אבער

דער שטרענגער גאון האט אפילו נישט געוואלט איהם אויפנעהמען. אם ענדע פון 18-ען יאהרהונדערט איז דער קאמפף צווישען ביידע פארטייען נאך שארפער געווארען, עס האבען זיך אנגעהויבען פון ביידע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אזוי אז אין דעם קאמפף האט זיך געמוזט אריינמישען די רוסישע רעגיערונג, וועלכע האט גענומען אויף זיך די ראליע פון א פערמיטלערין צווישען די קעמפפענדע פארטייען. אבער אפילו די פיזישע מאכט האט דא ווינציג אויפגעטאן און נאך א לאנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אנדערע.

אויפ'ן חשבון פון דער השכלה מיט'ן חסידיזם צוזאמען דארף מען צורעכענען דעם פילאזאף שלמה זלמן מיימאן, איינער פון די אריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאר אויך אין גאנץ אייראפא. דאס איז געווען א מענש, וואס איז ערצויגען געווארען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאפען צו דער פילאזאפיע און השכלה, נאר ענדליך איבערגעוואקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דערווייטערט; א מענש, וואס האט זיין גאנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; א אונגעוועהנליך-בעגאבטער ארימער יודישער פילאזאף, וואס האט שטענדיג געמוזט וואנדערן פון ארט צו ארט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאר זיין מידען קערפער און פאר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימאן (1750—1800) איז געבוירען געווארען ביי א פאמיליע פון א דארפס-ארענדאר אין ליטא (נעבען ניעסוויזש, מינסקער גוב.). נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער געמוזט וואנדערן פון דארף צו דארף צוזאמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע'רודפ'ט געווארען דורך זייערע שכנים-קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אבער נישט קוקענדיג אויף דער ארימקייט, אין וועלכער ער איז ערצויגען געווארען, האט ער דאך בעקומען א גוטע שול לויט יענער צייט און ארויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאהר האט ער שוין גע'שמ'ט פאר אנ'עלוי און עס האבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואס האבען איהם געוואלט נעהמען פאר א איידים. זיין ארימער פאטער האט אהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגעגרייט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויסגע'גנב'עט דעם יונגען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער, אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם גע'גנב'עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געווען א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ'ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען־לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימאן האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר' בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך מיאש געווען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז געווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב"ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימאן און ביים נאמען פון רמב"ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים" האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד'ען אנגעהויבען עפעס א נייע בעוועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און פאהרט אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געווען, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער באָרד, זעהר אָרים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קעניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געווען פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פוילישע יודען, וואס האבען פערלאזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אלס אפיקורסים און האבען אומע־טום ערוועקט א חשד אויף זיך געצוואונגען אויף אזא אופן צו פער־לאזען בערלין, האט מיימון זיך פערבונדען מיט עפעס א שנארער, און מיט איהם צוזאמען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט, געגאנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט א נאקעטער, קיין פויזען. דארט האט אויף איהם רחמנות געהאט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר' הירש יאנאו וואס איז געווען א פערברענטער געגנער פון דער השכלה נאר ער האט נישט געפרעגט מיימאנ'ען וועגען זיינע איבערציינגונגען און פריהער פון אלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פויזען האט אבער מיימאן נישט געפונען קיין רוה אויף א לאנגע צייט און ער האט ווייטער אנגעהויבען וואנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דארט איז איהם צו דער האנד געקומען עפעס א פילאזאפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאן האט נאך דעמאלט ווינציג געקענט די דייטשע שפראך, האט ער דאך מיט זיין שארפען שכל געחאפט דאס, וואס די שפראך האט פון איהם פערבארגען. ער האט באלד בעגריפען דעם אינהאלט פון בוך, גע־פונען פיעל קשיות געגען דער פילאזאפיע פון דייטשען מחבר און דאס אלץ האט ער אנגעשריבען אויף א פאפיער אין העבראיש און ארייגעשיקט מענדעלסאנ'ען, וועלכער האט אין איהם דערקענט א אריגינעלען דענקער און אנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאן האט אנגע־הויבען ווערן בעוואוסט, און וואלט ער געווען א פראקטישער מענש, וואלט ער געקענט מאכען א גוטע קאריערע. ער איז אבער געווען בטבע א סקעפטיקער, א מענש מיט זעהר א קריטישען שכל און איז אין קיין זאך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האט נאך דער שארפער איבערגאנג פון דער רבנישער ליטעראטור צו דער דייטשער פילאזאפיע און פון דעם פאטריארכאלען לעבען פון א ליטווישען יודען צו א לעבען פון א געבילדעטען אייראפעער — געמוזט מאכען א גרויסע ווירקונג אויף מיימאנ'ס נשמה. ער איז געווען א פריהצייטיגער גייסט און איז געווים שוין דעמאלט געווען איבערגעוואקסען די השכלה מיט דער גאנצער דייטשער פילאזאפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאנץ אויבערפלעכליך און נישט־טיעף. ער האט אנגעהויבען לייקענען אין אלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאראל,

ניט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גע=
רעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האט אליין ניט געקענט ארויסשטעלען
קיין נייעם, פאזיטיווען אמת געגען די אלע אנגענומענע אמת'ען, וועל=
כע ער האט געהאלטען פאר שקר, איז ער געוואָרען ציניש=ווילד,
געפיהרט א לעבען אָהן אָרדנונג און אָהן מאָראַל און זיך ערוואָרבען די
אנטיפאַטיע פון זיינע פריינד, וואָס זענען פון איהם אָבגעטרעטען. ער
האט געלייקענט אין אלע מאָראלישע שיטות, וואָס זענען לויט זיין
מיינונג געוועזען ניט מעהר ווי פוסטע סברות, אָהן א שום גרונד; מיט
זיין שארפער לאָגיק האט ער אויפגעוויזען, אז אויך דער בעגריף וועגען
גאָטהייט איז ניט מעהר, ווי א פוסטער געדאנק אָהן א אינהאלט; לויט
זיין איבערצייגונג איז פאר דעם מענשען ניט געבליבען קיין אנדער זאך,
ווי פאָרשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאָך זיי אליין צעוואַרפען
און אויפשטעלען נייע. ער האט אויך געהאט די דרייסטקייט צו צוויי=
פלען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאָנ'ען, אין וועלכער קיינער האט
דעמאלט ניט געלייקענט, אָבער דאָס אלץ האט ער געטאָן ניט פון
קנאָה, ניט פון קיין פערזענליכע נטיות, נאָר פון ריינער איבערצייגונג.
ביי אזעלכע איבערצייגונגען איז איהם געבליבען ניט קיין אנדער זאך,
ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאָן האט איהם גע'מוסר'ט, פאר=
וואָס ער פערנעהמט זיך ניט מיט קיין פראקטישער ארבייט און פארוואָס
ער האט זיך אריינגעלאָזט, לויט די קלאַנגען, וואָס געהען וועגען
איהם, בלויז אין פוסטע תענוגים, אין א חברה פון לעב=יונגען, — האט
מיימאָן דאָס ניט אָבגעלייקענט, נאָר געענטפערט, אז לויט זיין שיטה
זענען אלע מענשען ניט מעהר, ווי עפיקורעער.

מענדעלסאָן און זיינע פריינד האָבען זיך שוין מיאש געוועזען צו
מאכען מיימאָנ'ען פאר א שטיקעל „מענש”. מען האט איהם אויפגעהערט
שטיצען און ער האט געמוזט ווייטער וואנדערן. אין האלאנד איז ער
פריהער אָנגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד, נאָר צוליעב זיין אויס=
געלאַסענעם לעבען, האָבען די פרומע יודען איהם אָנגעהויבען רודפ'ן
אזוי וויים, אז מען פלעגט אויף איהם וואַרפען שטיינער אין גאַס. זיין
לאַגע איז געוואָרען אלץ ערגער און ער האט שוין געהאט בעשלאָסען
זיך נעהמען דאָס לעבען. אין האמבורג האט ער זיך צוזאַמענגעטראָפען
מיט א גלח און איהם פאָרגעלעגט צו שמד'ן זיך, אָבער נאָר בתנאי,
אז ער זאָל האָבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס'ען אָדער
ניין. נאַטירליך, האט דער גלח ניט מסכים געוועזען אנצונעהמען אין דער

קירך אזא אפיקורוס, וואס גלויבט אין גארנישט. צו 30 יאהר האט ער אויך געפרובט בעזוכען די גימנאזיע און זיצען אויף איין באנק מיט יונגלעך, כדי צו פערפאלקאמען זיך אין שפראכען. אבער דאס האט נאר ארויסגערופען געלעכטער און אויסערדעם איז מיימאן נישט געווען געוויהנט צו קיין דיסציפלין, אזוי אז ער האט געמוזט פערלאזען די גימנאזיע. פון האמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און מעגדעלסאן מיט זיינע פריינד האבען איהם ווידער אנגעהויבען שטיצען. נאר כדי פטור צו ווערן פון איהם, האבען זיי איהם געגעבען לפנים עפעס אליטערארישע ארבייט און אבגעשיקט קיין דעסוי. אין גיכען האט ער זיך צוקריגענט מיט זיינע שטיצער און ער איז פון דעסוי אבגעפאהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האט מיימאן ארויסגעגעבען אויף דייטש זיין בוך „א פראבע-פארשונג וועגען דער טראנסצענדענטאלער פילאזאפיע”. נאך דעם בוך האט ער פערעפענטליכט א רייהע אנדערע ווערק וועגען מעטאפיזיק און לאגיק. וועגען זיין ערשטען ווערק האט דער בעריהמטער פילאזאף קאנט זיך אבגערופען אזוי: „קיינער פון מיינע געגנער האט אזוי טיעף נישט פערשטאנען דעם תוך פון מיין סיסטעם, ווי מיימאן, און בכלל וועניגע נישט פיעל בעגאבט מיט אזא איידעלען און טיפזיניגען שכל אין אזעלכע אבסטראקטע און קאמפליצירטע פראגען”. אין 1792 איז ארויס זיין „לעבענסגעשיכטע”, וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאלענט אבגעשילדערט דאס לעבען פון די פויליש-ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאגראפיע פון מחבר. מיימאנס אויטאביאגראפיע האט געמאכט א גרויסען איינדרוק אויף פיעל קריטיקער, צווישען אנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאר ארויס זיין נישט-פערענדיגטער פירוש צום „מורה נבוכים” פון רמב״ם, „גבעת המורה”.

אין ברעסלוי האט מיימאן זיך צוזאמענגעטראפען מיט דעם פאעט אפרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאהר 1731 און געשטארבען אין 1790), וועלכער איז גייסטיג איהם געווען זעהר נאהענט. אויך אפרים קוה איז געווען א צובראכענער מענש, א צוריסענע טראגישע נשמה, וואס איז געשליידערט געווארען פון איין וועלט אין דער אנדערער. ער האט פערלוירען זיין גאנץ פערמעגען דורכדעם, וואס ער איז נישט צוגעפאסט געווען צום פראקטישען לעבען, און האט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז ווייט אוועק פון יודענטום, נאר

שמד'ען זיך האָט ער נישט געוואָלט און געענדיגט דערמיט, וואָס ער איז פֿון זינען אַראָב. מײַמאָן און קוה זענען באַלד זעהר בעפֿרײַנדעט געוואָרען, נאָר ביידע זענען געװען זעהר אָרים און אײנער האָט דעם צווייטען נישט געקענט העלפֿען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זײַן פֿרוי, וואָס ער האָט פֿערלאָזען נאָך מיט יאָהרען צוריק, און איהם געבראַכט זײַן עלטערען זוהן, וואָס איז שוין דעמאָלט אַלט געווען 20 יאָהר און צו וועלכען דער פֿאָטער האָט קײן ליעבע נישט געקענט פֿיהלען. זײַן פֿרוי האָט פֿון איהם געפֿאָדערט אָדער גט, אָדער אַז ער זאָל מיט איהר ווידער אָנהויבען לעבען. און מיט מיה האָט זיך אײַנגעגעבען צו פּועל'ן בײַ מאַמאָנ'ען, אַז ער זאָל געבען זײַן פֿרוי אַ גט.

אין 1788 איז מײַמאָן ווידער אָבגעפֿאָהרען קײַן בערלין. דאָרט האָט ער פֿון אָרימקייט ווידער געוואָלט שמד'ען זיך, נאָר זײַנע פֿרײַנד האָבען איהם געגעבען שטיצע און אָבגעהאַלטען פֿון שמד. ביז זײַן טויט האָט מײַמאָן נישט אויפֿגעהערט צו פֿיהרען זיך אַנדערש און נישט אויפֿגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאָהרען האָט ער געוואוינט אין גוט פֿון זײַן פֿרײַנד גראַף קאַלקרײַט, וועלכער האָט איהם מיט אַלץ אויסגעהאַלטען און איז אויסגעשטאַנען זײַנע אַלע קאַפּריזען און משוגעת'ען. אין זײַן גוט (אין שלעזיען) איז דער אָרימער לײַדענדער פֿילאָזאָף געשטאָרבען און בעגראָבען געוואָרען אין גלאָגוי, אָהן כבוד און אײַנזאַם, ווי אײַנזאַם און אָהן כבוד ער האָט געלעבט.

אַ צייכנונג פון לובלינער אַלטען בית-עולם

זעקסטעס קאַפּיטעל

די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע

דאָס ערשטע לאַנד אין אייראָפּא, וואָס האָט אָנערקענט דעם אמת'ען פּרינציפּ פון פרייהייט, איז געווען פראַנקרייך און איהר האָבען די יודען צו דאַנקען פאַר דער גלייכבערעכטיגונג, וואָס זיי האָבען שפּעטער בעקומען אויך אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער. אָבער אויך אין פראַנקרייך איז דאָס נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען און שוין נאָכדעם ווי דאָס פראַנצויזישע פאָלק האָט זיך מיט אַמאָל אָבגעשאָקעלט פון אַלע אַבערגלויבענס פון דער פערגאַנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען-רעכט פאַר אַלע, איז בנוגע צו יודען נאָך אויף אַ לאַנגער צייט פערבליבען די אַלטע פאַלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כלל פון „אַלע מענשען" נישט אַריינגענומען געוואָרען. די פרייהייט-יסודות פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָבען סוף כל סוף מנצח געווען אויך די פאַלשע טענות געגען יודען; נאָר לאַנג האָט געדויערט דער שטרייט פאַר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פון דער יודישער עמאַנציפּאַציע אין פראַנקרייך איז אין פיעל הינזיכטען האַראַקטעריסטיש און לעהר-רייך.

מליצי יושר און פערטיידיגער האָט די יודען אין פראַנקרייך נישט געפעהלט. נאָך פאַר דער רעוואָלוציע האָט געפיהרט אַ דרייסטע אַגיטאַציע פאַר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד סערף בער. דאָס איז געווען אַ רייכער און געלעהרטער מענש, וואָס זיין אייגענע גינסטיגע לאַגע אין דער מלוכה האָט איהם נישט פערגעסען געמאַכט אָן דער טרויעריגער לאַגע פון זיינע ברידער. בער פלעגט צושטעלען אַמוניציע

פאַר דער פראַנצויזישער אַרמעע און צוליעב דעם האָט ער געמוזט וואוינען אין שטראַסבורג, וואו יודען איז נישט ערלויבט געוועזן צו וואוינען. צוערשט האָט מען איהם דאָרט ערלויבט וואוינען נאָר איין ווינטער, נאָר אַזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געוועזן פאַר דער רעגירונג, האָט מען איהם די ערלויבניש יעדעס מאָל ווידער פערלענגערט, אַזוי אַז ער איז שטראַסבורג געוואָרען אַ שטענדיגער איינוואוינער. ביסלעכווייז האָט ער אַהין אַריינגעבראַכט נאָך עטליכע יודישע פאַמיליעס, אָבגעקויפט הייזער און דער קעניג לודוויג XVI האָט איהם געגעבען אַ ערלויבניש צו קויפען אויך ערד און נחלאות. סערף בער האָט אין שטראַסבורג אויפגעשטעלט פאַבריקען און זיך געסטאַרעט, אַז די אַרבייטער דאָרט זאָלען זיין אויסשליסליך יודען, כדי אַראָבצונעהמען די אַלטע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען נישט פעהיג צו קיין פראָדוקטיווער אַרבייט. בער איז געשטאַנען אין פערבינדונגען מיט מענדעלסאָן און האָט זיך משתדל געווען פיעל מאָל פאַר'ן קעניג, אַז מען זאָל יודען ערלויבען וואוינען אין גאַנץ פראַנקרייך. ער האָט ענדליך גע'פועל'ט ביים ווייכהערציגען און גוטען לודוויג, אַז עס זאָל צונויפגערופען ווערן אַ קאָמיסיע פון זעכציג אָנגעזעהענע יודען, וואָס זאָלען אויסאַרבייטען אַ פראָיעקט, ווי אַזוי צו פערבעסערן די יודישע לאַגע, און וואַרשיינליך האָט לודוויג נאָר אַ דאַנק דער דאָזיגער קאָמיסיע קאַסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען אַ ספּעציעלען קאָפּ-שטייער פאַר יודען. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נצחון; נאָר דער קאָמיסיע איז נישט בעשערט געווען צו פערענדיגען איהר אַרבייט, און איהרע פראָיעקטען זענען נישט פערעפענטליכט געוואָרען.

פון די אייגענע יודישע פערטיידיגער דאַרף מען אויך דערמאָנען דעם געבילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאַן יהושע בערבינג, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין דער ליטעראַטור מיט אַ גרינדליכע און גייסטרייכע פערטיידיגונג פון יודען. ער האָט גערעדט, ווי אַ שטאָלצער מענש, דערמאָנט דער קריסטליכער וועלט, אַז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאָך געצען-דינער געווען, זענען ביי יודען שוין געוועזן פיעל גרויסע מענשען, און ער האָט נישט קיין חסד געבעטען, נאָר געפאָדערט, אַז יודען זאָלען האָבען דאָס רעכט צו געניסען פון אַלע נאַטירליכע מענשליכע רעכטען און אַז עס זאָל צערשטערט ווערען די וואַנט, וואָס טיילט זיי אָב פון דער גרויסער וועלט און בעליידיגט זייער כבוד.

גרויס אינטערעס האט דערמאלט ארויסגערופען דער „מעצער קאנקורס“. די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט“ אין מעץ האט אין יאהר 1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע, וואס איז דערמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס-ארדנונג און אינטערעסירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגעשיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געווען נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען: צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאוונער), אדוואקאט טיער און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס ווערק פון גרעגואר. א טיעף-איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעוועגונג, איז ער צוזאמען דערמיט געווען אויך א פערברענטער אנהענגער פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט פרייהייט פאר'ן געדריקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס זענען ארויס פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האבען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגעזישע, „ספרד'ישע“ יודען, וואס זענען פאליטיש געווען פיעל טעהר ענטוויקעלט, איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געווען פערברענטע אנהענגער פון דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין פאריז, האבען העכער הונדערט געדיענט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין דער נאציאנאל-גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי זענען געווען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען געווארען פאר וואהל-מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב-לידער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדינסטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פרייהייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די געדריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע געדריקטע, צו די יודען. ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד-בעזיצער און חרוב געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאכען, האט מען די יודען, וואס

זענען אליין געווען געדריקט דורך די ערד-בעזיצער און גייסטליכע, אנגענומען פאר פריינד פון דער קנעכטשאפט און זיי בעהאנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאס איז דער המון מיט אכזריות בעפאלען די יודען, צוראבירט זייער גוטס, חרוב געמאכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאקיט צו ענטלויפען קיין באזעל. די יודען פון עלזאס האבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואר, וועלכער איז געווען א דעפוטאט אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג; ער האט אבגעשילדערט פאר דער פערזאמלונג די מיאוס'ע אנפאלען אויף יודען און אין הייסע ווערטער געפאדערט, אז דער פארלאמענט זאל זיך אננעהמען פאר דעם גע'רודפ'טען און געדריקטען פאלק.

אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען דאס רוב דעפוטאטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאר דאך איז אוועק א שטיק צייט, איידער מען האט זיך גענומען צו דער יודען-פראגע, ווייל די פערזאמלונג האט מורא געהאט ארויסצורופען א אויפרעגונג צווישען פאלק און זיך געסטארעט אויסצודרעהען פון דער אונאנגענעהמער לאגע. דעם 21-טען אויגוסט האט די נאציאנאל-פערזאמלונג אבגעהאלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאגעס-ארדנונג איז געשטאנען די פראגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפוטאטען האט פארגעלעגט אנצונעהמען אזא געזעץ: „מען טאר נישט אנריהרען קיין מענשען פאר זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דיענען גאט אויף זיין שטייגער". די קאטוילישע גייסטליכע האבען געמאכט א געוואלד, נאר נאך לאנגע דעבאטען איז דער דאזיגער נוסח, וואס איז פון דאן אן געווארען דער יסוד פון אלע קאנסטיטוציעס, אנגענומען געווארען. מיט דעם דאזיגען געזעץ איז פערענטפערט געווארען אויך א טייל פון דער יודענפראגע; די יודענפראגע אין אלגעמיין אבער האט די פערזאמלונג אלץ נאך נישט געוואלט בעטראכטען, ווייל זי האט געהאט צו פערענטפערן פיעל פראגען, וואס זענען פאר איהר וויכטיגער געווען. דאס לעבען אליין האט אבער באלד די יודענפראגע ארויסגעשטעלט אויף דער טאגעס-ארדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאס האט נישט אויפגעהערט צו רודפ'ן יודען און צו בעקלאגען זיך, אז זי ווערט זעהר עקספלאאטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האבען יודען נישט אויפגעהערט פאדערן גלייכע רעכטען און זאגאר געמאכט א דעמאנסטראציע פאר דער נאציאנאל-פערזאמלונג. נישט ווילענדיג האט די פאלקס-פערטרעטונג

געמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געווען זאָגאר צוגעגרייט א בעריכט, אויסגעקליבען א רעפערענט און דעם 23-טען דעצעמבער האָבען זיך אָנגעהויבען די דעבאַטען. דער גרויסער מיראבא, גרעגואר, ראָבעספיער און אַנדערע האָבען חיים פערטיידיגט די יודען, אָבער עס האָבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואָלוציאָנערען פיעל דעפוטאַטען, וואָס האָבען ערקלערט, אַז עס איז אַ גרויסע סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג האָט אָנגעהויבען צווייפלען און ווידער אָבגעלעגט די יודענפראַגע אויף אַנ'אַנדער צייט.

דעם 29-טען יאַנואַר האָט די נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג זיך אומגעקעהרט צו דער יודענפראַגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואָס דער פאַרלאַמענט האָט געהערט פון די עלזאַסישע און לאָטאַרינגישע דעפוטאַטען, אַז די דאָרטיגע יודען בע'עולה'ן שטאַרק דער קריסטליכער בעפעלקערונג, האָט אויף דער פאָלקס-פערטרעטונג געמאַכט אַ נישט-גינסטיגען איינדרוק. אַ שלעכטע ווירקונג האָט אויך געהאַט דאָס, וואָס די ספרדישע יודען פון באָרדאָ האָבען זיך אָבגעטיילט פון די אשכנזישע יודען און פערלאַנגט בירגער-רעכטען נאָר פאַר זיך אַליין. די פערזאַמלונג האָט ענדליך אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז די פּאָרטוגעזישע אָדער ספרדישע יודען פון באָרדאָ, אַוויניאָן און ביאָן בעקומען אַלע בירגער-רעכטען. די פראַגע וועגען די איבעריגע יודען, וואָס האָבען געלעבט אין די מזרח-פּראָווינצען פון פראַנקרייך, איז ווידער אָבגעלעגט געוואָרען. די דייטשע יודען האָבען נאָך געהאַט אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף פאַר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג האָט געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געווען אויך אַזעלכע, וואָס זענען זיכער געווען, אַז די „דייטשע" יודען ווילען גאָר אַליין נישט ווערן קיין בירגער און אַז די גאַנצע אַגיטאַציע פיהרען נאָר עטליכע אינטעליגענטען-שרייער. די דייטשע יודען האָבען באַלד בעוויזען, אַז דאָס איז נישט אמת. זיי האָבען אומעטום געפיהרט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע, זיך דערשלאָגען דערצו, אַז די פּאַריזער געמיינדע-פערוואַלטונג האָט דערלאַנגט אַ בקשה אין דער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג לטובת יודען, און ענדליך, אין סעפּטעמבער 1791, ווען עס איז אָנגענומען געוואָרען די קאָנסטיטוציע, וואו עס איז געווען אַ בפירוש'ער געזעץ, אַז אַלע בירגער זענען גלייך פאַר'ן געזעץ, זענען במילא אויך בטל געוואָרען אַלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאַציאָנאַל-פערזאַמ-

לונג איז נאָר פֿערבליבען אָפֿען צו פּראָקלאַמירען די יודישע גלײַכבערעכטיגונג און זי האָט דאָס געטאָן דעם 27־ען סעפּטעמבער. דאָס ערשטע מאָל אין דער נאָך־קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אָנערקענט געוואָרען פֿאַר גלײַכע בירגער מיט אַלע איבעריגע מענשען!

אויך נאָכדעם ווי די יודען האָבען בעקומען גלײַכבערעכטיגונג אויפ׳ן פּאַפּיר, האָבען זיי נאָך געהאַט גענוג אויסצושטעהן. פֿיעל פֿראַנצויזען האָבען בשום אופֿן נישט געוואָלט מסכים זײַן, אַז מען זאָל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זייער גלײַכען. בעזונדערס האָט געהערשט אַ שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח־פּראָווינצען. אין 1793 האָבען די נאַנטער יאַקאָבינער (אַזאַ פּאַרטײַ) פֿאָרגעלעגט זייערע חברים אין פּאַריז, אַז מען זאָל גאָר אַרויסטרײַבען יודען פֿון פֿראַנקרײַך. פֿערשידענע פֿאָלקס־פֿערטרעטער האָבען נישט אויפֿגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אַז זיי פֿעהלט ליעבע צום פֿאָטערלאַנד, אַז זיי זענען אָרגאַניש נישט פֿעהיג צו אַסימילירען זיך און אַז פֿאַר געלד ווע־לען זיי פֿערקויפֿען די גאַנצע מלוכה.

ווען דער פֿראַנצויזישער קאָנווענט האָט ערקלערט אַ „מלחמה געגען גאָט“, ווען דער „שכל“ איז פּראָקלאַמירט געוואָרען אַלס דער איינציגער הערשער איבער די מענשען און די קאַטױלישע רעליגיע איז דורכ׳ן קאָנווענט „בטל“ געוואָרען, האָבען די יודען אויך געליטען פֿאַר זייער רעליגיע, הגם פֿיעל ווינציגער פֿון די פֿרומע קאַטױליקען. אין דער צײַט, ווען דער קאָנווענט האָט אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז „די קאַטױלישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר אָרט דאַרף מען אָנהויבען דינען דעם פֿערשטאַנד“ און אין משך פֿון 20 טעג זענען העכער דרײַצעהן הונדערט קירכען פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין טעמפּלען פֿאַר דער פֿערנונפֿט, האָט מען די יודען און די פּראָטעסטאַנטען געלאָזט צו רוה; עס האָבען זיך אָבער געפֿונען פֿיעל, וואָס האָבען פֿון קאָנווענט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אויך די יודען צווינגען, צו פֿערלאָזען זייער „נאַרישע“ רעליגיע און אויפֿצוהערען מתפּלל זײַן און מל זײַן זייערע קינדער. אין איינינע שטעדט האָט מען די יודען, פּונקט ווי די קריסטען, פֿערבאָטען צו דאַווענען, אין אַנדערע ערטער האָבען די רעוואָלוציאָנערען זיך אַרײַנגעריסען און די יודישע שוהלען און פֿער־ברענט די ספרי תורות. ווען דער קאָנוועט האָט אײַנגעפֿיהרט, אַז נאָר דער צעהנטער טאָג אין חודש דאַרף זײַן אַ רוה־טאָג און זונטאָג ווערט אַ וואָכעדיגער טאָג, האָט מען אין איינינע ערטער געפּרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאר אין דעם טאג, וואס איז ערקלערט געווארען דורכ'ן פערנונפט פאר שבת. אבער נאך דעם אלעמען האבען די יודען געליטען פיעל ווינציגער, איידער די פרומע קאטוליקען, און געוואוסט, ווי ארויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואלוציע האט ארייגעבראכט, נישט קוקענדיג אויף אלע איבערקעהרענישען, זענען יודען דאך פערבליבען ביי זייערע שוהלען, חדרים, חברה־קדישא'ס און צדקה־אנשטאלטען.

דערווייל איז אויפגעשטאנען נ א פ א ל ע א ן, וועלכער האט אליץ אבגערוימט פון זיין וועג און געמאכט אין פראנקרייך א נייע איבערקעהרעניש. דער יונגער גענעראל האט גאר ווינציג געקענט די יודען און נישט געהאט וועגען זיי קיין שלעכטע מיינונגען. ער האט פערשטאנען, ווי אזוי אויסצונוצען זיי פון זיין טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אלע און אליץ, וואס ער האט בעגעגענט אויף זיין וועג. בעת ער איז געוועזען אין עגיפטען און אין סיריען, האט ער ארויסגעלאזען א אויפרוף צו די דארטיגע יודען, וועלכע ער האט צוגעזאגט צו בעפרייען ירושלים און וויעדער שאפען א יודישע מלוכה. ער האט דערמיט געהאפט צוצוציהען צו זיך יודיש גאלד און פיעל יודישע סאלדאטען. זיינע האפנונגען זענען אבער נישט מקוים געווארען, ווייל דער גרעסטער טייל יודען איז געבליבען טריי זיין פאטערלאנד; פונדעסטוועגען האבען זיינע הבטחות דאך געבראכט דערצו, אז פיעל יודען זענען ארייגעטרעטען אין זיין ארמעע און געשטריטען פאר די פראנצויזישע אינטערעסען.

נאפאלעאן איז צוריקגעקומען אלס מנצח קיין פראנקרייך. ער האט אראבגעווארפען די דירעקטארען־רעגירונג און איז געווארען דער אלייןהערשער פון דער כלומר'שטער רעפובליק. אין גיכען האט ער איינגענומען די פעראייניגטע מלוכות, וואס זענען געוועזען די שונאים פון פראנקרייך, און שלום געמאכט מיט עסטרייך, ענגלאנד און רוסלאנד. פאר פראנקרייך, וואס האט שוין געבענקט נאך פריעדען נאך די בלוטיגע איבערקעהרענישען, וועלכע זי האט איבערגעלעבט, האט זיך איצט אנגעהויבען א עפאכע פון שלום און רוה. דורך זיינע גלענצענדע נצחונות האט נאפאלעאן פראנקרייך גרויס געמאכט, און דאס לאנד, וואס איז שוין מיעד געוועזען פון די שרעקליכע שטורם־טעג און אויסגעמאטערט געווארען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האט איצט זיך גענומען צו שאפונג און צו קולטור. אין דער דאזיגער

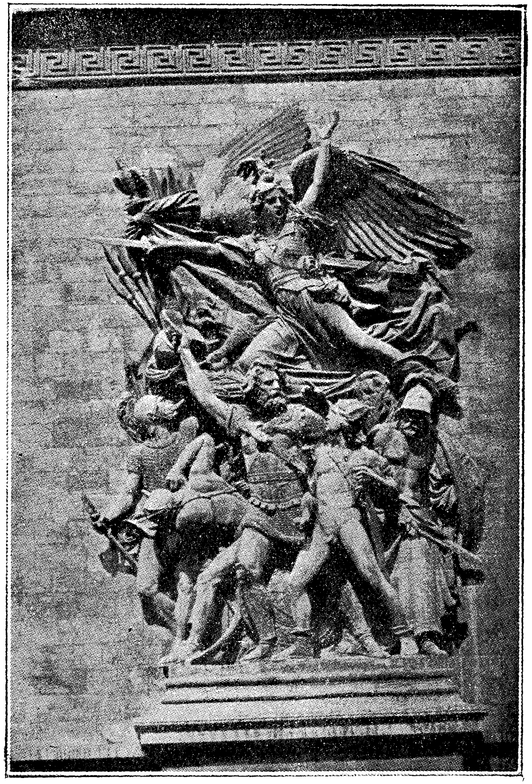

„מאַרסעליעזע"—באַרעליעף פון פ. ריד,
פאַריז, 1832

הערמאַן יעלינעק, איינער פון די יודישע
בעטייליגטע אין דער פראַנצויזישער
רעוואָלוציע (אַ גראַוויור פון יענער צייט)

ענטוויקלונג פון פראנקרייך האָבען יודען אַ גרויסען אַנטייל גענומען, זיך בעטייליגט מיט גרויס ערפאָלג אין אַלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאַפט, און אויס דאַנקבאַרקייט צו נאַפּאָלעאָנ׳ען האָבען יודען פערפאַסט פאַר זיין כבוד פיעל לויב־ליעדער אין העברעאיש און אין אַנדערע שפּראַכען.

נישט קוקענדיג אָבער דערויף, איז נאַפּאָלעאָנס רעגיערונג פאַר יודען נישט גינסטיג געשטימט געווען. פאַרטאַלים האָט די יודען פאַרגעוואָרפען, אַז זיי זענען נישט בלויז אַ רעליגיעזע כתה, נאָר אַ באַזונדער נאַציע, מיט איהרע אייגענע נאַציאָנאַלע אינטערעסען, וואָס דרעהט זיך אויס פון די מלוכה־פּליכטען מיט דעם תירוץ, „אַז נאָר גאָט אַליין אָנערקענען זיי פאַר אַ געזעצגעבער". די דאָזיגע שלעכטע שטימונג האָט אויך געווירקט אויף נאַפּאָלעאָנ׳ען, וואָס איז אין יאָהר 1804 געוואָרען קייזער פון פראנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אַז די יודישע געגנער זענען נישט געווען אינגאַנצען אומגערעכט, ווען זיי האָבען זיך פערופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאָלק. ווירקליך, האָט אין עלזאַס געהערשט אַ שטאַרקע אונצופריעדענהייט מיט יודען, וויל עס האָבען זיך געפונען צווישען זיי אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס־צייט און עקספּלאָאַטירט די נישט־יודישע איינוואוינער. די צאָהל יודען אין עלזאַס איז אַלץ גרעסער געוואָרען. אין שטראַסבורג, וואו יודען האָבען פריהער נישט געטאָרט וואוינען איז אין יאָהר 1795 שוין געווען אַזוי פיעל יודען, אַז זיי האָבען שוין געקענט אויסהאַלטען אַ אייגענעם רב. די יודען האָבען זיך מיט אַ גרויס אימפעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טעראָר, האָבען פיעל פריצים אָבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאַר דעם קלענסטען פּרייז. נאָכדעם, ווען די פריצים האָבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האָבען זיי געקענט אַרויסראַטעווען זייער גוטס נאָר מיט גרויסע שוועריגקייטען. מען זאָגט, אַז אין אַ משך פון זעקס יאָהר האָבען די עלזאַסער יודען געהאַט פונאַנדערגעליהען העכער 21 מיליאָן מאַרק אויף געלד־משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פּראָצענט. דאָס איז שטאַרק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האָבען יודען נישט צוגענומען די פריצישע מאַיאָנטקעס להלוטין, נאָר אַלס משכנות און דער ווערט פון אַלע משכנות, וואָס

האָבען זיך דאַן געפֿונען אין די יודישע הענד, האָט באמת אָנגעטראָפען נישט מעהר פֿון צעהן טויזענד מאַרק. דאָך איז אין די דאָזיגע בעשולדיגונגען געווען אַ געוויסע מאָס אמת.

מען האָט געגען יודען אַרויסגעשטעלט נאָך אַ בעשולדיגונג: אַז דורך פֿערשידענע שווינדלען און פֿעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פֿון מיליטער-דיענסט, און די שטאָדט-פֿערוואַלטונגען האָבען דורך ציפֿערען זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין פֿערלויף פֿון זעקס יאָהר האָבען יודען קיין איינציגען סאָלדאַט נישט צוגעשטעלט. די דאָזיגע ציפֿערען זענען געווען זעהר ווייט פֿון אמת און אין יאָהר 1810 האָט די יודישע געמיינדע-פֿערוואַלטונג פֿון פּאַריז אַליין צוגעשטעלט אַ רשימה פֿון פֿינף און אַכציג יודישע סאָלדאַטען, אָפֿיצירען און אונטער-אָפֿיצירען, וואָס האָבען נאָך דעמאָלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאָהל פֿון יענע, וואָס זענען געפֿאַלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים האָבען דעמאָלט געמוזט מודה זיין, אַז די בעשולדיגונג איז נאָר שייך צו די דייטשע יודען און אַז די פּאָרטוגעזישע יודען, די ספרדים, ערפֿילען יאָ זייער פֿליכט. יעדענפֿאַלס האָט די בעשולדיגונג, אַז יודען מיידען אויס מיליטער-דיענסט, געהאַט אויף נאַפּאָלעאָנ׳ען אַ גרויסע ווירקונג און ביסלעכווייז האָט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז יודען זענען פֿרעמד און שעדליך פֿאַר׳ן לאַנד.

די קלעריקאַלען פֿון איין זייט, ווי די אַריסטאָקראַטען-רעאַקציאָנערען פֿון דער צווייטער זייט האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ עפֿענטליכע אַגיטאַציע געגען יודען, און נאַפּאָלעאָנס מקורבים האָבען געראַטען דעם קייזער, אַז מען זאָל יודען אויסשליסען פֿון כלל גלייכבערעכטיגטע בירגער און אַרויסגעבען פֿאַר זיי ספּעציעלע אויסנאַהמס-געזעצען. איינינגע צייטונגען זענען אַרויסגעטרעטען מיט אַרטיקלען צו פֿערטיידיגען יודען, דער בישאָף גרעגואַר האָט מיט אַ זעלטענער איבערגעבענקייט און טרייהאַפֿט זיך אָנגענומען פֿאַר יודען, יודען אַליין האָבען אויך נישט געשוויגען און מוטיג זיך פֿערטיידיגט, דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפֿען. נאַפּאָלעאָן איז זיך געגאַנגען מיט זיין בעזונדערען וועג. ער האָט נישט געוואָלט פֿאָלגען די, וואָס האָבען געראַטען אַרויסצוטרייבען יודען פֿון לאַנד, ער האָט אָבער אויך נישט געהאַלטען מיט די, וואָס האָבען גערעכענט די יודען פֿאַר מענשען-גלייך און

בעדרונגען, אז זיי פערדינען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאפאלעאן האט
אנדערש געדענקט: יודען זענען נאך דערווייל נישט קיין מענשען, ווי
אלע, אבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאפאלעאן, דארף
זייער ערציהער זיין. אלס ערציהונגס-מיטעל האט ער אויסגעקליבען זיין
בעליבטען דרך, וועלכער האט איהם געבראכט צו פיעל נצחונות, ווי
אויך צו פיעל מפלות: מאכט און געוואלט. „איך וויל אנווענדען אלע
מיטלען, אז די יודען זאלען זוכען זייער ירושלים אין פראנקרייך" —
האט נאפאלעאן געזאגט. צו דעם צוועק האט ער אויסגקליבען א גאנצע
רייהע מיטלען, אבער צווישען זיי איז דאס הויפט-מיטעל געווען: צווינ-
גען יעדען דריטען יודען חתונה צו האבען מיט א קריסטליכער פרוי
און יעדע דריטע יודישע טאכטער — חתונה צו האבען מיט א קריסט.

דעם 6-טען מערץ 1806 האט נאפאלעאן פארגעלעגט דעם רעגיע-
רונגס-ראט צו בעטראכטען א גאנצע רייהע אויסנאהמס-געזעצען וועגען
יודען. די געזעצגעבערישע און אדמיניסטראטיווע אבטיילונגען פון רע-
גירונגס-ראט האבען זיך ארויסגעזאגט געגען יעדע אויסשליסליכע גע-
זעצען פאר יודען; דאגעגען האט נאפאלעאנ'ס מקורב, גראף מאלע,
וועלכער האט אליין געשטאמט פון יודען און איז געווען א פערביטער-
טער יודישער שונא, איינפאך געפאדערט, מען זאל יודען ארויסטרייי-
בען פון לאנד. די פראגע איז איבערגעגאנגען אויף דער בעטראכטונג
פון גאנצען רעגירונגס-ראט און דא האבען די יודישע געגנער גובר
געווען. פון דעם פראטאקאל, וואס איז צוגעשטעלט געווארען נאפאלע-
אנ'ען, האט ער אנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאגט,
אז יודען זענען א אבגעזונדערט פאלק, דערצו נאך אבגעשטאנען און
פערדארבען. דער רעגירונגס-ראט האט נישט געקענט געהן געגען דער
דאזיגער מיינונג פון מעכטיגען קייזער און דעם 30-טען מאי איז פער-
עפענטליכט געווארען א דעקרעט, וואס האט אינגאנצען איבערראשט
דער יודישער בעפעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאנען פון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל
איז געזאגט געווארען, אז אלע חובות, וואס יודען האבען אויף ערד-
בעזיצער אין די צפון-מזרח'דיגע פראווינצען, זאלען נישט קענען אויס-
געמאנט ווערן פריהער, ווי אין א יאהר ארום. דערמיט איז מען אויסגען
געווען צו שיצען פון אונטערגאנג די פערשולדיגטע פריצים, וואס זייע-
רע גיטער זענען געווען פער'משכנ'ט ביי יודען, און האטש דאס איז
געווען געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז ארויסגעגעבען געוו...

דער הסכמה פֿון דער געזעצגעבערישער קאָמיסיע, האָט דאָס דאָך קיין רויסען איינדרוק נישט געמאַכט, ווייל צו אַזעלכע זאַכען איז מען ביי נאַפּאָלעאָנס הערשאַפֿט שוין געוועהנט געוועזן. פֿיעל איבערראַשענדער איז אָבער געוועזן דער צווייטער טייל פֿון דעקרעט: די יודען פֿון פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען איז דורך נאַפּאָלעאָנ'ען בעפֿוילען געוואָרען אויסצוקלייבען פֿאָרשטעהער, וועלכע זאָלען צו אַ בעשטימטער צייט זיך צונויפֿקומען קיין פּאַריז און גרינדען אַ מין יודישען פּאַרלאַמענט, וועלכער זאָל האָבען אַ רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראַפֿט פֿאַר די יודען פֿון דער גאַנצער וועלט!

דאָס איז געווען אַ עכט-נאַפּאָלעאָנישער פּלאַן: זאָל די רעפֿאָרם פֿון די יודען זיך אָנהויבען פֿון די יודען אַליין, זאָל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף אַ נאַטירליכען אופֿן, אָבער דאָס אַלץ זאָל געטאָן ווערן לויט דעם ווילען פֿון מאָנאַרך און די פֿערזאַמלונג פֿון די גרעסטע יודישע פֿאָרשטעהער דאַרף ווירקען אין דעם גייסט, וואָס איז פֿאַר נאַפּאָלעאָנ'ען ניחא.

דעם 26-ען יולי 1806 זענען אין פּאַריזער מאַגיסטראַט זיך צונויפֿגעקומען די חשוב'סטע יודישע פֿאָרשטעהער פֿון פֿראַנצויזישען קייזערטום און איטאַליענישען קעניגרייך. די חשובים, פֿון וועלכע די פֿערזאַמלונג איז בעשטאַנען, זענען אויסגעקליבען געוואָרען דורך די בירגערמייסטערס; די הוצאות, וואָס עס האָבען געמאַכט די חשובים, האָבען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אָבער דאָס פּראָגראַם מיט אַלע גענויעסטע פּרטים איז אויסגעאַרבייט געוואָרען פֿון קייזער אַליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאַמפּאַני, וועלכער האָט געגעבען דער פֿערזאַמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואָס צו טאָן, פֿאָרגעלעגט אַ רייהע פֿראַגען און אַליין פֿאָראויס בעשטימט די תשובה, וואָס די פֿערזאַמלונג דאַרף געבען אויף יעדער פֿראַגע. די ערשטע זיצונג פֿון יודישען פּאַרלאַמענט איז בעשטימט געוואָרען פּונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פֿאָרשטעהער, וועלכע האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען מיט האַרצקלאַפּענדער ערוואַרטונג און מורא, האָבען שוין געהאַט פֿאַר זיך אַ האַרבע שאלה: זאָל מען צוליעב דעם ווילען פֿון קייזער מחלל שבת זיין, אָדער זיך אָבזאָגען? די רבנים און אָרטאָדאָקסען פֿון דער פֿערזאַמלונג האָבען אויף קיין פֿאַל נישט געוואָלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פֿאָרשטעהער, די פֿרייזיניגע, האָבען וויעדער גע'טענה'ט, אז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פֿון נאַפּאָלעאָנ'ען,

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעווייז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער“ פֿון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפֿונען: די רבנים און די פֿרומע זענען געקומען אויף דער פֿערזאמלונג צו־פֿוס און מיט גרייטע וואהל־צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פֿרייטאג; די פֿרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל־צעטלען אויפ'ן ארט פֿון דער פֿערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפֿילען זייער בירגערליכע פֿליכט.

מיט גרויס ערנסט און פֿארכט זענען די יודישע פֿארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פֿערשטאנען די וויכטיגקייט פֿון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פֿליכט איז ריין צו וואשען זיך פֿאר אייראפא און בעווייזען די פֿאלשקייט פֿון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פֿארזיצענדער פֿון דער פֿערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פארטוגעזישער יוד אברהם פורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפֿיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פֿון זיי, גראף מאלע, האט געעפֿענט די פֿערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פֿאקטען. זיין מאיעסטעט פֿערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פֿראנצויזען“. די פֿערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפֿונען קיין איינציגער פֿון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפֿערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פֿון דער רעגיערונג איז דער פֿערזאמלונג פֿארגעלעגט געווארען צוועלף פֿראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פֿארלאמענט“ האט געדארפֿט געבען שוין פֿאראויס בעשטימטע תשובות. די פֿארשטעהער פֿון דער פֿערזאמלונג האבען זיך נישט נע'עקשנ'ט און אויף דעם רוב פֿראגען געענטפֿערט אזוי, ווי די רעגיערונג האט פֿערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פֿרוי איז א יודען פֿערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגיערונג; יודען און פֿראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פֿראנקרייך, ווי אויף זייער פֿאטערלאנד, און די געזעצען פֿון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני־ממונות; די יודישע רעליגיע פֿערוועהרט נישט צו פֿערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פֿראגע האבען די יודישע פֿארשטעהער א ביסעל זיך פֿער'עקשנ'ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאזיגע פראגע איז געלעזען געווארען אויף אזא אופן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אבער די יודען, וואס האבען שוין חתונה געהאט מיט קריסטען, ווערן פונדעסטוועגען גערעכענט פאר יודען. אויף אזא אופן האבען די יודישע פארשטעהער כמעט פאלשטענדיג נאכגעגעבען אלע פאדערונגען פון דער רעגירונג און דערביי נאך אזוי וויט זיך געסטא-רעט ארויסצעווייזען זייער בעגייסטערונג פאר'ן קייזער און זייער טריי-איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב-לידער פון איינינע פארשטעהער לכבוד דעם קייזער האבען דער-גרייכט צו דער מדרגה פון שגעון. די פערזאמלונג האט זיך אלזא פאלקאם איינגעגעבען און די רעגירונג האט געקענט זיין העכסט צופרי-דען. נאפאלעאן איז אבער וויטער געגאנגען.

נאפאלעאן האט געוואלט, אז די ערקלערונגען פון דער יודישער פערזאמלונג זאלען ווערן א געזעץ פאר אלע יודען פון זיין מרינה; ער האט געוואלט, אז די בעשלוסען פון דער פערזאמלונג זאלען אננעהמען א חאראקטער פון א רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאס אויסצופיהרען, האט ער זיך בעשלאסען אויף א פלאן, וואס האט איבערראשט און אריינגעבראכט אין גרויסער התלהבות די יודען פון גאנץ אייראפא: ער האט געהייסען צונויפרופען א „סנהדרין", וואס איז שוין זייט צוויי טוי-זענד יאהר בטל געווען. נאפאלעאן האט דא געוואלט מאכען פון דער יודישער רעליגיע א פאליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאר דערויף, אז די בעשלוסען פון דער חשובים-פערזאמלונג זאלען דורכגעפיהרט ווערן אין לעבען. אבער מען מוז מודה זיין, אז די אויסערליכע פארם דערפון איז געווען א גרויסארטיגע און א גלענצענדע. די שטענדיג-פעראכטעטע און גע'רודפ'טע יודען האבען מיט אמאל דערשפירט זיך פאר א קראפט, זיך דערמאנט אן די אלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען א שטארק שטאלץ פאלק געווען, און דאס בעוואוסטזיין, אז נאפאלעאן, דער גרויסער קייזער און וועלט-הערשער, מאכט פון זיי אזא וועזען, האט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פאר א גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאס ווארט „סנהדרין" האט ביי יודען ארויסגערופען אזא שמחה. דעם 17-ען סעפטעמבער האט מאלע אין א פריינדליכער רעדע איבערגעגע-בען די „חשובים" דעם בעשלוס פון קייזער, און די פערזאמלונג האט

זיך אָנגעהאַפּט אָן דעם פּלאַן וועגען אַ סנהדרין מיט דער גרעסטער תלהבות. פון גרויס ענטוזיאַזם האָט מען איבערגעהאַפּט די מאָס און לויט דעם פאָרשלאַג פון איינעם פון די „חשובים“ האָט די פערזאַמלונג זיך בעשלאָסען אויף אַ עובדא פון נידעריגער קנעכטשאַפט: זי האָט געשיקט אַ דאַנק די קאַטוילישע גלחים פאַר דעם חסד, וואָס די קירך האָט געטאָן מיט די יודען. מיט דער דאָזיגער נידעריגער חנופה האָט די פערזאַמלונג די יודישע געגנער, נאַטירליך, נישט ווייכער געמאַכט. קיין נייע פריינד פאַר זיך נישט געוואונען און דערביי גאָר פערגעסען, אַז די קאַטוילישע אָרגאַניזאַציע איז שטענדיג געווען די פערביטערסטע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים“-פערזאַמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געוואָרען פופצען רבנים און זעקסאונצוואַנציג בעלי-בתים, און צו זיי האָט מען צוגעגעבען נאָך דרייסיג אַנדערע רבנים. דעם 6-טען אָקטאָבער האָט די פערזאַמלונג זיך געווענדעט צו אַלע יודען מיט אַ אויפרוף, וואָס איז געווען געשריבען אין פיער שפּראַכען: העברעאיש, פראַנצויזיש, דייטש, איטאַליעניש. דער „פּאַרלאַמענט“ האָט זיך געווענדעט צו אַלע יודען, אַז זיי זאָלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאַטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט-פאַר אַ גרויסע זאַך. דאָס, וואָס אונזערע עלטערן האָבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאָהרען, וואָס מיר האָבען נישט געקענט האָפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פאָרקומען פאַר דער גאַנצער וועלט און אַלע וועלען זעהן און ערשטוינט ווערן“.

דעם 9-טען פעברואַר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאַנען, פונקט ווי דער אַמאָליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע-פּרעזידענטען, איינער אַ „אב בית-דין“, דער צווייטער אַ „חכם“. דער גרויסער נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ געהאַט אין אויג, האָט און מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואָס ער האָט דאַן געפיהרט, זיך גרונדליך פערנומען אויך מיט דעם סנהדרין. די רייזע-קאָסטען און אַלע הוצאות פאַר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געוואָרען פון דער רעגירונגס-קאַסע. די אונטערהאַנדלונגען זענען געפיהרט געוואָרען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינגערן-מיניסטער שאַמפּאַני. דעם 9-טען מערץ, בעת דער 8-טער זיצונג, איז

אַלץ שוין פאַרטיג געווען. דעם סנהדרין האָט מען פאָרגעלעגט די אַלע צוועלף שאלות, וואָס מען האָט פאָרגעלעגט דער חשובים־פערזאַמלונג, אָבער דערביי האָט מען פון סנהדרין געפאָדערט, אַז ער זאָל אויך מסכים זיין אויף דעם פונקט, געגען וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזאָגט די פערזאַמלונג, ד. ה. אויף דעם פונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האָט דערביי אויך געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט נישט אָננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פערלאַנג פון קייזער, וועלען אַלע יודען אַרויס־געטריבען ווערן פון פראַנקרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען. דער סנהדרין האָט אין אַ פייערליכען טאָן און געשווינד איבערגע'חזר'ט, אין אַ פאָרם פון רעליגיעזע מצוות, אַלע תשובות פון די חשובים, אָבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האָט ער אויך נישט געוואָלט נאָכגעבען נאַפּאָלעאָנ'ס ווילען.

דער סנהדרין איז באַלד נאָכדעם פערשוואונדען געוואָרען און אויף דער סצענע איז ווידער אַרויסגעטרעטען די חשובים־פערזאַמלונג. דעם 6־טען אַפּריל 1807 איז אויך די פערזאַמלונג, נאָך אַ עקזיסטענץ פון $8^1/_2$ חדשים, פונאַנדערגעלאָזען געוואָרען, נאָר פאַר דער צייט האָט דערווייל די פערזאַמלונג בעוויזען אָבצושטאָן נאָך אַ אַקט פון הכנעה און שפלות: לויט דער פאָדערונג פון דער רעגירונג האָט די פערזאַמלונג — אמת מיט גרויס מיה — מסכים געווען אַרויסצוזאָגען איהר וואונש פאַר'ן קייזער, אָנצונעהמען מיטלען, „אַז דער שאַכער־האַנדעל און דער וואוכער פון אייניגע יודען זאָל מעהר נישט אַרויסרופען קיין אונרוה און אונאָרדנונג”. די דאָזיגע ביטע פון יודען אַליין, וועלכע מען האָט פון דער פערזאַמלונג מיט געוואַלט אַרויס־געשלעפּט, איז נאַפּאָלעאָנ'ען נויטיג געווען אַלס הכשר אויף די אויסנאַהמס־געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האָט שוין געהאַט ביי זיך בעשלאָסען און וועלכע ער האָט טאַקע באַלד נאָכדעם אַרויסגעגעבען.

דערווייל האָט נאַפּאָלעאָן געלאָזען דורכפיהרען אין לעבען אַלע פּראַקטישע פאָרשלאָגען, וואָס די חשובים־פערזאַמלונג האָט פאָרגעלעגט. דעם 17־טען מערץ 1808 האָט ער בעפוילען, אַז דער יודישער קולטוס (גאָטעס־דיענסט און די גאַנצע הנהגה פון די קהילות) זאָל שטעהן אונטער'ן שוץ פון געזעץ. אויף צו פערוואַלטען מיט די סינאַגאָגען, אַכטונג געבען אויף די קולטוס־בעאַמטע און אַלע כלי־קדש האָט מען פאַר די 77,162 יודען אין גאַנץ פראַנקרייך געגרינדעט 13 קאָנסיס־טאָריומס מיט איין צענטראַל־קאָנסיסטאָריום אין פּאַריז. יעדעם קאָנסיס־

טאָריום איז באַשטאַנען פון אַ ראַבינער און דריי בעלי=בתים. די ראַבינער זענען גערעכענט געוואָרען פאַר באַאַמטע, ווי אַנדערע גייסטליכע, און האָבען בעקומען אַ בעשטימטע פּענסיע, אָבער נישט פון דער רעגירונג, נאָר פון די יודען גופא. אויף אַזאַ אופן איז די יודישע רעליגיאָנס=טעטיגקייט צום ערשטען מאָל אָנערקענט געוואָרען פון דער מלוכה צוגלייך מיט אַלע איבעריגע קירכען און רעליגיאָנען; די הנהגה פון די קהילות האָט בעקומען אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע און פאַר דער אויסערליכער וועלט איז דאָס יודענטום מיט אַמאָל געוואָרען אַ קלאָרע אָפענע זאַך, אָהן אַ שום זכר פון דער כלומר׳שטער דונקעלהייט, אין וועלכער מען האָט געהאַלטען די יודישע רעליגיע אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען.

אָבער גלייכצייטיג דערמיט האָט נאַפּאָלעאָן אויך אַרויסגעגעבען אַ שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טייל פון די פראַנצויזישע יודען איז אויף אַ צייט אויסגעשלאָסען געוואָרען פון די אַלגעמיינע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פון די צפון=מזרח=פראָווינצען אונטערגעוואָרפען געוואָרען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זייער וואוינרעכט; יודישע קאַפּיטאַליסטען, וואָס האָבען געהאַט וועקסלען אויף קריסטען, האָבען געמוזט אויסשטעהן פיעל שוויריגקייטען ביים אויפמאָהנען זייערע חובות; אַ יוד האָט אַנדערש נישט געטאָרט האַנדלען, סיידען דער בירגערמייסטער פון זיין שטאָדט האָט וועגען איהם פריהער חוקר ודורש געווען און דערנאָך אַ פּאַטענט אַרויסגעגעבען. דער דעקרעט איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף צעהן יאָהר, אָבער דערביי איז בפירוש אויסגערעדט געוואָרען, אַז נאָך די צעהן יאָהר קען דער דעקרעט בענייט ווערן, אויב עס וועט זיך אַרויסווייזען, אַז די יודישע אויפפיהרונג איז נישט בעסער געוואָרען.

די דאָזיגע אַלע גזירות און נייע געזעצען זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך אַ איינפאַכען בעפעהל פון קייזער, אָהן דעם הסכם פון דער געזעצגעבערישער פערוואַלטונג. דאָס איז געווען געגען דעם יסוד פון גלייכהייט צווישען אַלע בירגער, געגען דעם יסוד פון האַנדעלס=פרייהייט און אויך געגען דער קאָנסטיטוציע, וועלכע נאַפּאָלעאָן אַליין האָט געגעבען. מען דאַרף אָבער נישט פערגעסען, אַז אַזעלכע זאַכען האָבען זיך ביי נאַפּאָלעאָן׳ען געטראָפען גאַנץ אָפט: ער איז געווען דער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז ער שטעהט העכער פון

יעדען געזעץ און יעדע אָרדנונג. דעם דאָזיגען דעקרעט געגען יודען האָט נאַפּאָלעאָן געהאַט שוין צוגעגרייט נאָך מיט צוויי יאָהר צוריק, פּונקט אין דער צייט, ווען ער האָט צונויפגערופען די חשובים-פערזאמלונג און זי געלאָזען גלויבען, אַז ער, נאַפּאָלעאָן, איז גערופען צו בעניייען און צוריקשטעלען דעם שטאָלץ פון יודישען פאָלק. דער דעמאָלטיגער מיניסטער פון אינערן האָט זיך אַרויסגעזאָגט געגען יעדען אויסנאַהמס-געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אַז דאָס איז אַ אונרעכט און אַנ'עולה; אויך דער רעגירונגס-ראַט האָט אַ לאַנגע צייט זיך אָבגעזאָגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאָר נאַפּאָלעאָן האָט דאָס געטאָן אויף זיין איינענער אחריות.

6 חדשים נאָך דעם דעקרעט האָט דער דעמאָלטיגער מיניסטער פון אינערן, גראַף גרעטע, מודיע געווען נאַפּאָלעאָנ'ען:

„די 2548 יודען, וואָס וואוינען אין פּאַריז, האָבען קיינמאָל ניט פאַר און ניט בשעת דער רעוואָלוציע, געגעבען קיין שום גרונד, מען זאָל זיך אויף זיי קענען בעקלאָגען. זיי האָבען קיינמאָל ניט געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפּעקולאַנטען און אויפקויפער; פערקעהרט, זיי זענען עהרליכע און נוצליכע בירגער, וואָס גיבען פיעל אַרבייט און פערדיענסט פאַר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאַפט און קונסט; פון זיי קומען אַרויס אויך דאָקטוירים און מעדיצין-געלעהרטע. זיי זענען גוטע פּאַטריאָטען. מעהר ווי 150 פון זיי, ד. ה. פולע 6 פּראָצענט, דיענען אין מיליטער". מיט אַ צייט שפּעטער, אין יאָהר 1811, האָט דער נייער אינערן-מיניסטער, מאָנטאַליוועָ, מודיע געווען דעם קייזער, אַז עס לאָזט זיך בעמערקען אַ אויסבעסערונג פון אַלע פראַנצויזישע יודען: וואוכער איז ווינציגער געוואָרען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און פערדיענען „די פּאַטערליכע גנאָד פון זיין מאַיעסטעט". פון פערשיעדענע דעפּאַרטאַמענטען און פּראָווינצען קומען-אָן די בעסטע מיינונגען וועגען יודען און נאַפּאָלעאָן הויבט-אָן ביסלעכוויין אָבשאַפען דעם דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 וויטע פּראָווינצען איז ער אינגאַנצען מבטל דעם דעקרעט, ווייל דאָרט האָבען די יודען זיך „גוט אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פּראָווינצען האָט ער ערלויבט דעם אינערן-מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט זיין איינענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דעקרעט פערשוואונדען געוואָרען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאפּאָלעאָנישע הערשאַפט האָט אויף אַזאַ אופן געבראַכט פאַר יודען לפי שעה געווײסע גזירות, אָבער עס וואָלט געווען אַ אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואָס ער האָט יודען געטאָן. די חשובים־פערזאַמלונג און דער סנהדרין האָבען געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראַנקרײַך און אויך פון דער גאַנצער וועלט. דאָס ערשטע מאָל האָבען יודען דערלעבט צו אַזאַ כבוד און שעצונג פון אַ קריסטליכען קײַזער, און דאָס האָט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט־געפיהל. די רעליגיעזע און מאָראַלע תקנות פון סנהדרין האָבען געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק אין גאַנץ פראַנקרײַך און אַגב טאַקע אַ ביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און חאָטש דער סנהדרין אַליין האָט אַרויסגעוויזען געגוג הכנעה און שפלות, האָט ער דאָך געהאַט אין זיך דעם כח פון אַ פערטרעטונג און אָנשטאָט דער גלײַכגילטיגקײַט און דערשלאָגענקײַט, וואָס האָבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב־אייראָפּאַ, האָט מען איצט אָנגעהויבען בעמערקען אַ לעבעדיגקײַט, אַ פרישקײַט און אַ אינערליכע בעוועגונג.

פון פראַנקרײַך איז די יודישע גלײַכבערעכטיגונג אַריבערגעגאַנגען אויך אין אַנדערע לענדער און כמעט אומעטום, וואו עס האָט געהערשט נאַפּאָלעאָנ'ס גײַסט, האָבען יודען עטוואָס געוואונען דערפון. אין באָן איז דער טאָג פון דער בעפרײַאונג פאַר יודען געקומען מיט אויסערליכען גלאַנץ און התלהבות. אין סעפּטעמבער 1797 זענען די אַנהענגער פון דער נײַער אָרדנונג מיט אַ פײַערליכער פּראָצעסיע אַרײַן אין יודען־קוואַרטאַל. סטאָליאַרעס מיט העק אין די הענד האָבען גענומען ברעכען דעם שענדליכען געטאָ־טויער, און די יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, זענען געשטאַנען אָנגעטאָן אין די יום־טוב־קליידער און מיט פרייד־געשרײַען בעגלייט די קלעפּ פון די האַמערס, וואָס האָבען צובראָכען די גלות־וועגט. דאָס טויער איז ענדליך אײַנגעפאַלען און די פּראָצעסיע איז אין גאַס אַרײַנגעקומען. מען איז אייגער דעם אַנדערען אויפ'ן האַלז געפאַלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אָבגעגעבען מזל טוב: אַלע בעגרענצונגען, וואָס האָבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געוואָרען!

אין מאינץ האט דער קורפירסט קארל יאזעף פאן ערטהאל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטארק געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער. אבער אפשר טאקע דערפאר האבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זארגען פון קורפירסט און נישט געוואלט איינגעהן אויף דעם פארשלאג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האבען די דאזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אבער האבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בעדינגונגען, גערן אנגענומען די רעפארמען, וואס די פראנצויזען האבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האט שוין ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראנצויזען.

ביסלעכווייז זענען געפאלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „הייליגען קעלן", אבער מעהר ווי אומעטום האבען יודען אויסגעשפילט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאלען. דאס דאזיגע קעניגרייך, וואס איז געשאפען געווארען אין נאוועמבער 1807, איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען. צו וועסטפאלען האבען געהערט טיילען פון פרייסען, בראונשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טייל פון האנאווער און אנדערע קליינע מדינות. אלס הערשער פון דער מלוכה האט נאפאלעאן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראם, וועלכער איז געוועזען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריידענקענדער יונגער מאן און האט יודען בעווארענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאגט געווארען: „די יודען זאלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואס אלע איבעריגע אונטערטאנען". מיט אמאל האבען יודען פריי אבגעאטעמט נאך דעם לאנג־יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב־ליעדער ווערט דער הערשער פון וועסטפאלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האבען פערשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאגע און באלד אנגעהויבען זיך ארגאניזירען. דערביי האט א גרויסע ראליע געשפיעלט ישראל יאקאבסאן (1768 — 1828).

א זוהן פון רייכע און וואלטעטיגע יודען, איז יאקאבסאן, ווי אלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געווארען אויף תלמוד און פוסקים. שפעטער האט ער אבער אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאלען פון מענדעלסאנ'ס עפאכע איז ער זיין גאנץ לעבען טריי געבליבען. א דאנק זיינע קענטעניסען און האנדעלס־

פעהיגקייטען האט דער הערצאג פון ברוינשווייג איהם געמאכט פאר זיין פערטרויטען קאמער-אגענט; אויף דעם הערצאג קוקענדיג האבען אויך אנדערע פירשטען איבערגעגעבען יאקאבסאנ'ען צו פיהרען זייערע פינאנץ-געשעפטען און זיין גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען האט יאקאבסאן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט'ן גאנצען הארצען איבערגעגעבען געווען; ער האט זיך אבער אויך גענומען צו „רעפארמען" אין יודענטום גופא. אין זעזען האט ער גע-גרינדעט א האנדווערקער-שול פאר יודישע קינדער, וואוהין מען האט אנגענומען אויך קריסטען; און דער מיין דערפון איז געווען איינצופיה-רען געגענזייטיגע טאלעראנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאקאבסאן האט אויך אויסגעבויט א יודישען טעמפעל און האט דארט צום ערשטען מאל גע'דרשנ'ט אויף דער דייטשער שפראך; דערביי האט ער איינגעפיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פון א ארגעל. ביי יודען האט ער מיט די רעפארמען זעהר ווינציג אויסגענומען, אבער דערפאר איז דאס זעהר געפעלען די קריס-טען: די ברוינשווייגער אוניווערזיטעט האט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאקטאר, דער קעניג זשעראם פלעגט איהם זעהר פריינדליך אויפנעהמען און אין גיכען האט ער איהם זאגאר בעשטימט פאר זיין וועסטפאלישען פינאנץ-אגענט. ער איז געווען א מענש, וואס האט ליעב געהאט כבוד, און זיינע „רעפארמען" אין יודענטום זענען געווען נישט ווייטזיכטיג, נאאיוו און זאגאר שעדליך. מען מוז אבער מודה זיין, אז ער איז אויסען-געווען די טובה פון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געווען. פון די 30 טויזענד טאלער, וואס ער האט פערדינט א יאהר, פלעגט ער פערלעבען פאר זיך נאר 4 טויזענד און דאס איבעריגע אבגעבען פאר וואלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האט דער יונגער וועסטפאלישער מאנארך בעשטימט יאקאבסאנ'ען אלס פערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פון וועסטפאלען. לויט יאקאבסאנ'ס איניציאטיוו איז צונויפגערופען גע-ווארען א קאמיסיע פון יודישע פארשטעהער פין אלע דעפארטאמענטען, כדי צו בעטראכטען די פראגע וועגען שאפען א יודישע ארגאניזאציע. פארזיצענדער פון דער קאמיסיע איז געווען יאקאבסאן אליין און ער איז אויך געווען דער שטענדיגער פערמיטלער צווישען דער קאמיסיע און דער רעגיערונג. לויט דעם פארשלאג פון דער קאמיסיע האט דער קעניג אין יאהר 1808 ארויסגעגעבען א דעקרעט וועגען שאפען א יודיש

קאָנסיסטאָריום, יודישע געמיינדעס און פאָרשטעהער, וועלכע האָבען בעקומען דיזעלבע מאכט, ווי אלע אנדערע מלוכה=בעאמטע. פרעזידענט פון קאָנסיסטאָריום איז נאטירליך ווידער געווען יאקאָבסאָן אליין און כדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האָט ער פארן קולטוס=מיניסטער אין די אויגען געגעבען א שבועה טריי צו דינען דעם מאָנארך. אזא שבועה האָט ער אויך ארויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאקאָבסאָן האָט זיך געשאפען א ספעציעלען אמט=קאָסטיום: א שווארצען מאנטעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האלז אָנגעהאנגען די עשרת הדברות. דאָס קאָנסיסטאָריום האָט געעפענט א לעהרער און ראבינער=סעמינאריום, שולען פאר קינדער און דערביי אויך איינגעפיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אזוי, למשל, זענען די תפילות, חתונות און בר=מצוות איינגעאָרדענט געוואָרען מיט גרויסע צערעמאָניעס. טיילווייז איז דערביי אָנגעווענדעט געוואָרען די דייטשע שפראך, און דאָס רוב יודען זענען זעהר נישט צופרידען געווען מיט די דאָזיגע רעפאָרמען, וועלכע מען האָט זיי מיט געוואלט אָנגעהאנגען. די געגען יענע פרומע קהילות, וואָס האָבען נישט געוואָלט אָננעהמען די נייע „רעפאָרמען”, האָט דאָס קאָנסיסטאָריום, וואָס איז אויסגעהאלטען געוואָרען אויף יודיש געלד, אָנגענומען פאָליציייאישע מיטלען, און דאָס האָט נאטירליך נאָך מעהר בעליידיגט דאָס רעליגיעזע געפיהל פון די פרומע יודען.

אין יאָהר 1808 האָט נאפאָלעאָן געשאפען דאָס גרויס=הערצאָגטום בערג, וואָס איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען; א טייל האָט ער אָבגעריסען פון וועסטפאלען, א טייל פון העסען=נאסאַו א. ד. ג. פריהער האָט ער דאָרט בעשטימט פאר א קעניג זיין שוואָגער מוראט. שפעטער, ווען דער שוואָגער איז געוואָרען קעניג אין נעאפאָל, איז אין הערצאָגטום בעשטימט געוואָרען אלס קעניג נאפאָלעאָנ׳ס שוועסטער=קינד נאפאָלעאָן לואי. אזוי ווי דער לעצטער איז נאָך נישט מינדיג געווען, האָט מען איהם בעשטימט פאר א רעגענט דעם וועסטפאלער פינאנץ=מיניסטער בענא. אין וועטטפאלען האָט בענא ערוואָרבען די ליעבע און אכטונג פון די דאָרטיגע יודען און אויך אין הערצאָגטום האָט ער זיך באלד גענומען אָבשאפען אלע בעגרענצונגען און אויסנאהמס=געזעצען געגען יודען. יודען האָבען אויך דאָ בעקומען גלייכע רעכטען און הגם די פרומע האָבען מורא געהאט, אז די פרייהייט זאָל נישט שאָדען דעם יודענטום, און אָנגעווענדעט אלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האָט דאָס

נישט געהאָלפֿען און די יודישע גלייכבערעכטיגונג איז געזעצליך אָנער=
קענט געוואָרען.

פֿיעל ערגער ווי אין אנדערע דייטשע מדינות, וואָס זענען
איבערגעגאנגען אין נאפּאָלעאָנ׳ס רשות, איז יודען צוגעגאנגען אין גרויס=
הערצאָגטום פֿראנקפֿורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין נייעם גרויס=
הערצאָגטום האָבען דאָ שוין געוואוינט פֿון לאנגע צייטען אָן אין זייער
בעזונדער ענגען געטאָ, און ארומיגע בעפֿעלקערונג איז שוין געווען
געוועהנט פֿון אלטע יאָהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע
בעשעפֿענישען, און מאכען זיי צו שאנד און צו שפּאָט. קיין ערד האָ=
בען די יודען נישט געטאָרט קויפֿען; אין זייער וואוינערעכט זענען זיי
געווען שטארק בעגרענצט, פּונקט ווי אין זייערע בעשעפֿטיגונגען;
אויף דער גאס האָבען זיי געמוזט טראָגען ספּעציעלע קליידער; די
עפֿענטליכע שפּאציר=ערטער, קאַפֿעס און רעסטאָראנען זענען פֿאר
זיי געשלאָסען געווען, און אין דער צייט, ווען צווישען די פֿראנק=
פֿורטער יודען זענען שוין אויסגעוואקסען א גאנצע רייהע אויפֿגעקלערטע
און אָנגעזעהענע פֿאמיליעס, וואָס האָבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער
דייטשער קולטור, האָט נאָך דער מינדסטער גאסען=יונג געקענט אָבשפּע=
טען און פֿערוואַרפֿען מיט שטיינער יעדען יודען. אלס הערשער פֿון
פֿראנקפֿורטער הערצאָגטום האָט נאפּאָלעאָן בעשטימט דעם דייטשען
קורפֿירסט קארל טעאָדאָר פֿאָן דאלבערג, זעהר א ליבער און געביל=
דעטער מענש, אָבער אָהן פֿעסטע פּרינציפּען און מיט א שוואכען
חאראקטער. דאלבערג אליין איז געווען גענויגט צו געבען יודען גלייכ=
בערעכטיגונג און עטוואָס פֿערלייכטערט זייער לאגע, אָבער געגען
איהם איז געווען די קריסטליכע בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט מורא
געהאַט צו שענקען יודען פֿרייהייט. די פֿראנקפֿורטער יודען האָבען
מוטיג געקעמפֿט פֿאר זייער פֿרייהייט און פֿאר זיי האָט אויך זיך
שטארק משתדל געווען ישראל יאַקאָבסאָן, וועלכער האָט זיך געווענ=
דעט מיט א מעמאָריאל צום פֿירשט און איהם אָנגעוויזען אויף די אי=
בעריגע אויפֿגעקלערטע פֿירשטען פֿון יענער צייט, וואָס האָבען יודען
שוין לאנג געגעבען פֿרייהייט. באלד האָבען אָבער די יודישע געגנער
אָנגעהויבען פֿיהרען א שטארקע יודענפֿיינדליכע אגיטאציע, וועלכע האָט
זעהר אויסגענומען זאָגאר ביים גרויסען ג ע ט ה ע. סוף כל סוף האָבען
אָבער די יודען אויסגעפֿיהרט. דאלבערג האָט פֿערלאנגט פֿאר דער
יודישער גלייכבערעכטיגונג, אז יודען זאָלען אריינטראָגען אין דער רע=

גיערונגס־קאסע 20 מאל אזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהר־ליכע שוץ־געלד. אויף פראנקפורט אליין האט דאס אויסגעמאכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האבען יודען אנגעהויבען נאכגעבען די פאדערונג און ווי נאר זיי האבען בעצאהלט די סומע, האבען זיי גלייך בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואס האט גע-עבען יודען א ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געווען קארל פרידריך דער הערצאג פון באדען. צוליעב דער נאהנטקייט צו פראנק־רייך און די האנדעלס־בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באדען געווען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דא איז די געזעלשאפטליכע מיינונג דעריבער געווען געניגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ־יושר איז געווען דער גראף וועגצעל פאן שטערנוי. איהם האט דער פירשט אין יאהר 1809 בעפוילען אויסצואר־בייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואלטונג. ער האט געגעבען פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאפט און האנדעל. דערפון זענען אבער געווען אויסגעשלאסען די יודישע פראצענטניקעס, פיה־מעקלער, הויזירער און קליינע הענדלער, וואס האבען געמעגט וואוינען נאר אין די שטעדט און דאס נאר מיט א בעזונדער ערלויבניש פון דער ארומי־גער בעפעלקערונג. אויך די ארגאניזאציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעארדענט אזוי, אז די הנהגה איז פאקטיש געלעגען אינגאנ־צען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעפאלמעכטיגטע. דער־מיט איז מען נאטירליך אויסען־געווען נאר די יודישע „טובה", אבער חאראקטעריסטיש איז דא, וואס די דייטשע פירשטען האבען זיך אלץ נישט געקענט אבזאגען פון דעם געדאנק, אז יודען דארף מען „ער־ציהען" און זאגאר זיי בעגליקען געגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האט דער פירשט צוגעזאגט צו אכטען, „אבער נאר לויט תורת־משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד".

אויך די דריי האפען־שטעדט (האמבורג, לובעק און ברעמען), וואס זענען געווען אונאבהענגיגע רעפובליקען, זענען געווען געצוואונ־גען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאדערונג פון פראנצויזישען מיליטער. האמבורג האט באלד נאכגעגעבען די פאדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האבען שפעטער בעוויזען, אז זיי האבען דאס ערהליך פער־

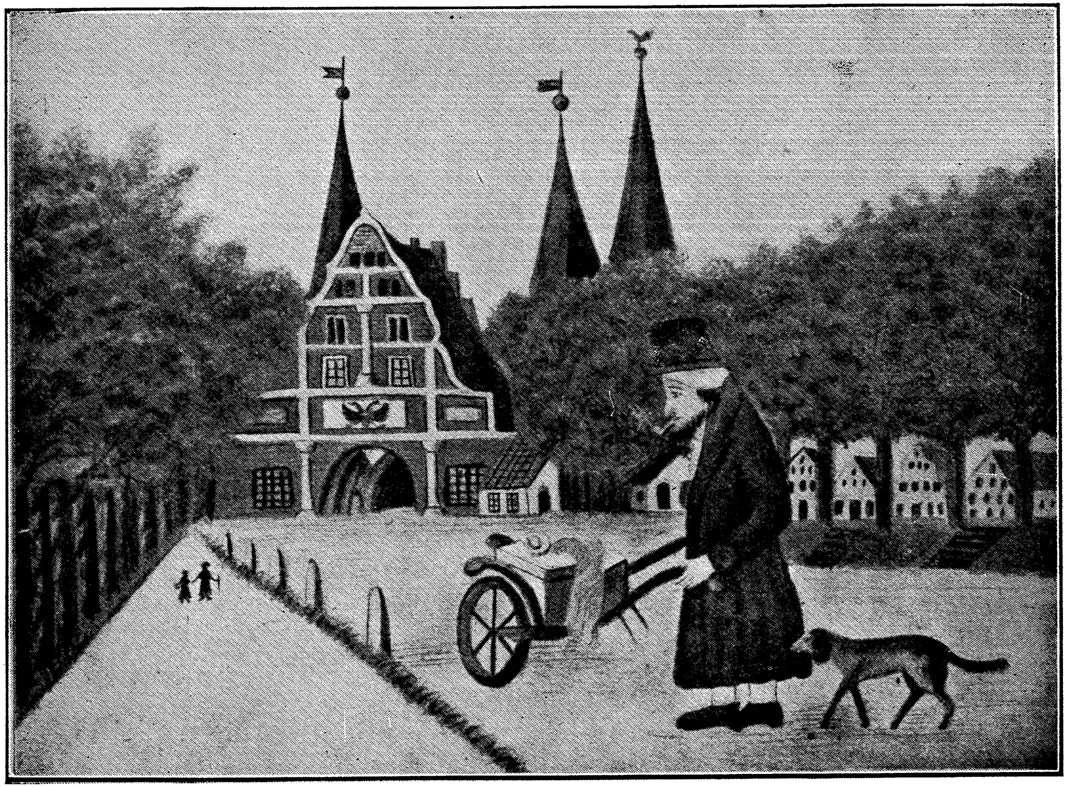

דער לעצטער „שוציוד״ אין ליבעק
(לויט אַ פֿאָליכראָם אין דער ליבעקער היסטאָרישער
ביבליאָטעק, פון 1890 בערך)

דיענט. ווען דאס פֿראנצויזישע מיליטער איז אוועק פֿון האמבורג, האט דער סענאט געמוזט עפֿענטליך מודה זיין, „אז ביי די אלע טובות, וואס יודען האבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געווען צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אדער א אנדער שענדליכע זאך, פֿאר וועלכע מען האט פֿריהער מורא געהאט, נאר פֿערקעהרט: מען האט פֿון זיי געזעהען א שטיל עניוות'דיג פֿערהאלטען זיך צו זייערע רעכטען און א ענערגישע אנשטרענגונג צו בעטייליגען זיך אין דער געזעלשאפֿטליכער ארבייט. אייניגע פֿון זיי האבען זיך אויסגעצייכענט מיט צדקה־זאכען און מיט גרויסער ליעבע צום פֿאטערלאנד". פֿון לובעק זענען די יודען פֿערטריבען געווארען אין יאהר 1699 און נאר איין און איינציגען „שוץ־יודען" האט מען דעמאלט אנגענומען און יענער האט דערפֿאר געמוזט בעצאהלען גרויסע סומען. פֿון דער קליינער דערביי־איגער שטאדט מאיזליגג האבען געמעגט קומען יעדען טאג קיין לובעק נאר דריי יודען אלס שלוחים פֿון דענעמארק אדער האלשטיין, און דאס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אבער ווען לובעק איז ארונטערגעפֿאלען אונטער דער הערשאפֿט פֿון פֿראנקרייך, זענען אלע גזירות מיט אמאל בטל געווארען און באלד האבען דארט זיך בעזעצט זעקס־און־זעכציג יודישע פֿאמיליעס, צום גרויסען פֿערדרוס פֿון די קריסטליכע איינוואוינער. פֿון דער דריטער שטאדט ברעמען זענען די יודען שוין פֿון יאהר 1324 פֿערטריבען געווען. איינצעלנע פֿאמיליעס, וועלכע האבען זיך דארט פֿארט בעזעצט, זענען אין יאהר 1803 נאך אמאל פֿערטריבען געווארען. אבער אויך דארט האט דאס יאהר 1811 א איבערקעהרעניש געמאכט און אונטער דער שוץ פֿון די פֿראנצויזישע געזעצען האבען זיך דארט בעזעצט 30 יודישע פֿאמיליעס און אנגעהויבען פֿיהרען גרויסע געשעפֿטען.

נאר דריי דייטשע פֿירשטען האבען זיך איינגעשפארט און נישט געוואלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאס זענען געווען די הערשער פֿון עסטרייך, ביירן און זאקסען. מאקס יאזעף, וועלכען נאפאלעאן האט בעשטימט פֿאר קעניג פֿון ביירן, האט, אמת, ארויסגעגעבען א געזעץ, אין וועלכען ער האט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אבער דערביי זענען געמאכט געווארען פֿיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האבען ביז אהער נישט געוואוינט קיין יודען, האבען זיי אויך ווייטער נישט געטארט בעזעצען זיך אהן רער הסכמה פֿון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האבען

דאָ געמעגט וואוינען, האָט מען געדאַרפט זיך סטאַרען, אַז די יודישע בעפעלקערונג זאָל נישט וואַקסען, נאָר פערקלענערט ווערען, אין ענט־רייך זענען די יורשים פון גוטען קייזער יאָזעף דער צווייטער נישט געגאַנגען אין זיין וועג, נאָר נאָך איינגעפיהרט נייע גזירות, צו די אַלטע אָנצאָהלונגען איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שטייער פון יעדען יודען, וואָס קומט קיין וויען און די פּאָליציי פלעגט נאָכשפּאָנירען יעדען יוד, וואָס איז געקומען קיין וויען און זיך דאָרט פערזאַמט אַ קליינע צייט אָהן אַ ספּעציעלער ערלויבנישׁ. מיט אַזאַ יודען איז מען זיך בעגאַנגען, ווי מיט אַ פערברעכער. די בעגרענצונגען פון די יודישע חתונות זענען געבליבען ווי פריהער און נאָר דער עלטסטער זוהן פון אַ יודישער פאַמיליע האָט געמעגט חתונה האָבען; זאַקסען האָט מען מיט רעכט גערופען „דאָס פּראָטעסטאַנטישע שפּאַניען" פאַר יודען; דאָרט זענען פערבליבען די אַלע בעגרענצונגען פון די אַלטע גוטע צייטען. פאַקטיש האָבען די יודען נישט געטאָרט וואוינען אין גאַנץ זאַקסען און נאָר אין דרעזדען און אין לייפּציג האָט מען לפי שעה ערלויבט צו וואוינען איינציגע יודען, אָבער דערביי האָט מען אויסדריקליך זיי געשטעלט אַ בעדינג, אַז יעדע מינוט קען מען זיי אַרויסטרייבען. קיין עפענטליכע שוהלען האָבען יודען נישט געטאָרט האָבען און אויך אין די פּריוואַטע הייזער האָבען זיי נישט געטאָרט מתפלל זיין אויף אַ הויך קול. אין האַנדעל און אין מלאכה זענען יודען געווען שטאַרק בעגרענצט און זאָגאַר דער קאָפּ־שטייער, וועלכער איז שוין אין גאַנץ דייטשלאַנד בטל געוואָרען, איז דאָרט נאָך געבליבען אין זיין גאַנצער קראַפט. עס איז געווען קלאָר, אַז די נאָהענטע רעאַקציע אין דייטשלאַנד וועט אין דעם פאַנאַטישען פּראָטעסטאַנטישען לאַנד געפינען זעהר אַ גוטען באָדען פאַר זיך.

זיעבעטעס קאַפּיטעל

די צייט פון דער רעאַקציע

אין די שניי-פעלדער פון ווייטען גרויסען רוסלאַנד איז נאַפּאָלעאָנ'ס שטערען מיט אַמאָל אויסגעלאָשען געוואָרען. זיין גרויסע אַרמעע פון העכער אַ האַלבען מיליאָן מענשען איז צעשמעטערט געוואָרען און דער געניאַלער מענש, וואָס האָט אַ צייט געפירט נאָך זיך מיט שטאָלץ און אונבעגרענצטער הערשאַפט גאַנץ אייראָפּאַ, איז פּלוצלונג נידעריג געפאַלען און איינזאַם געבליבען. דייטשלאַנד, פעראייניגט מיט רוסלאַנד, עסטרייך און ענגלאַנד, האָט אין אַ דריי-יעהריגען קאַמפּף צוטרעטען דעם גרויסען נאַפּאָלעאָן און צוזאַמען מיט איהם אונטערדריקט אויך פראַנקרייך. נאַפּאָלעאָנ'ען האָבען ביסלעכווייז אַלע פערלאָזען און איינזאַם האָט ער געמוזט ענטלויפען און זיך אויסבעהאַלטען פון פאָלקס-צאָרן.

דער גרויסער מענש איז געפאַלען און דעם קאָפּ האָבען אויפגעהויבען די אַלע קליינליכע ברואים, וואָס ציהען זייער יניקה פון יעדער מענשליכער שוואַכקייט און נפילה, די אַלע פינסטערע קרעפטען, וואָס געהען אַרום אויף דער לעבעדיגער וועלט נאָר דאַן, ווען אַרום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאַפט, — אין אייראָפּאַ האָט זיך אָנגעהויבען די שרעקליכע רעאַקציע! דער ריעז, וואָס האָט אַלץ געטאָן אויף זיין אייגענער אחריות און אָפט געטרעטען מיט די פיס די פרייהייט, איז געפאַלען, אָבער צוזאַמען מיט איהם איז אויך דערשטיקט געוואָרען די רעוואָלוציע און אַלץ, וואָס זי האָט ערוואָרבען. אייראָפּאַ איז פערזונקען געוואָרען אין אַ פיעל ערגערער קנעכטשאַפט, ווי אין דער צייט פון נאַפּאָלעאָנ'ס הערשאַפט.

די מפּלה פֿון גרויסען נאַפּאָלעאָן איז געווען אַ ירידה אויך פֿאַר'ן יודישען פֿאָלק, וואָס האָט דער ערשטער דערשפּירט אויף זיך דעם שווערען אָטעם פֿון דער רעאַקציע, און אין ערגעץ האָט די רעאַקציע אַזוי שווער און שנעל נישט געטראָפֿען די יודען, ווי אין דײַטשלאַנד.

אין דער צײַט פֿון דער רעוואָלוציע און פֿון נאַפּאָלעאָנ'ס הערשאַפֿט איז דײַטשלאַנד אויסגעשטאַנען די שווערסטע און ביטערסטע באַליידיגונגען. די דײַטשע אַרמעע איז צושלאָגען געוואָרען, איהרע מדינות זענען צוברעקעלט געוואָרען, איהרע פֿירשטען זענען ווי קנעכט באַהאַנדעלט געוואָרען. דער נצחון, וואָס די דײַטשען האָבען אָבגעהאַלטען איבער נאַפּאָלעאָנען און זײַן גרויסע אַרמעע, האָט דעריבער זיי אַליין איבעראַשט און פֿאַרשכור'ט. ווי געוועהנליך נאָך אַזאַ אונערוואַרטעטען נאַציאָנאַלען נצחון, האָט זיך אין דײַטשלאַנד ענטוויקעלט אַ שטאַרקער שאָוויניזם, אַ איבערגעטריבענע ליעבע צו אַלץ, וואָס איז אייגענס, און זייער שטאַרקע שנאָה צו פֿראַנקרײַך, וואָס זיי האָבען געטראָגען אין האַרצען, האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַ שנאָה צו דער גאַנצער רעוואָלוציע און צו אַלץ, וואָס איז פֿרעמד. אין דערזעלביגער צײַט זענען די דײַטשען, צוטומעלט פֿון גרויסען נצחון, געוואָרען טרוימער, פֿאַנטאַסטען און מיט זייער גאַנצער נשמה זיך פֿערזונקען אין דער פֿערגאַנגענהײַט, אין דער טראַדיציע. די מיטעלאַלטערישע עפּאָכע מיט איהרע גראָבקײַטען און אַבערגלויבענס, מיט איהרע פֿערדאָרבענע זיטען און פֿרומער אויסגעלאַסענקײַט האָט זיך די דײַטשען פֿאָרגעשטעלט אין די שענסטע אײַדעלסטע פֿאַרבען און אַזוי־אַרום איז געשאַפֿען געוואָרען די דײַטשע רעאַקציאָנערע ראָמאַנטיק. אייניגע מיט דעם פֿולען באַוואוסטזײַן, אַנדערע אונבאַוואוסטזיניג האָבען געפּרעדיגט זיך אומצוקעהרען צו דער אַלטער פֿערפֿוילטער פֿערגאַנגענהײַט, צו דער צײַט פֿון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז באַשאַפֿען געוואָרען אַ טעאָריע, אַז די קריסטליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאַציע און דאָס עכטע קריסטענטום עקסיסטירט נאָר אין דײַטשלאַנד. נאַטירליך, האָבען יודען נישט וואָס צו טאָן אין אַזאַ לאַנד פֿון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סיסטעמאַטישע ענערגישע אַגיטאַציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעהויבען די שענדליכע אַגיטאַציע, איז געווען דער פּראָפֿעסאָר ריהם. די יודען, האָט ער גע'טענה'ט, זענען פֿון שטענדיג אָן אַ פֿערדאָרבען פֿאָלק און בילדען אומעטום אַ מלוכה אין אַ מלוכה. פֿאַר דײַטשלאַנד זענען זיי אַ גרויס אומגליק און

נאר זיי זענען שולדיג אין דער דייטשער לאנגיעהריגער קנעכטשאפט.
ארויסטרייבען זיי איננאנצען פון לאנד וואלט אבער געווען צו אכזריות'דיג
און דעריבער דארף מען זיי נאר אונטערדריקען און ערנידעריגען,
דולדען זיי אלס מענשען פון צווייטען קלאס, בעציהען זיך צו זיי ווי
צו א אומגליק, וואס איז בעשערט דעם דייטשען פאלק, אבער אויף
קיין פאל זיי נישט בעהאנדלען, ווי בירגער מיט אלע מענשען גלייך.
דער דאזיגער בלינדער אנטיסעמיטיזם האט געפונען א שטארקען אב=
קלאנג ביי די מאסען; אבער אויך די געבילדעטע לייט, די סטודענטען=
פאטריאטען, פראפעסארען און גלעהרטע, וועלכע זענען געווען פער=
פיהרט דורך דעם פרומען מיסטיציזם און דער ראמאנטישער יראת=שמים,
האבען גענלויבט, אז אין א ריין=קריסטליכער מלוכה זענען יודען א
פרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווייל איז צונויפגערופען געווארען דער ווינער פרידענס=
קאנגרעס, וואס האט געדארפט איינפיהרען שלום צווישען די פעלקער
און אויסארבייטען א פראגראם פאר א געמיינזאמער טעטיגקייט געגען דער
ירושה פון דער רעוואלוציע. די צוויי שטאטס=מענער, וואס זענען גע=
שטאנען אין דער שפיץ פון ביידע גרויסע דייטשע מלוכות אויפ'ן ווינער קאנ=
גרעס: דער עסטרייכישער קאנצלער מעטערניך און דער קאנצלער פון
פרייסען הארדענבערג, האבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט.
מעטערניך איז געווען א איינגעהער אין די יודישע סאלאנען און האט זיך גע=
פונען אונטער'ן בעזונדערן איינפלוס פון דער יודישער באראנעסע פאני
פאן=ארנשטיין. הארדענבערג איז בכלל געווען א ליבעראלער מענש און
געהאט צווישען יודען פיעל גוטע פריינד. זיי האבען דאס אויפ'ן קאנ=
גרעס אויפגעהויבען די יודענפראגע און ארויסגעשטעלט דעם פרינציפ,
„אז די, וואס געהערען צום יודישען גלויבען, זאלען האבען אלע ביר=
גער=רעכטען, אויב זיי וועלען נאר אבהיטען די פליכטען פון די איבע=
ריגע בירגער". די איבעריגע דייטשע מלוכות האבען געשטעלט א
שטארקען ווידערשטאנד געגען דער פאדערונג און דאן האבען די פאר=
שטעהער פון עסטרייך און פרייסען געמוזט נאכגעבען און איינגעהן
אויף אזא הנחה: צום פונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געווארען
א בעמערקונג: „די בונדעס=פערזאמלונג וועט בעטראכטען אויף איהר
פערזאמלונג, ווי ווייט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דייטשלאנד
בירגערליכע רעכט; ביז דעמאלט אבער וועלען זיי דערווייל ווייטער

האָבען די רעכטען, וואָס איז זיי שוין געגעבען געוואָרען אין די בונדעס-שטאַטען".

דורך דער דאָזיגער בעמערקונג איז די פֿראַגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אָבגעלעגט געוואָרען אויף אַ אונבעשטימטע צייט, אָבער דורך איהר זענען נצול געוואָרען יענע רעכט, וואָס יודען האָבען שוין בעקומען בעת נאַפּאָלעאָנ'ס הערשאַפֿט. די בעמערקונג איז אָנגענומען געוואָרען און דערביי האָבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאַטען פֿון די פֿראַנקפֿורטער יודען, וואָס זענען געקומען צום קאָנגרעס (איינער פֿון זיי איז געוועזען י ע ק ב ב ר ו ך, דער פֿאָטער פֿון ל ו ד ו ו י ג ב ע ר נ ע), ווי אויך דער קריסטליכער פֿערטרעטער פֿון די יודען, דער יוריסט ק אַ ר ל ב ו כ ה אָ ל ץ פֿון לובעק. נאָך די יודישע געגנער אויפֿ'ן קאָנגרעס האָבען אויך דאָ געפֿונען אַ מיטעל פּטור צו ווערן פֿון דעם אונאָנגענעהמען פּונקט. זיי האָבען אונטערגעקויפֿט דעם גענעראַל-סעקרעטאַר פֿון קאָנגרעס און ביי איהם נע'פּועל'ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאַץ פֿון פּונקט 16 דאָס וואָרט „אין" און אָנשטאָט דעם שטעלען דאָס וואָרט „פֿון", אַזוי אַז דער גאַנצער פּונקט האָט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאָר אַ אַנדער בעדייטונג: „יודען וועלען דערווייל ווייטער האָבען די רעכט, וואָס איז זיי שוין נעגעבען געוואָרען פֿון (אָנשטאָט „אין") די בונדעס-שטאַטען". דאָס האָט געהייסען, אַז יודען האָבען געקענט געניסען נאָר פֿון יענע רעכט, וואָס זיי האָבען בעקומען פֿון די בונדעס-שטאַטען אַליין, אָבער נישט פֿון נאַפּאָלעאָנען. מעטערניך און האַרדענבערג האָבען דעם דאָזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אַזאַ אופֿן האָט מען איצט פֿראַנק און פֿריי געקענט אָבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואָס זיי האָבען בעקומען דורך די פֿראַנצויזען.

מעהר פֿון אַלע האָט די רעאַקציע שווער געטראָפֿען די יודען פֿון פֿראַנקפֿורט. די גרויסע רעגירונגען האָבען, אמת, אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל דעם פֿראַנקפֿורטער סענאַט, אַז „די שטאָדט מוז אַכטען די ערוואָרבענע רעכט פֿון אַלע קלאַסען איינוואוינער און יעדע רעאַקציאָנערע פֿעראָרדנונג מוז פֿערמיטען ווערן", אָבער דער פֿראַנקפֿורטער מאַגיסטראַט האָט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאָר די פֿראַנצויזען האָבען פֿערלאָזען פֿראַנקפֿורט, איז די ערשטע אַרבייט פֿון דער נייער פֿערוואַלטונג געוועזען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער-רעכט. האַרדענבערג און מעטערניך האָבען אומזיסט בעפֿוילען דעם סענאַט פֿון

פראַנקפורט, ער זאָל נישט אָבנעהמען ביי יודען זייערע רעכטען; די
פערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען
האָבען געמוזט אָנהויבען פיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפף,
וואָס האָט געדויערט גאַנצע ניין יאָהר.

דערווייל האָבען אויך די איבעריגע פריי=שטעדט אָנגעהויבען דריי=
קען יודען, נישט ווינציגער ווי פראַנקפורט. אין לובעק, וואו עס האָ=
בען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך
איינגעאָרדענט און אָנגעהויבען פיהרען אַ געמיינדע=לעבען, האָט מען זיי
איצט געהייסען פערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך
אָבגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זיי געהייסען שליסען די געשעפטען
און די סחורות קאָנפיסקירט. אַזאַ אַכזריות'דיגע בעהאַנדלונג האָט
אַרויסגערופען שאַרפע פראָטעסטען זאָגאַר ביי פיעל רעגיערונגס=בעאַמטע
און האַרדענבערג אַליין אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם
געמאַכט שאַרפע פאָרוואורפען. ווייטער פון די מוסר=בריעף איז עס
אָבער נישט געגאַנגען: קיין סאָלדאַטען האָט פרייסען צוליעב יודען
נישט געשיקט נישט קיין פראַנקפורט, נישט קיין לובעק — און אַלץ איז
געבליבען ווי געוועזען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פריינדליך
און אין אַ אויפרוף צו דער בעפעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען
אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זיין האָפנונג,
אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפ=
לעבען; דער סענאַט אַליין איז אָבער געוועזען אָבהענגיג פון דער בע=
פעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט פאַר דער יודישער קאָנקורענץ,
און די יודען זענען צוריק אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה,
אויף וועלכער זיי זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין
אַלע פאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פון אַלע עפענטליכע שטעלעס
און אַמטען, נישט געטאָרט זיין קיין אַדוואָקאַטען, אַפטייקער און באַר=
בירער, געמעגט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פון
שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקייט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע
שריפטשטעלער, ווי משה העס, ש. ציממערן, וואָל און סאַלאָ=
מאָן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָבגעלייקענט די אַנטיסע=
מיטישע בלבולים און געפאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום
כבוד פון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צײַט פֿון רעאַקציע האָבען זיך געפֿונען געצעהלטע קריסטען, וואָס האָבען פֿערשטאַנען די עולה, וואָס מען בעגעהט געגען יודען, און זיך אָנגענומען זייער קריוודע; אויך פֿון ענגלאַנד און פֿראַנקרײַך האָט מען שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען געמאַכט די דײַטשען פֿאַר זייער שאָוויניזם און פֿאַר זייער בעציהונג צו יודען, אָבער וואָס האָט דאָס אַלץ געקענט העלפֿען, ווען די יודישע פֿערטיידיגער האָט מען געזידעלט, ווי די ערגסטע, און די אַנטיסעמיטען האָבען מיט זייערע שריפֿטען פֿערפֿלייצט גאַנץ דײַטשלאַנד. אויסער דעם אויבענדערמאָהנטען פּראָפֿ. ריהם האָט אויך דער פֿילאָזאָף פֿ ר י ז אַרויסגעגעבען אַ בעזונדער ווערק וועגען דער „יודישער סכנה” און זיך נישט געשעמט צו פֿערלאַנגען, אַז די יודישע נאַציע זאָל מען אינגאַנצען פֿערטיליגען פֿון דער וועלט; נאָר אַזוי ווי דאָס איז שווער אויסצופֿיהרען, זאָל מען דערווײַל זיי דריקען אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאַטער-וועלט האָט דעמאָלט געמאַכט אַ גרויסען ליאַרם דער אַנטיסעמיטישער פֿאַרס פֿון דאָקטאָר קאַרל סעסאַ „די יודען-שולע”, וועלכער פֿיהרט אַרויס אויף דער סצענע אַ גאַנצע מחנה קאַריקאַטורען פֿון יודען. דאָס שטיק וואָלט אפשר נישט געווען געמאַכט אַזאַ סענסאַציע, ווען נישט איניגע יודישע פֿאָרשטעהער, צווישען זיי ישראל יאַקאָבסאָן, וואָס האָבען גע'פּועל'ט בײַם קאַנצלער האַרדענבערג, אַז ער זאָל פֿערבאָטען דאָס שטיק צום שפּילען. ערשט דעמאָלט זענען אַלע געוואָרען נײַגיריג צו וויסען, וואָס אין דעם שטיק געפֿינט זיך, און דער פֿאַרס איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער. אין 1815 האָט מען דאָס שטיק, אונטער אַ נײַעם נאָמען „אונזער פֿערקעהר”, שוין געשפּילט אין די גרעסטע שטעדט פֿון דײַטשלאַנד און אומעטום האָט דער פֿאַרס געהאַט אַ אונגעוועהנליכען ערפֿאָלג. דער אַרטיסט וואורם, וואָס האָט געשפּילט די הויפּט-ראָליע אין דעם שטיק, איז געוואָרען בײַם המון זעהר בעליעבט; די צײַטונגען פֿלעגען ברענגען גאַנצע אויסצוגען פֿון דעם פֿאַרס, וואו יודען זענען מיאוס אויסגעלאַכט געוואָרען, און וואורם פֿלעגט פֿאָרשטעלען זײַנע יודען-קאַריקאַטורען אויך אין פּריוואַט-הײַזער אויף שמחות און בעלער און בעקומען דערפֿאַר גוט בעצאָהלט. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז בעת דער רוסישער קייזער אַלעקסאַנדער I איז געווען אין בערלין, האָט מען לכבוד איהם אויך געוואָלט פֿאָרשטעלען „אונזער פֿערקעהר”, נאָר אַלעקסאַנדער האָט בפירוש געבעטען, מען זאָל דאָס נישט טאָן

און דעם פֿאַרם פֿאַר איהם נישט שפּיעלען, פֿון וואָס די דײַטשען האָבען זיך געשפּירט אַ ביסעל אונאַנגענעהם און פֿערשעמט.

נאָך דער ערמאָרדונג פֿון דײַטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דײַטשען פּאַטריאָטישען סטודענט זאַנד זענען די רעגירונגען אַרויסגעטרעטען מיט שאַרפֿע מיטלען געגען דעם שאָוויניסטישען דײַטשען פּאַטריאָטיזם. אָבער דערמיט האָבען די לײַדענשאַפֿטען נאָך מעהר זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט און דאָ האָט אין דײַטשלאַנד אויסגעבראָכען אַ שטורם, וועלכער האָט אויף אַ לאַנגע צײַט אוועקגעשטעלט אַ מחיצה צווישען די יודען און דער דײַטשער בעפֿעלקערונג. די דײַטשע פּאַטריאָטען זענען געווען פֿול מיט צאָרן אויף עסטרײַך, אויף וועלכער זיי האָבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פֿון אַלע גזירות און נאַציאָנאַלע בעלײַדיגונגען, און אַזוי ווי די רײַכע יודען, איבערהויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרײַך און זי געשטיצט מיט געלד-הלוואות, האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס אין ווירצבורג (דעם 2-ען אויגוסט 1819) מיט אויסרופֿען „העפּ, העפּ!” (ווי מען פֿלעגט שרײַען בײַם אַרויסטרײַבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט אַ מחנה סטודענטען צוזאַמען מיט אַ גרויסען המון בעפֿאַלען די יודען, געראַובט זייערע געשעפֿטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האָבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אַנטקעגען, האָט אויסגעבראָכען אַ פֿאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געווען, אַז די 400 יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, האָבען געמוזט פֿערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האָט געדינט אַלס בײַשפּיעל פֿאַר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואָס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפֿאַלען; סוחרים, בעלי-מלאכות און קלײנע הענדלער, וואָס האָבען געהאַט אַ הארץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פֿאַנאַטיקער און פּאַטריאָטען — די אַלע פֿערשידענע עלעמענטען האָבען זיך פֿעראייניגט אין קאַמף מיט די יודען. אין באַמבערג, פֿראַנקפֿורט, דאַרמשטאַדט, באַדען, גאַנץ, דיסעלדאָרף, האַמבורג, דאַנציג און אַנדערע שטעדט האָט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הײַזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. אַ געוויסער שווינדלער הונדט, וועלכער האָט זיך אַליין גענומען דעם טיטול פֿאָן-ראָדאָווסקי, האָט אויסגענוצט די פּאָגראָם-בעוועגונג צוליעב געשעפֿט. ער האָט אַרויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיעגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאדערט צו מאכען פאר סריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געווארען און הונדט ראט געמאכט א פערמעגען; דאס האט נאטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטעראַרישער מארק איז פערפלייצט געווארען מיט מיאוס'ע פאמפלעטען געגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט־אן א געפעהרליכען כאראקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אבער דער זאמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געווען טיעף פערזייהט און געהאלטען אין איין וואקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קליינע דייטשע מדינות. אבער וואס האבען געטאן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס־ראט? דער עסטרייכישער קייזער פראנץ I און זיין קאנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאזען אלע פריהעריגע בעגרענצונגען, נאר אויך צוגעגעבען נייע. אמת, זיי האבען נישט ארויסגעטריבען די יודען, ווי מען האט געטאן אין לובעק און אין ברעמען, אבער זיי האבען זיי פערשפארט אין די געטא'ס אין צענטער פון עסטרייך און פון דארטען זיי נישט ארויסגעלאזען. טיראל איז פאר יודען פערשלאסען געווארען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאר אין די דערפער און אין די בערג־שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאר די גרויסע שטעדט געווען אפען פאר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאזען וואוינען נאר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין ארט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאר געלד געגעבען איינציגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אבער די ארימע מאסע געבליבען זעהר ערנידעריגט און געהאט אויסצושטעהן א שווערען קאמפף פאר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין מעהרען איז יודען געווען פערבאטען צו וואוינען אין די וויכטיגסטע שטעדט, אבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאליציאנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאר אין אבגעשלאסענע געטא'ס. ביי דעם אלעם

האָט מען נאָך אויף יודען אַרויפֿגעלעגט אונגעהויער גרויסע אָבצאָהלונגען. די אַלע בעזונדערע אָבצאָהלונגען האָבען בעטראָפֿען אַ סומע פֿון 700,000 גולדען יעהרליך. קאָראָבקע אויף כשר פֿלייש האָט בעטראָפֿען פּונקט אַזוי פּיעל, וויפּיעל עס איז געוועזען דער פּרייז פֿון פֿלייש אויפ׳ן מאַרק און דער יוד האָט אַלזאָ געדאַרפֿט צאָהלען פֿאַר פֿלייש צווייםאָל אַזוי פּיעל, ווי אַ אַנדערער. דאָס רוב פֿון די דאָרטיגע יודען האָבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קיין פֿלייש און בכלל געלעבט אין אַזאַ דחקות, אַז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אַזוי זיי האָבען ביי אַזאַ שרעקליכען דרוק גענוג ענערגיע און מוט געהאַט אויסצוהאַלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס-בעדינגונגען.

עסטרייך האָט ווינציגסטענס קיין זאַך יודען נישט צוגעזאָגט און זיי נישט פֿערפֿיהרט דורך פֿאַלשע הבטחות; פֿון פּרייסען אָבער האָבען די יודען געהאַט דאָס רעכט צו ערוואַרטען אַ בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פֿרידריך ווילהעלם III האָט שטאַרק געהאַלטען פֿון דעם פּרינציפּ פֿון גלייכבערעכטיגונג פֿאַר אַלע פֿעלקער און פֿון איהם האָט מען געהערט פּיעל שענע הבטחות. יודען האָבען אַלזאָ געקענט האָפֿען דאָרט אויף אַ פֿאָלשטענדיגער בעפֿרייאונג; אָבער ווי עס שיינט, זענען דאָס געוועזען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האָבען דאָרט די יודען נאָך שטאַרקער און טיעפֿער געשפּירט דעם דרוק פֿון דער רעאַקציע. מיט׳ן טויט פֿון ליבעראַלען האַרדענבערג האָט זיך אין פּרייסען אָנגעהויבען אַ רעאַקציאָנערע פּאָליטיק. מען האָט אָנגעהויבען דערפֿון, וואָס מען האָט פֿערפֿאַסט איין און צוואַנציג פֿערשידענע כללים וועגען די יודען, וואָס וואוינען אין פּרייסען. די יודען זענען איינגעטיילט געוואָרען אויף פֿראַנצויזישע, אַלט-פּרייסישע, זאַקסישע און פּוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געוואָרען, אַז דאָס געזעץ פֿון 1812, וועלכעס האָט געבראַכט פּיעל נייע רעכט אויך פֿאַר יודען, איז גילטיג נאָר פֿאַר יענע פּראָווינצען, וועלכע האָבען אין יענעם יאָהר געהערט צו פּרייסען, אָבער די אַלע פּראָווינצען, וואָס זענען פֿעראייניגט געוואָרען צו פּרייסען נאָך דעם שלום, בלייבען ביי די פֿריהעריגע בעדינגונגען. די נייע פּראָווינצען האָבען בעטראָפֿען אַ העלפֿט פֿון דער פּרייסישער מלוכה און דאָרט האָבען געוואוינט צוויי דריטעל פֿון אַלע פּרייסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאָסען געוואָרען פֿון די נייע רעכטען. אָבער אויך אין די אַלט-פּרייסישע פּראָווינצען האָט מען דאָס געזעץ פֿון 1812 נישט אָנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האָט זיך גאָרנישט

וויסענדיג געמאַכט פֿון דעם געזעץ און ווען דער בערימטער יוריסט גאַנז האָט אָנגעהויבען פֿאָדערן, מען זאָל איהם צולאָזען צו אַ קאַטעדר אין אוניווערזיטעט, האָט מען איהם מיט אַלע תירוצים מרחה געווען און עס האָט קיין זאַך נישט געהאָלפֿען ביז גאַנז האָט זיך נישט אָבגעשמד'ט. דאָס איז געווען נאָר אַ אָנהויב און באַלד האָט מען יודען אָנגעהויבען דערוויטערן פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס, צוגענומען ביי זיי דאָס וואַהל־רעכט אין די לאַנדטאַגען און נישט געלאָזען יודען טראָגען קיין אָפֿיציערען־טיטול זיין דער אַרמעע. אין יאָהר 1825 האָט מען ביי די געמיינדעס אָבגענומען דאָס פֿריהערדיגע רעכט צו בויען שוהלען אָהן אַ בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמיינדעס פֿאַר פּריוואַטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האָט די רעגירונג דאָך זיך אַריינגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פֿון יודען, געגען די געזעצען פֿון גלויבענס־פֿרייהייט.

אָבער פֿיעל ערגער ווי אין אַלט־פּרייסען איז עס צוגעגאַנגען מיט יודען אין יענע פּראָווינצען, וואָס פּרייסען האָט נישט לאַנג ערוואָרבען. אין יאָהר 1819 האָט זיך געפֿונען אין גאַנץ פּרייסען 250 טויזענד יודען און פֿון זיי האָבען אין פּוזען געלעבט 55 טויזענד. פֿריהער האָט פּוזען געהערט צום וואַרשאָווער הערצאָגטום און ווען די פּראָווינץ איז איבערגעגאַנגען צו פּרייסען, האָבען די דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען געליטען פֿון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפֿרעהט. פֿיעל יודישע יונגע לייט זענען אַריינגעטרעטען אין די פֿרייוויליגע יעגער־פּאָלקען וואָס פּרייסען האָט אָרגאַניזירט. אין גיכען האָבען זיי אָבער זיך איבערצייגט, אַז די האָפֿנונגען אויף נייע רעכטען איז אַ פֿאַלשע און אַלץ איז געבליבען, ווי געווען. אין הערצאָגטום בערג, וואָס איז איבערגעגאַנגען פֿון פֿראַנקרייך צו פּרייסען, האָט די רעגירונג אָהן צערעמאָניעס אָבגענומען ביי יודען אַלע רעכטען, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט זיי געגעבען. בכלל האָט מען, אויסער אין אַלט־פּרייסען, אומעטום ווי ווייט מעגליך בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פֿון פּרייסען האָט מען די יודען אַרויסגעשטופּט פֿון אַלע צווייגען פֿון דער קולטור און אין דערזעלבער צייט האָט מען זיך נישט געשעמט צו שרייען, אַז יודען האַלטען זיך אָבגעזונדערט פֿון דער אַרומיגער וועלט און ווילען אויף קיין פֿאַל נישט צושטעהן צו דער מאָדערנער קולטור. די פֿיעל רעפּרעסיעס און בעגרענצונגען האָבען סוף כל סוף געבראַכט דערצו, אַז פֿיעל פֿון די יודען, וועלכע האָבען געוואָלט זיך בעטייליגען אין דער

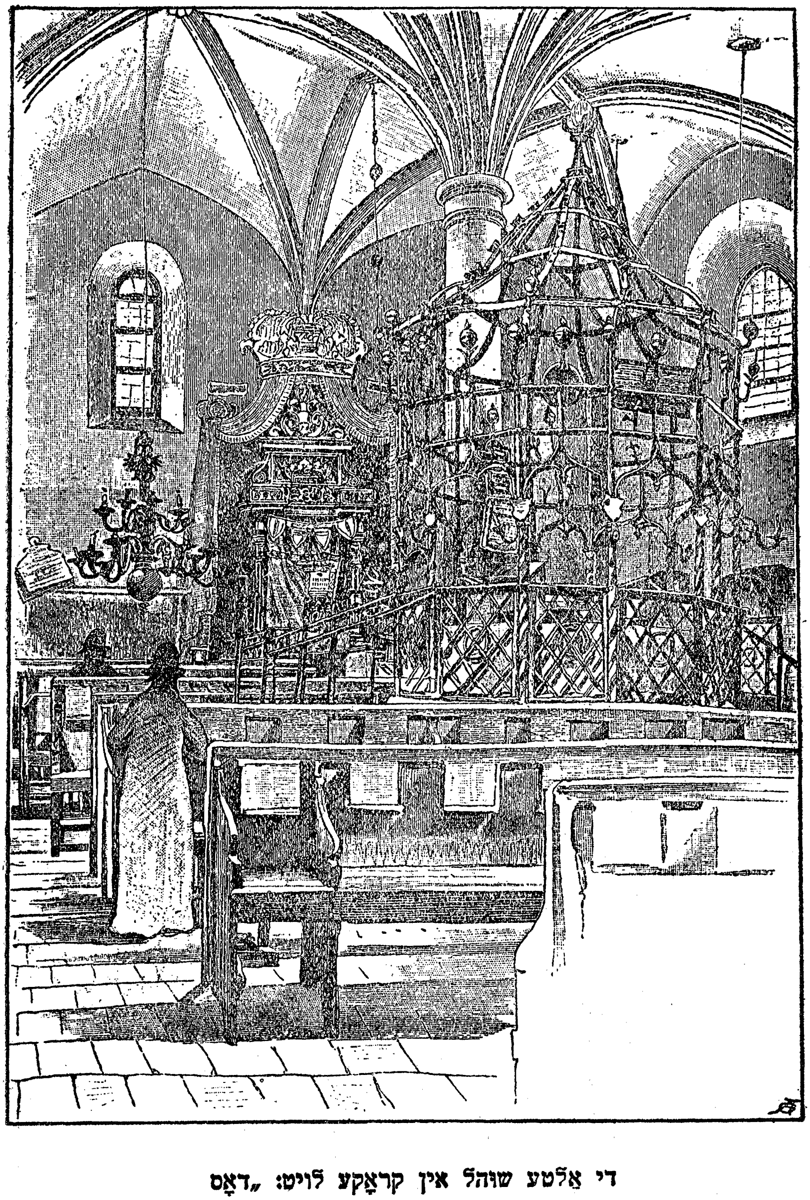

די אַלטע שוהל אין קראָקע לויט: „דאָס
עסטרייך=אונגאַרישע רייך אין וואָרט און בילד“

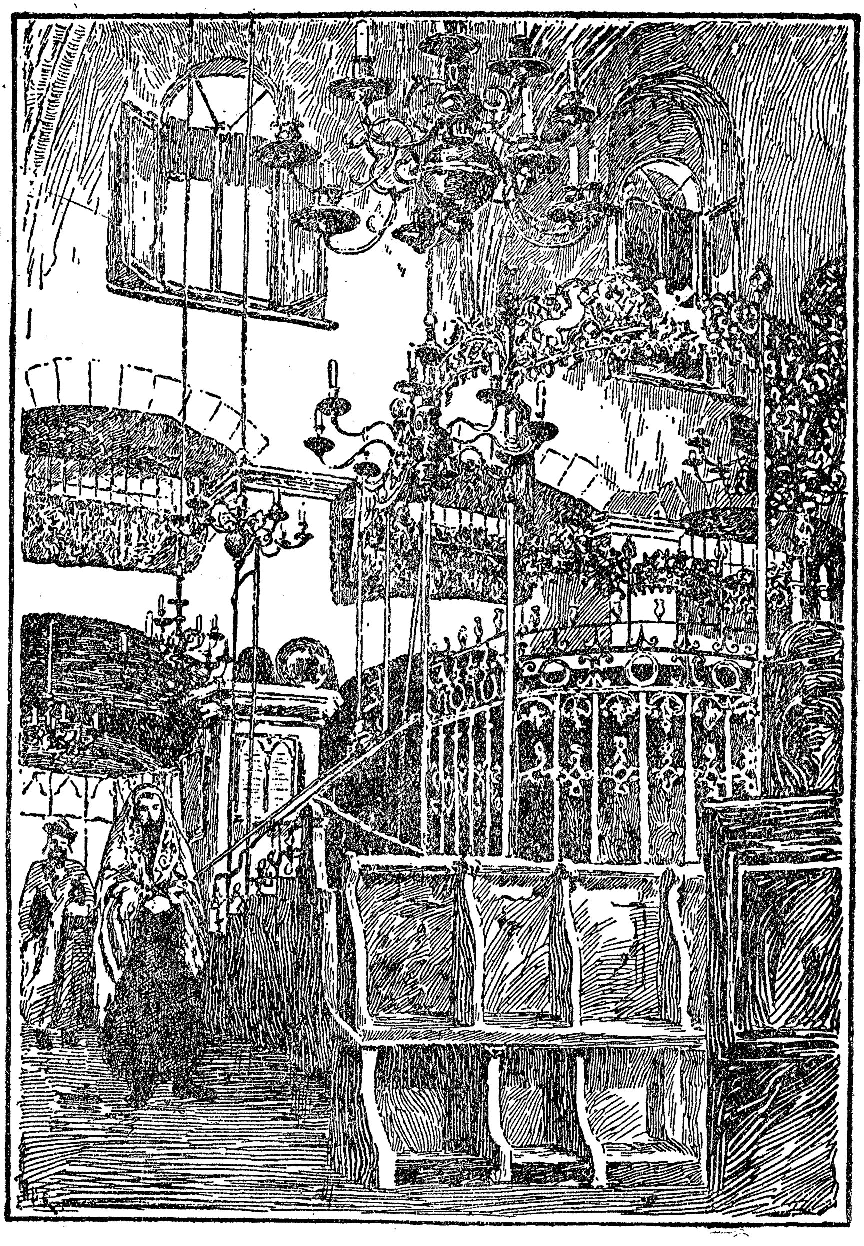

די שוהל „טורי זהב“ אין לעמבערג.

אַרומיגער קולטור און נישט געהאַט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פֿעהיגקייטען און טאַלענטען, האָבען קיין מוט נישט געהאַט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אָבגעשמד'ט. אין יאָהר 1822 איז אין בערלין גע־גרינדעט געוואָרען אַ „פֿעראיין אָבצושמד'ען יודען". דער קעניג האָט דעם פֿעראיין געגעבען אַלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאָגט צו שענקען 10 דוקאַטען יעדען יודען, וואָס וועט זיך לאָזען טויפֿען. די 10 דוקאַ־טען האָבען נאַטירליך געקענט צוציהען נאָר גאַסען־יונגען, אָבער פֿיעל מעהר האָט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך", געניסען פֿון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געוואָרען, ווי אַ מין צווייטע שמד־בעוועגונג פֿון נאָך מענדעלסאָנ'ס עפּאָכע.

אויך אין פֿראַנקרייך האָט אויסגעבראָכען אַ שטאַרקע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אָבער דאָרט זענען די יודישע פֿריינד געווען אין דער מעהרהייט. אַ געוויסער באַיל איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ פֿערטיידיגונג פֿון יודען אין אַ בעזונדער ווערק, וואָס האָט געהאַט אַ ערפֿאָלג. אַ געוועזענער גובערנאַטאָר, דקיראָן, איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ בראָשור וועגען יודען, וועלכע ער האָט זעהר געריהמט אויפֿ'ן גרונד פֿון פּערזענליכער ערפֿאַהרונג און אויפֿ'ן גרונד פֿון דער יודישער רעליגיע. די בראָשור איז אַרוים אין פֿיעל אויפֿלאַ־גען, איז זעהר פֿיעל געלייענט געוואָרען, און דאָס האָט בעוויזען, אַז די פֿראַנצויזען האָבען נאָך נישט פֿערגעסען די יסודות פֿון פֿרייהייט און גלייכהייט. עס האָבען אויך נישט געפֿעהלט קיין שאַרפֿע געגנער פֿון יודען, אָבער אויסגעלאָזען האָט זיך די פּאָלעמיק צום גונסטען פֿון די לעצטע, און ווען אין פּאַרלאַמענט (אין יאָהר 1818) איז בעטראַכט גע־וואָרען די פֿראַגע, צי מען זאָל נאַפּאָלעאָנ'ס דעקרעט וועגען יודען, וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף 10 יאָהר, ווייטער פֿערלענגע־רען, אָדער נישט, האָט גובר געווען יענע גרופּע, וואָס איז געווען געגען פֿערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געוואָרען אויף שטענ־דיג. דאָס צענטראַל־קאָנסיסטאָריום פֿון יענער צייט האָט זיך געסטאַ־רעט צו פֿערדינען דעם צוטרוי פֿון דער רעגירונג און האָט צושיקט אַ צירקולאַר צו אַלע קאָנסיסטאָריומס, פּאָרצולייענען אין די שוהלען, אַז יודען זאָלען זיך אויפֿפֿיהרען זעהר עהרליך און טרײַ צום געזעץ, אַליין רודפֿ'ן די, וואָס האַנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטנישען. פאקטיש זענען אין פיעל שטעדט באלד געגרינדעט געווארען יודישע פאלקס־שולען, וואו מען האט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ׳ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע. ביסלעכווייז זענען די יודען אינגאנצען פערשלונגען געווארען אין דער ארומיגער קולטור, די אבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה׳ם גלויבען״.

אין שכנות׳דיגען ענגלאנד האבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען וועלכע עס האט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האבען נאר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אבער די סבה דערפון איז געוועזן נאר דאס, וואס ביים פערטרעטען א אפיציעלע שטעלע האט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת׳ען גלויבען פון א קריסט״, און יודען האבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכווייז האט מען פאר יודען מבטל געוועזן דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האט מען אנגעהויבען אננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראפעסארען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

ה׳יפ דעם וויענער קאנגרעס איז בעשלאסען געווארען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האט געשטעלט אונטער דער רעגיערונג פון דער דינאסטיע אראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, וואס די יודען האבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאר געטאן יודען נאך טובות און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאסען יודען האבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס־שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאנסיסטוציע און איז געוועזן א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געוועזן ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ־מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה־ראט. א יוד האט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה־קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאלאניעס אין אינדיען און אין דרום־אמעריקא האבען יודען בעקומען אלע רעכטע און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס־בעאמטע.

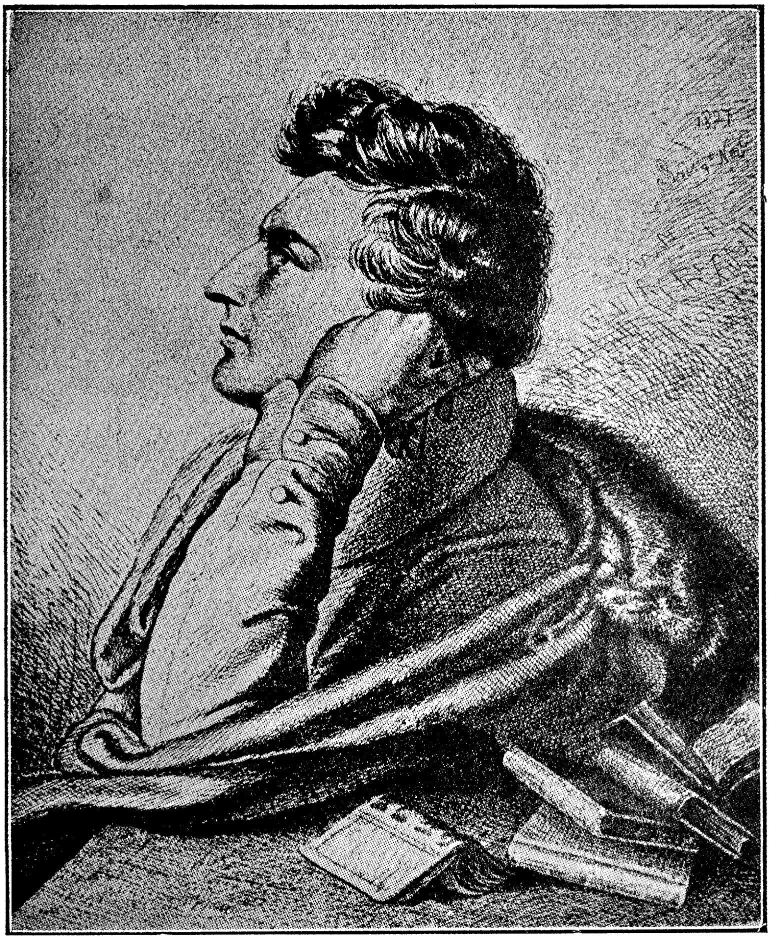

היינריך היינע

ניִשט ערגער איז אויך געווען די יודישע לאגע אין דענעמארק. קיין פּאָליטישע רעכטען האָבען יודען דאָרט נאָך ניט געהאַט, אָבער דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האָט זיך אויך געזאָרגט פאַר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זיי געצוואונגען צו בעזוכען די אַלגעמיינע שולען. די פּאָגראָמען פון 1819 אין דייטשלאַנד האָבען זיך אויך אריבערגעטראָגען קיין דענע־מאַרק און אין קאָפּענהאַגען האָבען זיך דאַן געפונען גאַסען־מענשען, וואָס האָבען איבערגע׳חזרט די ווילדע מעשים פון די דייטשע פּאָגראָמ־שציקעס, אָבער די עפענטליכע מיינונג איז באמת געווען געגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען אַרויסגעטרעטען מיט ענערגישע פּראָ־טעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאַנעגען איז נאָרוועגיען געבליבען אינגאַנצען יודען־ריין. לויט דער קאָנסטיטוציע פון 1814 האָט א יוד דאָרט ניט געטאָרט וואוי־נען אפילו איין טאָג אָהן א ערלויבניש פון קעניג און פאַר ניט אָבהי־טען דאָס דאָזיגע געזעץ איז געקומען א שטראָף פון 840 טאַלער. דער קנס איז ווירקליך אָפטמאָל אַרויפגעלעגט געוואָרען אויף דורכרייזענדע יודען און די, וואָס האָבען ניט געהאַט איינצוצאָהלען די שטראָף, זענען אַריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגעניש. אין שוועדען, וואָס איז געווען פעסט פערבונדען מיט נאָרוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געווען. דאָרט האָבען זיי געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאָקהאָלם, גאָטענבורג, נאָרקעפינג, קאָרלקראָנע; זיי זענען אָבער געווען שטאַרק בעגרענצט אין האַנדעל און אין מלאכה. פאַר די יודען איז נאָר פערבליבען די מיאוס׳ע פרנסה פון וואוכער, אָבער דאָס האָט מען זיי, נאַטירליך, שטענדיג אויפגעוואָרפען אַלס חטא, אַלס אָרגאַנישען חסרון, וואָס ליעגט אין דער יודישער נאַטור.

אויך אין דער פרייער רעפּובליקאַנישער שווייץ האָט מען יודען בעהאַנדעלט אויפ׳ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40־ער יאָהרען פון 19־ען יאָהרהונדערט זענען דאָרט קיין יודען ניט אַריינגעלאָזען געוואָרען. אין קאַנטאָן באַזעל האָט א פרעמדער יוד אפילו א טאָג ניט געטאָרט פערברענגען. נאָר אין צוויי דערפער פון קאַנטאָן אַארגוי האָבען פון אַלטע צייטען זיך אַריינגעכאַפּט א ביסעל יודען, וועלכע האָבען דאָרט פערנומען זעהר ניט קיין בכבוד׳יגען אָרט, זענענדיג אין אַלץ שטאַרק בעגרענצט. אפילו אין דער צייט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע

האט מען ביי דער פרייער שווייץ נישט געקענט פועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען.

אין איטאליען האט זיך נאך נאפאלעאנ'ס מפלה ווידער אנגעהויבען די ממשלה פון די גלחים, וואס האבען רואינירט און בערויבט דאס לאנד. זעלבסטפערשטענדליך, אז די יודען האבען דערפון פיעל פערשפיעלט. ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען רוים, איז ווידער איינגעפיהרט געווארען דאס געטא און די יודען זענען ארויסגעטריעבען געווארען פון די אוניווערזיטעטען און פון די רעגיערונגסשטעלעס. בשעת דער פויפסט פיוס VII איז אין מאי 1814 ווידער אנגעקומען קיין רוים, האבען די יודישע סוחרים איהם פארגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאי, אז ער זאל ביי זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאס האט אבער נישט געהאלפען; אין פערלויף פון דריי חדשים האבען יודען געמוזט אברוימען אלע געשעפטען, וואס זיי האבען געהאט אויסערהאלב דעם געטא, און דאדורך זענען פיעל פאמיליעס רואינירט געווארען. פיוס האט דאך זיך בעציוגען צו יודען טאלעראנט און זיי געשיצט פון רדיפות. פיעל ערגער איז יודען געווארען, ווען אויפ'ן טראן איז ארויפגעטרעטען דער פויפסט לעא XII, וועלכער איז געווען פערהאסט אפילו ביי די גייסטליכע אליין. די טויערען פון געטא זענען איצט ענגער און פעסטער געשלאסען געווארען: 12 בייגאכט זענען די געטא־טויערען שוין געווען פעררינגעלט, ווייל א יוד האט נישט געטארט אין דער צייט זיך בעווייזען אין שטאדט. אויך אין די פראווינץ־שטעדט האט מען ווידער איינגעפיהרט די געטא'ס און פיעל רייכע יודישע פאמיליעס זענען פעראָרימט געווארען און האבען געמוזט פערלאזען דאס לאנד. ביי יודען האט מען אויך צוגענומען דאס רעכט צו האבען נחלאות און די, וואס האבען אזעלכע שוין געהאט, האבען זיי געמוזט פערקויפען.

בכלל האט מיט נאפאלעאנ'ס מפלה אין גאנץ איטאליען צוריק זיך אנגעהויבען פאר יודען די פינסטערע צייט פון מיטעל־אלטער, נאר אין הערצאגטום טאסקאנא און אין הערצאגטום פארמא איז די יודישע לאגע געווען צום דערלייזען. אין טאסקאנא האט די יודען פון שטענדיג אן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאך פאר דער רעוואלוציע האבען זיי דארט בעקומען בירגער־רעכטען און דורכשניטליך זענען די דארטיגע יודען געווען רייך און געבילדעט.

מערקווירדיג איז, וואס גראד אין דער צייט, ווען אין דעם

גרעסטען טייל פון אייראפא האט ווידער געוויזענט די רעאקציע, האבען יודען געפונען א שטיקעל שוץ אין פארטוגאל, וואס איז פריהער געווען אזוי פול מיט האס געגען יודען. דארט האבען נאך אין מיטען 18-ען יאהרהונדערט זיך בעזעצט א ביסעל יודען. אין דעם הונגער-יאהר 1813 האבען די יודען אריינגעפיהרט אהין פיעל תבואה, געבראכט א ישועה פאר'ן לאנד און דערפאר האבען זיי בעקומען דאס רעכט צו בויען א שוהל אין ליסאבאן. אין 1826 איז ערלויבט געווארען אלע נישט-קאטולישע איינוואוינער אבצוהאלטען פריי זייערע גאטעס-דיענסטען, אבער נאר בתנאי, אז דאס זאל פארקומען אין איינפאכע הייזער, וואס זאלען נישט האבען קיין סמנים פון טעמפלען און שוהלען. הגם אפיציעל האבען די יודען אין פארטוגאל זיך גערעכענט אלס פרעמדע, האבען זיי דאך זיך שטארק בעטייליגט אין אלגעמיינעם מלוכה-לעבען און מיט טרייהאפט און פאטריאטיזם געצאהלט פאר דער שרעקליכער שנאה און אכזריות, וואס דאס אלטע פאטערלאנד האט פריהער ארויסגעוויזען צו די זיהן פון יודישען פאלק.

אכטעס קאפיטעל

די רעפארם־בעוועגונג און די יודישע וויסענשאפט

אין דער צייט, ווען די מויערען פון געטא האבען פארט ביסלעכ־ווייז אנגעהויבען פאלען, האט אויך אין יודענטום גופא געמוזט זיך אנהויבען א גייסטיגע שטרעבונג צו א ניי לעבען. יודען האבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאמפף פאר גלייכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פארגעשטאנען א גרויסע אויפגאבע צו בענייען דאס גאנצע יודענטום און צו געפינען א וועג, ווי צו פעראייניגען זיך מיט דער אייראפעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואלוציע האט חרוב געמאכט די יסודות פון גאנצען פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון אייראפא און עס איז ענטשטאנען א וועלט מיט נייע געדאנקען, נייע מענשען און נייע מעשים, האבען יודען נישט געקענט בלייבען זיצען מיט פערלעגטע הענד און נאר ווייטער שארפען די מוחות דורך דעם פלפול אינ'ם מעחאנישען לערנען. עס איז געווען קלאר, אז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאר אויך אינערליך זיך בעפרייען פון ענגען געטא און געפינען א וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאס האט געזאלט טאן די השכלה פון מענדעלסאנ'ס צייט, אבער די פראגע איז כלל נישט געראטען. די השכלה־שטרעבונגען זענען נישט געווען קיין פאלקס־בעוועגונג; עס האבען זיך נאר ארויס־געריסען די רייכע און געבילדעטע, ווערהענד די פאלקס־מאסען זענען ווי פריהער געבליבען ארים און אונוויסענד, עלענד און גלייכגילטיג צו אלע פראגען און פראבלעמען פון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האט נישט געצויגען איהר יניקה פון

פאָלקס־לעבען, האָט דעריבער געמוזט זײַן פלאַך און קלײנליך, אָהן יעדען מאָראַלישען אָנהאַלט, אָהן אַ נשמה און טיעפע וואָרצלען אין לעבען. דער סוף איז געווען, אַז די יודישע אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ ברען אָנגעהאַפּט אָן דער השכלה, איז געבליבען אָבגעריסען פון בײדע וועלטען, זאָגאַר אויך אָהן אמת'ער השכלה, אָהן גרינדליכער בילדונג, מיט אַ אויסערליכער, איבערפלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פיעל פון זײ זענען געוואָרען ביליגע אפּיקורסים, וואָס לאַכען אָב פון אַלע רעליגיעס צוזאַמען, וואָס גלויבען נישט אין קײן אידעאַלען, און שפּעטער האָבען זײ איבערגעריסען אויך דעם דינעם פאָדים, וואָס האָט זײ פערקניפּט מיט'ן יודענטום, און זיך אָבגעשמד'ט. אַנדערע פון זײ זענען געבליבען לעב־יונגען, מענשען, וואָס שטרעבען נאָר צו לוקסוס, צו ביליגע פערגעניגענס, מענשען, וואָס קײן זאַך איז בײַ זײ נישט הײליג און זײ זענען גרײט אויף יעדער שפלות און קלײנ־מוטיגער הכנעה צוליעב זײער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאָנישע השכלה האָט אַלזאָ קײן ישועה נישט געבראַכט און די לאַגע נאָך ערגער געמאַכט. מען האָט געמוזט זוכען נײַע וועגען, מען האָט געמוזט זוכען אַ אויסגלײַך מיט דער אַרומיגער סביבה — און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נײַע אינטעליגענץ־שטרעבונג צו רעפאָרמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האָט אָנגעהויבען דער אַל-טער אַסימיליאַטאָר דוד פרידלענדער, וועלכער האָט פערלאַנגט, אַז דאַווענען זאָל מען אין דײַטשען און אויסמעקען פון די יודישע תפילות אַלע שטעלן, וואָס האָבען אַ יודיש־נאַציאָנאַלען אינהאַלט. פרידלענדער איז געבליבען אַלײן, ווײַל די רײַכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געווען קאַלט און גלײַכגילטיג צום יודענטום, און בײַ די פרומע יודען האָט דאָס אַרויסגערופען אַ שטורם פון צאָרן און פּראָ־טעסטען. פרידלענדער'ן צו הילף איז דאַן געקומען ישראל יאַקאָבסאָן. ער האָט אײַנגעאָרדענט אַ אײגענע שוהל, וואו מען האָט געדאַווענט אויף דײַטש, אַרויסגעטריבען די אַלטע יודישע נגונים און אײַנגע־פיהרט דײַטשען געזאַנג מיט אַ אָרגעל און בכלל אין אַלץ נאָכגעטאַנצט דער קריסטליכער קירך. ס'האָבען זיך אויך געפונען טאַלאַנטפולע פּרעדיגער, וואָס האָבען מיט זײערע דרשות בײַם דאַווענען צוגעצויגען אַ ביסעל אָנהענגער. שפּעטער האָט מען די דאָזיגע פּריוואַטע רעפאָרם־שוהל איבערגעמאַכט אויף אַ געמײנדע־סינאַגאָגע און דאָ האָבען די פרומע יודען שוין געמוזט אַרויסטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפף מיט די

רעפֿארמאטארען. די רעגירונג איז געווען אויף דער זייט פֿון די ארטאדאקסען, נאר דאך האט דאס דוקא א טובה געבראכט דער רעפֿארם־בעוועגונג, וועלכע האט ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך פֿערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאר אויך אין אנדערע שטעדט. די רבנים פֿון יענער צייט האבען פּראטעסטירט געגען דער נייער רעפֿארם, אבער אויך די דעמאלטיגע רבנים האבען שוין נישט געהאט דעם אויטאריטעט, וואס אמאל, און יאקאבסאן מיט זיינע אנהענגער, וועלכע האבען געהאט אויף זייער זייט אי עשירות, אי בילדונג, אי השפּעה אין די געבילדעטע קרייזען, האבען זייערס אויסגעפֿיהרט.

פֿון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואקסען דער „פֿעראיין פֿאר קולטור און וויסענשאפֿט פֿון יודען". דער גרינדער פֿון פֿעראיין איז געווען דער יונגער עדוארד גאנז צוזאמען מיט זיינע חברים לעאפּאלד צונץ און משה מאזער. אט די אלע יונגע לייט האבען זיך געשטעלט א הויכע אויפֿגאבע: דורכפֿיהרען ביי יודען א פֿאלשטענדיגע געזעלשאפֿטליכע און גייסטיגע איבערקעהרעניש. לויט דעם פּלאן פֿון די יונגע אידעאליסטען האט מען געדארפֿט גרינדען שולען, סעמינאריעס, אקאדעמיעס, שטיצען אלערליי וויסענשאפֿטליכע ארבייטען, פֿערברייטען צווישען יודען מלאכה, פֿעלד־ארבייט, קונסט און זאגאר אויסבעסערן די אויסערליכע פֿיינקייט פֿון יודען, מיט איין ווארט, דער פֿעראיין האט זיך ארומגעטראגען מיט הויכע פּלענער וועגען א גייסטיגער רעוואלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האט יעדער מיטגליד פֿון פֿעראיין געדארפֿט געבען א שבועה, צו ווייזען דער וועלט א ביישפּיעל פֿון ווילענס־שטארקייט און מוט און אויף קיין פֿאל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פֿעראיין זענען גלייך צוגעשטאנען: פֿרידלענדער, יאקאבסאן, היינריך היינע און נאך עטליכע צעהנדליג מענשען, אבער באלד האבען די יונגע אידעאליסטען געמוזט מודה זיין, אז אזעלכע הויכע פּלענער ווערען נישט דורכגעפֿיהרט דורך א הייפֿעלע מענשען, אז אין פּראקטישען לעבען איז פֿאר דעם קיין ארט נישטא; דען אנשטאט צו זוכען א וועג צום פֿאלק, אנשטאט צו געפֿינען דיווארצלען פֿון דער פֿאלקס־נשמה, האבען די גרינדער פֿון פֿעראיין, וועלכע זענען אין תוך געווען אסימילאטארען, אנגעהויבען שיטען פּעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פֿאלק און אין כעס געווארען אויף דער גאנצער וועלט דערפֿאר,

וואָס זײַערע פֿאַנטאַסטישע פּלענער ווערן נישט גלײַך פֿערווירקליכט. דער פֿעראײן האָט מיט דער צײַט געמוזט זיך אָבזאָגען פֿון זײַן צו־ברײטען פּראָגראַם און קאָנצענטרירען זײַן גאַנצע טעטיגקײט אויפֿ'ן געביעט פֿון יודישער וויסענשאַפֿט, „חכמת ישראל", וואו זײ דאַרפֿען ווירקליך עפּעס אויפֿגעטאָן. אָבער אויך דאָ איז דאָס יודענטום אין די אויגען פֿון די גרינדער פֿון פֿעראײן געווען נישט מעהר, ווי אַ אָבגעשטאָרבענער גוף, וועלכער איז נאָר אינטערעסאַנט אַלס מאַטע־ריאַל פֿאַר וויסענשאַפֿטליכע עקספּערימענטען, און זײ האָבען געגלויבט אין דער משונה'דיגער תורה פֿון זײער רבי, העגעל, וועלכער האָט געזאָגט, אַז דאָס יודענטום איז „אַ גײסט־רעליגיע, פֿון וועלכער דער גײסט איז פֿערשוואונדען געוואָרען", ד. ה., אַז דאָס יודענטום האָט דערגרײכט זײַן העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט אונטערגעהן. אין אַזאַ גײסט האָבען די פֿיהרער פֿון פֿעראײן געפֿיהרט אויך זײער „צײַטשריפֿט", וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסגעהן אין יאָהר 1823, אונטער דער רעדאַקציע פֿון צונץ, און עס איז קײן וואונדער נישט, ווען די דאָזיגע „צײַטשריפֿט" האָט נישט געפֿונען קײן שום אָבקלאַנג בײַ יודען. אין גיכען האָבען די פֿיהרער געמוזט זיך איבער־צײַגען, אַז די יודישע געזעלשאַפֿט איז קאַלט און גלײַכגילטיג צום גאַנצען פֿעראײן, וועלכער האָט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער היסטאָריע און אָבגעלאַכט פֿון דער גאַנצער יודישער פֿערגאַנגענהײט. דער פֿעראײן האָט אָנגעהויבען אַלץ פֿאַלען, גאַנז האָט געשאָסען מיט שטורמדיגע און צאָרניגע אויפֿרופֿען, וואָס ער האָט אַרויסגעלאָזט אײנעם נאָכ'ן אַנדערן, אָבער עס האָט נישט געהאָלפֿען: שוין אין 1824 איז דער פֿעראײן שטיל געשטאָרבען און קײנער האָט דאָס אפילו נישט בעמערקט. דער גאַנצער פֿיהרער פֿון פֿעראײן, גאַנז, איז געווען אַזוי פֿול מיט כעס און יאוש, אַז ער האָט פֿערגע־סען זײַן שבועה און זיך אָבגעשמד'ט, כדי צו בעקומען די שטעל פֿון אַ פּראָפֿעסאָר. בײַ היינריך הײנע האָט דאָס אַרויסגערופֿען אַ גרויסען פֿערדרוס און צאָרן: „עס איז שוין לאַנג אָנגענומען אויף דער וועלט — האָט ער דאַן געשריבען, — אַז ווען עס טרינקט זיך אַ שיף אין ים, פֿערלאָזט עס דער לעצטער זײַן קאַפּיטאַן. אָבער גאַנז האָט דער ערשטער זיך געראַטעוועט".

פֿון דעם „קולטור־פֿעראײן" איז אָבער דאָך פֿערבליבען אײן זאַך, וואָס האָט אַריבערגעוואויגען אַלע חסרונות זײַנע: די יודישע

וויסענשאפט. דער קאמפף פאר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפארמען אין יודענטום גופא, דער פערלאנג צו שאפען א קולטור — דאס אלץ האבען סוף כל סוף ארויסגערופען צווישען יודען א זעלבסט־בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט־ווירדע און עס איז געשאפען געווארען א דור פון געלעהרטע, פון גרויסע יודישע קענער, וואס האבען וויניגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האט אויפגעבליהט די יודישע וויסענשאפט פון דער געשיכטע. ביז דעמאלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געווארען נאר דורך קריסטען, וועלכע האבען זי שלעכט פערשטאנען אדער בכוונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האט זיך געפונען א געבילדעטער און זעהר פלייסיגער יוד, **יצחק מרדכי יאסט**, וועלכער האט אין יאהר 1820 אנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פון יודען אין דער צייט פון די חשמונאים“. אמת, דאס ווערק איז וויט פון פאלקאמענהייט; יאסט'ען האט געפעהלט דער היסטארישער חוש און זיין ראציאנאליזם האט איהם געשטערט צו פערשטעהן ריכטיג די היסטארישע געשעהענישען. מ'דארף אבער נישט פערגעסען, אז ער האט געהאט פאר זיך א אונגעהויערע ארבייט ביים זאמלען און צונויפשטעלען די אלע מאטעריאלען, און זיין ווערק איז דאך געווען זעהר נוצליך אלס פונדאמענט פאר דער יודישער געשיכטע.

פון **פוילען**, פון דעם לאנד, וואס איז ביי די דייטשע משכילים געווען אזוי פערהאסט און פעראכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואס זענען געווען א ציערונג פאר דער יודישער וויסענשאפט: **ר' נחמן קראכמאל** און **ר' שלמה יהודה ראפאפארט** (שי"ר). ר' נחמן (געבוירען אין בראד אין יאהר 1785 און געשטארבען אין טארנאפאל אין 1840) איז געווען דער ערשטער, וואס האט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף א היסטארישען פראצעס, און ער האט אויך געוויזען, ווי אזוי מען דארף זיך בענוצען מיט דעם טייערען מאטעריאל, וואס געפינט זיך אין תלמוד, אום צו פערשטעהן פיעל זייטען פון דעם יודישען לעבען אין דער וויטער פערגאנגענהייט, וואס זענען אהן דעם אונפערשטענדליך. ר' נחמן האט פאר זיין לעבען פערעפענטליכט נאר א קליינעם טייל פון זיינע וויסענשאפטליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאך געווען זעהר

פּאָפּולער און געשעצט. מיט זיין נעימות׳דיגער, שעמעוודיגער, עשוואַס אַנגעשראָקענער נאַטור, האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תּלמידים און אויך די דייטשע משכּילים האָבען איהם שטאַרק געאַכט. דער בעסטער פון זיינע תּלמידים, ר׳ שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטאָרבען אין 1867 אין פּראָג), איז געווען אַ זוהן פון אַן׳אַלטער תּלמודיסטען״-משפּחה. ער אַליין איז אויך געווען אַ גרויסער תּלמודיסט און זיין שווער איז געווען ר׳ אריה לייב הכּהן, איינער פון די לעצטע פּוילישע גאונים, אָבער אין גיכען האָט ער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אַלגעמיינער וויסענשאַפט און בשתיקה לערנען השכּלה-ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף מיט די פאַנאַטישע גאַליציאַנער חסידים; אין דעם קאַמפּף איז ער אָבער נישט געווען אַליין. אין גאַליציען זענען שוין דעמאָלט געווען קליינע קרייזלעך משכּילים, וועלכע זענען געשטיצט געוואָרען דורך יוסף פּערל פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די חסידים, געעפענט אַ מוסטערהאַפטע הויך-שול פאַר יודען און אַוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאַליציען די דייטשע השכּלה. אין ר׳ נחמן קראָכמאַל האָט ראַפּאָפּאָרט געפונען אַ גוטען געטריַיען לעהרער, וועלכער האָט איהם פיעל נוצען געבראַכט. ר׳ נחמן האָט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פאָרשונגען אויפ׳ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט׳ן תּלמיד זענען געווען אַזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אַז זיי האָבען גע-מוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפאָהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאַפטליכע שמועסען. אין 1828 האָט ראַפּאָפּאָרט אָבגעדרוקט מיט אַמאָל זעקס ביאָגראַפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזען אַ זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאַך ״עגען וועלכער ער האָט געשריבען, און איהם, צוזאַמען מיט ר׳ נחמן ..כמאַל, קען מען רעכענען פאַר די פאָטער׳ס פון דער יודישער וויסענשאַפט. ראַפּאָפּאָרט איז געוואָרען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאָהרען געווען רב פריהער אין טאַרנאָפּאָל דערנאָך אין פּראָג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואַקסען דער פּאָעט יצחק ערטער (געבוירען אין אַ דאָרף ביי פּרזשעמיסל אין 1792 און גע-שטאָרבען אין בראָד אין 1851), אַ גרויסער העברעאישער סטיליסט מיט אַ שענעם הומאָר און סאַרקאַסטישען געלעכטער. ער איז געווען בעפריינ-דעט מיט ראַפּאָפּאָרט׳ען, האָט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטעריס (1871 – 1807) איז געווען פון דערזעלביגער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיל נויט און זיך בערימט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפטשטעלער אויף העבראיש און אויך מיט זיינע אריגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העבראישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיל אויפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין". נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ'ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער", וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראקמאל און ראפאפארט זענען געווען פאר'ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געווען פאר'ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געווען מענדעלסאנ'ס תלמיד, א בעדייטענדער העבראישער שריפטשטעלער, א געלעהרטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (שד"ל, געב. 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיל שירים אין העבראיש און ארויסגעוויזען פיל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת'ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בענוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געווען פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדינט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געווען אַ אויסגעצייכנטער קענער פֿון דער מזרח־קולטור און ער האָט דער ערשטער וויסענשאַפֿטליך באַאַרבייט די געאָגראַפֿיע פֿון פּאַלעסטינאַ. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך אויסגעפֿאָרשט די געשיכטע פֿון יודען אין מיטעל־אַלטער אין אַ גאַנצער רייהע מאָנאָגראַפֿיעס, וואָס זענען געווען שטרענג וויסענשאַפֿטליך באַאַרבייט.

אָט די אַלע געלעהרטע אין די פֿערשידענע לענדער האָבען זיך פֿעראייניגט אין איין גרופּע און צוזאַמען געאַרבייט אין דעם זאַמעלבוך „כרם חמד“, וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין טאַרנאָפּאָל 10 יאָהר נאָכאַנאַנד. צוזאַמען דערמיט זענען אין דייטשען אַרויסגעגעבען געוואָרען: „איזראַעליטישעס פּרעדיגט אונד שולמאַגאַזין“, „וויסענשאַפֿטליכע צייטשריפֿט פֿיר יודישע טעאָלאָגיע“ און „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס“. דאָס אַלץ זענען געווען סמנים, וואָס האָבען אָנגעזאָגט, אַז דאָס יודענטום איז ריהרעווידיג און לעבענס־פֿעהיג און אַז צווישען די געבילדעטע יודען האָט זיך דערוועקט דאָס זעלבסט־באַוואוסטזיין, דאָס געפֿיהל פֿון זעלבסט־ווירדע. אין דערזעלבער צייט האָט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפֿאָרם־באַוועגונג און עס האָט אויסגעוויזען, אַז די אַלטע רבנים און די אָרטאָדאָקסישע יודען האָבען אַוועקגעלעגט שוין דאָס געוועהר און אָבגעטרעטען דעם פּלאַץ פֿאַר נייע מענשען. וואָס ווייטער, איז אַלץ מעהר פֿערשפּרייט געוואָרען דער מנהג, אויפֿצונעהמען פֿאַר רבנים מענשען מיט אַקאַדעמישער בילדונג און מען האָט געקאָנט מיינען, אַז די רעפֿאָרמאַטאָרען האָבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באַלד האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז אויב עס איז אָבגעטרעטען פֿון קאַמפּפֿס־פּלאַץ דער אַלטער יודישער דור, וואָס האָט מיט זיינע אויסערליכע זיטען און געטאָ־געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופֿרידענשטעלען די יודען פֿון דער מאָדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאַקען און נייע זיטען, איז אויף זיין אָרט אויפֿגעשטאַנען אַ נייע קראַפֿט, וואָס פֿעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פֿון דער מאָדערנער קולטור מיט דער אַלטער געטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזען אין דעם האַרטען קאַמפּף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואָס האָבען צוזאַמען געלערנט אין איין אוניווערזיטעט, צוזאַמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פֿון רבנית און זענען אין די קינדער־יאָהרען געווען זעהר באַפֿריינדעט. א ב ר ה ם ג י י ג ע ר און ש מ ש ו ן ר פֿ א ל ה י ר ש זענען דאָס געווען, ביידע מענשען מיט

גרויסע פעהיגקייטען, וואס האבען אנגעהויבען פיהרען א הארטען קאמפף צווישען ...

דעם קאמפף האט אנגעהויבען גייגער (געבוירען אין פראנקפורט אין 1810 און געשטארבען אין בערלין אין 1875). פון דער נאטור א אונערשראקענער, קאמפפס־לוסטיגער מענש, האט ער אין זיין „צייטשריפט פאר טעאלאגיע" אנגעהויבען א שארפע פאלעמיק מיט יענע קריסטליכע געלעהרטע, וואס האבען זיך מיט פעראכטונג בעציגען צום יודענטום. אין דערזעלבער צייט האט ער געפרובט וויסענשאפטליך בעגרינדען די רעפארם־בעוועגונג. ער האט געשטרעבט „צוצופאסען די רעליגיע צום לעבען" און אויפ'ן גרונד פון שארפזיניגע טיעפע חקירות זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אין יודענטום דארף נאר בלייבען דאס אייביגע, דאס גרינדליכע און, פערקעהרט, יענע טראדיציעס, וואס שטאמען נישט פון עצם פון דער יודישער רעליגיע און זענען ענטשטאנען נאר מיט דער צייט, מוזען אבטרעטען זייער פלאץ פאר די פאדערונגען פון דער נייער צייט, פון דער געגענווארט. געגען דעם שטאנד־פונקט איז ארויסגעטרעטען די געבילדעטע ארטאדאקסיע, ביי וועלכע דער עיקר איז געווען אבצוהיטען די יודישע רעליגיע אין איהר גאנצקייט צוזאמען מיט'ן תלמוד און דער רבנישער ליטעראטור. בראש פון דער נייער ארטאדאקסיע האט זיך געשטעלט ר' שמשון רפאל הירש, וועלכער איז געווען פריהער לאנד־ראבינער אין אלדענבערג און דערנאך אין עמדען. זיין ווערק „19 בריעף וועגען יודענטום" האט געמאכט א גרויסען איינדרוק אין די ברייטע קרייזען פון דער געזעלשאפט. מיט א אויפריכטיגער התלהבות האט ער שריפטליך און מונדליך, אין זעהר טאלאנטפולע דרשות, פערטיידיגט די יודישע תורה אין איהר גאנצקייט און געלערנט, אז יעדער האט די ברירה אדער אינגאנצען צו אנערקענען די יודישע תורה, אדער אינגאנצען אבזאגען זיך פון איהר, אבער קיינע פשרות, קיינע מיטעל־וועגען קענען דא נישט גילטען. צווישען די דאזיגע צוויי עקסטרעמע שטרעבונגען פון גייגער און הירש האט זיך געשטעלט לודוויג פיליפזאן, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אין זיין „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" מיט א פראגראם פון מעסיגע רעפארמען. די „אלגעמיינע צייטונג" האט געהאט א גרויסען ערפאלג און ארום איהר האבען זיך גרופירט פיעל געבילדעטע קרעפטען.

גאר א בעזונדער פלאץ אין דער געשיכטע פון דער קולטור־

בעוועגונג פון יענער צייט פערנעהמען די צוויי גרויסע שריפטשטעלער הײַנע און בערנע, וועלכע מען דאַרף בעטראַכטען אַלס קינדער פון יענער עפאָכע ביי יודען, מיט אַלע איהרע אינערליכע סתירות און דראַנגען: איהר אַכטונג צום אַלטען יודענטום און שטרעבונג צו דער מאָדערנער קולטור, רעפאָרם־בעוועגונג און יודישער וויסענשאַפט, אייגענער קולטור און פּאַקטישער טיעפער אסימילאַציע.

לודוויג בערנע אָדער לייב ברוך (געבוירען אין פראַנקפורט אַם מאַין אין 1786 און געשטאָרבען אין פּאַריז אין 1837) איז כמעט שוין אין די קינדער־יאָהרען געוועזען אַ שונא פון יודענטום. זיין פאָטער יעקב ברוך, וועלכער האָט געהאַט אַ אַרײַנגאַנג צווישען הויכגעשטעלטע פּערזאָנען און אין עסטרײַכישען הויף, איז געוועזען אַ פרײַדענקער און כמעט אינגאַנצען פרעמד פון יודענטום. דאָך האָט ער געפאָדערט פון די לעהרער, אַז זיי זאָלען ערציהען זײַנע קינדער לויט'ן אַלטען שטייגער און דערווײַל זיי נישט „אויפדעקען" די אויגען. אַ דאַנק דעם האָט בערנע אין דער יוגענד געלערנט תורה און אַ ביסעל תלמוד, אָבער אָהן חשק און גייסט, ווי אַן אויטאָמאַט. אין גיכען האָט ער געמוזט איינזעהן, אַז די תורה, וועלכע עס לערנען איהם די עלטערן, איז ביי זיי אַליין נישט געשעצט און געאַכטעט, און דער יונגער בערנע האָט דעריבער נישט געקענט בעציהען זיך צו זיין יודישקייט מיט כבוד. ביסלעכווייז האָט ער פערלאָזען זײַנע יודישע למודים, אַזוי אַז שפּעטער איז איהם אפילו לעזען העברעאיש שווער געוועזען. דער סאַלאָן פון מאַרקוס הערץ, וואו מען פלעגט אָבשפּעטען פון אַלץ, וואָס איז יודיש, האָט איבערגעריסען דעם לעצטען פאָדים, וואָס האָט פער־איינינגט בערנע'ן מיט'ן יודענטום. ער איז געוועזען היים פערליעבט אין דער שענער העגריעטאַ הערץ, וואָס איז דעמאָלט געוועזען כמעט דאָפּעל עלטער פון איהם, אַזוי ווייט, אַז ער האָט צוליעב איהר געוואָלט זיך דאָס לעבען נעהמען. נאַטירליך, האָט זי געהאַט אויף איהם אַ גרויסע ווירקונג.

צו 18 יאָהר האָט בערנע פערשריבען אין זיין טאָג־ביכעל פאָל־גענדען געדאַנק: דעם אינהאַלט פון גוטס קען מען ערקלערען אין עטליכע ווערטער. וואָס איז דען גוטס? גליק. און וואָס איז גליק? — די פרײַהייט. אויף דער פרײַהייט קען מען שוין מעהר נישט פרעגען, וואָס דאָס איז, ווײַל דאָס איז די איינציגע אײַנפאַכע און אייביגע איי־גענשאַפט, וועלכע איז בעהעפט מיט'ן שכל, מיט גאָט, מיט דעם

אַבסאָלוט, און ווערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאָזיגע אידעע
האָט בערנע׳ן בעהערשט זיין גאַנץ לעבען און איז געוואָרען דער יסוד
פון זיין גאַנצער טעטיגקייט. „ווייל איך בין געבוירען געוואָרען אַ קנעכט,
ליעב איך די פרייהייט מעהר איידער איהר; יאָ, ווייל איך האָב גע=
קענט די קנעכטשאַפט, ווייס איך צו שעצען די פרייהייט״ — פלעגט
בערנע אָפט זאָגען. און, באמת, האָט ער, „דאָס יודעל פון פראַנקפורט״,
געלערנט די דייטשען, ווי צו זיין מענשען, אָהן אויפהער אין זיי גע=
וועקט דאָס זעלבסט=בעוואוסטזיין און די ליעבע צו פרייהייט. מיט אַ
וואונדערבאַרער איראָניע, מיט אַ אויסערגעוועהנליכער שאַרפקייט האָט בערנע
נישט אויפגעהערט צו שליידערן זיין צאָרן דעם דייטשטום פאַר זיין
קליינליכקייט און נאַרישקייט. איז ער אַ אמת׳ער פאַטריאָט געווען? איז
ער אַ דייטש געווען? בערנע האָט קיינמאָל נישט (נאָך זיין שמד׳ן זיך
אפילו) געלייקענט אין זיין יודישער אָבשטאַמונג; זיין ליעבע צום אמת,
זיין געבוירענער רעאַליזם און שכל הישר האָבען איהם קיינמאָל נישט
געלאָזען ווערען עהנליך צו יענע נאַרישע משומדים, וועלכע האָבען
שטענדיג מורא, מען זאָל זיי נישט דערמאָנען זייער אָבשטאַמונג און
סטאַרען זיך צו זיין פרימער פון פויפסט אליין. ווי ווייט ער האָט גע=
שעצט זיין נייע רעליגיע קען מען זעהן דערפון, וואָס ער פלעגט
אָפט זאָגען, אַז איהם איז אַ שאָד „די קאָסטען פון דער טבילה״. פאַר
איהם איז פשוט נישט וויכטיג געווען דער אַקט פון איבערגעהן אין
אַ פרעמדער רעליגיע. „איך האָב נישט ליעב נישט דעם קריסט
און נישט דעם יוד, איך ליעב זיי נאָר, אויף וויפיעל זיי זענען מענשען
און זענען געבוירען צו זיין פריי״. אמת׳ע גייסטיגע פרייהייט — דאָס
איז געווען זיין אידעאַל. אין יודענטום האָט ער מעהר נישט געזעהן,
ווי אָדער געלד=דורשטיגע באַנקירען און מיאוס׳ע געטאָ=געוועהנהייטען,
אָדער מאָדערנע לייכטע אפיקורסים׳לעך, וואָס מאַכען אין אַלץ נאָך די
קריסטען. אין דייטשטום ווידער האָט ער געזעהן אָדער קליינליכקייט
און נאַרישקייט, אָדער מיאוס׳ע שקלאַפעריי. בערנע האָט דעריבער נישט
געקענט שפירען זיך גוט נישט ביי יודען, נישט ביי דייטשען און ער
האָט ביידע געשליידערט אין פנים אַריין זיין צאָרן און זיין איראָניע.
אין זיין „אַפאָסטאַטען דעם וויסענס און נעאָפיטען דעם גלויבענס״
קריטיקירט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער שאַרפקייט יעדעם אינערליך אָב=
רייסען זיך פון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פאָרמען
פון דער קריסטליכער אמונה. דערפאַר האָט ער נישט אויפגעהערט אָנ=

צופאלען אויף די געגנער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „בייזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגעפיהרט צום שאנד-סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט געגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געווען היינריך היינע. אויב בערנע איז געווען אביעקטיווער און געבילדעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינוועניג, וואס ענטפלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געווען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער און צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געליבט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענטום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געווען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה. היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער-יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט ווינציגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אונבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפגעהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האָט ער באַלד מיט זיין פעסימיזם און מיט דער קראַפט פון זיין געניאַלען וויץ דעם אידעאַל אַליין צו שפּאָט געמאַכט. די אויטאָליכע זייטען פון אַלטען טראַדיציאָנעלען יודענטום האָבען איהם פונקט אַזוי אָבגעשטויסען, ווי די גענג פון די קריסטען און די מאָדערנע יודען, וואָס מאַכען זיי נאָך. אין האַרצען האָט ער אָבער נישט אויפגעהערט צו טראָגען אַ הויכע מיינונג וועגען דער וועלט-באַדייטונג פון יודענטום. ער איז געווען אַ טעטיגער מיטגליד פון „קולטור-פעראיין" און אויך אָבגעגעבען עטליכע שטונדען אין וואָך פאַר פוילישע יונגלעך, וואָס האָבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אָבער אין דערזעלבער צייט האָט ער צו שפּאָט געמאַכט פרידלענדער'ן מיט זיינע חברים און זייערע רעפאָרם-שטרעבונגען. „מיר זענען שוין מעהר נישט אימשטאַנד צו פערלאָזען זיך אַ באָרד, פאַסטען, פיינד האָבען און טראָגען אונזער יאָך מיט דער קראַפט פון דער שנאה. דאָס איז דער זין פון אונזער רעפאָרמאַציע". „אויך איך — האָט היינע אָפענהערציג מודה געווען — האָב קיין קראַפט נישט צו פערלאָזען זיך אַ באָרד און לאָזען זיך צו שפּאָט מאַכען אויף די גאַסען". די קריסטליכע צערעמאָניעס, וועלכע די יודישע רעפאָרמאַטאָרען האָבען איינגעפיהרט אין די שוהלען, האָבען ביי היינע'ן אַרויסגערופען עקעל און ער האָט פערשטאַנען, וויפיעל שענקייט עס ליגט אין דער אַלטער יודישער רעליגיע און ווי נאַריש עס איז, ווען מען טוישט-אוים די גרויסע יודישע אידעאַלען אויף דעם „עוואַנגעלישען קליין-קריסטענטום". די דאָזיגע שנאה צו די, וואָס גיהען איבער פון יודענטום אין לאַגער פון שונא האָט היינע אויסגעדריקט אין זיין דראַמע „אַלמאַנזאָר", וועלכע האָט אין דייטשלאַנד געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם, אָבער די דייטשען האָבען קיינמאָל נישט געקענט שענקען דעם יוד היינע, וואָס ער האָט געוואַגט אין פּרעכטיגע רייםען צו שילדערן די אַלע מיאוס'קייטען, וואָס ווערן אָבגעטאָן אין נאָמען פון קריסטענטום.

אין יענער צייט האָט היינע שטאַרק זיך פערנומען מיט דעם שטודיום פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „רבי פון באַכראַך" האָט ער געוואָלט שילדערן די גאַנצע יודישע טראַגעדיע אין דער פאָרם פון אַ היסטאָרישען ראָמאַן. אין גאַנג פון דער יודישער געשיכטע, וואָס איז אַזוי רייך מיט פאַקטען, יסורים און מסירת-נפש, האָט היינע געזעהן עפּעס אַ העכערע השגחה. בעזונדערס האָט ער זיך אָבגעשטעלט

משה מאָנטעפיאָרע

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעלאלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען ווייטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט, אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערזועלבער צייט, ווען היינע איז געווען אזוי פערנומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך=ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגע׳שמד׳ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאלטען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגירונגס=שטעל. אבער נאכ׳ן שמד׳ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך — האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט׳ן געזעץ געמעגט גנב׳נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט געשמד׳ט“. איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט=שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעמזועלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריעדען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן=דוד זענען שוין אלטע מענשען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און חאטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען“.

שפעטער האט היינע נישט ווייניג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי געגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מאראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט“ — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט אין געדאנקען אויך צום יודישען פאלק; פאקטיש איז ער אבער דאך געבליבען ביי פרעמדע און זיינע געניאלע ווערק האבען בערייכערט יענער פרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האט געטראגען אין הארצען א בעהאלטענע שנאה ביז זיין לעצטען אטעם=צוג.

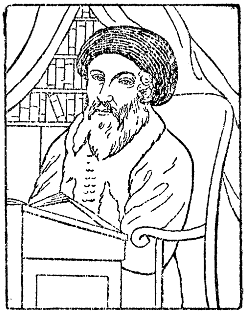

ר׳ שלמה דובנא

מארקוס הערץ

א. לאצארוס

י. ל. צונץ

סימבאָל פון דער געזעלשאַפט „כל ישראל חברים"

ביינטעס קאַפּיטעל

דער עלילת-דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848

די רעוואָלוציע פון יולי 1830, דער קאַמפּף אויף די פּאַריזער באַריקאַדען, די מפּלה פון דער בורבאָנען-דינאַסטיע אין פראַנקרייך, — אַט די אַלע פאַקטען, וועלכע זענען פאַר אייר,_אַ געקומען ווי אונער־וואַרטעט, האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די פעלקער, וואָס זענען געווען מיעד נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און אויף אַ לאַנגע צייט איינגעשלאָפען, האָבען איצט ערוואַכט פון שלאָף. די אונטערדריקטע האָבען אומעטום אויפגעהויבען דעם קאָפּ. די בעלגיער האָבען געמאַכט אַ אויפשטאַנד געגען קעניג פון האָלאַנד, די פּאָליאַקען — געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאַליענער און דייטשען — געגען זייערע קליינע טיראַנען. וואָס האָבען די יודען געוואונען פון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציע?

אין פּוילען, וואו די רעוואָלוציאָנערע מרידה האָט זיך פערשפּרייט מיט אַ גרויסער קראַפט, האָט נאָך אַלץ געהערשט דער אַלטער פאַנאַטיזם און אַבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געווען צווישען דער אַריסטאָקראַטיע און די דעמאָקראַטישע פּאַרטייען. בשעת דער מרידה האָבען אַ טייל יודען פון וואַרשאָ דערלאַנגט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי צולאָזען אין די רייהען פון די קעמפּפער פאַר דעם פאָטערלאַנד, אָבער דער אָנפיהרער פון דער אַרמעע, גראַף ליובענסקי, האָט די בקשה אָבגעזאָגט. די פּאַטריאָטישע התלהבות פון פיעל יודישע יונגע לייט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז הונדערט אָנגעזעהענע יודען האָבען ווידער דערלאַנגט אַ בקשה,

מען זאָל זיי צונעהמען צו מיליטער=דיענסט און דערפאַר שפּעטער זיי געבען גלייכע רעכטען. ווען מען האָט בעטראַכט די פראַגע אין סיים, האָט דאָס אַרויסגערופען הייסע דעבאַטען. איינצעלנע דעפּוטאַטען זענען געווען דערפאַר, אַז מען זאָל יודען שוין געבען גלייכע רעכטען און זיי צונעהמען אין מיליטער, וואו זיי קענען פיעל נוצען ברענגען. אָבער דאָ איז אויפגעשטאַנען דער קריעגס=מיניסטער מוראַווסקי און אויסגעשריען מיט פּאַטאָס: „ווי קענען מיר דערלאָזען, אַז יודיש בלוט זאָל זיך אויסמישען מיט'ן איידעלען בלוט פון די פּאָליאַקען? און וואָס וועט זאָגען אייראָפּאַ, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אַז אום צו דערשלאָגען זיך צו פרייהייט, האָבען מיר געמוזט אָנקומען צו יודען?" דער דאָזיגער פאַלשער פּאַטריאָטישער פּאַטאָס האָט געמאַכט אויף די דעפּוטאַטען אַ איינדרוק. דעם 31=ען מאַי 1831 איז אַרויסגעגעבען געוואָרען דאָס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפרייט" פון מיליטער=דיענסט און דערפאַר ווערט אויף זיי אַרויפגעלעגט אַ מיליטערישער אָבצאָהל פיער מאָל אַזוי גרויס, ווי פריהער. אַלס פרייוויליגע איז יודען יאָ ערלויבט געוואָרען צו בעטייליגען זיך אין דער מלחמה, אָבער נישט צוזאַמען מיט אַלע סאָלדאַטען, נאָר אין אַ ספּעציעלען פּאָלק. און נאָך דעם אַלעמען האָבען די פּאָליאַקען געפאָדערט פון די יודען איבערגעגעבענהייט און טרייהייט, און ווען צווישען זיי האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז יודען דיענען אַלס שפּיאָנען ביים רוסישען מיליטער, האָט מען זיך אָן די פערדעכטיגע שרעקליך נוקם געווען און דער'הרג'עט אַזויערנאָך פיעל יודען.

נאָכדעם ווי וואַרשאַ איז געפאַלען און דאָס רעשט פון דער פּוילישער אַרמעע איז אַריבער קיין פּרייסען, איז די פּוילישע מרידה שוין אינגאַנצען געווען אונטערדריקט. פּוילען האָט ענדגילטיג פערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקייט און איז געוואָרען אַ רוסישע פּראָווינץ. די פּאָליאַקען זענען מאַסענווייז ענטלאָפען קיין פּאַריז און פון דאָרט נישט אויפגעהערט צו פערשפּרייטען רעוואָלוציאָנערע אויפרופען איבער גאַנץ אייראָפּאַ און אַגיטירען פאַר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון זייער פאָטערלאַנד. ערשט דאָרט האָבען זיי זיך אַרומגעזעהן, וואָס פאַר אַ פעהלער זיי זענען בעגאַנגען דערמיט, וואָס זיי האָבען פון זיך אָבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פון פאָלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמיגראַנטאַן, וואָס זענען אויך אַנטלאָפען קיין אויסלאַנד, זענען געוואָרען גרויסע חשובים ביי די פּאָליאַקען און די גרעסטע פּוילישע פירשטען

זענען זיך בענאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה־איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען גערדיקטען פאלק, וואס איז געווען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק", וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער אייביג־גערודפ'טער יודישער אומה, דריקען־אויס יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אינ'ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געווען גבריאל ריסער. ער איז געווען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863) און, אין אמת גערעדט, — זעהר ווייט פון יודישקייט; ער איז אבער געווען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט־ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרויס עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר־עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואט־דאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגירונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלס־אדוואקאט אין זיין געבורטס־שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער־רעכט — האט מען איהם אויך דאס נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער, מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אן א נייע עפאכע אין דעם קאמפף פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאלט פלעגט מען פארטיידיגען יודען אויפ׳ן גרונד פון חקירות און פון די געזעצען און רעדען אין נאמען פון רחמנות און געגאד. ריסער האט געהאט גאר א אנדער גאנג. מיט א אונגעוועהנליכען פייער האט ער געדערט וועגען דעם מענשליכען שטאלץ און מענשליכע רעכט, ארויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואס די וועלט איז אייביג בעגאנגען געגען יודען, און געפאדערט האט ער נישט קיין ברעקלעך, נאר פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג. ער האט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי א חסד, נאר מוטיג געפאדערט דאס, ווי א זאך, וואס קומט יודען, ווי א חוב פון די פעלקער. צו די דייטשע יודען האט ער זיך געווענ־דעט, זיי זאלען אויפהערען זיצען מיט פערלעגטע הענד, נאר אהן אויפהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פער־לאזען אויף גוטע מענשען, וויל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אזוי מיאוס, ווי פחדנות, און אויב דער שטארקער מעג זיך דאס ערלויבען, טאר דאס נישט טאן דער שוואכער, דער אונטערדריקטער. אין דער זעלבער צייט האט ריסער געפאדערט פון די יודען אליין, זיי זאלען אויפהערען מאכען דעם קאמפף פאר זייערע רעכטען פאר „א עסק״, נישט קויפען קיין רעכט פאר געלד אדער פאר הכנעה־געפיהלען. צו די אסימילאטארען האט ער זיך געווענדעט מיט א אויפרוף, אז אויב אפילו זיי געפעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טארען זיי זיך נישט אב׳שמד׳ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אליין, כל זמן יודען וועלען זיין די געדריקטע.

אזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין א שענער שפראך און מיט דער קראפט פון גרויסער איבערצייגונג, האבען אומעטום געמאכט א גרוי־סען איינדרוק. צוזאמען מיט זיין ברען און צארן האט ריסער׳ס שפראך געהאט אין זיך פיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאס האט צו איהם צו־געצויגען די סימפאטיע פון אלע. פיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געווארען ריסער׳ס פריינד און צוזאמען דערמיט אויך יודישע פריינד. אפילו די געגנער זענען געווען געריהרט און נישט געקענט בייסטעהן געגען ריסער׳ס אייזערנער לאגיק. נאך שטארקער איז געווען די ווירקונג פון ריסער׳ס שריפטען אויף דער יודישער גאס; עס האט זיך געשטארקט דאס זעלבסט־בעוואוסטזיין און עס איז פעסטער געווארען דאס געפיהל פון מאראלישער גערעכטיגקייט און פון גלויבען אין

אַ גיכֿן נצחון. ריסער׳ס ערשטע שריפֿט האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסן וכּוח אין דער דײַטשער ליטעראַטור און דערבײַ איז געווען צו בעמערקן, אַז אפילו בײַ די געגנער איז שוין פֿערשוואונדן דער פֿריהעריגער האַס און די פֿערביסענהײַט, און די פּאָלעמיק ווערט געפֿירט אין אַ רוהיגן טאָן. שוין דאָס אַליין איז געווען אַ גרויסער שריט פֿאָראויס!

אין דאָס רוב לענדער האָט די רעוואָלוציע פֿון 1830 נישט געהאַט קײן גרויסע בעדײַטונג פֿאַר דער יודישער עמאַנציפּאַציע; אָבער געוויסע הנחות האָבן יודען דאָך בעקומען. דער קאַמפּף געגען דער יודישער גלײַכבערעכטיגונג איז געוואָרען שוואַכער, טעאָרעטיש האָט מען שוין כמעט גאָרנישט געהאַט געגען דעם, אַז מען זאָל יודען געבן רעכטע, נאָר „דאָס הארץ״ האָט עס נישט דערלאָזען און פּראַקטיש האָט מען זיך געדונגען, ווי גרויס עס זאָלען זײַן די רעכטען. עס איז געווען קלאָר, אַז די פֿראַגע וועגען גלײַכבערעכטיגונג פֿאַר יודען אין אײַראָפּאַ איז נאָר אַ פֿראַגע פֿון צײַט און וועט סוף כּל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גיכֿן געשעהען עטוואָס אַזעלכעס, וואָס האָט בעוויזען, אַז יודען זענען אַ גרויסע קראַפֿט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אַז מען קאָן שוין מעהר די יודענפֿראַגע נישט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד. דאָס איז געווען דער בלוט־בלבול אין דמשק.

אין דמשק, עגיפּטען, וואו עס האָבען זיך דאַן געפֿונען ביז 20 טויזענד יודען, איז אײַנמאָל (דעם 5־ען פֿעברואַר 1840) פּלוצלונג פֿערשוואונדען געוואָרען דער מאָנאַך טאָמאַס. וואָס מיט איהם איז פֿאָרגעקומען האָט קײנער נישט געוואוסט, נאָר עס זענען געגאַנגען קלאַנגען, אַז טאָמאַס האָט נישט לאַנג פֿאַר דעם געהאַט אַ שאַרפֿען וכּוח מיט אַ טערק און ווען דער מאָנאַך האָט אָבגעשפּעט פֿון דעם נביא מחמד, האָט דער טערק געשוואוירען צו דער׳הרג׳ענען „דעם קריסטליכען הונט״. אײנער אַ טערקישער סוחר וואָס איז געשטאַנען דערבײַ, האָט זיך נישט געקענט אײַנהאַלטען און באַלד דער׳הרג׳עט אויפ׳ן אָרט דעם מאָנאַך און דערנאָך זיך אַליין גענומען דאָס לעבען. נישט קוקענדיג אָבער דערויף, האָבען די מאָנאַחען בעסער געגלויבט, אַז דער׳הרג׳עט טאָמאַס׳ען האָבען יודען, און זײ האָבען געפֿאָדערט פֿון פֿראַנצויזישען קאָנסול, דעם אַוואַנטוריסט ראַטי־מענטאָן, ער זאָל געפֿינען דעם מערדער. ראַטי־מענטאָן, וועלכער האָט פֿערשטאַנען, אַז דאָ קען מען אָבלעקען אַ ביין, האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם חשד, אַז טאָמאַס איז

געהרג׳ט געוואָרען דורך יודען. אַזוי ווי אין עגיפּטען האָט דעמאָלט אַ גרויסען איינפלוס געהאַט די פראַנצויזישע רעגירונג, האָט שאַריף־פּאַשאַ, דער גובערנאַטאָר פון דמשק, געמוזט אין אַלץ פאָלגען דעם פראַנצויזישען קאָנסול. דער לעצטער האָט אַלזאָ געקענט טאָן אַלץ, וואָס ער האָט געוואָלט. באַלד האָבען זיך געפונען קריסטען, וואָס האָבען עדות געזאָגט, אַז זיי אַליין האָבען געהערט, ווי יודען האָבען גערעדט וועגען פאַרשטעהענדען מאָרד, און אויפ׳ן גרונד פון די עדות האָט מען אָנגעהויבען שלעפּען יודען צום געריכט. מען האָט פריהער אַרעסטירט איינעם אַ יודישען שערער, איהם שרעקליך געפּייניגט און ענדליך איהם איבערגערעדט, אַז ער זאָל עדות זאָגען אויף זיבען אָנגעזעהענע יודען, דאָס זיי האָבען דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, מיט׳ן צוועק צו בענוצען זיין בלוט אויף פסח. די זיבען יודען האָט מען אַרעסטירט און געפּייניגט; פריהער האָט מען זיי אַלע אַוועקגעשטעלט אונטער אַ וואַך און זיי האָבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאָכאַנאַנד אויף די פיס אָהן עסען און טרינקען און אָהן שלאָפען. דערנאָך האָט מען זיי געשמיסען מיט רוטער און ווען זיי זענען געפאַלען אין חלשות, האָט מען זיי אָבגעמינטערט און ווידער געשלאָגען, נאָר אויך דאָס האָט נישט געהאָלפען. דאַן האָט מען גענומען אַנ׳ערך 60 יודישע קינדער, זיי אַריינגעזעצט אין אַ פינסטערן קעלער און געלאָזען אָהן עסען; דערמיט האָבען די מערדער געהאָפט צו ווירקען אויף די מאַמעס פון די קינדער און זיי צווינגען צו זאָגען פאַלשע עדות. האָט דאָס אויך נישט געהאָלפען: קיין איינציגע פון די מוטערס האָט זיך נישט בעשלאָסען אויף קיין פערראַט, און נאָר איינע פון זיי האָט פון וועהטאָג זיך אָבגע׳שמד׳ט. ראַטי־מענטאָן איז דאַן אַריין אין גרימצאָרן און געסטראַשעט אויסצוקוילען אַלע יודען.

נאָך דעם האָט ער זיך געכאַפּט פאַר דעם לעצטען מיטעל. מען האָט אַרעסטירט דעם בעדינטען פון איינעם פון די אָנגעזעהענע יודען, דוד אַררי, און מען האָט איהם אַזוי לאַנג געפּייניגט און געשונדען פון איהם די הויט, ביז דער בעדינטער, אַ טערק, האָט זיך מודה געווען, אַז ער אַליין האָט דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, אין דער אָנוועזענהייט פון דוד אַררי און אַנדערע אָנגעזעהענע יודען. אויף אַזאַ אופן איז אַלץ שוין געווען פערטיג. איצט האָט מען זיך גענומען ווידער פּייניגען די פערדעכטיגע יודען און פערלאַנגען פון זיי, אַז זיי זאָלען אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, וואָס מען האָט

כלומר׳שט אַרויסגעצאַפּט פון ערמאָרדעטען· פון די שרעקליכע ענויים איז איינער פון די יודען געשטאָרבען; אַ צווייטער האָט אָנגענומען דאָס מחמד׳נישע גלויבען און די איבעריגע האָבען שוין קיין כח נישט געהאַט אויסצוהאַלטען און זיך מודה געוועזען אין אַלץ, וואָס מען האָט פון זיי פערלאַנגט. ווייל אָבער זיי האָבען דאָך פאָרט נישט געקענט אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, האָט מען זיך ווידער גענומען צום בעדינטען פון דוד אַררי. לויט זיין געצוואונגענער אָנ־ווייזונג האָט מען אַרעסטירט נאָך עטליכע חשוב׳ע יודען און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע סדרה פון אַכזריות׳דיגע ענוים.

די געשיכטע האָט געדראָהט אָנצונעהמען אַ שרעקליך־טראַגישען חאַראַקטער. דער רוצח׳ישער קאָנסול איז נישט מיעד געוואָרען צו גע־פינען אַלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האָט אויך איבערזעצט אַ שענדליך ווערק וועגען עלילת־דם און דאָס פערשפרייט צווישען די מושלמענער. פון די אַרעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטאָרבען און די איבעריגע איז פאָרגעשטאַנען טויט־שטראָף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פאָרגעקומען נאָך איין עהנליכער בלוט־בלבול אויף דער אינזעל ראָדאָס, וואָס האָט געהערט צו טערקיי. דאָרט האָט זיך אַליין דערוואָרגען אַ יונגעל פון 10 יאָהר, אַ קינד פון אַ גרעק, נאָר דער חשד איז געפאַלען אויף אַ יודען, אַז דאָס האָט ער ערמאָרדעט דאָס קינד. מען האָט דעם יודען אַרעסטירט, געפייניגט, און ווען ער איז שוין געווען האַלב־טויט, האָט ער „מודה" געוועזען, אַז ער און נאָך 7 יודען זענען בעגאַנגען דעם מאָרד. מען האָט די 7 יודען אַרעסטירט און דערנאָך אָבגעשלאָסען דעם גאַנצען געטאָ־קוואַרטאַל, געהאַלטען דריי טעג און דריי נעכט אַלע יודען אָהן עסען, און דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאָנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאָפּעלטען מאָרד האָבען אַרויסגערופען אַ שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפיינדליכע אונרוהען.

אָט די אַלע רציחות האָבען אַרויפגעוואָרפען אַ טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראָפּאַ; זיי האָבען דערזעהן, אַז אין מיטען 19־ען יאָהרהונ־דערט מוזען זיי נאָך זיך פערטיידיגען פון אַזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אַז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראַטי־מענטאָן האָט זיך געסטאַרעט, אַז אַלע פרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאָלען פערעפענטליכט ווערן אין דער פראַנצויזישער פרעסע, פון וואַנען די ידיעות זענען איבערגעגאַנגען אין דער איבעריגער אייראָפּעאישער פרעסע און אונטערגעכאַפּט געוואָרען אַלס ריינער אמת. עס האָט אויסגעזעהן, אַז יודען לעבען נישט אין 19-טען יאָהרהונדערט, נאָר אין שרעקליכען מיטעל-אַלטער און עס שטעהען ווידער פאַר אַלע אַבאַליגע שרעקען און בלוט-פערגיסונגען. עס האָבען זיך אָבער געפינען מוטיגע יודען, וועלכע האָבען זיך גענומען אַראָבצורייסען די פאַלשע מאַסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאָזיגע יודען זענען געוועזען אַדאָלף קרעמיע אין פראַנקרייך און באַראָן נתנאל ראָטשילד מיט סער משה מאָנטיפיאָרע אין ענגלאַנד. אין איין און דעמזעלבען טאָג זענען אַוועק: קרעמיע צום פראַנצויזישען קעניג לואי פיליפּ, און אַ יודישער דעפּוטאַציע צום לאָרד פאַלמערסטאָן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פאַר די יודען אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט געענטפערט נישט קלאָר, אַז ער איז גרייט זיך אָנצונעהמען פאַר די „אונגליקליכע יודען", אָבער די גאַנצע מעשה איז איהם נישט בעקענט. דער ענגלישער מיניסטער האָט געענטפערט קלאָרער און קאַטעגאָרישער און צוגעזאָגט תיכף צו בעפעהלען די ענגלישע פאָרשטעהער אין טערקיי און אין עגיפּטען אָבצושטעלען די אכזריות. פון דער דריטער זייט האָבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאָנסול אין דמשק, מערלאַטאָ, איז געוועזען דער איינציגער, וואָס איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען דער אכזריות פון פראַנצויזישען קאָנסול און ער האָט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג אַ גענויען בעריכט וועגען דער גאַנצער געשיכטע. מעגליך, צי ווייל ער האָט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האָט געוואָלט אויסנעהמען ביי ראָטשילדען, האָט בעפוילען זיינע אַגענטען אין עגיפּטען, אַז זיי זאָלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפּוטאַטען, צווישען זיי אויך ראָטשילד, געקומען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און גע'פועל'ט ביים סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פירמאַן, לויט וועלכען די גריכען האָבען געדאַרפט שיקען דריי בעפאָלמעכטיגטע, וואָס זאָלען אַרויסטרעטען אַלס בעשולדיגער פון יודען אין מאָרד אין ראָדאָס, און די יודען זאָלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אַזאַ אַרט איז געגרינדעט געוואָרען

אַ בעזונדער געריכט און נאָך דריי חדשים אַרבייט האָט דאָס געריכט אָנערקענט, אַז יודען זענען אונשולדיג. דער פערוואַלטער פון אינזעל ראָדאָס איז אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער שטעל און די אַרעסטירטע יודען זענען אַרויס פריי. אויך ביי׳ם פּאַשאַ פון עגיפּטען, מאַחמעד־אַלי, האָט מען גע׳פּועל׳ט, ער זאָל הייסען אָבשטעלען די ענוים פון די אַרעסטירטע יודען און בעשטימען אַ געריכט פון די קאָנסולען פון עסטרייך, פּרייסען, ענגלאַנד און רוסלאַנד, וואָס זאָלען בעטראַכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט זיין וואָרט נישט געהאַלטען. די אינערליכע פּאָליטישע אָנגעלעגענהייטען האָבען דעמאָלט געפאָדערט, אַז מען זאָל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פאַר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואָלט געווען אַ גרויסער קלאַפּ, און דעריבער ווען אין פּאַרלאַמענט איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ אָנפראַגע וועגען ראַטי־מענטאָן, האָט דער מיניסטער טיער פריהער געדרעהט מיט דער צונג און דערנאָך געזאָגט, אַז ער האָט ידיעות, דאָס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפעלקערונג אין פּאַריז איז אויך געווען פערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האָט מען איינגערעדט, אַז די יודען אין דמשק זענען מענשען־פרעסער. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איינע אַ פראַנצויזישע צייטונג איז אַרויס מיט אַ פאָרשלאַג צו די גע׳שמד׳טע יודען, אַז זיי זאָלען זאָגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פּסח, צי נישט. אויף דעם פאָרשלאַג האָט זיך אָבגערופען נאָר איין יודישער משומד, וועלכער האָט געשוואוירען מיט אַ קרייץ אין האַנד, אַז אין דעם בלבול איז נישטאָ קיין טראָפּען אמת. די איבעריגע האָבען געשוויגען. דערפאַר האָט זיך אויסגעצייכענט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט, וועלכער האָט ענערגיש פּראָטעסטירט געגען דער אַכזריות אין דמשק און פיעל דעפּוטאַטען האָבען געלויבט דעם מיניסטער פּאַלמערסטאָן דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אָנגענומען פאַר יודען.

ענדליך איז אין לאָנדאָן פאָרגעקומען אַ גרויסע בעראַטונג פון אַלע אָנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען אַרויסצושיקען קיין עגיפּטען דעם אָנגעזעהענעם משה מאָנטיפיאָרע מיט אַדאָלף קרעמיע און נאָך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפגעקליבען געוואָרען אַ גרויסע סומע געלד און מען האָט בעשטימט אַ מתנה פון 1000 פונט שטערלינג פאַר דעם, וואָס וועט געפינען דעם אמת׳ען רוצח פון מאָנאַך

טאמאס, מיט רעקאמענדאציעס פון גרויסע לייט אין די הענד און מיט מיליאנען ברכות אויפ'ן וועג האט מאנטיפיארע מיט זיין קאמפאניע זיך געלאזען אין וועג אריין. ער האט מיטגענומען מיט זיך זיין איידעלע פרוי יהודית און דעם ד״ר לואי לעווי, א קענער פון שפראכען. די ענגלישע קעניגין וויקטאריע האט ארויסגעוויזען פיעל מיטגעפיהל צו יודען און זי האט פאר'ן אבפאהרען אנגענומען משה מאנטיפיארע אויף א אודיענץ און איהם געגעבען א רעגירונגס-שיף אריבערצופאהרען דעם לאמאנש. פאר'ן אבפאהרען פון מאנטיפיארע האבען די לאנדאנער רבנים עפענטליך געשווארען, אז אין תלמוד איז נישטא קיין זכר פון בענוצען קריסטליך בלוט און אז דאס האט בכלל נישט קיין שום גרונד אין לעבען פון די יודען. דאן האבען די ענגלענדער אויך ארויסגעוויזען זייער הויכע קולטור און זייער הומאניזם; זיי האבען צונויפגערופען א גרויסע עפענטליכע פערזאמלונג אין לאנדאן, אויף וועלכער עס זענען געקומען פיעל געלעהרטע, דעפוטאטען, גייסטליכע, סוחרים און פיעל רעדעס זענען געהאלטען געווארען וועגען די מעלות פון די ענגלישע יודען, וועגען דער גרויסקייט פון דער יודישער רעליגיע און וועגען דעם עלילת־דם אין דמשק, וואס איז א שאנדע פאר אייראפא. די רעזאלוציעס, וואס זענען אנגענומען געווארען אויף דעם מיטינג, זענען אבגעשיקט געווארען צו אלע אייראפעאישע רעגירונגען און האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק, — אזוי ווייט, אז אויך דער רוסישער קייזער ניקאלאי האט ארויסגעזאגט זיין פראטעסט געגען די ענוים פון די יודען.

מאנטיפיארע און קרעמיע זענען געקומען קיין קאיר דעם 4-ען אויגוסט. זיי האבען זיך באלד גענומען צו דער ארבייט און דעם 6-ען אויגוסט איז מאנטיפיארע שוין אנגענומען געווארען אויף א אודיענץ ביי מאחמעד-אלי. מאנטיפיארע האט פערלאנגט פון מאחמעד-אלי, ער זאל איהם געבען א ערלויבניש צו פאהרען קיין דמשק און מאכען דארט א אויספארשונג און דערנאך זאל דער פאשא בעשטעטיגען די רעזולטאטען פון דער אויספארשונג. צום דעם צוועק האט ער געבעטען ביים פאשא, ער זאל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפ'ן וועג, בעווארענען דאס רעכט צו רעדען און אויספרעגען די ארעסטירטע יודען און עס זאל אויך וועגען דעם פערעפענטליכט ווערן אין ‚י גאסען א ספעציעלער פירמאן. דאס האט מאחמעד-אלי'ן שטארק צומישט. ער איז געווען גרייט צו ערפילען די בקשה פון מאנטיפיארע, אבער ער האט מורא געהאט

פֿאַר דעם פֿראַנצויזישען הויפּט־קאָנסול, וועלכער איז געוועזען געגען דעם, די יודישע דעפּוטאַטען האָבען זיך אָבער נישט מיאש געוועזען און נאָך דריי וואָכען וואַרטען האָבען זיי זיך געווענדעט צו אַלע אייראָפּעאישע קאָנסולען מיט אַ בקשה, אַז זיי זאָלען ווירקען אויף מאַחמעד־אַלי, מען זאָל בעפֿרייען די אַרעסטירטע יודען. אַלע נייַן קאָנסולען, אויסער דעם פֿראַנצויזישען, האָבען מסכים געוועזען און מאַחמעד אַלי האָט געמוזט נאָכגעבען און אַרויסגעבען אַ בעפֿעהל צו בעפֿרייען די אַרעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פֿון דער יודישער דעפּוטאַציע איז געוועזען זעהר גרויס, נאָר אַזוי ווי אין יענער צייט האָבען פֿיער אייראָפּעאישע מלוכות אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט מאַחמעד־אַלי און מען האָט געקענט פֿאָראויסזעהן, אַז סיריען, וואָס איז פֿריהער אָבגעריסען געוואָרען פֿון טערקיי, וועט ווידער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האָבען די יודישע דעפּוטאַטען אויך געפּועל׳ט ביים טערקישען סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פֿירמאַן, אַז אויף ווייטער זאָל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בענוצען בלוט. קרעמיע און מאָנטיפֿיאָרע זענען צוריקפֿאָהרענדיג אומעטום בעגעגענט געוואָרען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האָט געהאַלטען פֿאַר איהר חוב אָבצוגעבען כבוד די, וואָס האָבען מציל געוועזען אַזוי פֿיעל יודען פֿון טויט און אַראָבגענומען דעם שאַנדפֿלעק פֿון גאַנצען יודישען פֿאָלק. די יודען פֿון גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפֿייערט זייער נצחון און אין איינִיגע ערטער האָט מען דעם טאָג פֿון דער בעפֿרייאונג פֿון די יודען אין דמשק געמאַכט פֿאַר אַ נאַציאָנאַלען יום־טוב. מאָנטיפֿיאָרע איז אויך אָנגענומען געוואָרען ביים פֿראַנצויזישען קעניג, וועלכען ער האָט איבערגעגעבען דעם פֿירמאַן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פֿון די יודען, און לואי פֿיליפּ האָט געמוזט פֿון העפֿליכקייט וועגען אָננעהמען דעם יודישען דעפּוטאַט און איהם גראַטולירען מיט זיין ערפֿאָלג. נאָך גרעסער איז געוועזען דער כבוד, וואָס מאָנטיפֿיאָרע האָט געהאַט ביי דער ענגלישער קעניגין; זי האָט איהם זעהר פֿריינדליך אויפֿגענומען און געשאָנקען אַ הויכען אָרדען צוזאַמען מיט אַ ספּעציעלען רעסקריפּט אויף זיין נאָמען.

אַ גרויסען אָרט אין דער יודישער געשיכטע פֿערנעהמט אויך דאָס יאָהר 1848. די רעוואָלוציע פֿון פֿעברואַר 1848 האָט געמאַכט

אַ סוף צו דער הערשאַפט פון לואי פיליפּ און זיך שנעל פערשפּרייט אויך איבער דייטשלאַנד, עסטרייך-אונגאַרן און איטאַליען. אין בייערען האָט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אָבזאָגען פון טראָן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאַנד האָבען די ליבעראַלען פערחאַפּט די מאַכט. נאָכדעם איז די בעוועגונג אַריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואָפענטע פאָלקס-מאַסען האָבען דעם 13-טען און 14-טען מערץ אַראָבגעוואָרפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראָפּעאישער רעאַקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-טען מערץ האָט אויך דער קעניג פערדינאַנד IV געמוזט נאָכגעבען דעם פאָלק, וואָס האָט געמאַכט אַ אויפשטאַנד אין בערלין, און ערפילען אַלע זיינע פאָדערונגען.

אומעטום האָבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאָלק. אין בערלין האָט זיך געעפענט די פּרייסישע און אין פראַנקפורט אַם מאַין די דייטשע נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג אויפ'ן גרונד פון אַלגעמיינעם, גלייכען וואַהל-רעכט אָהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאָטער פון וואַהל-רעכט צום פּאַרלאַמענט איז געוועזען גבריאל ריסער. ער איז אויך געוועזען דער בעגרינדער פון פּאָליטישע רעכט פאַר זיינע ברידער. די יודען האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאַר דעפּוטאַטען. איינמאָל פאַר אַלע מאָל האָבען די יודען אין דייטשלאַנד און אין עסטרייך בעקומען דאָס וויכ-טיגסטע פּאָליטישע רעכט. דאָס דאָזיגע רעכט איז טאַקע באַלד פּראַק-טיש בענוצט געוואָרען. קיין פראַנקפורט זענען געקומען אַלס דעפּו-טאַטען: גבריאל ריסער און ד"ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאָריץ האַרטמאַן און איגנאַץ קוראַנדאַ. אין דער בערלינער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג זענען געזעסען: יאָהאַן יאַקאָבי, ד"ר קאָש און בריל. ווי ווייט די שטימונג איז דעמאָלט געוועזען פאַר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואָס ריסער איז מיט אַ מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געוואָרען פאַר'ן צווייטען וויצע-פּרעזידענט פון דער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג. וואָס-זשע איז נאָכדעם אין דער ווירקליכ-קייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאָלקס-בעוועגונג האָט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאַנד אַרויסגערופען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אַזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאָס כפּרה-הינדעל, האָט מען זיך גענומען ראַבעווען יודיש פערמעגען. די רעאַקציאָנערען האָבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון,

פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז די גאַנצע רעוואָלוציע איז מעהר נישט ווי אַ יודישע זאַך און איז געמאַכט געוואָרען נאָר אין די אינטערעסען פֿון די יודען. אין פֿיעל ערטער האָט מען אָפֿען אַגיטירט פֿאַר פּאָגראָמען און עס איז טאַקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אָבער די אמת׳ע שטימונג פֿון פֿאָלק האָט זיך נישט אָבגעשפּיגעלט אין די פּאָגראָמען. דעם צווייטען אַפּריל 1848 האָט זיך אין בערלין צוזאַמענגעקליבען דער „אַלגעמיינער לאַנדטאַג”, וועלכער האָט בעשלאָסען צונויפצורופֿען אַ פּרייסישע גרינדונגס־פֿערזאַמלונג און צונויפשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג אַ נייע קאָנסטיטוציע פֿאַר׳ן לאַנד. אין דעם פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע, וואָס די רעגיערונג האָט אַריינגעטראָגען, האָבען זיך געפֿונען אויך פֿאָלגענדע פּונקטען: „אַלע בירגער פֿון דער מדינה זענען גלייך פֿאַר׳ן געזעץ”, „דאָס בענוצען זיך מיט פּאָליטישע רעכט איז נישט אָבהענגיג פֿון אמונה און גלויבען”. די דאָזיגע תקנות זענען אַריינגענומען געוואָרען אין די פּרייסישע קאָנסטיטוציעס און דערמיט האָבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

ווי אין דייטשלאַנד, האָט אויך די עסטרייכישע פֿרייהייט געקאָסט יודען נישט וועניג בלוט. אין פּראָג זענען פֿאָרגעקומען יודישע פּאָגראָמען, וועלכע זענען דערשטיקט געוואָרען מיט מיליטערישער מאַכט. די פּאָגראָמען האָבען ווייטער פֿון פּראָג זיך נישט פֿערשפּרייט. אין דער ווינער מרידה פֿון 15־ען מאַי האָבען זיך בעטייליגט פֿיעל יודען און ווען פֿערדינאַנד IV האָט געמוזט ענטלויפֿען און אין ווין איז געעפֿענט געוואָרען דער עסטרייכישער פּאַרלאַמענט, זענען דאָרט געווען אַלס דעפּוטאַטען פֿיעל יודען. אין פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע איז געווען אַ פּונקט, אַז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פּאָליטישע רעכט, און אויף אַזאַ אופֿן האָט אויך דער האַלבער מיליאָן יודען אין עסטרייך בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאַליען, וואו די יודישע לאַגע איז געווען זעהר אַ טרויעריגע, האָט די רעוואָלוציע פֿון 1848 אַראָבגענומען פֿון די יודען זייערע שווערע קייטען. אין מילאַן און ווענעדיג האָבען די קאָנסטיטוציאָנאַליסטען, נאָך אַ שווערען קאַמפּף, אין וועלכען עס האָבען זיך אויך בעטייליגט פֿיעל יודען, פֿערכאַפּט די מאַכט און צווישען די 34 פֿאָדערונגען, וואָס דאָס פֿאָלק האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּויפּסט, איז אויך געווען די פֿאָדערונג פֿון יודישער גלייכבערעכטיגונג. דעם 17־ען אַפּריל 1848 האָט דער פּויפּסט שוין בעפֿוילען צו צערשטערען די טויערן

פֿון געטאָ. אין קעניגרײַך סאַרדיניען זענען די יודען מיט אַמאָל פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון פֿערשקלאַפּטע מיטעל-אַלטערישע אַלטוואַרג-הענדלער און פּראָצענטניקעס אין פֿרײַע בירגער מיט אַלע רעכטען. די יודען האָבען דערפֿאַר אָבגעדינט מיט זייער האָב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואָס זיי האָבען געאָפּפֿערט פֿאַר די אינטערעסען פֿון דער מלוכה.

בכלל האָט דאָס יאָהר 1848 געבראַכט פֿאַר יודען אַ טײלווײַזע אָדער פֿאָלקאָמע גלײַכבערעכטיגונג כמעט אין גאַנץ אייראָפּאַ. אפילו שפּעטער, ווען די רעוואָלוציע איז אונטערדריקט געוואָרען און די רעאַקציע האָט ווידער אויפֿגעהויבען דעם קאָפּ, האָבען די יודען ווינציג דערפֿון געליטען און ביסלעכווײַז זענען די רעכטען, וואָס זיי האָבען פֿריהער בעקומען אויפֿ'ן פּאַפּיער, דורכגעפֿיהרט געוואָרען אין לעבען.

פֿון יאָהר 1848 האָט פֿאַר יודען זיך אָנגעהויבען אַ בעסערע צײַט אויך אין קונסט, וויסענשאַפֿט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האָט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האָבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פֿערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גײַסטיגען לעבען האָבען די אייראָפּעאישע יודען קיין גרויסע פֿאָרשריטען נישט געמאַכט. יענע יאָהרען האָבען זיך נאָר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רײַסעניש צווישען די רעפֿאָרמער, אָרטאָדאָקסען, חסידים, און פֿון גרויסען פֿעראייניגטען יודישען פֿאָלק זענען געוואָרען קלײנע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אָבער בײַ אַלע אינווענינגסטע סכסוכים האָבען דאָך די בעסטע יודישע קרעפֿטען נישט אויפֿגעהערט אַרבײַטען לטובת די אַלגעמיין-יודישע אינטערעסען. נאָך לאַנגע בעמיהונגען איז ענדליך פֿערווירקליכט געוואָרען דער פּלאַן וועגען אַ יודיש-טעאָלאָגישען פֿאַקולטעט, וואָס האָט זיך געעפֿענט אין 1854 פֿאַר'ן געלד, וואָס ס'האָט איבערגעלאָזען דער רײַכער סוחר יונה פֿרענקעל. דאָס איז געווען די ערשטע וויסענשאַפֿטליכע ראַבינער-שול אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון גרויסען געלעהרטען זכריה פֿרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געוואָרען דער „דײַטש-איזראַעליטישער געמײנדע-בונד", אין וועלכען עס זענען באַלד אַרײַנגעטרעטען 113 יודישע געמײנדעס. אין דעמזעלבען יאָהר האָט זיך געעפֿענט די בערלינער ראַבינער-שול. אין יאָהר 1860 איז אין פּאַריז געגרינדעט געוואָרען די „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפּט-ציעל איז געווען צו פֿערטײדיגען יודען אין אַלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

הערבען פון יודישע צעכען

(פּראַג, 19-טער י״ה)

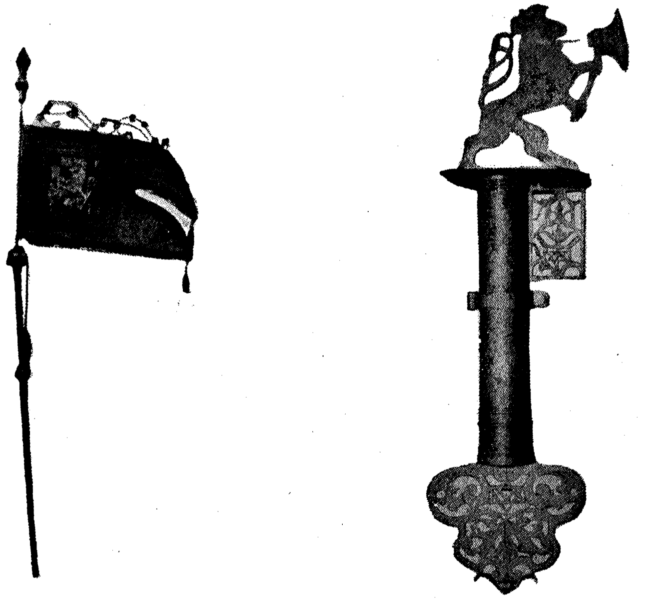

שליסעל און פאָן פון די פּראַגער יודישע קצבים

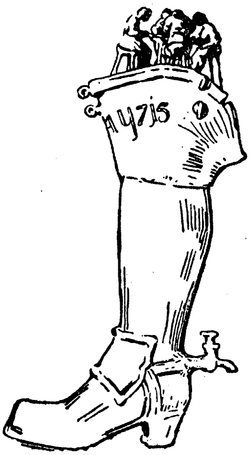

א שטיוועל—סימבאָל פון די
פּראַגער יודישע שוסטערס

און פערשפרייטען צווישען יודען בילדונג. אין דער שפיץ פון דער חברה איז געשטאנען קרעמיע. די יודישע פארשטעהער אין אנדערע לענדער האבען מורא געהאט, אז דער נאמען „יודישער וועלט־פעראיין" זאל נישט אויפרייצען די שונאים, וואס טענה'ן שוין לאנג, אז יודען וועלען דורך זייער אחדות פערהאפען די גאנצע מאכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופרידען געווען, וואס די „אליאנס" בעמיהט זיך אין אלע איהרע שולען צו פערשפרייטען די פראנצויזישע שפראך און דעם פראנצויזישען גייסט, און דעריבער האבען זיך פון איהר אבגע־טיילט: די ענגלישע חברה „אנגלא דזשואיש אסאסיאיישען", די עסטריי־כישע „איזראעליטישע אליאנס אין וויען" און די דייטשע „איזראעליטישע אליאנס אין דייטשלאנד".

צייכען פון דער פאמיליע מאנטעפיארע

צעהנטעס קאַפּיטעל

די יודען אין פּוילען און אין רוסלאַנד

דאָס אַלטע „מאָסקווער רוסלאַנד", וואָס איז געווען אָבגעשלאָסען מיט אַ כינעזישער וואַנט פון מערב־אייראָפּא, האָט פון שטענדיג אָן געציטערט פאַר יודען, ווי פאַר מכשפים און מחבלים. דאָס אָבגעשטאַנענע רוסלאַנד מיט זיין האַלב־באַרבאַרישער קולטור האָט נישט געקענט פערשטעהן און בעגעהמען די ריהרעוודיגקייט און קולטורעלע קראַפט פון די יודען — עס האָט פאַר זיי מורא געהאַט. די יודישע סוחרים פון ליטא פלעגען אמאָל אַריינפאָהרען קיין רוסלאַנד, נאָר וואוינען האָבען זיי דאָרט נישט געטאָרט. אין 1545 זענען אין מאָסקווא פערברענט געוואָרען די סחורות, וואָס די יודישע סוחרים האָבען אַהין געבראַכט פון בריסק. ווען דער פּוילישער קעניג סיגיזמונד־אויגוסט האָט געפאָדערט פון רוסישען קייזער יאָהאַן גראָזני, מען זאָל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האַנדלען אין רוסלאַנד, האָט דער צאַר געענטפערט אַזוי: „די זשידעס קענען נישט אַריינגעלאָזען ווערן קיין רוסלאַנד צו פיהרען האַנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס ארויס, ווייל זיי פיהרען אַריין קיין רוסלאַנד פערגיפטעטע מעדיקאַמענטען און רעדען אָב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואָלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט גערעדט מעהר". אין 1563, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט פערנומען די פּוילישע שטאָדט פּלאָצק, האָט יאָהאַן גראָזני געהייסען אַלע יודען אויס'שמד'ען אָדער דערטרינקען אין טייך. די דאָזיגע באַרבאַרישע פּאָליטיק האָט אין רוסלאַנד זיך נאָך

קליידונג פון פוילישע יודען אין פערשידענע צייטען (לויט יאַן מאַטייקאָ: „קליידונג אין פערצייטיגען פוילען"). לינקס—יודישע קליידונג אין מיטעלאַלטער; אין מיטען—די איבערגאַנג-עפּאָכע (15—16 י"ה); רעכטס—אין 17—18 י"ה

לאַנג געהאַלטען. נאָר אין גיכען איז די רוסען פּאַרט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאָס מאָסקווער מיליטער אין פערבאַנד מיט די אויפגעשטאַנענע קאָזאַקען האָט פערפלייצט ביעלאָרוסיע, ליטאָ און אוקראַינא, האָבען זיי דערזעהען פאַר זיך אַ אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאָלק, וועגען וועלכען זיי האָבען געהאַט אַזאַ אונקלאָרען בעגריף און וואָס האָבען זיך אין זייער פאַנטאַזיע פאָרגעשטעלט אַלס משונה'דיגע מענשען. אַלעקסיי מיכייַלאָוויטש האָט אָנגעהויבען בעל־הבית'עווען אין די איינגענומענע פּוילישע פּראָווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאָהילעוו האָט מען יודען גע'הרג'עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האָט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האָט מען זיי בעראַבעוועט און גע'שחט'ען; אין גיכען איז אָבער פּוילען צוריק פריי געוואָרען. לויט דעם אָבמאַך פון 1667 האָבען די יודען אויפ'ן לינקען ברעג פון אוקראַינאַ, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו רוסלאַנד, געהאַט דאָס רעכט אָדער זיך איבערקלייבען קיין פּוילען, אָדער בלייבען אויפ'ן אָרט — נאָר נאַטירליך מיט דעם הסכם פון דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט, זענען אַביסעל יודען פערבליבען אין סמאָלענסק, דעם נאָהענטסטען פונקט צו מאָסקווא, און די רוסישע רעגירונג האָט דאָ געהאַט פאַר זיך אַ שווערע אויפגאַבע: ווי אַזוי אָבצוהיטען די הייליגע מאָסקוואַ פון הייפעל יודען. עס איז אַרויס אַ בעפעהל, אַז יודען טאָרען נישט קומען קיין מאָסקוואַ האַנדלען, און אין די אָבמאַכען מיט פּוילען איז אויסגענומען געוואָרען אַ תנאי, אַז קיין מאָסקווא מעגען קומען אַלע מענשען „חוץ די זשידעם”.

די רעפאָרמען פון פּיעטער דעם גרויסען האָבען יודען נישט אָנגעריהרט. אַלץ איז געבליבען ווי געווען. מען דערצעהלט, אַז ווען פּיעטער איז געווען אין האָלאַנד, האָבען די יודען פון אַמסטערדאַם געבעטען דעם בורגמיסטער וויטסען, וואָס איז געווען זעהר בעפריינדעט מיט'ן רוסישען קייזער, ער זאָל אויף איהם ווירקען, אַז מען זאָל אַריינלאָזען יודען קיין רוסלאַנד. דערויף האָט פּיעטער געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער כאַראַקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאָך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאָזיגעביידע פעלקער. גיט־איבער יודען, אַז איך בין זיי דאַנקבאַר פאַר

ווײַער פֿאַרשלאָג און פֿערשטעה, ווי גוט עס וואָלט געווען אויסצונוצען זיי, נאָר איך וואָלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואָלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאָזט זיך ווירקליך גלויבען, אז פּיעטר, וועלכער האָט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אזוי זיי קוקען אויף יודען, האָט גערעכענט פֿאַר געפֿעהרליך אריינצולאָזען יודען קיין רוסלאַנד. עס איז בעקאַנט, אז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האָט פּיעטר דער גרויסער אָבגעהאַלטען פֿון א גרויסען מיליטערישען פּאָגראָם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען נעגען יודען אין שטאָדט מסטיסלאַוו.

בײַ די נאָהענטסטע יורשים פֿון פּיעטר דעם גרויסען האָט די פּאָליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אָנשטאָט פֿערטײַדיגען זיך פֿון די „שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאַנגען אין אגרעסיווע אָנפֿאַלען. אין סמאָלענסקער אויעזד האָבען די ביעלאָרוסישע יודען געלעבט פֿון נעהמען אין אַרענדע די צינזען אויף משקאות און טאַמאָזשנע. איינער פֿון די דאָזיגע יודען, א געוויסער ברוך לײַבאָוו, האָט זאָגאַר געהאַט די העזה אויסצובויען פֿאַר יודען א שוהל אין דאָרף זוויעראָוויטש. דאָס האָט זעהר אויפֿגערעגט דעם דאָרטיגען פּראַוואָסלאַוונעם גלח, וועלכער האָט בתמימות געמיינט, אז די יודישע שוהל איז א גרויסע סכנה פֿאַר דער פּראַוואָסלאַוויע. עס האָבען אָנגעהויבען פֿליהען אָנקלאָגען קיין פּעטערבורג, די זקנים פֿון הײליגען סינאָד האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען און באַלד האָט יעקאַטערינא די ערשטע אַרויסגעגעבען א בעפֿעהל, אז בײַ ברוך לײַבאָוו און זיינע חברים זאָל מען אָבנעהמען די פּרנסה און אַרויסשיקען פֿון די גרעניצען פֿון רוסלאַנד (מערץ 1727). אין א חודש אַרום האָט די קייזערין שוין אַרויסגעגעבען א בעפֿעהל וועגען אַלע יודען אין אוקראַינא: עס איז בעפֿוילען געוואָרען אַלע יודען אַרויסצוטרייבען פֿון רוסלאַנד, מעהר זיי נישט אַריינלאָזען און איינאָרדנען א פֿעסטע שמירה געגען זיי. די אַרויסגעטריבענע האָבען נישט געטאָרט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאָלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאָר קופּער-געלד.

דער דאָזיגער ווילקיר פֿון דער צענטראַל-רעגיערונג האָט זאָגאַר אַרויסגערופֿען א פּראָטעסט בײַ די אויטאָנאָמישע קאָזאַקען, וועלכע האָבען זיך מיט קיין יודענפֿריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאָמען פֿון דעם „זאַפּאָראָזשער מיליטער פֿון ביידע זייטען דניעפּר" האָט דער

העטמאַן אַפּאָסטאָל אָנגעגעבן אַ ביטע קיין פּעטערבורג, מען זאָל לאָזען יודען אַריינפאָהרען קיין מאַלאָרוסיע, ווייל זיי זענען נוצליך פאַר׳ן מסחר. אַלס ענטפער אויף דער בקשה איז אין נאָמען פון מינדעריעהריגען קייזער פּיעטער II אַרויסגעגעבן געוואָרען אַזאַ פּונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאַלאָרוסיע, אָבער פערקויפען זייערע סחורות קענען זיי נאָר אין הורט און נישט אין איינצעל. פאַר דעם געלד, וואָס זיי בעקומען פון די פערקויפטע סחורות, מעגען זיי קויפען אַנדערע סחורות, אָבער אַרויספיהרען פון רוסלאַנד גאָלד אָדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין רוסלאַנד בלייבט אין דער פריהעריגער קראַפט.

אין 1731 איז דער דאָזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פערשפּרייט געוואָרען אויך אויף כמאַלענסקער גובערניע און אין דריי יאָהר אַרום האָט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאָך איין הנחה. די פאָרשטעהער פון סלאָבאָדסקער אוקריינאַ (איצט חאַרקאָווער גובערניע) האָבען זיך משתדל געווען פאַר דער רעגירונג, אַז די יודען אויף די ירידים זאָלען מעגען פערקויפען נישט נאָר אין הורט, נאָר אויך אויף איינצעל. די קייזערין אַננאַ יאָאַנאָוונאַ האָט די בקשה צופרידענגעשטעלט און שפּעטער איז דער דאָזיגער חסד געגעבען געוואָרען אויך פאַר אַלע איבעריגע יודען אין מאַלאָרוסיע.

פּלוצלונג האָבען זיך די דאָזיגע „חסדים" אָבגעשטעלט און עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רייהע רעפּרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפון איז געווען די אַלטע מורא פון די רוסען פאַר די „זשידאָווסטוואָוושטשי", ווייל צו יענער צייט האָט זיך ווירקליך געטראָפען אַזוינס, וואָס האָט געקענט אָנוואַרפען אַ גרוים פחד אויף די רוסען מיט זייערע אַלטמאָדישע השגות. דער אויבענדערמאָנטער סוחר ברוך לייבאָוו האָט אויך נאָך דעם פערבאָט צו קומען קיין רוסלאַנד נישט אויפגעהערט צו האָבען געהיימע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאָסקוואַ האָט ער זיך נאָהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאָנירטען פלאָטס=קאַפּיטאַן וואָזניצין און איהם „איבערגערעדט". וואָזניצין, וועלכער איז פון נאַטור=אויס געווען גענויגט צו גערענקען וועגען רעליגיע, האָט אונטער דער אָנפיהרונג פון זיין יודישען פריינד אָנגעהויבען לערנען די ביבעל און דאָ האָט ער מיט אַ מאָל פערשטאַנען, אַז די אַלטע יודישע לעהרע וועגען אַ איינציגען גאָט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

פון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געווארען. דאן האט ער בעשלאסען זיך מגיר צו זיין, און ער האט זיך נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די סכנות און גרויסע שוויריגקייטען, וואס זענען איהם פארגעשטאנען. ער איז אוועק קיין דובראוונא, מאהילעווער גוב., וואו עס האט געוואוינט לייבאו׳ס זוהן, און דארט זיך מל געווען און אנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האט די געשיכטע אבער ענטדעקט און וואזניצינען צוזאמען מיט לייבאוו׳ן איבערגעגעבען צום געריכט. מען האט זיי געבראכט אין דער שרעקליכער „קאנצעלאריע פון געהיימע אויספארשונגען" און דא האבען זיי נאך שרעקליכע עינוים זיך מודה געווען אין זייער פערברעכען. דאס אינקוויזיציאנס-געריכט האט ארויסגעגעבען זיין אורטייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געווארען דורכ׳ן קייזער (1738): „ביידע טויטען דורך שרפה, כדי אז, קוקענדיג דערויף, זאלען אנדערע עם-הארצים און אפיקורסים פון קריסטליכען געזעץ נישט אבטרעטען, און אזעלכע מסיתים ווי יענער זשיד ברוך, זאלען נישט וואגען אבצורעדען פון קריסטענטום".

עס איז גענוג געווען דער איינער צופאל, אז די אלטע שנאה צו די יודען זאל זיך פונאנדערפלאקערן. אין 1739 האט דער סענאט פערארדנט, אז פון מאלאראסיע זאלען ארויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואס האבען זיך דארט גענען געזעץ בעזעצט און זיך פערנומען מיט מסחר און שענקעריי. דעם דאזיגען בעפעהל האט מען נישט באלד דורכגעפיהרט צוליעב מיליטערישע סיבות: רוסלאנד האט דעמאלט געפיהרט מלחמה מיט טערקיי און מען האט מורא געהאט, אז די ארויסגעשיקטע יודען זאלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער ארמעע. אבער ווי נאר די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז ארויס א בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. בסך הכל זענען ארויסגעשיקט געווארען 573 יודישע נפשות, און דאס דאזיגע קליינע הייפעלע האט דאס אנגעווארפען אזא פחד אויף דער רוסישער רעגירונג!

ביים קעניגען פון יעליזאבעטא פעטראוונא האבען די רדיפות אויף יודען זיך פערשטארקט. אין יענער צייט האט מען אנגעהויבען מיט געוואלט פערשפרייטען די פראוואסלאוויע צווישען די אינאראדצעס אויפ׳ן מזרח; יענע, וואס האבען, אונטער דער ווירקונג פון די טאטערען, אנגענומען די מוסולמאנישע אמונה, זענען געצוואונגען געווארען אריבערצוגעהן אין פראוואסלאוויע; די מוסולמאנישע מעטשעטען זענען אין פיעל דערפער פון קאזאנער און אסטראחאנער גובערניעס

צערשטערט געווארען, און אויך מיט יודען האט מען זיך אנגעהויבען בעגעהן אויף א נייעם אופן: מיט איין האנט האט מען זיי געטריבען און מיט דער צווייטער געשלעפט אין די קלויסטערס. ענדע 1741 האט די קייזערין יעליזאבעטא אין א אוקאז געמוזט מיט גרויס צער מודה זיין, אז אלע מיטלען פטור צו ווערן פון די יודען האבען נישט געהאלפען און דורך פערשידענע קונצען האט זיי זיך דאך איינגעגעבען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד, און דעריבער בעפעהלט די קייזערין, אז מען זאל אלע יודען ווידער ארויסטרייבען און נאר איבערלאזען די, וואס וועלען זיך אב'שמד'ען. אויף די יודען האט דאס נישט געווירקט און קיין איינציגער פון זיי האט נישט מסכים געווען צו שמד'ען זיך, נאר אויך די רוסישע אונטערטאנען, וועמענס טובה די רעגירונג איז אויסען געווען, זענען גאר נישט געווען צופרידען מיט דעם בעפעהל, און די פארשטעהער פון מאלאראסיע און ליפלאנד האבען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען וועט זיי נאר רואינירען. פון מאלאראסיע האבען די גריכישע אבקויפער פון די קאזיאנע אבצאהלונגען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען, וועלכע זענען פערבונדען מיט קריסטען דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט ברענגען א חורבן פאר ביידע צדדים. אויך די גובערנסקע אדמיניסטראציע און דער מאגיסטראט פון שטאדט ריגא האבען מודיע געווען דעם סענאט, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון ליפלאנד וועט ברענגען א גרויסען שאדען דער קאזנא און די סוחרים, ווייל די פוילישע סוחרים, וואס האבען יודישע פערמיטלער אין ריגא, וועלען איצט אויפהערען דארט קויפען סחורה און אנהויבען קויפען דורך דיזעלבע יודען אין אויסלאנד. דער סענאט האט געמוזט זיך אבשטעלען פאר די אלע וויכטיגע טענות און אין א דאקלאד דער קייזערין האט דער סענאט פערלאנגט צופרידענצושטעלען די בקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבען יודען ווינציגסטענס קומען קיין מאלאראסיע און קיין ליפלאנד אויף די ירידים. אויף דעם דאקלאד האט די קייזערין געענטפערט קורץ און שארף: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האבען!" — דער רעליגיעזער פאנאטיזם האט גובר געווען. דער סענאט האט געמוזט נאכגעבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין א אוקאז פון יאנואר 1744 ווערט בעפוילען ארויסצושיקען אלע יודען, מעהר זיי נישט אריינלאזען און אויך מעהר וועגען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז א סברה, אז אין יענער צייט זענען ארויסגעטריבען געווארען ביז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואס האבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד און ווי-עס-איז איינארדנען זייער פרנסה.

די פרומע קייזערין יעליזאבעטא האט גוט נאכגעשפירט, אז פון יודען זאל אין רוסלאנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פעטערבורג האט פון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אנטאניא סאנשעס — ווי עס שיינט, א ספרדישער מאראן, וועלכער האט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דא ארויסגערופען געווארען פון אויסלאנד קיין פעטערבורג, וואו ער האט פערנומען די שטעל פון א הויף-דאקטאר אנגעפיהרט מיט די מעדיצינישע אנשטאלטען אין דער ארמעע און איז דערנאך געווארען א מיטגליד פון דער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע. אין 1749 איז סאנשעס פלוצלונג אבגעזאגט געווארען פון זיין שטעל און געמוזט פערלאזען פעטערבורג. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז די קייזערין האט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואס ער איז א יוד, און עס איז געוועזען געגען איהר געוויסען, „אז אין דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט זאל זיך געפינען א מענש, וואס האט אוועקגעווארפען די פאהן פון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פון די קעמפפער אונטער דער פאהן פון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאטעמאטיקער איילער, דער-וויסענדיג זיך וועגען סאנשעס'עס דימיסיע, האט דאן געשריבען: „איך צווייפעל, אז אזעלכע וואונדערליכע פאקטען זאלען צוגעבען כבוד דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט".

זאגאר די געבילדעטע און איראפעאישע קייזערין יעקאטערינא II האט נישט געקענט בייטען די פאליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאל-טיגע אינערליכע לאגע אין רוסלאנד האט געפאדערט, אז די קייזערין זאל שפיעלען א ראליע פון „נאציאנאלער הערשערין", און כדי צו געפינען חן ביי דער רעאקציאנערער געזעלשאפט און ביי די גייסט-ליכע, האט זי געמוזט געהן געגען איהרע אייגענע ליבעראלע אי-בערצייגונגען און פיהרען א עכט-רוסישע פאליטיק. זי אליין דערצעהלט וועגען דעם אין איהרע מעמוארען: „אויפ'ן 5-ען אדער 6-ען טאג פון איהר ארויפטרעטען אויפ'ן טראן, איז יעקאטערינא די צווייטע געקומען אין סענאט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פראגע, צי מען זאל יודען אריינלאזען אין רוסלאנד, האבען אלע איינשטימיג אנערקענט, אז דאס איז נוצליך פאר'ן לאנד. נאר יעקאטערינא

האָט, צוליעב די דעמאָלטיגע אַנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען איהר הסכמה דערויף. איהר האָט מיטגעהאָלפען דער סענאַטאָר פירשט אָדאָיעווסקי; ער האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט: „איידער מען נעהמט אָן אַ בעשלוס, וועט אפשר אייער מאַיעסטעט נישט בעוויליגען צו זעהן די רעזאָלוציע, וועלכע די קייזערין יעליזאַבעטאַ פעטראָוונאַ האָט אַרויסגעגעבען אין אַזאַ פאַל". אָדאָיעווסקי האָט דאָ דערלאַנגט די רעזאָלוציע, וואָס יעליזאַבעטאַ האָט אָנגעשריבען מיט איהר אייגענער האַנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדיענסטען נישט האָבען". ווען מען האָט אָנגעהויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראַגע און מען איז צוגעגאַנגען צו יעקאַטערינאַ, האָט זי געזאָגט: „איך פערלאַנג, אַז די פראַגע זאָל אָבגעלעגט ווערן אויף אַ אַנדער צייט". „אויף אַזאַ אופן — זאָגט יעקאַטערינאַ ווייטער אין איהרע מעמוארען — איז ווינציג צו זיין געבילדעט, האָבען די בעסטע כוונות און זאָגאַר אַ מאַכט אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאַטערינאַ האָט געמוזט פאָלגען דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאַט און נאָך אין דעמזעלבען יאָהר האָט זי אויפ'ן מאַניפעסט וועגען אַריינלאָזען אויסלענדער קיין רוסלאַנד צוגעגעבען די בעריהמטע פאָרמעל „אויסער זשידעם".

אין צוויי יאָהר אַרום האָט די שליאַכטע צוזאַמען מיט דעם העטמאַן פון מאַלאָראָסיע דערלאַנגט אַ בקשה צו יעקאַטערינאַ וועגען צוריק איינפיהרען זייערע אַמאָליגע אויטאָנאָמישע רעכטען. אין דער פעטיציע, וועלכע האָט ענטהאַלטען צוואַנציג פונקטען, איז אויך געווען אַ פונקט וועגען יודען. די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסישען פאָלק ערקלערען, אַז דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין מאַלאָראָסיע ברענגט אַ גרויסען שאָדען דעם האַנדעל, נאָר בעטען וועגען ערלויבען די יודען אינגאַנצען וואוינען אין מאַלאָראָסיע וואַגען זיי נישט און זיי בעטען לפחות, אַז מען זאָל יודען ערלויבען קומען אויף די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען.

אָבער אין גיכען איז געשעהען אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און אינגאַנצען געביטען זייער גורל: רוסלאַנד האָט אָנגעהויבען אָב'ירשנ'ען דאָס אונטערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פאָרגעקומען די ערשטע איינטיילונג פון פוילען און די גרויסע צאָהל יודען אין ביעלאָראָסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה", וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויסגעגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעלקערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען היילינ און אונבעריהרבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייסטער געווען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגירונג געמוזט זיך פערנעהמען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגירונג איינגעפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענטשטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער-צעחען), אדער צוליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט-פערוואלטונג, לויט זייער אייגענעם איינזעהן? די פראגע איז געווען צו א שווערע, א פערפלאנטערטע און די רוסישע רעגירונגס-לייט האבען זיך דא לאנג געבראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס-אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געווען נוצליך פאר דער רעגירונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און דער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונדער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פוילען, א געריכטליכע מאכט. נאר פּראָ=
צעסען צווישען יודען און קריסטען האבען געדארפט בעטראכט ווערן
אין די אלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האבען געדארפט
זיך לאָדען פאר'ן קהל און אלס העכערע געריכט=אנשטאלטען פאר
אפעלאציע זענען געגרינדעט געוואָרען אויעזדנע און גובערנסקע
קהילות. אין 1783 האָט די רעגירונג געמאכט א ענערגישען שריט
אין א אנדער ריכטונג: יודען, וואָס זענען געווען פערשריבען צו
דער „קופּיעטשעסטווא”, האבען בעקומען דאָס רעכט צו בעטייליגען
זיך אין דער אלגעמיינער שטאָדט=פערוואלטונג, וועהלען און אליין
געוועהלט ווערן אלס מיטגליעדער פון מאגיסטראט, ראט=הויז און
שטאָדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז
געווען געוואוינט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון א
נידעריגערען קלאס, האָט זיך נישט געאיילט איינצוזעהן אויף אזא
זאך, אז יודען זאָלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאָד=
פערוואלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאגיסטראט און
ראטהויז האבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאָלעגען” מיט
אָפענער שנאה און שפּאָט.

פון דער צווייטער זייט האָט מען יודען אנגעהויבען שטארק
דריקען אין עקאָנאָמישען לעבען. די פּעטיציע, וואָס א יודישע
דעפּוטאציע האָט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאָהר 1784, בע=
ווייזט, אין וואָס פאר א שווערער לאגע יודען האבען זיך דאן געפונען.
די יודען בעקלאָגען זיך, אז די אדמיניסטראציע האָט ביי זיי צו=
גענומען זייער הויפּט=קוועלע פון פּרנסה: ביער=ברויערייי און שענקערייי
אין די שטעדט; אז דער יודענפיינדליכער גענעראל=גובערנאטאָר פּאסעק
האָט פערבאָטען די פּריצים אָבצוגעבען די יודען אין ארענדע די
שיינקען אין די דערפער און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאמי=
ליען; אז דאָס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען
פון שטאָדטישער זעלבסט=פערוואלטונג האָט נישט געבראכט די ער=
ווארטעטע טובה, ווייל דאָרט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט,
דערלאָזען נישט די קריסטען קיין איין יודישען קאנדידאט אויף
דער שטעל פון ריכטער, אזוי אז אין די פּראָצעסען צווישען קריס=
טען און יודען קומט אויס יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט
די רוסישע שפּראך און האבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואָס זאָל זיך פֿאַר זײַ אָננעהמען. ווײַטער בעקלאָגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פֿון די פּריצים, וואָס נעהמען צו אַ הויכען צינש בײַ די יודען, וועלכע האָבען אויסגעבויט הײַזער אויף זײַער ערד, אַז מען נעהמט אָפּט אָב בײַ יודען הײַזער צוליעב קאַזיאָנע אינטערע־סען א. אז. וו.

יעקאַטערינאַ האָט די דאָזיגע פּעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראַכטונג פֿון סענאַט און דערבײַ געפֿונען פֿאַר נויטיג צו ערקלע־רען, אַז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאַנד, מוזען זײַ גערעכענט ווערן פֿאַר בירגער מיט אַלע גלײַך און קיין אונגעזעצליכקײַטען טאָרען נישט דערלאָזען ווערן. דער סענאַט האָט די פּעטיציע בעטראַכט און אַ טײַל פֿון די בקשות נאָכגעגעבען, אַ טײַל אָבגעוואָרפֿען. דער־בײַ האָט אויך דער סענאַט ערקלערט, אַז עס דאַרף געהיט ווערן דער פּרינציפּ פֿון גלײַכהײַט פֿאַר אַלע מיטגלידער פֿון יעדען קלאַס און עס דאַרפֿען געהיט ווערן די רעכטען, וואָס דער קלאַס האָט. דאָך איז צוזאַמען מיט די דאָזיגע ליבעראַלע פֿראַזען וועגען גלײַכהײַט אין גיכען (1786) אַרויס דער אוקאַז וועגען „טשערטאַ“, דאָס הײַסט וועגען פֿערפֿעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואָס זענען איבער־גענומען געוואָרען פֿון פּוילען, אָהן דעם רעכט איבערצוקלײַבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פֿון רוסלאַנד. אויף אַזאַ אַרט איז צום ערשטען מאָל פֿעסטגעשטעלט געוואָרען דער שענדליכער פּרינציפּ פֿון דער ווײַטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאָר אויב די ערשטע יאָהרען נאָך דעם אײַננעהמען ביעלאָראָסיע האָט די רעגירונג זיך נאָך פֿערהאַלטען צו יודען פֿערהעלטניסמעסיג ליבעראַל, האָט זיך דערנאָך אָנגעהויבען אַ עפּאָכע פֿון אויסנאַהמס־געזעצען און בעגרענצונגען. די אַלגעמײַנע רעאַקציאָנערע פּאָליטיק, וועלכע האָט אין רוסלאַנד זיך אָנגעהויבען די לעצטע יאָהרען פֿון יעקאַטערינאַ׳ס הערשאַפֿט, האָט געהאַט אויך אַ ווירקונג אויף דער בע־ציהונג צו יודען. צו יענער צײַט זענען פֿאָרגעקומען די צווייטע און דריטע אײַנטײַלונגען פֿון פּוילען (1793–95) און די רוסישע רעגירונג האָט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאַפֿט הונדערטער טויזענדער נײַע יודען פֿון ליטאַ, וואָהלין, פּאָדאָליען. די רעגירונג, וואָס האָט אַמאָל אַזוי געציטערט און נישט געוואָלט האָבען בײַ זיך אפילו קיין איין יודען, האָט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האָבען

בײַ זיך אַ יודישע מיליאָנען־בעפֿעלקערונג. מען האָט געמוזט זוכען אַ יועג פֿון צוזאַמענלעבען, פֿון אַ פֿרידליכער פּשרה צווישען די קריסטען און יודען. אָבער אַנשטאָט דעם האָט זיך געגען יודען אָנגעהויבען אַ נײַע רײַד בעגרענצונגען, עס איז פֿאַר זיי געשאַפֿען געוואָרען אַ ספּעציעלע געזעצגעבונג, און צו דער געשיכטע פֿון יודען אין 19־ען און אין 20־ען יאָהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאָס סאַמע טרויעריגסטע בלאַט.

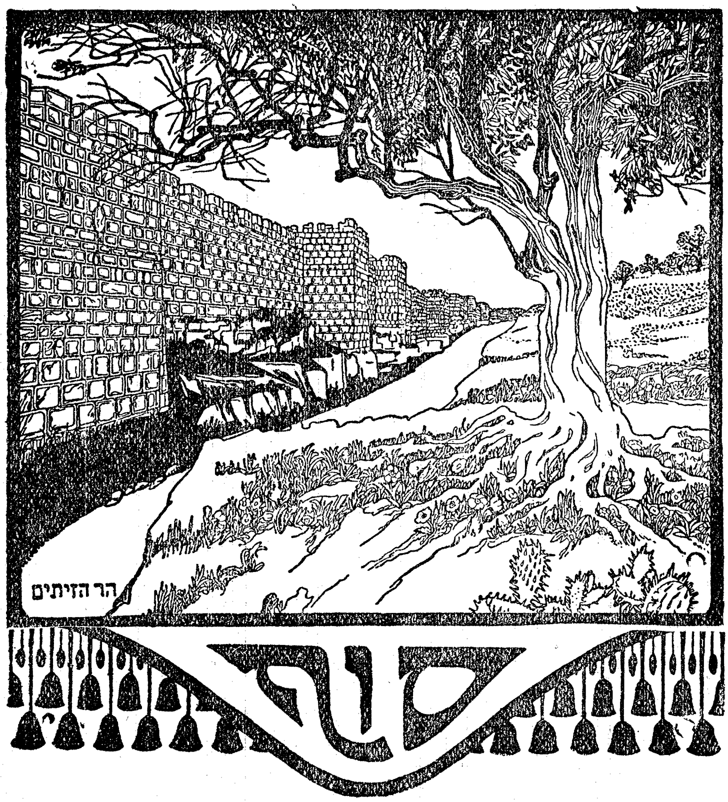

אינהאַלט פון זיעבעטען באַנד

די נייערע צייט

		זייט
ערשטעס קאַפּיטעל:	ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי . .	3
צווייטעס קאַפּיטעל:	די נאָכוועהענישען פון דער משיח־בעוועגונג	46
דריטעס קאַפּיטעל:	די יודישע לאַגע אין מערב־אייראָפּע	73
פיערטעס קאַפּיטעל:	מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע .	122
פינפטעס קאַפּיטעל:	דער חסידיזם און די השכלה . .	152
זעקסטעס קאַפּיטעל:	די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע	1 0
זיעבעטעס קאַפּיטעל:	די צייט פון דער רעאַקציע . .	195
אכטעס קאַפּיטעל:	די רעפאָרם־בעוועגונג און די יודישע וויסענשאַפט	212
ניינטעס קאַפּיטעל:	דער עלילת־דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848	227
צעהנטעס קאַפּיטעל:	די יודען אין פּוילען און אין רוסלאַנד .	242